

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BLADE AF
SKANDERBORG BYS HISTORIE

Kong Frederik den Anden.
Skanderborg Købstads Grundlægger.

Bysten og Bytræ.

BLADE
AF
SKANDERBORG BYS
HISTORIE

VED
CHR. HOLTET

1933
SKANDERBORG AMTSBOGTRYKKERI
HOLGER C. BRIX

Torv og Gade.

DA KONG Frederik II den 28. Oktober 1583 giver „Byen der for Slottet“ Købstadrettigheder og særlig — foruden Ret til at beholde Ejendom til Arv og Eje og Fritagelse for Skat og kongelig Tyngde — tillader dem, som „bo og bygge i den for dediplanckewerck, som nu er opsat Hersammesteds, at bruge Kjøb og Salg og Kjøbmandsskab med Humle, Salt, Staal, Klæde og hvad andre Varer, Bønderne kunne have Behov“, saa er det ikke en umotiveret Gave; men Kongen giver disse Rettigheder, „for at Undersaatterne, som nu bo eller komme til at bo ved Skanderborg Slot, der bedre maa nære og bjerge sig, samt Bønderne der omkring nærmere maa kunne faa, hvad de behøve“.

Heri ligger udtrykt Datidens Vekselvirkning mellem Land og By og deres Afhængighed af hinanden. Byen var det privilegerede og eneste Sted, hvor Landet kunde — og i mange Tilfælde skulde — afsætte sine Produkter, og det var det eneste Sted, hvor Landet kunde faa de Varer, det havde behov. Eksport og udenherreds Arbejde og Leverance kendtes næsten ikke. Uden Landet kunde Byen ikke faa Fetalje og faa sine Frembringelser afsat, og uden Byen kunde Landet ikke faa sit Behov af alle de Varer og Frembringelser, hvoraf Livet ogsaa den Gang krævede sin Del.

Der var ganske vist enkelte Markeder, men stærkt holdt Byerne paa, at disse ikke berøvede dem Næringen, og f. Eks. Christian IV's Reces af 27. Februar 1643 siger: „Hvor noget Marked uden for Byen holdes, skal ingen steds være tilladt, enten Mad eller nogen Slags Drik at falholde, men alt sligt i Byen at søges“.

At Bønderne havde Pligt til at sælge deres Varer i Byerne, ses bl. a. af en Forordning af 1506, hvori Kong Hans befaler Bønderne omkring Halmstad at indfare „om Løverdagen med deres Varer og købe og sælge med Bønderne paa Torvet og paa Gaden i den Byens Porte“, men Handel tillodes dog ogsaa andre Ugedage paa Gader og i Borgergaarde, „eftersom hidtil af gammel Sædvane været haver“. Borgernes Forpligtelse til at stille Varer til Fals ses bl. a. af Privilegier for Viborg

(1461), hvorefter Bymændene hver Løverdags skal „udstaa med deres Kram og Kjøbmandsskab af hvert Embede, saa at „Almuen, som de nem søger til Torvs, fange der at se og kjøbe saadanne Varer, som Borgerne falhaver der“.

Efter Reces af 1536 maatte kun Købstadborgere drive Handel, og efter Reces af 1537 skulde endog alle Haandværkere paa Landet flytte til Byerne, undtagen Grovsmede, Tømmermænd, Murmestere, Skindere og de, „der laver Skoe kun til sig selv“ samt Skrædere, der kun syr Vadmel. Butikker gaves ikke, og for at Almuen kunde faa at se, hvad der var at købe, var det nødvendigt, at Købmænd og Haandværkere havde Pligt til at udstille deres Varer og Frembringelser paa Torv og Gade. Saa sent som i 1609 befales det for Randers, under 1 Sk. Grot i Bøde, paa Torvedagene „alle Embidsmænd, Baade schomagere, Remsnidere og Borgere være Inden ved Rendstienen at Selge dieres Wahre“. Herved opnaaedes ogsaa, at en vis Konkurrence kom frem.

Omend Gadehandel har været det oprindelige i de sentmiddelalderlige Byer, var Handelen, paa den Tid Skanderborg blev By, udkrystalliseret paa Torvet.

Torvehandelen var omgærdet med strenge Vedtægter. Menneskene var ikke dengang bedre end nu, og som vi i vore Dage har set Hestehandlere en Markedsdag gaa uden for Byen for paa Vejen at købe Plagen af Landmanden, før han kom ind til Byen til mange Købere og stigende Priser, saaledes søgte ogsaa dengang Folk at liste sig udenfor Byporten for dér eller under Kørslen ned ad Gaden at faa Varer, saaledes at det kun blev halvtomme Kærrer, der omsider skramlede ind paa Torvet til den dér ventende lovlydige Skare.

Myndighederne bekæmpede af al Magt Mellemlhandlere, der søgte at skaffe sig Varer til videre Forprang og højere Priser. „Paa det og Skatteborgerne kand bekomme til deres Husholdning“ forbød man — til Tider under Straf af Halsjern i Gabestokken — Folk at nærme sig Bøndernes Vogne, inden disse var inden Torvestenene.

Borgerne havde Forkøbsret, og inden Kl. 10 eller 11 maatte udenbys Folk, Hugersker (Høkersker) og andre Mellemlhandlere ikke købe ind.

Kl. 12 skulde Torvet slutte, men sommetider kunde det ogsaa dengang knibe med at forlade Byens Tilløkkelser, og derfor forordnede Christian IV i 1615: „Eftersom Wi forfare, at Bønderne, naar de om Torvedagene komme til Kjøbstæderne for at sælge deres Varer, skulle strax, naar Torvet er afholdt, med unyttig Fortæring og Drik tidt og ofte forsætte og øde, hvad de for deres Varer haver bekommet og derved udover formedelst slig ond Vane og uskikkeligt Levned sig selv forarme, da ville Wi herefter ingen Bonde, som om Torvedagen eller andre Dage kommer til Torvet, skal udi nogen Kjøbstad længere end indtil Klokken 12 slet om Dagen forblive“.

Paa Grund af det System og de Vedtægter, hvorpaa Købstæderne levede, maatte Torvet blive Byens Brændpunkt, dens Forsyningssted og dens Samlingsplads.

Hvor laa nu Torvet i den nybagte Købstad Skanderborg?

Ikke, hvor det nu er; thi det „planckewerck“, der — til Erstatning for større Byers Mure eller Volde — omgærdede Byen, maa have gaaet fra Storesø over Skolegade, det nuværende Torv og til Lillesø.

Det vilde ligge nær at søge det ældste Torv mellem den gamle Slotsbro (lidt syd for Dagmarbroen) og det gamle Anløbssted (Vandingsstedet); men andet tyder dog paa, at L. Thane (Skanderborgs Historie, Pag. 36) har Ret, naar han antager, at Bystævnepladsen paa Borgergade (Bakken) har været Byens første Markedsplads og Torv. Her forenedes jo med Barakstræde (Louisenlund) som Mellemed de to Gader Storegade og Lillegade, der tør antages at være Byens ældgamle Hovedaarer.

Paa Bystævnepladsen maa vi da tænke os Byens ældste Torv, og her maa da have staaet de to uundværlige Indretninger: Gabestokken for de mindre Syndere og Kagen for de store do. Ingen af disse Indretninger er dog bevarede i vor By.

Paa Torvet var ofte Byens Fællesbrønd. I Mands Minde var der omtrent paa Hjørnet af Skolegade og Asylgade en stor Brønd omsat med store Kampesten og forsynet med Vinde, som var Bybrønd, og hvortil Byen ses at have bekostet Spand og Kjeldrug, og paa Bystævnepladsen har der ogsaa været en offentlig Brønd.

Som Aarene gik, blev Pladsen inden for Plankeværket for snæver for den nye By. Den gamle Nørreport, der maa have staaet omtrent ud for Hotel „Skandinavien“, rykkede længere ud ad. Hvornaar det er sket vides ikke, men af et Kort fra 1677 ses, at Nørreport allerede da er rykket ud omtrent til nuværende Gade-Nr. 41, og at der er bleven en mindre aaben Plads omtrent i Midten af det nuværende Torv.

Den gamle Vestergade mandede da ud her. Den gik oprindelig i nordvestlig Retning gennem Apotekets Grund, over Haandværkerforeningens Have og drejede mod Øst tilbage til Adelgade.

I 1746 hærgedes Byen af en stor Ildebrand, hvorved 17 Gaarde gik i Aske. Efter denne Brand forsvandt den gamle Vestergade. Hvor den mod Syd stødte til Adelgade (ved Apoteket) blev en aaben Plads, hvormed Torvet udvidedes. Paa den nordre Side var der bygget, omtrent ud til, hvor Bytræet nu staar.

Saaledes stod da Torvet i ca. hundrede Aar. I 1859 var Byens første, i 1830 byggede Raadhus, allerede bleven for indskrænket og brøstfældigt, og det nuværende Raadhus, der da blev bygget, blev rykket tilbage, og da en gammel Ejendom — den saakaldte Antoniegaard — tillige var bleven nedrevet, var der skabt god Plads.

Saaledes stod Torvet i 60 Aar, men da i 1920 Politistation og Raadhussal skulde bygges, nedreves den ud for Folkebibliotekets Gavl staaende gamle Bindingsværksbygning, som Byen i 1907 havde købt med Torveudvidelse for Øje, og Torvet fik først da sin nuværende gode og sluttede Form, som det sikkert længe vil beholde.

Torvedagen var oprindeligt som nu Fredagen, paa hvilken Dag det gamle Birketing holdtes. 1750 blev Torvedagen ændret til Tirsdag for senere igen at forandres til Fredag.

Torvet skulde almindeligvis renholdes af Torvegæsterne, men at disse var meget forsømmelige med Overholdelse af denne Pligt, derom vidner mange Paabud — og ikke mindst den Omstændighed, at Torvenes Niveau hævede sig, saaledes at de omliggende Huses Fod blev begravet. I Aarhus laa saaledes Domkirkens Sokkel til sidst mere end en Alen under Torvets Plan. — At man ej heller i Skanderborg har været alt for omhyggelig med at renholde Torvet — selv i sene Tider —, derom vidner en Post i Kæmnerregnskabet for 1861: „Betalt Jens Berthelsen for Skarnflytning paa Raadhusplads 2 Rbd. 3 Sk“.

Paa Torvet staar Bytræet — en Lind — og en Mindestøtte for Byens Velgører, Kong Frederik II. Støtten, der paa Forsiden har hans Monogram F. S. sammenslynget (Frederik Secundus), Byens Vaaben og Byens Fødselsdag: 28. Oktober 1583, er af Bremer-Sandsten. Støtte og Bytræ er omgivne af 6 Granitpæle, foroven afsluttede med et i Bronze udført dekorativt Blad-Ornament, der omslutter en opstaaende Ring, hvori hænger en smedet Kæde, som forbinder Pælene indbyrdes. Støtte og Pæle er udført efter Tegning af Professor H. C. A m b e r g, og det hele er skænket til Byen i 1916 af Kontorchef i Finansministeriet C. F. J a n s e n, der var barnefødt her i Byen.

Støtten afsløredes og Træet overgaves til Byen af Byraadets daværende Formand, Borgmester, By- og Herredsfoged V. G i v s k o v den 28. Oktober 1916 — 333 Aars Dagen for Byprivilegiernes Udstedelse. Afsløringen, der fandt Sted en smuk, solfyldt Dag, bivaanedes af en Mængde af Byens Borgere og formede sig som en smuk Fest.

Som foran antydet strakte Frederik II's Skanderborg sig ikke længere mod Nord end til nuværende Skolegade og Søgade, og Byen har næppe haft mere end to nogenlunde lige lange og omtrent parallelt løbende Gader, men medens den ene endte blindt mod Plankeværket, førte den anden gennem Byporten (Nørreport) ud til „Adelveyen“ og ud i den vide Verden.

I Aarhundreder benævnedes de to Gader i daglig Tale som „Dend liden Gade“ og „Dend store Gade“, men formentlig har man allerede tidligt taget Moden fra andre Byer op og benævnt den store Gade som Adelgade. I et Par Dokumenter fra 1636 og 1638 benævnes Hovedgaden i det ene som „Slotzgaden“ og i det andet som „Adellgaaden“, hvilket

sidste Navn holdt sig. Den lille Gade, der i daglig Tale hyppigt kaldtes Rosengade, fik først ved en Byraadsbeslutning af 1913 officielt Navnet Borgergade.

Paa Resen's Kort fra 1677 er Gaderne forøgede med den foran-nævnte halvbueformede (gamle) Vestergade, og fra Adelgade fører en knækket Gyde eller Smøge ned til Storesø (velsagtens en Sti, der har gaaet langs en Del af Plankeværket).

Paa Kort fra 1767 er den oprindelige Vestergade forsvunden, men Adelgade har forlænget sig ud til, hvor nuværende Vestergade munder ud i Adelgade, og hvor Nørreport dengang stod.

Byen, der 1769 havde omkring 500 Indb., var omkring 1830erne vokset til 755 Indbyggere. Adelgade havde da forlænget sig ud til nuværende Gade Nr. 76, hvor Nørreport stod. En Del af den oprinde-lige Horsens Landevej var kommen med som (ny) Vestergade, og her stod Vesterport (noget uden for nuværende Gade Nr. 3, der er den gamle Accisebod).

Gaderne var da: Vestergade, Adelgade, Louisenlund (det gamle Barakstræde), en nu forsvunden Gade, der hed Admiralgade (formentlig en Smøge fra Louisenlund ned til Søen), Lillegade, Antonistrædet og Niels Madsens Gang, der ogsaa kaldtes Præstegyden.

Præstegyden er nuværende Søgade og har formentlig faaet sit Navn fra, at ud til den laa den i 1702 bortsolgte kongelige Præstegaard med Præstegaardshave. En Del af Haven kaldtes Blegdammen.

Antonistræde er nuværende Skolegade. Herudtil laa en stor gammel to-etages Købmandsgaard, der en Tid ejedes af en Landmand Christopher Anthony. Folkevittigheden døbte Gyden til Antonistræde, hvil- ket Navn groede fast og officielt benyttedes — f. Eks. i Borgerrepræ- sentations-Forhandlingerne —, indtil den fik Navnet Skolegade, efter at nuværende Kommuneskole var blevet bygget i 1858. I Præstegyden boede Niels Madsen, og da man i København havde de to Smøger, Antonistræde og Peder Madsens Gang, skulde man have noget lignende i Skanderborg, hvorfor Præstegyden fik Navnet Niels Madsens Gang, hvilket den bar i en Menneskealder eller mere.

Allerede ved Midten af det 16. Aarhundrede paabødes det alle Købstæder at have deres Gader brolagte og i Orden. Det var imidlertid af den Slags Paabud, der havde svært ved at komme længere end paa Papiret. Hver Husejer skulde besørge sit Stykke Gade brolagt, og det Arbejde søgte de at slippe fri for paa enhver Maade. Gang paa Gang klagedes der over, at Gaderne i Købstæderne var fulde af „Sumpe og Urensel“, „snavsede Putter og skidne Huller“. Flere Gange om Dagen dreves Kvæget gennem Gaderne, og disses Efterladenskaber, forøget med fra Husene udkastet Affald, Aske, Fejeskarn, gammelt Halm og

Aadsler og opblødt af brune Strømme fra Gaardene, skulde nok bidrage til, at Gaderne henlaa i et Griseri, som Nutiden næppe kan forestille sig.

Stort bedre har Gaderne næppe taget sig ud i det gamle Skanderborg, om end der dog her som andet Steds er blevet rusket op i Sløjheden, naar Konge- eller Fyrstebesøg ventedes.

Hvor tidligt Gaderne er blevet brolagte vides ikke, men det var dog sket længe før 1777, thi dette Aar faar Rasmus Hald 8 Rdl. 16 Sk. for at „opbræche og omlægge et Støcke Steen Broe, 46 Faune Quadderat paa Skanderborg Storgade“, og 1778 faar Anders Bruhn for Stenpikkerarbejde paa Byens liden Gade:

57 Quadrat Faune 170 Læs Steen à 8 Sk.	14 Rdl.	1 Mk.		
Arbejdsløn à Faune 8 Sk.	4	-	4	-
2de Dagleirer i 6 Dage à 18 Sk.	2	-	1	- 8 Sk.
et lidet Stk. optaget og igien nedlagt derfor			1	- 8 -
2de Dagleirer			2	- 4 -

Er 21 Rdl. 4 Mk. 12 Sk.

Efterhaanden som Byen udvidedes, maatte yderligere Brolægningssarbejder til. 1816—17 brolagdes Strækningen fra Skomager Diderik Pedersens Gaard til Farver Fischers Gaard. 1828 brolagdes 675 Kvadrattavne, nemlig fra Farver Fischers Gaard til Søndre Port og endvidere Resten af Hovedgaden og ud til Vesterport. Ifølge Amtets Tilladelse toges Stenene fra Ladegaardsbakken.

I 1837—39 førtes den ny Landevej Aarhus-Horsens gennem Skanderborg. Dette Arbejde, der lededes af Oberst Rosenberg og udførtes ved Captitain v. Dau, medførte meget store Afgravninger paa sine Steder og Opfyldninger andre Steder paa den gamle Gade, der gik op og ned efter Terrænets oprindelige Linier. Der blev foretaget meget store Udgravninger ved Vestergades Munding, saa at Bager Brædstrups Ejendom (nu Posthuset) kom til at ligge meget højt over Gadens Niveau, medens andre Ejendomme (f. Eks. nuværende Gæstgivergaarden „Jylland“) kom til at ligge en Del under Gadeniveauet.

1838 brolagdes Antonistrædet. Senere har alle de gamle Gader været Genstand for Omlægning og Regulering, og som Byen er vokset, er adskillige nye Gader kommet til, men disse hører endnu ikke Historien til.

Skanderborg Købstads Benaadninger og kongelige Bevillinger.

HAARDT er der i ældre Tid faret frem mod gamle Dokumenter. Skaanselsløst er sjældne gamle Pergamentsbreve blevne ituskaarne og anvendte f. Eks. til Mærkestrimler, Rakethylstre eller — som et gammelt islandsk Pergament — til Bund i et Sold. Selv saa vigtige Dokumenter som Byernes Privilegier er i mange Tilfælde spørløst forsvundne.

Nærmest ved et Tilfælde — hvorom nedenfor skal berettes — er Skanderborg By i Besiddelse af sit Kongebrev og kan saaledes vitterligt dokumentere sig som Købstad.

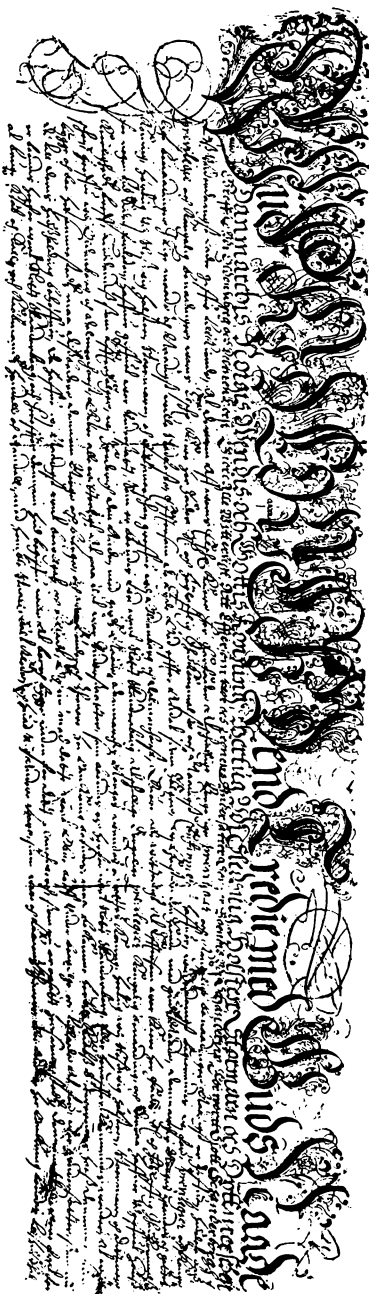
Som bekendt er Kong Frederik II Byens Grundlægger. I Aar er det 350 Aar, siden han gav den lille Samling Bønder og Haandværkere, der havde søgt Ly og Beskyttelse ved Foden af hans prægtige, stærke Slot, Benaadninger og Privilegier, hævdede dem op til fri Borgere, „fri och forschaanit for Skadt og ald anden Kongelig Thyng og Beswering“ og gjorde den lille Klynge uanselige Vaaninger og Boder til en By.

Skanderborg Købstadrettigheder gaves i et af Frederik II udskrevet kongeligt Brev, der er dateret 28. Oktober 1583, hvilken Dag altsaa er Byens Grundlæggelsesdag.*) Frederik II's Privilegier stadfæstedes af hans Efterfølger, Kong Christian IV — lige efter hans Kroning — i et Brev „Giffuet paa wort Slodt Silcheborg dend 28' Dag Augustj anno 1600“. Kong Frederik III stadfæstede paany Privilegierne den 4. December 1648.

De to første kongelige Breve eksisterer ikke mere i Original. Det maa antages, at de er afleverede, naar det nye skulde udstedes, men Kongebrevet fra 1648, der altsaa er ca. 300 Aar gammelt, er til endnu og beror i Byens Værg. Brevet, der paa næste Side delvis gengives i

*) Naar P. V. Jacobsen: Hist. Tidsskr. 1844 anfører Grundlæggelsesdagen til 27. Oktober, skyldes det, at Kopien i Jydske Registre har denne Dato. Imidlertid er det ikke sjældent, at der er Datouoverensstemmelse mellem Kopi og Original, der kan være underskrevet senere, og da Byens Brev klart siger: „Giffuet paa wort Slodt Skanderborg den 28' Dag Octobris Anno 1583“, kan der ikke være Tvivl om, at den 28. Oktober er Fødselsdagen.

Facsimile, er skrevet paa et stateligt Pergamentblad, der er 18 Tommer langt og 20 Tommer bredt. Noget plettet og medtaget af Fugt og ilde Medfart er det blevet i Aarhundredernes Løb, men den smukke, sirlige gamle Skrift staar endnu klart paa det gamle, gulnede Blad, og med smukke, klare Skriftræk staar endnu for neden: Frederich R.

Brevet indeholder Ord til andet det første (af Frederik II) udstedte Benaadningsbrev, og da dette Brev ikke tidligere har været gengivet i sin Helhed, aftrykkes det her, delvist omskrevet paa Nutidsdansk:

„Wi Frederich Den Anden med Guds Naade Danmarchis, Wendis og Gottis Konning, Hertug udi Sleswig, Holsten, Stormarn og Dyttmarschen, Greve udi Oldenburg Delmenhorst giøre alle witterligt, at paa det at vore Undersaatter, som bo for vort Slot Skanderborg, eller som hereftertid vil bo og bygge sammesteds, desbedre maa nære og bjerge sig, og for at Bønder og Tjenere her omkring kan faa til Købs hos dem, hvad de behøver til deres Husholdning. da har vi naadigst undt og bevilget og tillader med dette vort aabne Brev, at vore Undersaatter, som nu bo for vort Slot Skanderborg eller fremtidigt begive sig did for at bo og bygge inden for det Plankeværk, som opsat er, dem skal det være frit for at bruge Køb og Salg og Købmands-Handel og Vandel med Humle, Staal, Salt, Klæde og hvilke andre Varer, som vore og Kronens Tjenere eller andre omkring boende til Husholdning kunde have Behov.

Dog saa, at de skulle bruge lovlig Maal og Vægt og i samme Handel lade sig finde saaledes skikkelige, billige og oprigtige, at de altid ville og kunne svare dertil.

De Smede, Skomagere og andre

Haandværksfolk, som ere gode i deres Haandværk, og som vil hidflytte, bo og bygge her for Slottet, skal dette være frit og uhindret tilladt.

De Borgerfolk eller andre, som her vil ned- og bosætte sig, skal dog først melde sig hos vor Lensmand hersammesteds, og han skal derefter forfare om deres Lovlighed og om de fører lovlige Dannemænds Rygte med sig, samt om de er gode for det, de udgiver sig for. Finder han deres Lovlighed billig og tilbørlig, skal han lade dem, der begærer det, udvise en Plads, dog inden for det nævnte Plankeværk.

De, der vil bygge og bo, skal være forpligtede til at beflitte sig paa at bygge Købstadsbygninger med god Stald, Logementer og Værelser, saa andre af vore Undersaatter, der kommer hid, kan bekomme hos dem bekvem Tilflugt og Underhold.

Paa det at vore Undersaatter, som ville bo og bygge her for Slottet, desbedre kan bjerge sig, saa har vi allernaadigst tilladt og bevilget, at de Huse og Bygninger, som nogen har bygget, disse skal de nyde, bruge og beholde til lovlig Ejendom og Arv, og det skal staa dem frit for at sælge og forandre dem og handle med dem efter deres Vilje.

Ligeledes har vi naadigst bevilget, at vore Undersaatter, der ville bo og bygge for vort Slot Skanderborg, skal være frie og forskaaned for Skat og al anden kongelig Tynge og Besværing; dog skal de være vor Lensmand hersteds hørig og lydige paa vore Vegne; de skal aldeles afholde sig fra al Fiskeri i Søen, og de skal ikke understaa sig i at hugge noget i Skoven her omkring — lidt eller meget — uden med vor Lensmands Vilje og Minde og mod tilbørlig Oldengjæld, dog skal Fordrift for deres Køer og Fæ heromkring være dem frit tilladt, undtagen paa vor Fodermark og Blegemark til Slottet eller til vor Ladegaard.

Thi forbyde vi vore Fogder, Embedsmænd, Borgmestre, Raadmænd udi andre Købstæder fornævnte vore nuværende eller tilkommende Undersaatter her for vort Slot Skanderborg hermed som forskrevet staa at hindre eller gøre Forfang i nogen Maade.

Under vor Hyldest og Naade.

Givet paa vort Slot Skanderborg den 28. Oktobris Dag 1583.

Under vort Zignet.“

Efter at det oprindelige Kongebrev saaledes er afskrevet, følger i Brevet af 1648 de to Stadfæstelser, hvilke i Datidens Stil lyder saaledes:

„Hvelchet forn. Breff wi af synnerlig gunst och Naade haffuer fuldbyrd samtøgt och stadfest wed sin Fulde magt at bliffue, udj alle Ord punchter och Artichler, Efftersom det i alle maader Wdviser, Indeholder.

Giffuet paa wort Slot Silcheborg den 28 Dag Augustj anno 1600 under wort Zignet.

Christian 4.“

„Da wille wj forn. privilegie udj alle des Ord Clausuler och punkter som de hertillforn findes Indført, Naadigst haffue Confirmerit, fuldbyrdet och Stadfest,

saa och hermed Confirmerer fuldbyrder och Stadfester, forbyndendis alle och Enhuer herimod efftersom forskreffuet staar, at hindre eller udj Nogen maader forfang at gjøre.

Under wor Hyllest och Naade, Giffuet paa wort Slodt Kjøbenhaffn, den 4. December anno 1648. Under wort Zignett. Frederik R.“

Det vil ses af Privilegierne, at det var overladt til Lensmanden — efter forudgaaende Prøve af vedkommendes Vandel og Duelighed — at bestemme, hvem der maatte nedsætte sig i Byen, og det vil bemærkes, at den ikke fik nogen Borgmester eller Magistrat.

Denne Forskel fra de fleste andre Byer har ført til, at et Par Forfattere (Arent Berntsen: Danmarckis og Norgis Fructbar Herlighed, 1656, p. 141, og P. V. Jacobsen: Det danske Kjøbstadvæsen i 16de Aarhundrede) har villet mene, at Skanderborg fra Begyndelsen ikke var nogen rigtig Kjøbstad, da den ikke var „fuldkommen privilegeret“.

For denne Opfattelse mangler fuldstændigt Bevis. Byen var en Borgby og Kongeby, og der er intet mærkeligt i, at Lensmanden bliver dens Øvrighed.

Dens Privilegier er i alle Henseende, f. Eks. med Hensyn til Udøvelse af Handel og Haandværk, en fra Landet afvigende Arveret med Hensyn til Jord, Skattefrihed o. s. v. lige saa exclusive og særegne som andre Kjøbstæders Privilegium. Endelig viser Udtrykket i Privilegierne: „thi forbiude Wj wore Fogder, Embitsmænd, Borgmester vdi A n d e r e K j ø b s t e d e r“ klart, at Skanderborg er indrullet blandt Kjøbstæderne. Den besiddes da ogsaa (Arent Berntsen 1. c.) „af fornemme Indbyggere, som med god Handel sig rundeligen ernære oc samme By efterhaanden forvide oc med Bygninger forbedre“, og har vel som alle andre Byer været i økonomisk Fremgang indtil de ulykkelige Krige 1657—60, der førte Byerne og ogsaa Landet ud i langvarig Stagnation og Tilbagegang.

Nogen stor By blev den dog ikke, og i Forordning ang. Kjøbstæderne i Danmark af 28. Jan. 1682 betegnes den samt Sorø, Rødby og Hillerød som Flækker, der skal bestyres af en Byfoged som eene Magistrats Person. — Byfogden fik man desuagtet ikke før 1760.

I et Par Hundrede Aar opbevarede Skanderborg som en kostelig Klenodie sit Privilegiebrev, der iøvrigt blev stadfæstet paa ny den 20. Oktober 1670.

I Byens Brevkiste har det smukke Dokument ligget velforvaret for kun at tages frem ved højtidelige Lejligheder.

Endnu i 1833 ses det at have været i Byens Besiddelse, idet Catechet K a r l H a n s e n citerer en Del af Indholdet i sin lille Bog: „Beskrivelse over Skanderborg By og Slot“; men faa Aar derefter maa det være bortkommet.

Skanderborg var da vokset saa stærkt, at der var ca. 900 Indbyggere, ingen tænkte mere paa at bestride dens Rettigheder som Købstad, og ingen i Byen tænkte paa at bevare det gamle Dokument, der bortkom og tilsidst havnede i Kludesamlerens Sæk i Ebeltoft, hvorom følgende Brev, der i 1856 indgik til Amtmand, Baron Bille Brahe, bærer Vidne:

„Idet jeg tillader mig at fremsende til Hr. Kammerherren indlagte Pergaments Dokument indeholdende Kong Frederik den 3dies egenhændig underskrevne Confirmationsact, dateret 4. December 1648, paa Skanderborg Købstads Privilegier af 28. October 1583, skulle jeg ikke undlade at meddele, at bemeldte Document for flere Aar tilbage under mit Ophold som Toldinspektør i Ebeltoft, dersteds er bleven afkjøbt en Kludesamler som en Oldsag og senere overladt mig af vedkommende Kjøber.

Antagende, at det muligen ikke vil være uden Interesse, at dette Document kan bringes tilbage til Opbevaring i Skanderborg Byes Archiv, hvorfra det muligvis ved en tilfældig Omstændighed, muligvis ved Udlaan eller paa anden Maade, i sin Tid er bortkommen, har jeg troet ikke at burde undlade at oversende samme til Deres Højelbaarenhed til behagelig Disposition i nævnte Øjemed.

Grenaa, den 18. September 1856.

Ærbødigst
Strandgaard,
Kammerraad og Toldforvalter.“

Saa nær var det ved, at Byens Privilegiebrev var gaaet til Grunde. Skiftende Vilkaar har det været underkastet, fra det udfærdigedes i Kongens Cancelli, underskrevet af Kong Frederik III personlig, til det førtes rundt i Kludesamlerens Sæk, og til det igen havnede, hvor det hørte hjemme.

Nu beror det paa Borgmesterkontoret blandt dettes faa gamle Dokumenter, og der forbliver det, til det forhaabentlig en Gang kan faa en Hædersplads i en Museumsbygning i Skanderborg.

En Ejendomsoverdragelse for 300 Aar siden.

KUN FAA er de Dokumenter, der er opbevarede om det gamle Skanderborg. Amtmand Jørgen Grabow (1700—1728) til Urup ejede tillige Ringkloster, og dertil var flyttet en Del af de gamle Lensmandsregnskaber. Ved Ringklosters Brand 1728 gik disse Dokumenter, der har indeholdt uvurderlige Bidrag til Byens Historie, op i Luer. En Del Byregnskaber — dog med store Lakuner — findes i Rigsarkivet og Landsarkivet, men efter et Byarkiv leder man forgæves. Paa Grund af uheldig Beliggenhed langt fremme paa Torvet nedreves Skanderborg Raadhus 1859 og flyttedes i udvidet og fornyet Skikkelse hen paa sin nuværende Plads. Traditionen beretter, at der paa det gamle Raadhusloft laa en Masse Dokumenter (Byarkivet); men da det var for besværligt at opbevare og flytte dem, blev de smidt ud paa Byggepladsen i en stor Dynge og brændt.

I privat Eje findes der — saa vidt vides — næsten ingen gamle Dokumenter. En nogenlunde enlig Undtagelse danner et Par ca. 300 Aar gamle Ejendomsoverdragelsedokumenter, som dog mulig har saa megen Interesse, at de fortjener at komme med i Kildematerialet til Byens Historie. De beretter ikke om mærkelige Ting, men kun om det simple, at Søren Christensen Skytte i Aaret 1636 til Daniel Melchiorsen har solgt et Stykke Jord ud til Slotsgaden, eller Adelgaden, med et paa-staaende 3 à 4 Fags Hus.

Jordstykket danner en skæv Firkant, 9 jydsk Alen i Facade til Gade, 30 Alen i Dybden og 11 Alen i Bagsiden.

Skønt den jydsk Alen var større end vor Tids (sjællandske) Alen — Forholdet 10 : 9 —, er det kun en meget lille Grund (knap 320 Kvadratalen), det drejer sig om, og man ser deraf, hvor tæt sammenklintet Bebyggelsen paa sine Steder har været i den lille By inden for Plankeværket.

Hvor Grunden og Huset nøjagtigt laa kan ikke nu oplyses. Dokumenterne angiver kun, at ud til Gaden ligger Grunden mellem Søren Christensen Skyttes Port og Anders Jensen Skrædders Hus og Vaaning,

og at den vender ud til den Gaard, Vaaning og Ejendom, som salig Jens Iversen iboede.

Købsummens Størrelse nævnes forholdsvis sjældent i gamle Skøder, og det gør den heller ikke her. Man indskrænker sig til at nævne, at Sælgeren har „annammet og oppebaaret Penning fyllist, fuld Værdi og nøjagtig Betaling aldeles efter egen gode Villie og Nøje og takker godt for god og redelig Betaling i alle Maader“.

I Anledning af Handelen oprettedes først et Købebreve. At udfærdige et saadant formaaede Parterne ikke selv, og specielt uddannede Jurister eksisterede ikke, hvorfor man maatte henvende sig til en af Byens lærde Mænd, i dette Tilfælde Slotsdegnen Søren Poulsen.

Det gamle, gulnede, mørke Papirdokument er da hans Værk, hvad Teksten samt hans Paaskrift som Vitterlighedsvidne viser. Bogstavformerne er nærmest det 16de Aarhundredes, men Skriften er tydelig og ganske let læselig. Selvfølgelig kunde den velmeriterede Pædagog, der da var en yngre Mand, skrive godt.

Købebrevets Tekst lyder saaledes:

„Kiendes jeg Seffren Christensøn Indvaaner i Skanderup og gjør for alle Vitterligt udi dette Mit obne Breff. Att jeg med min Egen Saa Vel som min Hustrues Margerete Berensdatters fri Vilje och Sambtøcke haffuer Soldt och Aldelis afhændt fra os och Vore Arffuinger och til Daniell Melchiorson og hans Hustru Maren Jørgensdatter och deres Arffuinger Jet Støcke Jord liggendes mellem Seffren Christensen Skyttes Port och Anders Jensen Skrædderes Huus och Vaaning liggendes paa Slotzgaden, Som er udi sin Breddelse ud thill gaaden IX Judske Alne och saa XXX Judske alne I længden op i forn. Seffren Christensens Gaard, Och siden XI Alne i Breddelsen som forskrefne XXX Alne Vender.

Och Skall forskr'ne Daniell Melchiorson och hans Hustru beholde Jet lidet Støcke huus som er 3 Stocklaufft, som nu findes paa Samme Grund. Samme Grund och Eyendom skall forn. Daniell Melchiorson och hans Hustru och deres Arffuinger Nyde bruge och beholde till euindelig Eyendom och Arffuekiøb for hver mands hinder trætte eller tiltale som der paa kand tale med Rette i Nogen Maader.

Och kiendes Jeg mig Seffren Christensen Skytt for mig och min Hustru at haffue annammit och opbaarit af forn. Daniell Melchiorson och hans Hustru och Deres Arffuinger Penninge fyllist och fuld nøjagtig betaling for forskreffne Jord och Eyendomb i Alle Maader, Saa Jeg kiendes for mig, min Hustru margrette Berensdatter och Voris Arffuinger Ingen ydermere lod diel eller Raadighed at haffue till forskrn. Jord och Eyendom i Nogen Maader men Aldelis at efterfølge forn. Daniell Melchiorson hands Hustru och deres Arffuinger for Jet fuldkommen kiøbt Huus som forskrefuit staa.

Deslige beplicher Jeg mig Seffren Christensen Skøtt for mig oc mine Arffuinger at giffue forn. Daniel Melchiorson hans Hustru och deres Arffuinger fuldkommen Skøde och Forklaring paa forn. Jord och Eyendom hvilken Fredag hand det begiærendes vorder, hvorhos beplicher Jeg mig Seffren Christensen for mig og min Hustru och vores Arffuinger at holde forn. Daniell Melchiorson hans Hustru och deres Arffuinger dette Kiøb Aldelis Skadisløs och Uden Skade i alle maader. Diss thill ydermere Vidnesbyrd och Videre Bekræftelse haffuer Jeg Seffren Chri-

stensen Skøtt mit Zigneet her Undertrøckt och mit Naffn med 3 Bogstaffuer Underskreffuit.

Och til widere Stadfæstelse Venlig ombedet Seffren Pouelssen Deign med mig att Underskriffue.

Datum Schanderup den 6. November Anno 1636.

S. C. S.

Margret berens Dater.

Seffren Poulssøn deign
med egen haand.“

Søren Skyttes Kone er ikke stiv i den vanskelige Skrivekunst, men hun kan dog, omend med Besvær, skrive sit Navn, hvorimod Manden kun kan drive det til at prente tre Forbogstaver. — Paa Dokumentet findes hans Segl, og deri læses endnu tydeligt: S. C.

Datiden havde ingen Regler for Anvendelse af store og smaa Bogstaver og ingen Regler for, hvorledes Ord skulde staves, men med dette i Erindring, og naar Hensyn tages til Tidens Tilbøjelighed til Omstændelighed og Gentagelser, er Stilen egentlig god og klar. Sprogformen er umiskendelig jydsk: Jet, Gaade, Diel, Breddelse.

Dokumentet kendetegner sig klart som foreløbigt. I vore Dage vilde vi kalde det en Købekontrakt eller et betinget Skøde, og Søren Skytte bepligter sig da ogsaa at give Køberen fuld kommen Skøde og Forklaring, hvilken Fredag det begæres — altsaa endeligt Skøde.

Dokumentet er udfærdiget i en Tid, hvor gamle og nye Anskuelse brødes med Hensyn til, hvorledes den lovlige Form for en Ejendoms-overdragelse burde være. Den nye Anskuelse var den, at naar Parterne skriftligt under deres Haand og Segl oprettede et Dokument om en Ejendoms-overdragelse, og naar Dokumentet derefter blev lyst paa Tinge og indført i Tingbogen, var alle Hensyn sket Fyldest og Overdragelsen uanfægtelig, men Lov var det ikke og blev det først ved Kong Christian den Femtes danske Lov af 15. April 1683 (5—3—28).

Foreløbig synes Parterne dog at hylde den ny Praksis, thi Købrevet bærer Paategning: „læst Paa Schanderborg bircheting fredagen dend 23. December 1636“.

Imidlertid maa man være kommen i Tanker om, at det dog maaske var sikrere at bruge de gamle prøvede Skødningsregler. Endnu gjaldt Jydske Lov (1—38 og 37):

„Tingsvidne er det — de gode Mænd paa Tinge vare Vidne — det de saae og hørde. Mindre end siu Mand mue ey Ting holde — oc saa mange Mand ere oc et fult Tingsuidne.

Paa Tinge skald mand Jord skiøde — fordi at Tingsuidne er saa sterckt, at imod Tingsuidne skal ingen Low giffuis.“

Se, det var noget andet end det nymodens Væsen, der ingen Lovhjemmel havde, og efter at have betænkt sig godt et Par Aars Tid, bestemmer Daniel Melchiorson sig til at bekræfte Handlen paa god gam-

meldags Manér ved paa Skanderborg Birketing*) den 1. Juni 1638 at optage et fuldt Tingsvidne, hvilket i beskrevet Stand derefter var et lovligt Skøde i Jydske Lovs Forstand.

Dette Skøde, der om muligt er endnu mere ordrigt og omstændeligt end Købebrevet, lyder saaledes:

„Knud Andersen Wenggaard Birchefoged i Skanderborg birch, Jens Jensen i Rindeleff och Seffren Jenssen i Skanderup Giør witterligt, att Aar 1638, fredagen dend 1' Junii for tings domb var skicked Ærlig og Vellfornumstig Mand Daniell Mellquiorssen Indvaaner i Skanderup hand hæderlig opstod og ficht jett fult things Vidne af Otte danemænd som er Peder Rasmussen i Skorup, Stor Seffren Jenssen, Seffren Jenssen Svinsager, Mons Jenssen, Rasmus Pederssen i Wurring, Jens Jensen i Skorup, Rasmus Christenssen i hvilbeck Och Jost Handtelmand i Skandrup.

Disse Otte forskrne mend Alle Want och Kundgiorde att de saae och hørde Inden forn. Tingsted i dag for Retten, Seffren Christenssen Skøtt i Skandrup, och Handtog forbenøvnte Daniell Mellquiorssen och tilstoed med hans egen och hans Hustruis Margrette berensdaters fri Willji Sambtøcke och fuldberaad houff haffuer Sold och nu Skiøder och Aldelis afhender fra demb och Deris Arffuinger, och till forn. Daniell Mellquiorssen hans Hustro Maren Jørgensdater och deris Arffuinger til evindelig Eyendomb Att haffue Nyde bruge och Beholde dett Jord och Eyendomb i Skanderup, Som hand nu Selff Paaboer Ud til Adellgaaden, epter hans Kjøbebreffs lydelse, Lige saa langt och brett som dett Omformelder, Som hand Selff haffner forbygggett Och ladet Sette Hus Paa, Saavelsom de fiere Stocklouffthus Østen i gaarden Med hvis tilbehøring som derhos findes, Och saa langt och bret som den nu er Indplanchet epter dette Kjøbebreffs Indhold Som derpaa er Gifued. Seffren Christenssens egen Gaard Woning och Eyendomb Paa den Sønner Och Øster Side, Och Anders Jenssen Skræders hus Woning och Eyendomb Paa den Norder och Wester Side, Och den gaard Woning och eyendomb Salig Jens lifuerssen Iboede, Och Paa den Nordre Side ligesaa langt och Breddt Som forn. Daniell Mellquiorssen Nu Selff haffuer Indlucht med Hus och Planche-Wærk, Op och Neder, Intet Undtaget i Nogen Maader, Ved huad Naffn dette Neffnis heller vorde kunde.

Och kiendes forn. Seffren Christenssen Paa hans egen och Paa forn. hans Hustruis Vegne, Att de haffue Annammed och Opbored aff forn. Daniell Melquiorssen och hans Hustrue Penning fyleste fuld Værd och Nøiagtig betalling derfor, Aldelis epter deris egen gode Vilie och Nøige, Saa de tacker dennem gott for god Redelig betalning i Alle Maader: Hvorfor de for demb och Deris Arffuinger Kiendis Ingen Ydermere lod, Part Diel eller Rettighed derudi att haffue epter denne dag i nogen Maader, Hvorfor dog tilpligter demb och deris Arffuinger Att fuldkommelig frelse hiemle och tilstande forn. Deniell Mellquiorssen hans Hustrue Maren Jørgensdater Och deris Arffuinger forn. Jord Huse och eyendomb for Alle och hver Mandtz hinder Kiff trete tiltale heller Gienkald, Som Nogen herpaa nu epter dene Dag kand Paatalle med Rete i nogen Maader: Och derssom saa skede /: dette Gud forbiude :/ Att forn. Jord Hus och eyendomb bliffuer bemeldte Daniell Melquiorssen hans Hustru heller deris Arffuinger Affwonden i Nogen domb heller Retregang for

*) Ved kgl. aabent Brev af 16. Novbr. 1573 bestemtes, at Kronens Gods i Fruering, Vitved, Venge, Skanderup og Illerup Sogne samt Svejstrup og Bjedstrup skulde være et frit Birk og kaldes Skanderup Birk. Hvor det holdtes, vides ikke. Antagelig ved Dover Kirke og under aaben Himmel, da det vides, at der intet Tinghus var. 2. Juni 1688 blev Birket lagt under Hjlemslev Herred.

forskrne. Seffren Christenssen hans Hustrues heller deries Arffuinger Wanhiem-
mels brøsts Skyld, Da tilplichter de demb heller deris Arffuinger Igien Att Weder-
lege och vell fornøye forn. Daniell Mellquiorssen med saa gott Jord, Hus och
Eyendomb saa vell beligit i Skandrup Inden Sex Samfuld Ugers Dag dernæst
epter, naar derom bliffuer Paakræfueelig Och Seffren Christenssen hans Hustru
Margrete berensdater och deris Arffuinger Att holde forn. Daniell Mellquiorssen
hans Hustrue Maren Jørgensdatter och deris Arffuinger dette Kiøb och Skiøde
Aldelis skadesløs i Alle Maader.

Dess til Vidnesbyrd Att saa Urøgelig holdes skal som forskr. staaer haffuer
forn. Seffren Christenssen hans Zignett her Undertrøcht och hans hand med tre
bogstaffuer Underskreffuitt, Och hans Hustrue med egen hand Underskr: Att Saa
for oss Vondet och ganget er som forskr, staaer Bekræfter Vi med Voris Zignet-
ter her Undertrøcht.

Datum ut Supra.

S. C. S.

Margret berens Dater

Egen hand.“

[Fire Segl.]

Gennem det gamle Dokuments snart knudrede og kunstige og snart
saa trohjertige dagligdags Ord oprulles for os et Billede fra svunden Tid.

En smuk Sommerdag i det Herrens Aar 1638 — den 1. Juni — van-
drer Birkets frie, voksne mandlige Beboere til Tings, hvad de er beret-
tigede og tildels forpligtede til.

Til Morgentimerne er Tingtiden lagt, for at ingen skal møde druk-
ken og i den Tilstand med Skjælder og Skjænds Ord eller endog med
Slagsmaal og Drab volde Forstyrrelse, saa Tinget bliver „spiltdt“.

Thi der skal være Fred paa Tinget, og „Tingfred“ regnes ogsaa
„fra ens Hus oc til Tinget saa oc recta via fra Ting oc tilbage igien om
mand diss imidlertid tager ey af Veyen eller tager sig anden Syssel eller
Gierning fore“. „Høder eller truer“ en Mand paa Tinge nogen med vred
Hu eller „verierende Haand“ eller „slaer“ han „Pust, Nævehug eller Stavs-
hug“, koster det 10 Lod purt Sølv. Hugger eller stikker han til Blod eller
Saaer vorder, er Bøden 20 Lod Sølv, men „Skeer Drab paa Tinge, da
miste hand halssen, oc hans boeslaad at være forbrut“.*)

„Birketing maa ey holdes i Landsbyerne, men paa andre belej-
lige Stæder“. —

Frit under aaben Himmel, hvor mange Veje mødes, ligger da Ting-
stedet tæt ved en nu længst forsvunden Høj. Paa Højens Top staaer
Galgen. Den svage Morgenvind svajer et Par spegede, knirkende Tyve-
rade frem og tilbage til de rustne Kæders pibende Musik. Ingen føler
Uhygge ved eller tager Anstød af dette Naboskab; højst skutter man
sig i behageligt Velvære og i tryk Fornemmelse af, at Ret og Retfærdig-
hed endnu sker Fyldest i Landet.

Tingstedet er indrettet med fire store Sten i Firkant, hvorpaa lig-

*) C. Osterstøn Veyle, Glossarium p. 541, „Tingfred“, og Chr. III Recess Art. 23.

ger de fire Planker (Tingstokkene), der efter Tingets Slutning almindeligvis opbevares i nærmeste Kirke. Midt paa Pladsen mellem de fire Stokke staar Tyvstenen, hvorpaa Tyven, der førtes bunden til Tinge, skulde sidde, naar han dømtes. Paa øverste Tingstok sætter Rettens Folk sig: Birkefoged Knud Andersen fra Wenggaard (nu Sophiendal), Jens Jensen fra Rindelev (nu Sophienlund) og sidst Skriveren Søren Jensen fra Skanderborg. Paa de andre Bænke sætter otte Stokkemænd sig, og derefter saa mange andre gode Dannemænd, som kan faa Plads, mens Resten maa staa uden for.

Inden de fire Stokke staar nu Skytten Søren Christensen og den ærlige velfornumstigste Mand Daniell Melchiorssen op for i hele Tingets Nærværelse og under fulde lovlige Former at bekræfte deres omtrent tre Aar gamle Handel. Oprindeligt skødede man „med Muld og Kniv“; det vil sige, at Sælgeren kastede en afskaaret Klump af den solgte Jord i Køberens Kappe eller Skød (Skødning) som Tegn paa, at Jorden overdroges ham. Dette er dog blevet for gammeldags, og i Stedet oplæser Skriveren Købebrevet, hvorefter Sælger og Køber paa nymodens Vis „haandtager“ hinanden (giver Haandslag).

Da det drejer sig om Købstadjord, skal denne ikke først lovbydes til Frænder, og Handelen er dermed lovlig indgaaet og afsluttet. Men hvad hjælper det, naar man intet Bevis har for Handelen. Her er det Tingets Opgave at hjælpe til et fast og „urøggeligt“ Bevis for Nu- og Fremtiden. Derfor beder de to Parter otte lovfaste uvildige Dannemænd om at hjælpe sig med at skaffe dette Bevis til Veje. Op staar da otte Mænd, nemlig: Peder Rasmussen og Jens Jensen fra Skaarup, Store Søren Jensen og Lille Søren Jensen fra Svinsager, Mogens Jensen og Rasmus Pedersen fra Vurring, Rasmus Christensen fra Hvolbæk og Just Handtelmand fra Skanderborg, som derefter for menig siddende Ting i god Lyd (under Forsamlingens Tavshed) vidner og kundgør paa deres Sjæl og Sandhed, at Handlen er lovlig indgaaet og afsluttet.

Med dette Vidnesbyrd (Tingsvidne) kan Køberen vide sig og sine Arvinger i Sikkerhed for Fremtiden for alle Mænds Tiltale.

Tingsvidnet er sluttet. Tilbage staar kun, at Birkeskriveren skal beskrive det passerede i et Dokument, der underskrives og forsegles af dem, der har administreret Retten, og dette Dokument er derefter det Skøde, som foran er gengivet.

Endnu har der vel været nogle Sager, skønt næppe mange i det fredeelige, lovlydige Birk, hvor der paa det nærliggende Slot var nok af vaabenføre Mænd til at holde Skjelmer, Stimænd og Galgenfugle i Ave.

Der bliver tre Gange paaraabt, om nogen videre vil gaa i Rette, og da ingen fremstiller sig, er Tinget „brudt“ og maa ikke sættes mere den Dag. —

Det er bleven op ad Formiddagen. Vinden har lagt sig, og Solen bager. Snak og Støv har gjort Halsene tørre, og i skøn Forening iler Foged, Skriver og Støkkemænd og de menige Tingsmænd hen mod det lille Hus ved Vejgaflen, hvor den tykke Ølkone længe har lænet sig forventningsfuld ud over Halvdøren.

Ganske vist er det forbudt ved kongelig Forordning (Reces 1558, 3, Reces 1643 2 — 6 — 6) „ved Tinge bygge eller bygge lade nogen Kroerhuse, eller Hytter, der Øll eller anden Slags Driickevarerne, men hvilken Øvrighed kunde for Alvor næne at formene Godtfolk en varm Sommerdag efter vel udført borgerligt Ombud at faa en Skaal Øl eller flere med hverandre. —

Plankeværk og Befæstning.

SOM en af de vigtigste Aarsager til, at Mennesker tidligt sluttede sig sammen i Byer, maa anføres den større Mulighed for ved fælles Kræfter at forsvare sig og sine. En Mængde Byer er opstaaet omkring eller ved faste Borge, og Byboernes Betegnelse „Borgere“ er da ogsaa tydeligt afledt derfra.

Alle Byer var vel oprindeligt virkelige Fæstninger — hvorom Gadenavne som „Volden“, „Graven“, „Borgporten“ o. s. v. minder —, men i Tidens Løb blev kun enkelte opretholdt som saadanne, medens de allerfleste mere eller mindre mistede denne Karakter.

Tilbage blev dog Hensynet til at ikke alle og enhver — det være sig Skarnsfolk og Tyve, Skøger og Skælmer, saavel som upriviligerede Snyltere — kunde uden videre komme ind i Byen og hygge sig dér og nyde dens Goder uden at vederlægge noget derfor. Man maatte tvinge alle ind gennem de regelrette Indgange — gennem Portene — forbi Byvendenes og Toldernes Øjne. Betød end Volden ikke længere noget som Forsvarslinie, maatte den alligevel opretholdes som Toldspærring.

Havde Byen sprængt sine Rammer, var den vokset ud over Voldene, maatte en ny Spærring over for Omverdenen til. Man satte da et Plankeværk, Bolværk eller Stakit til at spærre for al uretmæssig Adgang.

I 1541 udstedtes kongelig Befaling til alle Købstæder i Danmark, hvori det paabydes dem at holde deres Stakitter i god Stand og passe vel paa Portene for ikke at overlisteres af Mordbrændere og alskens mistænkeligt og løst Folk.

Nogen Vold havde den ny Kongeby og Borgby Skanderborg ikke, men et Plankeværk havde den dog faaet opsat, forinden den dristede sig til at bede sin kongelige Velynder og Beskytter, Kong Frederik II om de Købstadprivilegier, hvori det saa klart udtales, at de gives dem, som „bo og bygge inden for dedt planchewerck, som nu er opsat Hersammesteds“. —

Af adskillige kobberstukne Byprospector fra Slutningen af det 16. Aarhundrede (Braunius' *Theatrum urbium*) kan det ret tydeligt ses, at de Plankeværker eller Stakitter, Byerne i det mindste skulde have, var et Gærde af Pallisader, svære ca. 7 Alen høje Planker, tilspidsede foroven og anbragt tæt Side om Side. Som Regel stod de paa en lav Jord-

vold, og frembød de end ikke noget stærkt Værn overfor Krigsfolk, var de fuldt ud i Stand til at yde Værn mod en tilfældig Bandes Anfald og dannede en absolut Hindring for anden Indgang i Byen end gennem Porten. —

Af Skanderborg Plankeværk, der som tidligere (Side 7) anført maa have gaaet fra Storesø til Lillesø, nogenlunde gennem nuværende Søgade og Skolegade, er intet Spor fundet, men at det har eksisteret, kan ikke drages i Tvivl.

Var Byen saaledes ikke fra sin Begyndelse nogen Fæstning, og havde den end ikke en Vold, kom der en Dag, da baade Fæstning og Vold var der. Kong Christian IV, der fra Barnsben kendte Skanderborg-egnen meget nøje, var Hærfører nok til at indse, hvilke store Fordele Egnen fra Naturens Side havde i Tilfælde af en overmægtig Fjendes Invasion. Store Skove, Bakker, Søer og Vandløb, der dengang mere end nu stærkt gennemskar Terrænet, bistod, særlig hvis man havde et eller flere Støttepunkter, hinanden med at danne en naturlig, stærk, militær Stilling.

I Treaarskrigen (1849) saa man da ogsaa, at Prøjsergeneralen Prittwitz med en Hær paa 22,000 Mand maatte bruge en lille halv Maaned til at manøvrere General Rye med kun 7000 Mand ud af Skanderborg-Afsnittet, skønt dette da var ganske blottet for Støttepunkter eller militære Foranstaltninger af nogen Art.

Christian IV maa antages, før han kastede sig ind i Religionskrigen i Tyskland (1626—29) at have haft til Hensigt at danne sig for alle Tilfældes Skyld en militær Basis i Midtjylland med Skanderborg som Støttepunkt.

Frederik II's Skanderborg Slot havde ganske vist fra sin Begyndelse i nogen Grad Karakteren af en Fæstning, hvilket bl. a. ses af det ofte citerede Kongebrev af 10. Oktbr. 1561 („da Kongen vil bygge og befæste Skanderborg Slot, skal han [Lensmanden] lade Emborg Kirke med Søvnehus, Omgang og andre unyttige Huse nedrive“), men noget virkeligt militært Støttepunkt betød det ikke.

I Aarene 1617—20 bliver Skanderborg en Fæstning.

18. Februar 1617 tilkendegiver Kongen, at han vil lade Skanderborg Slot lukke og befæste med en Jorvold, og at han har sluttet Kontrakt med en Værkmester om Udførelsen af dette Arbejde for en Pris af 1670 Rigsdaler.

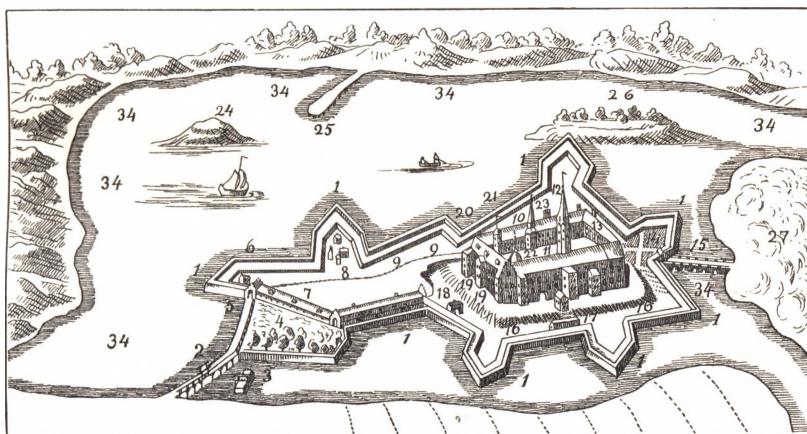
Denne betydelige Sum blev det paalagt Kronens Bønder under Skanderborg og Aakier Slotte samt Fogden, Skrivere og selvstændige Bønder i Lenene at udrede, saaledes at den rige hjælper den fattige og aldeles ingen bliver fri undtagen Adelen Bønder og de Bønder, der er udskrevne til Kongens Krigstjeneste.

Samtidig med dette store Arbejde, som maa anses at have været

udført for Værkmesterens Regning og ved dennes lejede Folk, fik Kronens Bønder (Missive til Lensmand Laurids Ebbesen af 5. Maj 1617) Ordre til at grave, rense og dæmme ved Udløbet af den store Sø ved Slottet, saa den endelig udfalder, saa meget det gøres fornødent, for at Værkmesteren ikke skal blive forhindret og sinket i at fuldstændiggøre Værket.

Chefen for „Det jydsk Regiment“, Mogens Kaas fik samtidig Ordre til, at Soldaterne under „Det skanderborgske Kompagni“ skal hjælpe til med at grave, rense og dæmme saa meget som muligt, idet det paalægges Mogens Kaas at befale Kaptejnen over Kompagniet flittigt at paase, at Kongens Befaling bliver efterkommet.

Det er klart, at det er Forbindelsesløbet mellem Storesø og Lillesø, hvorover nu Frederiksbro gaar, der bliver rensat og uddybet og sand-

Skanderborg Slot. Efter Resen. 1677.

1. Fortifikationen om Slottet. 2. Vindebro. 3. Hyttefadet. 4. Haven bag ved Slottet.
5. Porthuset. 6. Smedien. 7. Staldgaard og Stald. 8. Gamle Bryggers og Bagere.
9. Opkørsel til Slottet. 10. Borgegaardens Port paa søndre Side. 11. Borgegaardens Rum.
12. Det store Klokketaarn, tilforn et Fangetaarn. 13. Køkkenet. 14. Urtehave.
15. Ny Bro. 16. Gamle, murede, hvælvede Render fra det gamle Køkken udi Søen.
17. Det gamle Ridehus og Kornhus. 18. Porten imod Stalden. 19. Tvende Taarne.
20. Kongens Residens, som ligger i Øster. 21. Et Taarn til Kirken. 22. Et Taarn i Norden.
23. Et Taarn i Syden. 24. Kalvø. 25. Sønderø. 26. Æbelø.
27. Dyrehave. 34. Søen.

synligvis gjort betydeligt bredere, hvad var nødvendigt, naar Vandløbet skulde betyde noget som Hindring for Fjenden. En Tegning, som gives paa denne Side, forøvrigt den ældste som findes af Skanderborg (ved Peder Hansen Resen, født 1625, død 1688), og som kun er en Menneskealder yngre end Fæstningsarbejdet, viser (2), at Forbindelsesløbet er temmelig bredt.

Volden var bestemt til at armeres med Kanoner. Laurids Ebbesen

faar sendt et Afrids af den Port, som skal være for Slottet — hermed menes Porten mod Byen —, og det tilføjes, at der skal ingen Bygning være over nogen af Portene, men kun et *Brystværn*, saa man kan bruge Stykkerne derpaa. Han spurgte senere, om Porten, som vist paa Afridset skal staa paa Skak, og fik meget bestemt at vide, at dette var Meningen — formentlig ansaas en skæv Port lettere at forsvare fra Volden mod en fremstormende Fjende end en lige. Paa Resens Tegning kan man ogsaa se (5), at Porten er skæv, men en Portoverbygning ses dér.

Volden blev først færdig i 1618, og den kom til yderligere at koste 840 Rdl., som Kronens Bønder i Skanderborg og Aakier Len ligeledes maatte udrede; altsaa kostede Volden ialt 2510 Rdl., et Tal, der bedre end noget viser, hvor stort Arbejdet har været.

Nedenfor Volden var en Grav, og under Værkmesterens Entreprise hørte (Miss. 18. Februar 1617), at der „neden for den nederste Port skal laves en Bro over den Grav“, og Broen skal laves med en „Togbrygge“. Mogens Kaas faar senere (27. Marts 1618) Ordre til at give de udskrevne Soldater i Skanderborg Len Tilhold om at hjælpe Kronens Bønder med at kaste Vandet ud af Graven og ligesaa Jorden. — Formentlig ogsaa af Hensyn til den eventuelle sidste Kamp om selve Slotsbygningen blev der gjort „Jernsprinkler“ i alle Vinduerne neden omkring Slottet.

Hvor alvorlig ment Fæstningsanlægget har været skønnes af, at der i Aarene 1619—20 (Missiver af 12. Januar, 4. Juni og 18. Juni 1619 og 19. April 1620) opføres en Mur langs med Søen. Muren blev projekteret og afstukket af „Kongens Ingeniør“ Abraham de la Haye.

Om Murens Beskaffenhed hedder det (18. Juni 1619), at ovenpaa Fundamentet, som allerede er lagt, skal yderligere lægges en Rad Kampesten, saa Muren kan blive fri for „Syldingen“ (Sølingen) af Vandet. Ovenpaa Fundamentet skal Muren opføres 5 Alen høj og 3 Sten tyk, og der skal mures Piller indenfor til at styrke den, saa der bliver 4 Alen mellem hver Pille. Billig var den ikke at opføre; Laurids Murmester fik 11 Dlr. courant for hver 3 sjællandske Alen.

Paa Resens Tegning er der ikke gjort Rede for Muren, men at den kom til Eksistens er sikkert nok; thi den stod endnu i 1720, og den og dens tilhugne Kampestenssokkel blev brugt til Bygning af Rytterbarakkerne (jfr. Afhandlingen om Skanderborg som Garnisonsby). Yderligere er Bundfundamentet af utilhugne Kampesten fundne og optagne i den sidste Menneskealder i en Strækning fra Storesø til Lillesø tæt Syd og Vest for den nuværende nye Kirkegaard.*)

*) Meddelt mig af Gartner E. Frederiksen, Skanderborg, der har været med til at rydde Fundamentgruben.

Flere Forfattere (Fr. Meidell: Om Skanderborg i Aarene 1619—27 i Saml. f. j. Hist. 2. R. III p. 71, hvis udmærkede Arbejde dog indeholder nogle Fejl og Misforstaaelser — f. Eks. Svend Feldings Ridebane — og Trap: Danmark, 4. Udg. S. 144) antager, at det murede Værk kun har gaaet „over det Drag, som forbinder Slotsholmen med Fastlandet“, det vil sige Stykket fra Storesø til Lillesø ud mod Dæmningen, der nu forbinder Slotsholmen med Dyrehaven.

Forfatteren heraf er dog tilbøjelig til at antage, at Muren, som ved flere andre Slotte, har været en Ringmur, der ligesom Voldene har gaaet hele Slotsholmen rundt.

Herfor taler, at der Vest og Nord for Slotsbanken ud mod Byen og Lillesø og ret tæt ved nuværende Søkant er fundet Rester, der kunne tydes som Fundament for en fritstaaende Mur, at der paa Resens Tegning, selv om den i visse Detailler er ukorrekt, sikkert vilde have været gjort Rede for Muren, hvis den ikke havde fulgt Volden, eller hvis den kun havde fulgt en Del deraf, og endelig, at der i Anledning af Murens Opførelse er skaffet langt flere Materialer til Veje, end der vilde have været nødvendigt, hvis det kun havde drejet sig om en Mur over det forholdsvis korte Stykke fra Storesø hen til Slotsbankens Nordvesthjørne.

Til Opførelse af Muren befales det (12. Januar 1619) Lensmanden „der i Egnen at bestille de Mursten, som maatte behøves dertil, u d o v e r dem, der kunne brændes i Lenets Teglovn“, og senere (17. Marts 1620) befales det Lensmanden Christen Holch i Silkeborg at sende alle de Mursten, der ligger brændte ved Teglovnene i hans Len, til Skanderborg (dog undtaget 11,000 Sten, der skal til Drotningborg). Fra Lensmanden i Mariager, Eske Bilde, kom der mange Læster Kalk, der førtes hertil over Hoe (Hou) Havn, og ligeledes kom der Kalk, som havde ligget paa Bygholm.

Samtidig med Bygningen af Ringmuren blev der (Miss. 6. Jan. 1620) omkring Volden — formentlig udenfor Graven — sat P a l i s s a d e r.

Herefter tegner Fæstningsanlægget sig ganske klart. Inderst det firefløjede, sekstaarnede Slot, hvis alentykke Mure helt omslutter Borgegaardens Rum. Kældervinduerne er beskyttede med Jernsprinkelværk, og af Indgange var der de færrest mulige. Her var sidste Retræte, hvis alle Udenværker var faldne i Fjendens Haand. Herefter kommer den store Jordvold med Fremspring, Plads til Kanoner og med Brystværn, der omslutter saavel Slottet som det store Komplex af Udbygninger, saasom Stalde, Ridehus og Kornhus, Smedien, Bryggers og Baggers, Slagtehus, Badstue, Boldthus m. m.

Udenom Volden en Grav, hegnet af Palissaderække. Derudenfor den 5½ Alen høje Ringmur og endelig udenom som sidste og yderste Hindring og Ring de to sammenløbende Søer.

Gennem fire Aars travlt Arbejde og med et betydeligt Opbud af

rede Penge, Materialer og Arbejde var der skabt en Fæstning efter den Tids bedste Mønstre.

Noget af Volden — og maaske af Muren — ses paa det bekendte Kobberstik af Skanderborg Slot fra 1746 i Thurah's Værk „Den danske Vitruvius“, men en Del af Fæstningsværkerne blev til Fordel for Haveanlæg sløjfede af Frederik V under den store Ombygning i 1717—18, ved hvilken Lejlighed en Del af Sydfløjen, hele Vestfløjen og muligvis mere blev nedbrudt, og Slottet blev gjort til en trefløjet Bygning (se L. Thane: Skanderborgs Historie, p. 40, og Tegningen hos Thurah). Pontoppidan: Danske Atlas III (1768) siger dog om Fæstningsværkerne, at der „er deraf endnu Kiendetegn tilbage“.

De sidste Rester, derunder Ruinerne af det middelalderlige store Taarn (det hvide Taarn) forsvandt, da Slotsbanken i 1840—45 reguleredes til Plads for Frederik VI's Mindestøtte.

Der har været fremsat den Formodning, at Fæstningen aldrig var bleven færdig, og der er til Begrundelse heraf bleven spurgt, hvorledes det ellers kunde gaa til, at By og Fæstning i 1627 efter Kongens Nederlag i Tyskland, kunde falde i de indtrængende kejserlige Troppers Vold uden Sværds slag.

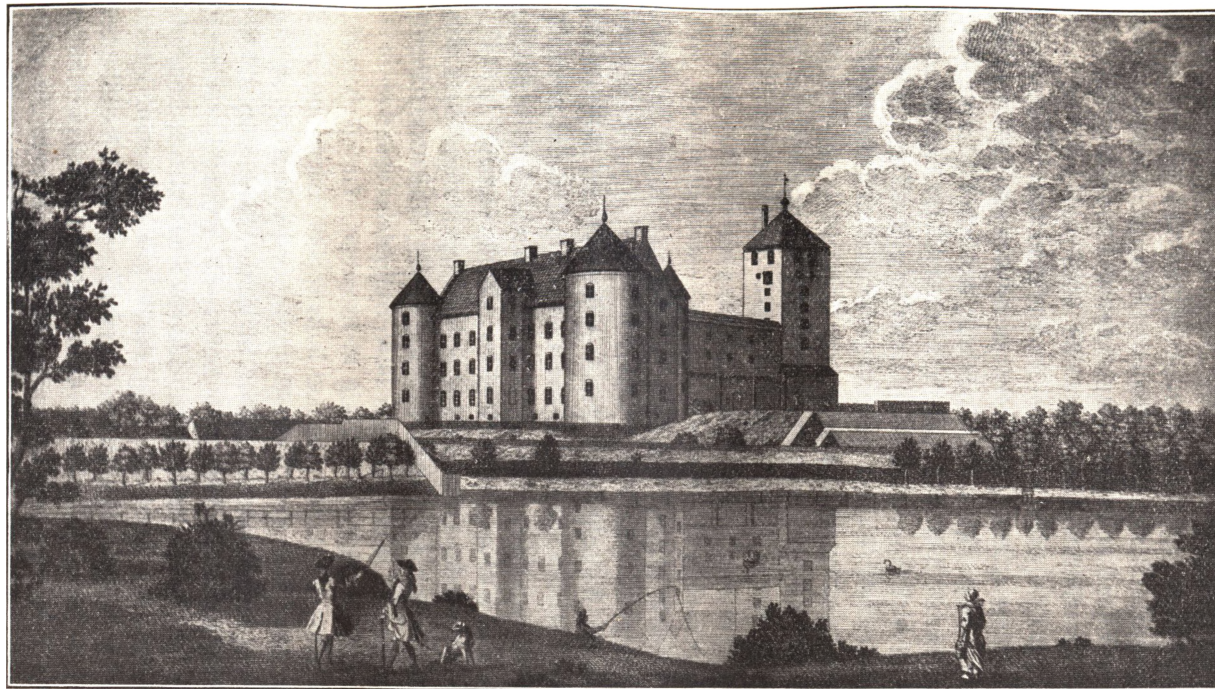
Svaret herpaa er ligetil og er forlængst givet af Fr. Meidell i hans foran citerede Afhandling: Om Skanderborg i Aarene 1617—27. Svigtet af Lykken og delvis svigtet af Rigsraad og Adel fornaaede Kongen efter Nederlagene hverken at holde Styr paa eller samle sine flygtende Tropper, der delvis bestod af udenlandske lejede Folk, og som huserede og plyndrede endnu værre end Fjenden. Derfor blev Skanderborg Fæstning, ligesom Koldinghus, overgivet Fjenden uden overhovedet at have været belagt med Tropper. Først oppe i Nordjylland blev der nogen Samling paa de splittede Hobe og Disciplinen nogenlunde genoprettet.

Jævnside med de store Fæstningsarbejder, der maa have beskæftiget en Mængde Folk, foretages i Aarene 1616—21 en Række Arbejder i Skanderborg, der oplever en Blomstring og Fremgang, hvis Mage ikke naaedes i det næste Par Hundrede Aar.

Ridehus bygges (1616), Badstuen nedbrydes, flyttes ind i Abildhaven („och ind bedre udi abildhafven“) mellem Ridehuset og Gangen, og Smedien opføres neden for Bakken ud mod Søen inden for Porten.

Det grønne Hus flyttes (1617) ud i Dyrehaven, Baadhuset, Fiskehuset og begge Hyttefadene flyttes til Æbelø, og Skibene lægges ved samme Ø, og der laves en muret Rende bag ud fra Køkkenet. Den lange Stald bygges tæt op til Ridehuset, saaledes at den gaar op til Slottet med den ene Ende, og endelig foretages en Del Arbejder paa Aakier og Ringkloster, der begge hørte under Skanderborg Len og dirigeredes af Laurids Ebbesen.

Noget forborgent lyder det, naar det befales Lensmanden at lade

Skanderborg Slot 1746.

Efter Kobberstik i L. Thurah's „Den danske Vitruvius“.

de hemmelige Gemakker bag ved Slottet genopbygge af Tømmer muret mellem Stænger. Hermed menes dog kun Nødtørftthuse, der med Datidens Ugenerthed har haft deres Plads lige op ad Slottets Mure.

Rye Jagthus (Jægergaarden i Ry) nedtages (1618), Teglladen og Teglovnene ved Skanderborg, „der paa det nærmeste er falden ned“, genopbygges. Boldthuset paa Slottet lægges med hugne Sten med Løn til Stenhuggeren af 1 slet Mark for hver Alen og derudover 2 Tdr. Korn for hver 100 Alen. Der lægges Tagrender af Træ under den lange Stald, hvorimod selve Slottet faar Tagrender af Bly.

Vandkunsten — det vil sige det kunstfærdige Sprøngvand i Slots- gaarden — gøres i Stand, og Ledningerne fornyes. Ditlev Holch, Lens- mand paa Visborg, fik Ordre til at lade Laurids Ebbesens Fuldmægtig faa 100 Fyrrender, eller saa mange, som en Skude kan føre, hvilke han skal bruge til Vandkunsten paa Skanderborg Slot, og Laurids Ebbesen fik Ordre til at lade hugge saa mange Render af Bøg og El, som han finder det nødvendigt at lægge der ved Slottet.

I de samme Aaringer oprettede Kongen, formentlig af Hensyn til Tilvirkning af Krudt, Salpetersyderier over hele Landet (Helsingborg, Antvorskov, Vordingborg, Odense, Koldinghus m. fl.). Salpeteren ud- vandtes af forskellige Jordarter; der tales om Materiejord.

Skanderborg Len fik sin Salpeterfabrik 1618, hvilket Aar en Sal- peterlade byggedes paa Venge Mark.

Angaaende Salpetersydningen henvises til det følgende — Glas- hytte og Salpeterlade, Side 48 f. f. Al den Salpeter, der udvandedes, ind- lagdes paa Skanderborg Slot til Lensmanden, der betalte 5 Dlr. 32 Sk. dansk for hvert Centner godt Salpeter, der leveredes.

1619 nævnes der Opførelse, hvormed dog mulig menes delvis Om- forandring, af Smedie, Bryggers, Slagterhus, Vaskehus, Vandpost og andre Bygninger. I 1621 nævnes flere Byggeforetagender.

Det var i det hele en mægtig Virksomhed, der udfoldedes paa og ved Skanderborg Slot. Foruden de industrielle Virksomheder, der drev- ves derfra: Glasværk (se Side 45 f. f.), Salpeterfabrik og Teglværk, fandtes her et meget stort kongeligt Slagteri. Flaaden og til Dels Hoffet fik sin væsentligste Kødforsyning herfra. De jyske Lensmænd maatte ved Efteraarstide lade drive hertil alle de Slagteøksne, Landgilde Køer og Afgiftskøer samt Svin, de aarlig skulde yde af Lenene, hvorhos Lau- rids Ebbesen til Tider fik Ordre til yderligere at købe Slagtedy. 22. Oktober 1618 faar han saaledes Ordre til ekstraordinært at købe 700 Svin, hvilke Svin samt en Del andre, der er forskrevne fra andre Len i Nørrejylland, skulle slagtes paa Skanderborg Slot, saltes og sendes urøget til København paa bekvemme Skuder.

En Opgørelse af Missiverne for 1622 til Lensmændene viser, at der dette Aar er drevet mindst 700 Kreaturer til Skanderborg og maaske

langt flere. Ordinært indkom aarlig fra Lenene mindst 3700 Svin, til hvis Nedsaltning bugtes 250 Tdr. Salt.

Kongen sendte gerne sine egne Slagtere herover, men Slagteriet maa alligevel have udkrævet en betydelig Stab af Medhjælpere, saasom Bødkere, Salttere, Pølsemagere o. s. v. samt Røgttere, idet alle Dyr ikke kom, og ej heller kunde slagtes, paa en Gang. Om Kvæget hedder det da ogsaa, at det skal gaa i indhegnede Kobler, til det er godt fedt.

Til Slagtingen synes Kronens Bønderkvinder at have været tilsagte. Lensmanden faar 25. Dec. 1582 Befaling til at give hver af de Kvinder i Vrolde, som have været brugte ved Slagteriet, 2 Skpr. Korn til Nytaar.

En ustandselig Transport maa der have været gennem Byens Hovedgade til og fra Slottet Aaret igennem, og særlig om Efteraaret. Hvilken Grynten, Brægen og Brølen af Dyr, der dreves til Slottet, og hvilken Ramlen, Knirken og Knagen af det Utal af Vogne, der førte Glas, Salpeter, Mursten, Kalk, Trækul, Træ, Smør og Korn til Slottet fra det store Skanderborg Len og det underliggende, fede Aakier Len. En modgaaende Strøm gik fra Slottet med saltet og røget Kød og Flæsk, Tønder med Kallun, Ferskvandsfisk, Afleveringskorn, Brød, Gryn, Smør, Havre (af Lenet alene 2000 Tdr. aarlig), Bulved (1500 Læs og 10 gode kløvede Træer) til Københavns Slot, foruden den Mængde af andre Ting, der gik frem og tilbage mellem Skanderborg Slot og Københavns Slot og Lenene imellem.

En Masse Folk var Aar ud og Aar ind fast beskæftiget paa Slottet. Laurids Ebbesen skulde b e s p i s e foruden sig selv, Hustru, eget Tyende og egne Svende følgende Slottets daglige Tjenere: 1 Slotsfoged, 1 Skriver, 1 Underskriver, 1 Skriverdreng, som ogsaa skal passe Sejerværket, 1 Kornmaaler, (2) Huskokken selvanden, der ogsaa skal slagte, 1 Kældersvend, (2) Bageren selvanden, som ogsaa skal brygge, (2) Fadeburskvinden selvanden, (2) Liggere, hvoraf den ene skal være Vægter. Men desforuden var der en Mængde andre Personer knyttede til Slottet, der for en Del b e s p i s t e s af Lenet, f. Eks.: Slotsskriveren (Kongens betroede Skriver), Slotsdegnen, Skovrideren, Hofsmeden, Portner, Gartner, Kok, Fisker, Postvognsdriver, Klejnsmed, Graveren — der bl. a. skulde holde Volden i Orden —, den faste Bødker, 1 Kælderdreng foruden naturligtvis et Utal af Tyende af alle Slags, mandlige og kvindelige, smaa og store, arbejdsføre Folk og Folk, der spiste Naadsensbrød. Til Tider foretog Kongen en Udrensning i alle de „Ædere“, der hængte paa i Husholdningen, men snart forøgedes Tallet paany.

Var det daglige Tal af faste Folk og andre beskæftigede saaledes meget stort, forøgedes det i overordentlig Grad, naar Kongen til Tider flere Gange aarlig kom med sit mægtige Følge, hvoriblandt Rigets Kansler, der havde sin egen Gaard i Byen. I samme Aaringer havde desuden Tronfølgeren sit eget Hof paa Skanderborg.

Sligt skulde give Fortjeneste og Liv i den nye By, og det gjorde det ogsaa. Side 39 (Den kongelige Kro) vises, hvorledes otte Borgere straks kunde bosætte sig og indrette sig Gaarde paa de ret store Arealer, hvor Kroen laa, men yderligere fik en Række nye Borgere — karakteristisk nok væsentligst Haandværkere — Gaard og Grund i Byen i disse Aaringer.

De nye Indbyggerses Navne anføres her, da disse tilligemed andre Oplysninger i Skøderne muliggør en Udredning af en Del af Bebyggelsesforholdene omkr. 1620. I Aarene 1617—20 udstedtes kgl. Skøder til:

Laurits Jensen, Murermester. Ejendommen ligger paa den søndre Gades (Adelgades) vestre Side nord for Rasmus Joensens (Rasmus Thommesens) Hus.

Rasmus Nielsen, Væver. Søndre Gades vestre Side, nord for Laurits Jensen.

Niels Lauritsen, Tingskriver. Søndre Gades vestre Side, nord for Rasmus Paaske.

Las Rasmussen Kok. Søndre Gades vestre Side, nord for Niels Lauritsen.

Jens Ifversen, Grovsmed. Søndre Gades østre Side, nord for Rasmus Mortensens Ejendom.

Peder Nielsen, Snedker. Østre Gades (Borgergades) vestre Side, syd for Peder Bordums Ejendom.

Mikkel Rasmussen, Snedker. Østre Gades vestre Side, syd for Peder Nielsen.

Morten Søfrensen. Østre Gade mellem Anders Rasmussen og Søfren Tømmermands Vaaninger.

Mogens Berentsen, Klejnsmed. En Bolig østen for Kanslerens Gaard.

N. N. (Plads aaben i Skødecopien). En Plads og Vaaning vesten for Hofprædikantens Residens.

Hans Søfrensen, Murmand. En Ejendom nærmest syd for Hofprædikantens Residens.

Pouel Nielsen, Hjulmand. En Ejendom nærmest syd for Hans Søfrensens Ejendom.

Anders Jensen, Tømmermand. En Ejendom nærmest sønden op til Pouel Niensens.

Christen Pedersen, Slagter. En Ejendom vest for Jægergaarden, strækkende sig i Nord og Syd 40 Alen og i Øst og Vest 35 Alen sjællandsk Maal fra Jægergaarden til Søen.

Den stærke Bebyggelse sprængte de oprindelige Byrammer. Uden for Plankeværket, der forlængst var faldedefærdigt af Ælde, byggedes Hus for Hus langs Slotsgaden eller Adelgaden, som den søndre Gade kaldtes Mand og Mand imellem.

Byen maatte have et nyt Lukke, og denne Gang blev det en Vold, der foruden at skulle tjene til en Afspærring mod Landet tillige skulde kunne tage mod et fjendtligt Anfalds første Stød. Fra Storesø over Weilesbakken, hen igennem, hvor den gamle Købmandsgaard (Hjørnet af Adelgade og Vestergade, Gade Nr. 41) nu ligger, over en Del af nuværende Markedsplads og ud til Lillesø blev Volden lagt.

Hvad Aar, den anlagdes, vides ikke, men det maa være i de samme Aar, som Slottet befæstedes, altsaa omkr. 1620. Igennem Volden førte Byens Port (Nørreport). Volden kom lige saa lidt som Fæstningen til at bestaa en Prøve som Forsvarsværn, og i Aarenes Løb forfaldt den. — Endnu i 1768 var den dog kendelig i Størstedelen af sin oprindelige Udstrækning. Pontoppidan (Danske Atlas) skriver: „Norden for Byen

Skanderborg Vold.

synes endnu Kiendetegn til de gamle Volde af en Skanse ved Byens Port, hvilken Resenius beretter at være anlagt ved de Tider, da de Keiserliges Indfald skede i Jylland“.

Noget staar der dog tilbage den Dag i Dag. Helt gemt for Omverdenens Blikke, ukendt af Turister og for den Sags Skyld ogsaa af de fleste Skanderborgere, sover et gammelt Voldstykke en stille, fredelig Søvn inde i Gaarden Nr. 41's Have. Voldryggen bærer Urtebede, og gamle Træer og vilde Blomster groer paa de skraa Sider.

Voldstykkets Konturer staar egentlig skarpt og klart. Længden er ca. 56 m. Bredden foroven er 12 m og ved Foden ca. 14 m. Højden er derimod ret ubetydelig, nemlig ca. 2 m; men dels er der den Mulighed, at den er gravet af, og dels maa det tages i Betragtning, at en Jordvold

synker sammen og slides i Aarhundredernes Løb, og at det omliggende Terræn ved Paafyldning og paa anden Maade er blevet hævet.

I Voldstykets Vestside ud imod Konfekturhandler Johs. Pedersens Ejendom paa Vestergade (den gamle Accisebod) ses Rester af en Munkestensmur. Det er formentlig Bagsiden af den forlængst nedrevne „kongelige Staldgaard“ eller „Rytterstalden“, hvor de kongelige Vogne i senere Tider plejede at stalde ind, naar de gæstede Byen. Rytterstalden er dog af langt senere Oprindelse end Volden.

Endnu kan tilføjes, at Frederik II 1587 i Nr. Vissing lod opføre et Jagthus, hvori Kongen og Dronningen kunde have bekvemme Værelser, naar de kom did. Dette Jagthus nedbrødes 1604, og af Materialerne, der førtes til Skanderborg Slot, opbyggedes et Bryggers og et Malthus.

Gammel Købmandsgaard, Adelgade Nr. 41,
i hvis Have den bevarede Voldrest ligger.

Samme Aar blev de gamle Gavle paa „det store Taarn her paa Slottet“ nedtagne, da man befrygtede, at de vilde falde ned. Det følgende Aar blev de opmurede paa ny og prydede paa Kanterne med guldlandske hugne Sten.

Samtidig blev den store Brønd, „som staar her paa Slotsgaarden“ (som dog ikke kan være Vandkunsten) fyldt, fordi den var ubrugelig og kun tog Plads op. Den har haft en Overbygning, som var tækket med Bly, hvilket blev brugt til det store Taarn (Miss. 18. Sept. 1604).

* * *

Paa Volden staar et Havebord, hvis Plade er en stor flad Granitsten, der hviler paa fire raa Granitpiller. Pladens øverste tilslebne Side bærer en Inskription, der dog er vanskelig at læse, idet Stenen er noget forvitret, ligesom omtrent den ene Femtedel af Stenens ene Langside og Hovedstykke er borthugget, hvorved ikke blot en Del af Forsiringen, men ogsaa flere Ord og Bogstaver er forsvundet.

Der læses: ... SIN KLÆRE HUSTRU ... ISABETH MARGRETHA ... CKNER
DØD 1761 .. HENDES ANDEN ... D ÆTAT 56 AAR ... ENS. ADTZLEW
.. 761. ÆTAT . 55 AAR .. G.L.Æ...E. OC. VIN ... DLERE. I. SCHAND.

Pladen er givet en Gravsten, der paa en eller anden mærkelig Maade er hav-
net som Bord i Købmandsgaardens Have. Indskriften maa tydes omtrent saaledes:
Sin kjære Hustru Elisabeth Margretha Brøckner, død 1761, [satte] hendes anden
Mand [dette Minde]. Død i sin Alders 56. Aar. Jens Adslev død 1761 i sin Alders
55. Aar. Tidligere Gæstgiver og Vinhandler i Skanderborg.

Elisabeth Margretha Brøckner, Jens Adslefs Kone blev ifølge Kirkebogen
begravet 27. Maj og døde 17. Maj 1761, 56 Aar gammel. Hun var før gift med
Peder Rasmussen Werner, efter hvem der er Samfrændeskifte i Skanderborg 4.
Maj 1747. — Ifl. Skifteprotokol døde Vinhandler Jens Adslef 1761, men han findes
ikke i Kirkebogen. — Peder Adslef (maaske hans Fader) fra Skanderborg blev
begravet 26. September 1740, og 6. April 1736 blev Peder Adslefs Kone begravet.
— Iøvrigt vides intet nærmere om Slægten.

Den kongelige Kro.

DET maa antages, at Bortflytningen fra den gamle Landsby Skanderup, tæt ved Kirken af samme Navn, hen til Slottets Nærhed for Alvor har taget Fart, da Frederik II fra 1561 begyndte at ombygge den gamle Middelalderborg til et virkeligt Kongeslot. I Nybyggerbyen har der næppe manglet Hjørterum, og alle vilde gøre deres bedste for den gode Konge, men med Husrum var det saa som saa.

Naar Kongen kom med sit vældige Følge, var der Plads nok til ham og hans Gæster paa den store, prægtige nye Borg, men ikke til den lavere Del af Følget eller til de mange Undersaatte, der ofte langvejs fra havde Ærinde til Kongen.

I et kongeligt Brev til Lensmanden paa Skanderborg Slot, Claus Glambech*) af Marts 1581 hedder det, at „Kongen noksom har erfaret, hvor ringe og ubekvem Lejlighed, der er ved Skanderborg Slot, saa hverken Kongens Hofsinder og andre Hoftjenere eller hans Undersaatte og fremmede, der komme did i Ærinde til Kongen, kunne faa tilbørligt Logis“. Kongen har derfor sluttet Kontrakt med Baltzer Tømmermand, der i den tilstundende Sommer skal tilhugge og bygge en ny Kro ved Slottet. Baltzer skal forsyne den med Kamre, Døre, Lofter, Lægter og alt andet Tømmerværk, saaledes som Kongen nærmere har anvist ham det. Materialerne til Bygningen skal Claus Glambech levere, men alt Arbejdet skal Tømmermanden udføre paa egen Kost, og skal derfor have

*) Claus Nielsen Glambech, der var Lensmand i Skanderborg i Byens første Leveaar og sikkert har megen Del i dens Opkomst, tilhørte en gammel jydsk Adelsslægt. Han var født paa Svendsholm 1537, kom allerede som 11 Aars Dreng i Hoftjenesten og deltog i Toget mod Ditmarsken 1559. Han blev 1573 forlenet med Skanderborg Len og senere med Aakjær Len. Bestillingerne opgav han 1589 og henlevede sine sidste Aar paa sin Gaard Rask ved Horsens, hvor han døde 25. Januar 1591, næppe 54 Aar gl. Han var sin Slægts sidste Mand.

At være i Kongens Nærhed var ofte dyrt, og 1583 klager han over, at han, der har været Lensmand i lang Tid, ikke kan komme ud af det med sin Løn. Kongen bevilgede ham da, at han skal have aarlig 500 Dlr., Hofklædning til sig selv, to Karle (formentlig Skriverskarle) og en Dreng, Penge til to Karle og Tiendeparten af al Indfæstning og Sagefald.

1200 Dlr. i Penge og dernæst nogle Naturalier, nemlig 1 Læst*) Korn, 1 Læst Sild og 2 Tdr. Smør. Murerarbejdet hørte ikke under Entrepriisen. Naar Krohusene vare tilhugne og opsatte, skulde Claus Glambech lade dem mure og forsyne med Vinduer, Skorstene og andet Tilbehør.

Det vil heraf ses, at det er et stort og anseligt Byggeforetagende, det drejer sig om, og Hoffets Betjentere og Tilrejsende har sikkert i den nye Kro kunnet bo saa komfortabelt, som man dengang kunde ønske og fordre det. Karnapper var der paa Bygningen, hvilket ses af en Ekstraregning, som Baltzer Tømmermand senere fik honoreret. Claus Glambech fik 17. Februar 1583 Ordre til at betale ham 50 Dlr. for Arbejde ved den nye Kro ved Skanderborg, nemlig for nogle Skillerum, nogle Udskure og Karnapper m. m.

Baltzer Tømmermand maa dog have været forholdsvis skikkelig med sin Ekstraregning, for Lensmanden faar samtidig Ordre til at forhandle med ham om at lave to nye Vindeltrapper til Skanderborg (Slot) og til at udføre Tømmerarbejdet til en ny Ladegaard.

Den første Kromand, Christoffer Jensen, fik Bestalling 26. Maj 1584. Det hedder deri, at han, for bedre at kunne skaffe Folk, der besøge Kroen, Underhold, maa have Kronens Tiende af Framlev og Skivholme Sogne uden Afgift, saa længe han er Kromand. Endvidere skal han have Jord til Udsæd af 4 Ørt. Korn, Eng til 20 Læs Hø, fri Olden til 50 hjemmetødte Svin i Kronens Skove, naar der er Olden, fri Ildebrændsel af Fælder og Traas i Kronens Skove, derimod maa han ikke uden Lensmandens Tilladelse hugge noget grønt, frit Fiskeri i Søen med smaa Garn og Ruser og fri Græsgang til 10 Køer, 40 Faar og 6 Øg.

Naar Kongen holder Hoflejr her paa Slottet, maa han være fri for Sise af alt det Rostockerøl og anden fremmed Drik, som han køber og kan udtappe i Kroen, og naar Kongen ikke er paa Slottet, aarlig have 1 Læst Rostockerøl sise frit, dog paa den Betingelse, at han ikke sælger Tyskøl i Forprang, men kun udtapper det i Kroen. Han skal skaffe Kongens Hoffolk og fremmed Folk Herberg og god Underhold til dem og deres Heste til god rimelig Pris, alt under sin Bestallings Forbrydelse.

Det kan ikke have været nogen helt daarlig Bestilling at være Kromand i Skanderborg. Ingen Afgifter svaredes af Kroen, der endda var forsynet med noget Inventar, og Fiskeri, Landeri og Tiendeindtægter ovenikøbet. Paa den anden Side skulde han vedligeholde de mange Bygninger, hvad det ofte kneb med, og et temmelig stort Folkehold maatte han vel have for til enhver Tid at være i Stand til at modtage Kongens store Følge.

En Mand ved Navn Hans Meyer — tyske Caterines Mand —, der en kort Tid havde haft Kroen, søgte at sværte Christoffer Jensen hos

*) Læst: i Korn 22 Korntønder, Sild 12 Sildetønder, Kalk og Salt 12 Korntønder.

Kongen, idet han bl. a. beskyldte ham for at have bortført Inventar fra Kamre og Stalde og yderligere fortalte, at han var ked af Bestillingen.

Det lykkedes virkelig Meyer at opnaa Brev paa, at han maatte faa Kroen, men Christoffer Jensen beviste sin Uskyldighed og lovede „at optræde saaledes, at ingen skal kunne klage over ham“. Han fik da ogsaa Lov at blive, og Claus Glambek fik Ordre til at vise Hans Meyer væk, hvis han skulde melde sig.

Christoffer var kun paa Kroen til 3. Maj 1587, hvorefter Urban Null fik Bestillingen; iøvrigt paa samme Betingelser som Forgængereren, dog at han yderligere, formedelst den Tjeneste, hvorind han en lang Tid har tjent Kongen, aarlig skal have 50 gl. Dlr. af Skanderborg Slot.

Den kongelige Kro blev nedlagt 1620. Hvad Grunden dertil er, kan ikke ses. Muligvis er Besøget blevet noget ringere end i Frederik II's Tid, saaledes at Kromanden ikke har kunnet klare sig og holde de store Bygninger i Stand, og dernæst er vel Borgerne i den i disse Aaringer stærkt voksende Købstad blevne saa vel situerede, at de har kunnet bygge sig nye rummelige Bygninger, saaledes at de har kunnet huse fremmede Tilrejsende. Disse maatte nu iøvrigt klare sig, som de kunde, men hvem der altid skulde kunne skaffes Plads til, var Kongens Folk, og kunde Kroen ikke opretholdes, som den skulde, maatte der skaffes Udveje for privat Logement.

Da Laurits Jensen Murmester 22. Februar 1617 faar Skøde paa en Kronens Gaard i Skanderup ved Skanderborg Slot, liggende paa den søndre Gade paa vestre Side, nord for Rasmus Joensens Hus, forpligtes han derfor ogsaa til at bygge bekvemme Huse, Losementer og Stalde paa Ejendommen, saa Kongens Hofsinder og andre Hofjtjenere bekvemt kunne logere dér, naar Kongen holder Hoflejr paa Skanderborg Slot.

Den 11. Januar 1620 befaler Kong Christian IV Lensmanden paa Skanderborg Slot, Laurits Ebbesen, at det store Krohus med hosliggende Stalde maa udbyttes til nogle Godtfolk, som vil antage sig Pladsen og forbedre den med god Bygning, dog at Kongen vil forære dem den Bygning, der allerede staar, til Hjælp.

Det ses, at det er Fogden, Skriveren og andre, der ønsker at faa Krobygningen, og at de har tilbudt at renovere og oppudse de gamle Huse. Det har Kongen heller ikke noget imod, men de paagældende skal enten i de gamle Huse eller i andre ny Huse (som de altsaa selv skal bygge) indrette gode Losementer og Stuer og opsætte gode Stalde til saa mange Heste, der gives Ordre til, og som de mest kunne have.

De Borgere og andre, der rykkede ind, hvor Kroen havde været, fik altsaa Forpligtelse til at være Logisværter i det mindre, og det blev slet ikke saa helt faa Gæster og Heste, hver enkelt skulde kunne tage.

Ialt skulde den Plads, hvorpaa Krohuset og de lange Stalde

staar, deles i 6 Dele, og 6 Partier skal sætte god Bygning derpaa, dog at det ikke er nødvendigt, at hver Del af Pladsen bliver lige stor.

Udstykning og Ombygning gik rask fra Haanden, og allerede 26. Juli samme Aar udstedtes der Skøde.*) Der var dog da bleven 8 Ejendomme ud af den gamle Kro og dens underliggende Grunde.

De lykkelige Ejere blev:

Jens Rasmussen, der fik Skøde og Gavebrev paa en Part af Kroeriet, som er 9 Gulv Hus af den vestre Side fra det Hus, hvori Claus Kroemand nu boer. Arealet strækkende sig i Syd og Nord 21 Alen og 1 Kvarter og i Øst og Vest 53 Alen sjællandsk Maal.

Han maa indtage 8 Alen af Gaden ud for Huset til Skure og Kældere til Vaaningen, dog saaledes at det ikke i nogen Maade kommer til at skade Gaden. Han og Arvinger skulle altid være forpligtede til at holde god Købstadbygning derpaa, saa de deri kunne logere Kongens Hofsinder og Tjenere og altid have godt Staldrum til 10 Heste.

Søfren Jensen, der fik lignende Skøde og Gavebrev paa 9 Gulv Hus af den vestre Side fra Jens Rasmussens af og sydpaa. Arealet 20 Al. 2½ Svarter i Syd og Nord, 53 Al. i Øst og Vest. Staldrum til 10 Heste. — Søfren Jensen er maaske den Mand, der var Birkeskriver i Skanderup Birk 1638. Jfr. „En Ejendomsoverdragelse for 300 Aar siden“ foran Side 19 og 21.

Jacob Jensen. 9 Gulv Hus af den vestre Side fra Søfren Jensen og sydpaa, strækkende sig 21 Alen i Syd og Nord og 53 Alen i Øst og Vest. 10 Heste.

Anders Bertelsen. 11 Gulv Hus af den vestre Side og 23 Gulv Hus af den søndre Side, strækkende sig fra Jacob Jensen 37½ Alen i Syd og Nord og 54 Alen i Øst og Vest. 15 Heste. — Anders Bertelsen var Skriver paa Skanderborg Slot. (Se Cancelliets Brevbøger 4. Januar 1620.)

Peder Stegemand, der var Slotsfoged paa Skanderborg Slot, fik 23 Gulv Hus af den søndre Side og 8 Gulv Hus af den østre Side strækkende sig 30½ Alen 1½ Kvarter i Syd og Nord og 53 Alen i Øst og Vest. 15 Heste.†)

N. N. (Navnet in blanco i Skødecopien i Cancelliets Brevbøger) 8 Gulv Hus af den østre Side fra Peder Stegemand og nordpaa og strækkende sig 19 Alen i Syd og Nord og 53 Alen i Øst og Vest. 8 Heste.

Just Handteltmand, Gartner (jfr. foran Side 19 og 21),

*) Det beror paa en ren Misforstaaelse, naar Pontoppidan: Danske Atlas (1768) Tom. III pag. 189 beretter, at der 26. Juli 1620 blev givet Skøde paa Kroeriet ved Skanderborg Slot. Som udviklet er Forholdet det, at Kroen nedlægges, og dens Bygninger og Grunde bortgives til Folk, der intet Kroprivilegium har, men som faar Forpligtelse til at herbergere Kongens Folk med Heste.

†) Navnet skrives ogsaa Peder Segemand.

paa 8 Gulv Hus af den østre Side og nordpaa, strækkende sig 19 Alen 1 Kvarter i Syd og Nord og 53 Alen i Øst og Vest. 8 Heste.

Anders Rasmussen. 8 Gulv Hus af den østre Side fra Just Handtelmand og nordpaa, strækkende sig 19½ Alen ½ Kvarter i Syd og Nord og 53 Alen i Øst og Vest. 8 Heste.

Claus Henriksen Kroemand fik Skøde paa det Hus, han iboede, som var 10 Gulv Hus med Skur, Kælder og alt Tilbehør samt Have og Gaardsrum strækkende sig 55½ Alen i Syd og Nord og 59 Alen i Øst og Vest med derpaa staaende Bygninger. I Modsætning til de andre maatte han betale for sin Ejendom, men det bemærkes ogsaa, at hans Hus var nyt, og at der nylig var gjort Bekostning derpaa.

Den Jord og de Tiender, han havde haft, blev lagt ind under Lade-gaarden, og hans Bestalling blev afleveret til Cancelliet.

Af Maalene ses, at Kro og Stalde har indtaget en betydelig Plads, og at Bygningerne nærmest har været et trefløjet Komplex.

Paa Forhaand vilde man være tilbøjelig til at antage, at Kroen havde ligget uden for Byen tæt op til Byens Plankeværk. Dette er dog ikke Tilfældet. Den maa søges inde i Byen og tæt ved Slotsbroen, hvad klart fremgaar af et Missive af 6. Januar 1620, hvori omtales „Kroen, Jærgaarden og Kongens andre Huse neden for Porten her ved Slottet“.

Af et andet Skøde, Christian IV udstedte samme Dato til Morten Søfrensen paa en Ejendom paa den østre Gade (nuværende Borgergade) ses det, at han ligger Nord for den fornævnte Anders Rasmussen. Med disse Udgangspunkter, og da Skøderne viser, at Birkeskriver Søren Jensens Ejendom og Slotsfoged Peder Stegemands Ejendom ligger paa Hjørner, kan Krokompleskets Beliggenhed bestemmes. Det har ligget ud til de tre Gader: Adelgade, Louisenlund og Borgergade (Bakken).

Herefter kan de enkeltes Beliggenhed nogenlunde konstateres. Øverst paa Adelgaden (ud til hvilken Kroens Hovedfløj maa have vendt) bor Claus Henriksen Kroemand. Derefter kommer Jens Rasmussen. Paa Hjørnet af Adelgade og Louisenlund (Adelgade 6 a) ligger Birkeskriver Søren Jensen. Videre mod Øst ud til Louisenlund ligger Jacob Jensens og Slotsskriver Anders Bertelsens Ejendomme. Paa Hjørnet af Louisenlund og Borgergade ligger Slotsfoged Peder Stegemands store Ejendom, og videre mod Nord ad Borgergade kommer N. N., Gartner Just Handtelmand, Anders Rasmussen og Morten Søfrensen.

Ud til Slotsgaden, vis á vis Jærgaarden (nu vestre Barakker — Kaffebrænder Jensens Ejendom) og ud til det gamle Torv (Bystævnepladsen paa Borgergade og Bakken. Kroen kunde næsten ikke ligge andetsteds. —

Alle Kroemændene kendes.

Den første var som nævnt Christoffer Jensen (1584—87), idet bort-

ses fra den noget misliebige Person Hans Meyer (tyske Caterines Mand), der kun rent midlertidig kan have fungeret.

Derefter kommer Urban Null (eller Noll) fra 1587—1603. Efter ham kommer Knudt Rollii (formentlig Knud Rolle) fra 1603—1607. Den næste var Melkior Smed fra 1607—1609, og endelig kommer som den sidste Claus Henrichsen fra 1609—1620. Han havde før været Kongens Drabant, og mulig har ogsaa flere af de andre i unge Dage været i Kongens Tjeneste og har derefter i deres ældre Alder faaet en mageligere Bestilling som Kromand.

I Claus Henriksens Tid nedbrændte (1614) et af Kroens Huse.

Lensmanden fik Ordre til i det nedbrændtes Sted at opbygge et nyt Hus 10 Gulve langt og 1 Loft højt med alt Tilbehør. Det er øjensynligt, at det er dette nye Hus, hvori han i Forvejen havde Privatbolig, som Claus Henriksen fik Skøde paa, og som han, i Modsætning til de andre, der rykkede ind i Krobygningerne, maatte betale for.

Dyrehave og Hestehave.

DYREHAVEN kaldes Skanderborg Skov endnu, men det er kun et tomt Navn. En Skov er den, omtrent som alle andre og — takket være Uro, Ufred og Byens Nærhed — en paa Dyreliv fattig Skov. Engang svarede den til sit Navn. Tæt stod mægtige Ege, og ei Mylder af Dyr færdedes i den tykke Underskov under de vældige Trækroner. Nænsomt og sjældent blev der hugget, ingen Vej førte igennem, og en stærk Indhegning stod som Værn og Spærring imod Omverdenen.

Indhegningen var et Plankeværk; ikke et Palissadeværk som Byens Plankeværk, men dog et kostbart Værk, der i Løbet af 1580 sattes omkring hele Skoven.

Baltzer Tømmermand havde ogsaa dette Arbejde, og han oppebar derfor ikke mindre end 2000 Dlr. Træ og Søm leverede Claus Glambech, men det maa vel erindres, at Savning og muligvis Skovning skulde Tømrermesteren betale.

Først og fremmest var Hovedbestanden vel „Dyr“, det vil sige Raa-vildt og Kronvildt; men dermed lod Jægeren og Dyrevennen Frederik II sig ikke nøje.

Tolderen Hendrich Mogensen i Helsingør fik 4. August 1581 Ordre til at sende Kaniner til Skanderborg.

Fra fremmede Lande kom der samme Aar Vildsvin, der udsattes i Skovene i Aalborghus, Silkeborg og Skanderborg Len. I Dyrehaven er der bleven udsat nogle, men ellers kom de ud i Lenets store Skove, hvor der var Vildsvin. Kongen henstillede pænt til Adelen, da han nu med saa stor Bekostning havde forskrevet Vildsvin, for at saadanne Dyr ogsaa kunde faas her i Landet, at man vilde frede Dyrene i 2 à 3 Aar, selv om de skulde løbe ud paa fremmed Enemærke. Naar imidlertid Vildsvinene efter disse Aars Forløb er blevne noget formerede, skal enhver have sin Rettighed ubeskaaret.

I Dyrehaven indrettedes endvidere en Fugleherd. En Mand ved Navn Joachim von der Lip kom over for at indrette denne Herd, og paa Slottet blev ansat en Dreng, der forstod sig paa Svarvehaandværket. Claus Glambech skulde skaffe von der Lip, hvad han behøvede dertil, men der maatte ikke hugges noget i Dyrehaven til det Brug.

Damme og Fiskeparker var der ogsaa. Hans Graver fik 15. Novbr. 1583 Bestalling paa at have Tilsyn med Kongens Fiskeparker og Damme i og udenfor Dyrehaven ved Skanderborg og med, at Plankeværket omkring Dyrehaven ikke undergraves af Ræve og andre Dyr, i hvilket Tilfælde han skal kaste Gravene til igen. I Løn tillagdes der ham aarlig 26 Skpr. Rug, 13 Skpr. Byg, 6 Fedesvin, 6 levende Faar, 1 Fjerd. Smør, 1 Td. Sild, 12 Tdr. Øl samt 8 gamle Daler til Sko. Klædning og Løn af Skanderborg Slot.

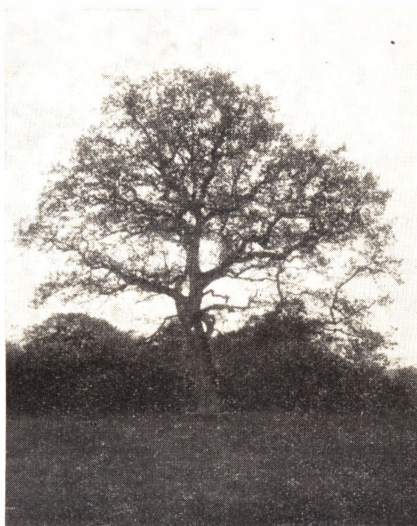
Hvis Rævene var for nærgaaende og maaske kunde finde paa at aflægge Besøg i Fugleherden, kunde Kongen takke sig selv derfor, da han fredede dem. Den 22. December 1580 var der nemlig udgaaet Forbud til menige Bønder i Schanderborg Len og Hatz Herred mod under deres Boslods Forbrydelse at udgrave og ødelægge Ræve, da Kongen vil have Jagten fredet saavel paa Ræve som paa andre Dyr.

Christian IV holdt ligesaafuldt som Faderen Hævd over Dyrehaven. 1619 blev der opsat et Hus over Porten, og 1620 lod han en ny Bro lave mellem Slottet og Dyrehaven (en Bro omtales allerede 1581). Det ser ud til, at Broen er bleven til en Dæmning; thi senere paa Aaret befales det Lensmanden at lade den lange Bro til Dyrehaven fylde og tage Jorden dertil i Bakken i Dyrehaven. Under de kejserliges Indfald blev Broen opbrudt af disse. 1630 fik Lensmanden, Laurids Ebbesen, Ordre til at genopbygge den billigst. Ved Dyrehaven skal han fylde op i Søen, at Broen kan blive det stærkeste og kan holdes ved Magt ad Dyrehaven ved Plankeværk.

I Dyrehaven laa et fra Slottet flyttet Hus — „Det grønne Hus“.

Hans Graver blev gammel i Gaarde som Dyrehavevogter, og da han 1619 fik Ordre til at reparere Volden om Slottet, gjorde han Vrøvl og foregav, at han ikke kunde omgaas saadant Arbejde. Det bekom ham dog ilde; thi Laurids Ebbesen fik omgaaende Ordre til at kassere ham og i hans Sted antage en anden dygtig Karl, der har Forstand paa saadant Arbejde.

Kongens Vildtskytter, der skulde færdes allevegne i Kongens Skove for at skaffe Vildtbrad, var det forment at jage i Dyrehaven. Da Kronprinsen opholdt sig paa Slottet 1620, tillades det dem dog at jage i „den

Gammel Eg i Skanderborg Dyrehave,
kaldet Chr. IV's Eg.

rette Vildtbane“, men kun „naar Nøden trænger“, og naar Prinsen selv kan komme ud med.

Fiskedammene i Dyrehaven blev stadig holdt i Orden i Chr. IV's Tid. Det befales 1624 Laurids Ebbesen i Voldmesterens Sted igen at antage en anden Person, som har Forstand derpaa til at passe Voldene, Dammene og Dyrehaven. Samtidig skal der antages en i Hans Koldings Sted til at passe Dugene (formentlig i Jagttøjhuset) og Dyrene. Christian IV havde iøvrigt ogsaa Fiskedam i Vrold, hvor der 1617 udsattes Karudser, og ved Ring Klosters Port, hvor der samtidig skal udsættes Karper.

Endnu i 1656 var Dyrehaven holdt i Orden og vrimlede med Vildt. Arent Berntsen fortæller begejstret, at særdeles omkring Skanderborg findes — foruden den rette Kongl. Mayst.s i n d h e g n e d e store Dyrehave — saa mangfoldigt stort Vildt, at den igiennem rejsende Mand næsten maa agte og anse alle Skovene deromkring som en Vildtbane eller Frihed.

Ved de store Slotte (f. Eks. Nyborg, Kalundborg, Dronningborg m. fl.) havde Frederik II Flokke af — efterhaanden ret vilde — Hesteborg (Stod) gaaende i store skovbevoksede Indhegninger. Vest for Skanderborg Slot og Dyrehave laa Hestehaven.

Hans Franche, der 5. August 1580 blev ansat som kgl. Stodkarl i Skanderborg Len, skulde passe Stodet og tillige føre Tilsyn med, at der ikke skydes Dyr paa Kronens Enemærkeskove i Skanderborg Len. Han maa ikke selv skyde Dyr og ikke forurette Kronens Bønder. I Løn faar han aarlig 15 Dlr. og 10 Dlr. til en Hofklædning, 10 Pund (andet Maal end nu) Malt, 3 Pd. Mel, 1/2 Td. Smør, 5 levende Svin, 1 levende Okse, 1/2 Oksekrop, 1 Td. Sild, 1 Td. Torsk, 1/2 Td. Gryn, 1/2 Td. Lønborgsalt, 10 levende Faar, 20 Læs Hø og 20 Læs Halm, samt 1 Spund Havre hver Nat til sin Hest.

Franche havde kun Bestillingen ganske kort Tid og er antagelig bleven forflyttet andetsteds hen. Jørgen van Danneberg fik 25. Marts 1581 Bestilling paa ganske samme Betingelser som Forgængeren.

En Del af Stodet gik ogsaa i den indplankede Dyrehave, hvad ses af et Kongebrev af 1. Juni 1584.

Da Frederik II var død, og den sparsommelige Formynderregering kom til, nedlagdes Stutterierne. I Skanderborg nedlagdes det 1589, men det tillades den daværende Lensmand, Manderup Parsberg, at holde sit eget Stod.

Glashytte og Salpeterlade.

TIDLIGERE er nævnt to industrielle Virksomheder, der under Kongerne Frederik II og Christian IV hørte under Lenet i Skanderborg, nemlig Tilvirkningen af Glas og Salpeter. — Disse Virksomheder, som — i hvert Fald dengang — laa Landet ret fjernt, maa ses i Belysning af den økonomiske Politik, der betegnes som Merkantilismen og som, udviklet i flere af Europas Kulturstater fra Slutningen af sen Midaldalder, naaede frem til en betydningsfuld Efterblomstring her, navnlig under Frederik II.

Et af Systemets Hovedpunkter var Selvforsynings Princip. Jo færre Varer, der indførtes, jo mere ædelt Metal — eller Penge — kunde der blive i Landet, og jo mere rigt og blomstrende vilde dette da blive. Jo mere der kunde produceres inden Landets Grænser, desto større Befolkning kunde der trives. Jo flere Varer, der udføres og jo færre Varer, der indkøbes, desto gunstigere Handelsbalance. Om en Fabrikation var naturlig for Landet, toges der ikke altid Hensyn til, og ej heller altid til, om Varen kunde faas for færre Penge fra Udlandet. „Bedre at betale en Vare med to Dalere, der bliver i Landet, end med een, der gaar ud af det“. —

Glas har været kendt i Danmark fra Oldtiden, hvad mange Gravfund viser; men det var baade sjældent og dyrt.

Omkring 1570 synes der, nærmest ved private, at have været fremstillet Glas i Danmark, men det blev næppe til noget virkeligt, før Kongen tog fat, og Stedet for Kongens Glasværk blev Ry under Skanderborg Len. Herover skal man ikke forbavses. I den Tid var det en Stormandsfornøjelse at slaa Glas og Ruder itu paa Slutningen af Fester og Drikkelag, og Kongen kunde bruge meget Glas baade til sine mange Byggeforetagender og til sine store Fester. Skanderborg var Kongens kæreste Opholdssted og i Virkeligheden en jydsk Residens, hvor saa mange andre Regeringsvirksomheder lidt efter lidt samledes. I Lenets udstrakte Skove var der Brændsel nok, baade slagbart Træ og vindfaldne Træer (Vindfælder), som man mente „derved kunde komme til nogen Nytte“.

Efter at Kongen havde gjort sig mange Anstrelgelser for, ved sin Svigerfader Hertug Ulrich af Meklenburgs Hjælp, at skaffe Glasbræn-

dere til Danmark, udgaar der 4. Marts 1581 Befaling til Claus Glambech til at lade den Glashytter, der skal komme fra Meklenburg (senere nævnes, at han er en Hesser), bygge en Glashytte i Salthen og Rye Skove.

Det blev dog ikke til noget dette Aar. Omkring ved Nytaar 1582 kom Glasbrænderen til Kolding og forhandlede derfra om sine Vilkaar.

Han tilbød at ville være selv ellefte med Svende og andre, deri iberegnet dem, der skulde kløve Ved, saa Bønderne vilde ikke faa andet Besvær end at føre Ved til Glashytten, og han erklærede, at de forraadnede Vindfælder var lige saa gode til hans Arbejde som de friske. Til Løn og Kostpenge for sig selv og sine Folk, herfra dog undtaget Veddets Transport (som Bønderne skulde besørge) samt Hyttens Opførelse, forlangte han 800 Dlr. og til Tærepeng og til andre Udgifter ved at hente Folk og Tjenere fra Tyskland 150 Dlr. Til Gengæld forment han at kunne brænde Glas for 50 Dlr. eller mere om Ugen og at kunne arbejde fra Midfaste til Mortensdag.

Hvis Kongen ikke syntes om dette Tilbud, vilde han selv betale Vedet mod til Gengæld selv at maatte sælge sit Glas, hvor han vilde, dog vilde han give Kongen bedre Køb paa Glas, end denne kunde faa andetsteds. —

Kongen valgte at bygge Glashytten, at yde et Forskud paa 150 Dlr. samt noget Korn og Fetalje og at besørge Tilkørslen af Ved, hvortil forordnedes „2 Postvogne“ (?), mod at Glasbrænderen betalte for Vedet og hvad han ellers fik, samt gav Kongen Forkøbsret paa Glas til en lidt lavere Pris.

Glashytten blev færdig og Fabrikationen begyndte i 1582. Det kneb dog straks Glasbrænderen at klare sig, og 10. Juli næste Aar indberetter Claus Glambech, at han har faaet Forstrækning i Penge, Korn og Fetalje til ca. 250 Dlr. og begærer yderligere Forstrækning, idet han tilbyder at betale med Glas og lade Kongen faa „hver Vog Glas“ 1 Dlr. billigere end før. Glambech har allerede faaet mere Glas af ham, end der kan bruges paa Skanderborg Slot i flere Aar.

Kongen befalede, efterdi Glasbrænderen ikke kan blive ved uden Hjælp, at yde ham yderligere Forstrækning med Korn og Fetalje, men der skal passes paa, at han ikke kommer i saa stor Gæld til Kronen, at han ikke kan betale den, og efterhaanden skal der kræves Glas af ham i Betaling til den Pris, han har tilbudt. Alt det Glas, der ikke er Brug for i Skanderborg, skal sendes til Kronborg, Antvorskov Kloster, Haderslevhus og Kolding, hvor Kongen lader bygge, for at det kan blive brugt dér, saa at Kongen bliver fri for at købe, naar han selv har Forraad deraf.

Den første Glasbrænder synes hverken at have været dygtig eller at have kunnet klare sig. Hans Efterfølger, Glasbrænder Liberius Trebinch, faar Bestalling 16. December 1585 og faar samtidig eftergive

Betalingen for en Del Ved, han allerede har faaet i Skovene. Der synes at have været en Mængde Vinduesglas opmagasineret i Skanderborg; thi Lensmanden faar samtidig Ordre til med det første „at fragte Skibe til at føre Glasset til Kronborg, hvor der er Brug for det“.

I 1587 hænder det, at en af Glasbrænderne i Glashytten ved Rye er kommen for Skade at sla a en Smed i hjel. Det var af den Slags Uheld, der kunde ske for en ærlig Mand i Hidsighed eller Drukenskab, og naar Drabet ikke var forsætligt — i hvilket Tilfælde der uvægerlig skulde bødes med Liv for Liv —, kunde Sagen ordnes med Bøder til Kongen og den dræbtes Eftermaalsmænd. Almindeligvis blev Drabsmanden dog sat fast, medens Sagen stod paa, for at han ikke skulde kunne unddrage sig Følgerne, og Glasbrænderen skulde egentlig have haft sig et Ophold i det hvide Taarns Kældere. Da Glasbrænderen imidlertid „har forskelligt Arbejde under Hænder for Kongen“, befales det Claus Glambach, for at Kongens Arbejde ikke skal blive forsinket ved Fængsling af Glasbrænderen, at give og skaffe denne sikkert Lejde til uhindret at bruge hans Haandværk, indtil Sagen er bleven lovlig udført og paadømt; dog skal han tage nøjagtig Forpligtelse af ham paa, at han ikke vil bortrømme.

Glasværket synes at have fremstillet ret meget af baade finere og simplere Ting. 1589 (25. August) befaler Kongen, at der skal sendes 12 Voger Glas, eller saa meget som der af Glashytten i Lenet kan bekommes, til Nykøbing Slot, og 1596 (1. Maj) bestilles der til Chr. IV's Kroning fra Glashytten under Skanderborg Len ikke mindre end 20,000 smaa spidse Drikkeglas, 10,000 hele Bennikeglas og 5000 halve Bennikeglas. Det er stadig Liberius Trebinch, der forestaar Glasværket, og det er ham, der for de 20,000 Drikkeglas faar betalt en Regning paa 215½ Daler 6 Skilling.

Glasbrændingen krævede en Masse Træ, og Forudsætningen, at det kunde gøres med Vindfælder og andet Affaldstræ, holdt ikke Stik. Oprindeligt skulde kun Skovene under Skanderborg Len levere Træet, men allerede 1591 maa de ikke have kunnet holde dertil, thi det bevilges da, at Glasbrænderen herefter ogsaa maa faa Ved fra Silkeborg Skove. Silkeborg Skovene maa ej heller kunne have holdt ud, thi 6. Marts 1598 hedder det, at Hytten, naar den har arbejdet til Mikkelsdag og i den Tid har frembragt saa mange „Bennichenglas“ som muligt, skal nedlægges, „paa det Skovene ikke mere skulle forhugges og ødelægges“.

Sligt er en ikke usædvanlig Slutning i hine Tider paa Industrier. Skovene forhugges, og Virksomhederne er nationaløkonomisk alt for dyre. Saaledes gik det ogsaa med Jærnudviklingen af Myremalm og Saltsyderierne.

Alligevel er det ikke ganske sikkert, at det kongelige Glasværk er ophørt straks, og hvis det er det, opstod det i hvert Fald igen som et

privat Brug, men med en vis Støtte fra Kongens — eller om man vil Statens — Side.

Liberius Trebinch blev i hvert Fald i Landet, og 13. Januar 1604 udgaar der kgl. aabent Brev om, at han med det allerførste maa lade anrette en Glashytte i Silkeborg Len, hvor han baade Sommer og Vinter maa bruge sit Haandværk og søge sin Profit, saa vidt ham muligt er. Han maa til det Behov frit lade brænde al den Aske, han behøver til sit Haandværk af raadne, fule og hallede Træer i Silkeborg og Skanderborg Lens Skove; dog skal han paase, at der derved ikke ved Ildebrand sker nogen Skovskade. Det skal staa ham frit for at lade hugge saa meget Ved, som han behøver til Glashytten, af de Træer i begge Len, som ere blæste ned i den sidste store Storm. Lensmanden paa Skanderborg skal straks skaffe ham det Bygningstømmer, som behøves til Glashyttens Opførelse, og en Tømmermand til at tilhugge og rejse Hytten. Lensmanden paa Silkeborg skal skaffe ham 3000 Mursten til Hytten, men hvad han iøvrigt skal bruge til denne, skal han anskaffe paa sin egen Bekostning. Han skal fra nu af at regne aarlig svare Kronen en Afgift paa 150 Dlr.

1607 skylder Liberius Trebinch 150 Daler i Afgift, som han faar Lov til at betale med godt og „ustraffeligt“ Vinduesglas, og i 1607 forsendes fra Glasværket 23 Kister Vinduesglas til København.

Herefter er der Tavshed i de kongelige Breve og Befalinger om Glasværket, og det er velsagtens sygnet hen. Dog kan noget tyde paa, at det har bestaaet til omkring 1621.

Den første Glashytte blev bygget paa det Sted mellem Rye, Solthen (d. e. Salten) og Vircklange (Virklund) Skove, som Lensmanden og Glasbrænderen havde udset dertil.

Der har som antydet været Glashytter paa mindst to Steder. I Bøgedalen i Ry Nørreskov findes Tomten af en Glashytte, og Navnene: Glarbo, Glarbogaard, Glarbolund bærer endnu Minde om det gamle Glasværk.*)

Salpeter er Hovedbestanddelen i Sprængstoffet Krudt (75 Dele Salpeter, 14 Dele Kul og 11 Dele Svovl), og det laa nær for en Konge i Ufredstider at søge at gøre sig uafhængig af Udlandet med Fremskaffelsen af Krudtets vigtigste Stof. Man har fra gammel Tid vidst, at Salpeter dannedes i Jorden, naar kvælstofholdige Stoffer forraadnede, og af denne Salpeterjord forstod man her i Landet allerede i Midten af det 16. Aarhundrede at udvinde rent Salpeter.

*) Enkelte Steder i Landet, f. Eks. ved Hytten i Albæk Sogn i Vendsyssel og ved Nejsum i Skæve Sogn, Vendsyssel, er der funden Rester af Glasovne, der antages at stamme fra Slutningen af 16. Aarhundrede. Iøvrigt vides intet om disse Værker, der maa antages anlagte og drevne af Privatmænd.

Skulde man have det fra Udlandet, var det meget dyrt, idet der betales 20 Daler eller mere pr. Centner, og for saa mange Penge kunde der i hine Tider præsteres meget Arbejde.

Oprindelig var Salpeterudvindingen ikke noget, som Kongemagten havde forbeholdt sig. I Aarene fra 1581 faar flere Personer Bestalling paa at syde Salpeter i de forskellige Len. De fik Ret til at grave, hvor de vilde, efter „Materie til Salpeter“, ja selv i Folks Huse, men de skulde jævne efter sig igen, og de maatte ikke gøre Kongens Undersaatter nogen Overlast. Al Salpeter skulde afleveres paa Kronborg, hvor Tolderen skulde betale 14 gamle Daler for hver Centner rent, lutret Salpeter, som kan staa sin Prøve.

1587 (28. Juni) blev imidlertid alle Bestallingerne tilbagekaldte, idet flere af Syderne ikke alene havde undladt at overlade Kongen deres Salpeter, men oven i Købet havde brugt den Underfundighed at lave en mærkelig Hob Krudt og udføre det af Riget, hvilket kan være betænkeligt for Kongens Riger og Lande. Desuden havde Syderne ofte skikket sig utilbørligt mod Kongens Undersaatter og havde uden Grund kastet i Folks Huse for ad den Vej at aftvinge dem Gunst og Gave. —

Snart efter udstedes der dog nye Bestallinger til Folk i Lenene rundt om i Landet, hvilke maa grave overalt, ogsaa i Folks Huse, naar de kun ikke gør Overlast. Efterhaanden var der Salpetersydere i de fleste større Len i Danmark, i de skaanske Provinser samt paa Gotland, og Prisen er stadig den samme, nemlig 14 gamle Daler pr. Centner. Stadig er der dog Mistanke mod Syderne om, at de sælger udenom Kongen, og fra 1617 begynder Christian IV at lade Salpeterudvindingen gaa over til en Slags Statsdrift. I dette Aar befaler Kongen Lensmanden i Vordingborg, Palle Rosenkrantz, at opføre en Salpeterlade og lade dertil hugge det fornødne Tømmer af Bøge- og Elletræer, der falder i Lenet.

Skanderborg Len var altid et af de første, hvor nye Indretninger foranstaltedes, og samme Sommer gives der Ordre til Opførelse af Skanderborg Lens Salpeterlade. — Den blev bygget paa Venge Mark næste Aar (1618), og ved Siden af den opførtes af Materialer fra det gamle Hus paa Ladegaarden ved Aakier en Bolig til Salpetersyderen. Laden maa have været temmelig betydelig, thi den skulde være 20 Favne længere end Laden i Vordingborg Len. Om dens Indretning vides iøvrigt intet; men den har antagelig været opført af simpelt Tømmer saasom El og Bøg.

Salpetersyderen fik sendt en Salpeterkedel paa 11 Tdr. fra København, og Lensmanden (Laurids Ebbesen) fik Ordre til at anskaffe til ham „nogle Kar og Dont“, hvorover der var givet Fortegnelse.

7. Januar 1620 udfærdiges der Bestalling for Anders Nielsen som Salpetersyder paa Kronens, Kapitlets, de andre gejstliges og de udskrev-

des Gaarde og Gods i Skanderborg og underliggende Len (det vil sige Aakjær Len). Han maa grave og opsøge saa megen Materie som muligt.*) som han kan syde Salpeter af, hvilken Materie siden skal indføres i Salpeterladen i Skanderborg Len, indtil den er fuld, eller efterhaanden som det behøves. Der skal skaffes ham de til Værkets Fuldførelse nødvendige Redskaber, saafremt de ikke allerede findes ved Værket, ligeledes Ildebrændsel og den nødvendige Aske. Al den Salpeter, han kan udvinde, skal han efterhaanden indlægge paa Skanderborg Slot og maa intet beholde hos sig. Lensmanden paa Skanderborg Slot skal efterhaanden betale ham 5 Dlr. 32 Sk. dansk for hver Centner godt Salpeter, han leverer, og 1 Dlr. for hver 70 Tdr. Jord, som han lader grave og indføre i Laden. Brændslet fik han udvist gratis i Skovene (dog af Vindfælder og fornede Træer) og tilkøbt af Bønderne, der endvidere gratis skulde levere ham Aske samt age den opgravede Jord efter hans Anvisning.

Medens de private Salpetersydere under Frederik II's og første Halvdel af Christian IV's Regering næppe producerede ret meget Salpeter — Produktionen i hele Landet har efter Antydninger i Regnskaber næppe oversteget 150 Centner aarlig —, tager Fabrikationen et mægtigt Opsving fra 1618. Salpeterlader bygges i omtrent alle Len i det egentlige Danmark og de skaanske Provinser, og det er sikkert betydelige Kvanta, der aarligt er leverede dels til Lensmændene og dels direkte til Arkeliet i København.

I 1624 er den første Lade i Venge ikke stor nok, og i en Afstand af 50 Alen derfra opføres yderligere en ny Lade, om hvis Dimensioner og Indretning en Del vides. Den var 100 Fag i Længden, 10 Fag i Bredden, hvert Fag 2 Alen bredt og $3\frac{1}{2}$ Alen højt paa Jorden under „Murreiderne“ efter sjællandsk Maal. Sparreværket var 16 Al. norsk Fyrretømmer, og paa hver Ende af Laden var et Vindue 3 Alen bredt og 6 Al. højt, med en Trælem for, og paa hver Side af Taget paa Laden 5 lignende Vinduer.**)) Der lavedes lette Gærdsler omkring Laden, hvert Stykke 6 Alen langt og $3\frac{1}{2}$ Alen højt af smaa Vidier og Halm bredet mellem hinanden, der kunne passe rundt omkring Laden for Regn og Slud og kunne tages fra igen om Sommeren, „saa Jorden bedre kan blive tørret af Solen og Luften“. Uden om Laderne i

*) I en Bestalling fra samme Aar for Claus Lydersen i Dragsholm Birk forbydes det denne uden Præsternes Tilladelse at grave i Præsternes Studerekamre eller Stuer, hvor de selv holder Hus. Det ses heraf, at Salpeterjord ingenlunde var lettil at finde, og at Syderne ikke generede sig for at grave inde i Folks private Boliger.

**)) I den Tids Sprogbrug betegner „Vinduer“ ofte en Luge, der lukkes med en Lem eller Skodde. Glas var stadig meget dyrt og sjældent og anvendtes næppe i andre Huse end de velstillede Beboelseshuse.

en Afstand af 100 Alen sattes et stærkt Gærde, „saa Fæ og Kvæg kunde holdes ude“. Laden har herefter været en 200 Alen lang Bygning, hvis Tagværk hvilede paa et Stolpe- eller Bindingsværksskelet, der ikke var udfyldt med nogen Art af Murværk. I Gavlene og paa Taget var mægtige Lemme, der lukkedes i Regn og Slud, og samtidig stilledes der Halm-skærme op mod Vægstolperne.

Hvorledes Udvingingen af Salpeteren af den opgravede Jord — der snart kaldes „Salpeterjord“ og snart „Materiejord“ — er gaaet for sig, kan ikke forklares. Man kan skønne, at det har været af meget væsentlig Betydning, at Jorden blev paavirket af Luft og Sol — formentlig for at fremme Salpeterbakteriernes Formering —; det kan af en enkelt Bemærkning i en Befaling ses, at der brugtes Faaremøg til at „formidske“ Salpeterjorden med, og endelig brugtes der Aske — hvoraf Bønderne skulde levere 2 Skpr. til hvert Lispund lutret Salpeter, men iøvrigt vides der intet om Fremgangsmaaden ved Udvingingen.

Enkelte Træk til Belysning kan dog hentes fra de Redskaber, der brugtes. I Anledning af den nye Lade fik Salpetersyderen udleveret: et stort Kar paa 60 Tdr. til Luden, et Kar paa 12 Tdr. til Askeluden, 8 Jordkar, hvert paa 8 Tdr., en „R i n d e b a l j e p a a 4 T d r . o g k u n 5 K v a r t e r h ø j “ (muligvis en Slags Udvaskningsbakke), en halv Læst Tønder til gemene Baljer, 4 gode Spande beslaaede med Jernringe, 4 Kedler, hver paa 3 Tdr., 2 Skumskeer, 10 Spader, 10 Jernskuffer, 5 brede Hakker og 5 spidse Hakker.

Salpeterværket betød en stor Byrde for Lenets Befolkning, og Sydere-rens Ret til at grave allevegne paa deres Marker, ja endog i deres Huse, var selvfølgelig en Ubehagelighed, som ogsaa kunde drives til Chikane-ri, og som mange søgte at fri sig selv for ved at bestikke ham. — Forholdet mellem de to Parter var sjældent godt. I 1626 klager Bøn-derne over, at Syderen driver sit Fæmon i deres Eng og Korn til stor Skade, og han svarer igen med at beskyldte Bønderne for at forhugge Kongens Skove.

Hvornaar Virksomheden er hørt op, vides ikke. Det nøjagtige Sted for Ladernes Beliggenhed paa Venge Mark kendes heller ikke, og mærkeligt nok er ingen som helst Tradition bevaret om Salpeterfabrikken i Skanderborg Len.

Skanderborg Slots Ladegaard.

DET MAA ANTAGES, at Skanderborg Slot fra sin første Begyndelse har haft Landeri, der dreves direkte fra Slottet. Nogen Jord og Enge til Græskvæg og Heste er stadig bibeholdt, men sikkert ret tidligt er det egentlige Landeri blevet udskilt og Landbrugsbygningerne anbragte paa et mere bekvemt Sted end paa Borgholmen.

1567 omtales Skanderborg Ladegaard, og Søren Lauritzen nævnes som Ladefoged.*) En By, Nyby, i Skanderup Sogn nedlagdes 1573, og dens Jorder lagdes ind under Skanderborg Ladegaard. Til Erstatning for Tienden af Nyby fik Sognepræsten i Skanderborg Kronens Part af Tienden af Gram By.

Efter af Frederik II havde faaet Slottet helt ombygget og fuldført, kom Turen til Ladegaarden.

Den 30. September 1584 fik Baltzer Barthelsen Tømmermand, „der en lang Tid har tjent Kongen og lovet fremdeles at gøre det“, paa een Gang fast Ansættelse i Kongens Tjeneste og i Entreprisen at opføre en ny Ladegaardsbygning ved Skanderborg Slot (jfr. foran pag. 37).

Baltzer Berthelsen skulde fremtidigt i aarlig Løn have 33 gl. Daler 1 Ort og en sædvanlig Hofklædning, samt til sin Husholdning 4 Pd.**) Rug, 8 Pd. Malt, 1 Td. Smør, 1 Okse, 4 Svin og 5 Faar og Lam af Skanderborg Slot, hvor han skal have sin Bolig. Naar han sendes andetsteds hen for at arbejde, skal Kongen skaffe ham Underholdning og Seng, men udover sin Besoldning skal han ingen Dagløn have. For ovennævnte Løn skal han udføre det almindelige Arbejde, der falder ved Skanderborg Slot, men skal der bygges noget særligt, skal der sluttes Kontrakt med ham.

Entreprisen omfattede tre Huse, nemlig: en Lade paa 35 Bindinger (d. v. s. over 70 Alen lang), et Kohus paa 35 Bindinger og et Øksenhus (Studehus) efter den Længde, som de i Skovene huggede Bjælker have. Laden var 23 Alen bred, Kohuset 20 Alen og Øksenhuset 16 Alen. For

*) Chr. Heilskov: „Hjlemslev Herred“ i Aarbøger for Historisk Samfund for Aarhus Stift 1921, pag. 15 f. f.

**) 1 Pund Byg udgjorde 4 Tdr., i Rug kun 3½ Td.

Tømrerarbejdet, derunder for at lægte alle tre Huse, lave Loftet af Brædder over Kohuset — hvad dengang var en Luksus — og lave alle udvendige Døre, skulde Tømmermanden have 600 Daler, 1½ Læst Rug, 1½ Læst Malt, 2 Tønder Smør, 1 Læst Sild, 4 Skippund Flæsk og 4 Øksne. — Alle nye Materialer, derunder 100 Tylter „Deler“ — d. v. s. Brædder — og 4000 Stenlægter, skulde Lensmanden Claus Glambech skaffe til Veje.

Med Peder Murmand sluttedes Kontrakt om Opmuringen af de tre Huse paa Ladegaarden, og han fik derfor 800 Rdl., 1 Læst Rug, 1 Læst Malt og 1 Skippund Flæsk. Da der ikke ved Skanderborg Slot var Mursten nok til Byggearbejdet, fik Henning Reventlow, Lensmand i Silkeborg, Ordre til at skaffe Claus Glambech alle de Mursten, der kunde undværes fra Silkeborg Slot og Tvilum Ladegaard.

Nogen Hovedbygning tales der ikke om ved denne Lejlighed, men der blev senere bygget mere, og baade Ladefoged*) og de mange Folk skulde jo have Bopæl.

Bygningerne var tækkede med Tagsten,**) og alt var i det hele saa fremragende, at Kongen, da han endelig er færdig med Byggeriet, glad og stolt skriver til sin gamle, lidt paaholdne, Rentemester Christoffer Valkendorf, at han ved Skanderborg har ladet bygge en skøn Ladegaard, hvis Lige ikke skal findes i det hele Rige og ikke mange Steder i Tyskland. Kongen tvivler ikke om, at Christoffer Valkendorf selv vil erkende det og finde Behag i den, naar han ser den.***)

Foruden Stude var der et betydeligt Antal godt Malkekvæg paa Ladegaarden. Dets Anskaffelse kom Kongen nemt om ved, idet han 10. Januar 1587 bad et halvt Hundrede Adelsmænd — deriblandt Jørgen Rosenkrantz, Ingeborg Skeel til Voergaard, Steen Brahe, Fru Mette Peder Oxes o. fl. — da han véd, at de „have gode Kvægarter, om hver at overlade Kongen 2 gode unge Køer eller Kvier og med det første sende dem hid, da Kongen nu med ikke ringe Bekostning har opført en ny Ladegaard her ved Slottet og gerne vil have noget bedre Kvæg her, da det, som nu er her, er meget svagt. Hvis Kongen en anden Gang har noget, som de ønske, skulle de finde ham villig“. I 1597 var Antallet af Malkekvæg ca. 60 Stkr. Til Malkningen holdtes dels en „Mælkedej“, der formentlig har været en Slags Mejeriske, og dels Malkepiger, hvilke hver skulde malke 18 Køer daglig — et ret stort Antal, men Mælkeydelsen pr. Individ stod jo heller ikke Maal med Nutiden.

I 1597 synes der at have været bygget yderligere paa Ladegaarden, og 1603 genopbygges de Lader, der var „nedblæste“.

*) Cancelliets Brevbøger 27. August 1585.

**) Cancell. Brevb. 2. Febr. 1594.

***) Cancell. Brevb. 10. Januar 1587.

Alt Arbejdet med Hensyn til Gaardens Drift udførtes af Bønderne i de underliggende Herreder. Lensmanden fik 1606 Ordre til at lade Jorderne dele, saa enhver Bonde kunde vide, hvad han for sin Person skal pløje, saa og høste af Hø og Korn.

Lensmand Laurids Ebbesen fik (11. Maj 1610) Ordre til at lade de to Stengærder lave, som Kongen (Christian IV) for nogen Tid siden selv har paavist ham skulle sættes fra Skanderborg Ladegaard paa begge Sider, „saa vidt som det gøres Behov at indelukke“. Samtidig skulde Lensmanden lade det store Kær mellem Illerup Vad og Foerlev Spang rydde og lade Aaen (Illerup Aa) opkaste. Med Foerlev Spang menes formentlig en Overgang over Aaen paa Vejen til Foerlev.

Ladegaarden dreves nok umiddelbart under Lenet ligesom Ladegaardene paa Aakjær og Ringkloster, men i Modsætning til for Eksempel

Skanderborg Slots Ladegaard samt Skanderup Kirke ca. 1660.
(Efter Resens Atlas.)

sidstnævnte havde den sit særskilte Regnskab, der dannede et Bilag til det samlede Lensregnskab.

I 1623 (14. Oktober) befalede Christian IV, at en Del af Kronens forskellige Ladegaarde, deriblandt Skanderborg Slots Ladegaard, skulde nedlægges, da de ikke kunde betale sig, og Jorderne skulde bortlejes. Samtidig befales det, at Teglgaarden ved Skanderborg skal afskaffes.

Ogsaa den Gang var der Forskel paa Statsdrift og Privatdrift. Laurids Ebbesen havde ikke som Embedsmand kunnet faa Ejendommen til at svare sig; men han maa have haft Tiltro til sine Evner som Privatmand, thi han forpagtede Ladegaarden (26. Juli 1624) med Ager, Eng og al Tilliggende for en aarlig Afgift af 150 Rdl. in specie og Forpligtelse til at underholde Dyrene (maaske Vildtet) med Hø.

Skanderborg Ladegaard var en anselig Ejendom. Tegningen i Resens Atlas viser en firfløjet Gaard og i den ene Længde en anselig overhvælvet Port. Bygningerne har antagelig ligget, hvor nu Edelsborg ligger. I Haven dertil er funden Murrester af ældre Murværk. Perspektivet er ikke godt, idet Skanderup Kirke skulde ses mere i Baggrunden. De opstigende punkterede Linier betegner Vej til Skanderborg.

Skanderborg Ladegaard omfattede alt, hvad der nu benævnes Ladegaarde og nogle andre Jorder, f. Eks. Sønderagre og Lougmands Dam, som Skanderborg Borgere havde i Brug. I Matriklen af 1661—62 stod den skyldsat for Hartkorn 72 Tdr. 1½ Skp.

Under Fjendens Indfald i Jylland 1644 blev Ladegaarden slent ramponeret. En Synsforretning næste Aar melder, at Ladegaardsporten var borte, paa det søndre Øksenhushus var alle Baasene og alle Døre borte, paa det store, østre Hus var alle Baasene, en Port og alle Døre borte, i Mælkehuset manglede 2 dobbelte Vinduer, „Huelningen“ (formentlig over Indkørselsporten) var revnet, den nordre Port saavel som begge Portene for Enden af Kornladen var borte, en Mængde Tagsten var afrevne etc. etc. —

Samme Aar var der indavlet 250 Traver Rug og 300 Læs Hø.

Senere var Ladegaarden delt mellem forskellige Fæstere. Der nævnes 1685 Rasmus Nielsen, 1688 Kaldsmand Jens Sørensen, Ove Sørensen og Jens Pedersen, 1698 Bent Bolie, 1706 Rasmus Winter. Senere nævnes Niels Langballe 1718, Regimentsskriver, Krigsraad Chr. Gyberg (død 1740, Epitafium i Skanderup Kirke), Regimentsskriver Niels Møllerup 1736*), Rasm. Christensen 1735, N. Pedersen og N. Jensen 1734.

Da Ryttergodset opstod, gik Ladegaarden ind derunder. 1722 blev Jorderne for en Del udlagt til Bøndergods — Fæstegods — og delt i 5 Gaarde. —

Ved Auctionen over Ryttergodset 23. April 1767 købtes Ejendommen, der nu kaldtes Ladegaardene og var i 6 Parceller, af Amtmanden i Skanderborg Amt, Kammerherre von Woyda for 42,100 Adl., hvorefter han senere solgte det hele separat til Beboerne for 48,365 Rdl.**)

Ved den gamle Skanderborg—Randers Landevej har indtil for et Par Menneskealder siden ligget et Teglværk. At det er dette, der beor-

*) Disse og en Del af de følgende Oplysninger har jeg fra Chr. Heilskovs foran citerede Afhandling „Hjlemslev Herred“ i Historisk Samfunds Aarbøger Aarhus Stift 1921 p. 17 f. f.

***) Ladegaardens Eng og Skov blev udskiftet ved mindelig Overenskomst mellem Beboerne den 300. Novbr. 1772. Schytte („Skanderborg Amt“ Side 189) mener, at Agermarken er udskiftet tidligere.

I 1787 nævnes som Ejere af Ladegaardene: Niels Leth, Chr. Rasmussen (Søn af forn. Rasmus Chr.), Peder Brendstrup og Peder Glud (gift med Helene Sophie Malling).

I 1801 nævnes Marcus Hansen Wolder (gift med Birthe Pultz), Thomas Jensen og Anders Winther.

De to største af Gaardene blev Edelsborg og Mallinggaard.

Edelsborg har været ejet af Peter Johannes Fønss, død 1807, A. T. Warthoe til 1834, Justitsraad, Amtsforvalter, kgl. Godsinspektør J. H. Bindesbøll, død i Skanderborg 1852, Rasmus Schmidt (Søn af P. R. S. til Skæring Munkegaard), død 1866, hans Søn P. Schmidt 1866—67, Th. Herschend 1867—

dres nedlagt 1623, men alligevel har faaet Lov at eksistere, er muligt, men dog ikke sikkert.

Opad Ladegaardenes Jorder ligger Skvæt Mølle. Betegnelsen „Skævt Mølle“ var tidligere ret almindelig for smaa Vandmøller med ringe Vandtilstrømning, og de var almindeligvis anlagt af Bønder. Efter Christian IV's Reces af 27. Decbr. 1643, 2. 9. 1 og 2 skulde „Kronens Tienere“ — d. v. s. alle, der var underlagt Kronen — søge Kronens Møller. „Bøndernes Squæt Møller“, som ere rette Landgilds Møller, saa nær som en Mil, skal afskaffes, „dog de Squatmøller undtagen, som af Arildstid haaffver gaaet Landgilde aff“.

Skvæt Mølle har formentlig eksisteret fra meget gammel Tid, men den er tidligt kommet under Kronen.

1575 nævnes Trogels Møller i Squæt Mølle.

Pontoppidan fortæller i „Danske Atlas“, at Møllen fordm̄ blev anvendt til at male „Mang“*) paa til Kongens Hunde, og denne Fortælling er senere blevet gentaget af alle Forfattere, der har omtalt Møllen. Det er muligt, at der paa Møllen er blevet formalet „Mang“, der næppe har været andet end simpelt Blandingskorn, men selvfølgelig har der ikke været opretholdt en Mølle alene med det Formaal at male Hundemel til den halve Snes Hunde, eller hvormange, Kongen nu havde. Regnskaber og andet viser ogsaa, at Møllen var en ganske almindelig Kornmølle, der som saa mange andre Virksomheder hørte under Lenet. Den kom senere under Ryttergodset, og efter Auctionen 1768 blev Niels Nielsen Selvejer.

Inde i den gamle Møllens Gaard — Hovedbygningen er fra 1793 — staar en ganske mærkelig Figur, nemlig en i Granit udhugget kronet Løve, der i oprejst Stilling holder et Skjold. Gennem Fodstykke, Krop,

1894, Etatsraad Mourier-Petersen 1894—1913. C. E. Lorentzen og Lehrman fra 1913.

Mallinggaard blev 1767 solgt til fhv. Borgmester i Viborg P. Malling. Hans Søn, Geheimstatsminister Ove Malling gav den 1777 Navnet Mallinggaard. Før kaldtes den Øster Ladegaard. Efter Ove Mallings Død har Gaarden, der tidligere var Sognets største Gaard, været ejet af Johannes Meller Flechtner, død 1797, hans Søn, Student Knud Ludovic Flechtner indtil 1803, tidligere Postmester og Gæstgiver i Skanderborg Søren Jespersen 1803—1829, Procurator Jens Schougaard 1829—1840, exam. jur. Risom 1840—41, Kammerraad Rasmussen til 1867, cand. phil. Siboni 1867—69, Holsteneren Christoph Ludvig Walther 1869—1882, Poul Langballe 1882—1901, Th. V. de Neergaard 1901—13. Senere Ejere er Bech og J. Munkedal 1913—14, J. A. Sørensen 1914—16, N. Karup 1916, A. Eriksen til 1918, A. Cappel Jensen 1918—27, Chr. Højgaard 1927—33. Fra 1933 Ingeniør, cand. polyt. H. P. Baastrup.

*) Efter C. Molbeck: Dansk Ordbog 1859 er Mang = Blanding (sammenlign mænge). — Mangkorn (engelsk mangcorn) = Blandingskorn.

Hovede og Mund er en Gennembooring, og Løven har tidligere i Møllegaarden tjent som Springvandsfigur.

Paa Skjoldet skelnes et utydeligt Vaaben, ind i hvilket er hugget Bogstaverne: I.O.S.R. Ø.C.I. Paa Fodstykket staar: 1790.

Granitfiguren, der ikke er hugget af nogen stor Kunstner, er absolut betydelig ældre end de indhuggede Bogstaver og Aarstal. Hvor den er kommen fra, vides ikke; men alene den Omstændighed, at Løven har Krone paa Hovedet, gør det sandsynligt, at man her har for sig en Figur fra den forlængst forsvundne „Vandkunst“ i Skanderborg Slotsgaard. —

Kronet Granitstatue af en Løve.
Skvæt Møllegaard.

Slot og Slotshave.

INDEN for Skanderborg Slots Bygningshistorie maa der skelnes mellem tre Afsnit: Den middelalderlige Borg, Frederik II's Slot og Frederik IV's Slot. Historikeren Bering Liisberg har (Hist. Samf. Aarb. 1909) herom brugt de malende Betegnelser: Det hvide Skanderborg, Det røde Skanderborg og Frederik IV's Skanderborg.

Hvorledes Det hvide Skanderborg har set ud og været indrettet, vides der ikke meget om udover, at det har været en Borg, hvis Bygninger for en væsentlig Del har været opført af Fraadsten, og hvis Kærne var det store hvide Taarn, der havde sine 5 Alen tykke Mure opført i skæv Firkant. Først under Valdemar den Store begynder man at bruge Mursten til Bygningsmateriale. Præsten Hans Lønborg i Frue-ring fortæller — uvist med hvilken Hjemmel —, at Valdemar I i 1171 begyndte Opførelsen af Borgen, hvilket ikke er helt usandsynligt, omend der kan være Grund til at antage, at den er opført tidligere.

Af den Omstændighed, at Niels Ebbesen med sin betydelige Bondehær gennem flere Maaneders Belejring ikke kunde faa Bugt med Borgen, og at de oprørske Jyder i Forbindelse med Holstenerne lige saa lidt kunde tage den i 1368, kan man slutte, at den har været saa stor, at den har kunnet huse en meget betydelig Besætning, og at den har været meget fast.

Den Omstændighed, at flere af de første oldenborgske Konger til Tider benyttede Skanderborg — eller Skandelborg — til Opholdssted, og at der er givet Ordre om at „bygge og forbedre“ viser, at den middelalderlige Borg uafbrudt blev holdt i Stand.

Det røde Skanderborg, Frederik II's Slot, har man et klart Indtryk af, dels gennem de mangfoldige Oplysninger, der gives i Kongebreve og Regnskaber og dels gennem Resens Tegning (jfr. foran Side 25). Det var en firfløjet Bygning opført af røde Mursten, tækket med røde Tegl (Taarnene med Bly); af den middelalderlige Borg beholdtes det hvide Fraadstenstaarn.

Østfløjen, der i hvert udvendigt Hjørne havde et stort rundt Taarn (nemlig Kongens Rundel eller Kirketaarn og Dronningens Rundel eller

store Taarn) var Hovedfløjen. Heraf staar i Dag tilbage lidt mindre end Halvdelen samt Kongens Taarn. I Sydfløjen, mod Storesø, var Slotsporten med et overbygget Taarn. Indvendig i den lukkede Slotsgaard var der tre Trappetaarne, hvoraf de to sluttede sig til Østfløjens Afslutninger og det tredje til Sydfløjens Afslutning; paa Resens Tegning er dette sidste Trappetaarn (23) trukket for langt mod Øst.

Dette Slot havde allerede fra sin Begyndelse Fæstnings Karakter, som saa mange andre af vore Slotte og Herregaarde fra Renæssance-tiden, og det blev af Christian IV helt omdannet til en Fæstning med Bastioner, Volde og Grave (jfr. foran „Plankeværk og Befæstning“ og Resens Tegning).

Frederik IV's Skanderborg karakteriserer sig som et skønt, lyst Herresæde, hvorfra det indelukkede, dystre Fæstningspræg er forsvundet. —

Denne Konge, som 26. Juni 1712 i Slotskuppet var bleven viet til Adeldamen Anna Sofie Reventlow efter at have bortført hende fra Clausholm, kom som sine Forfædre til at holde af Skanderborg Slot, men han maatte først have foretaget indgribende Forandringer, før han ret kunde føle sig tilpas.

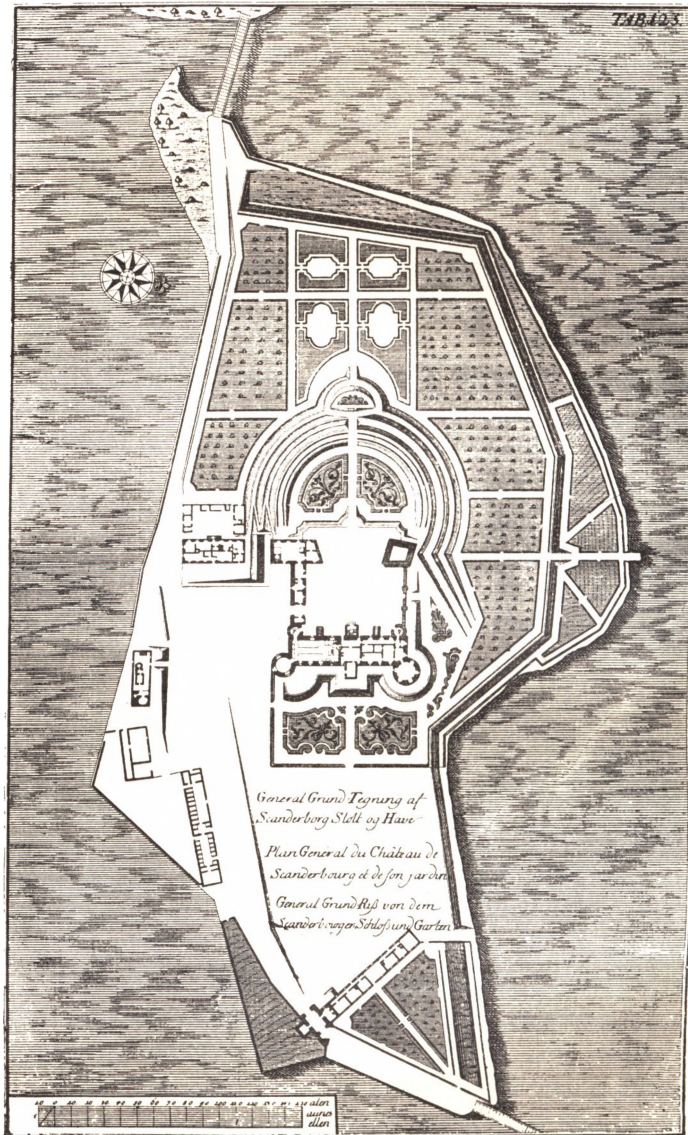
I Aarene 1718—22 blev hele den gamle, ret skrøbelige vestlige Fløj, der benyttedes til Køkkenfløj, totalt nedrevet, og endvidere fjernes omtrent Halvdelen af den nordlige og sydlige Fløj, saaledes at det store, hvide Taarn, der før laa nogenlunde midt i Nordfløjen, nu blev det nye Slots yderste Taarn mod Vest. Lige over for dette Taarn i ret Vinkel paa Slotsfogdens Bygning (paa den sydlige Fløj) ved Porten blev der opført en ny Køkkenbygning. De gamle Volde og øvrige Fæstningsværker blev for Størstedelen sløjffede, og de Bygninger, der blev tilbage, blev grundigt istandsatte og forbedrede.

Det sidste Slot fremtræder herefter som en trefløjet Bygning med aabent Gaardsrum. Der var fri Udsigt fra Hovedfløjens Vinduer baade over By og Sø, over de nye Terrasser, der blev anlagt, hvor den nedrevne Fløj havde staaet, og over Dyrehaven.

Thurah' bekendte Stik fra 1749 (foran Side 29) viser klart Hovedfløjens Facade mod Skanderborg By samt Forbindelsesmuren (med Vægtgang) til det hvide Taarn, hvorimod intet ses af den sydlige Fløj med Port og den ny Køkkenbygning ud mod den nuværende Landevej og Æbelø.

Paa næste Side findes et Grundrids over Skanderborg Slot og Have (ligeledes efter Thurah 1749). Det viser endnu tydeligere Frederik IV's Slot med Hovedfløj, den ejendommelige hammerformede sydlige Fløj og det hvide Taarn samt giver et godt Begreb om det overmaade smukke Haveanlæg og Terrasserne ned ad Slotsbankens Skraaning til

Haven. Pladsen neden for Hovedfløjen (nuværende Kirkegaard) ud mod Broen og Byen er ryddet, idet dog tilbage staar den store Staldbygning med Porten, oven over hvilken var forskellige Lokaler.

Grundrids af Skanderborg Slot og Have.

Efter Thurah: Den danske Vitruvius II Pl. 125. København 1749.

H a v e har der været ved den hvide Middelalderborg, i hvert Fald i dettes sidste Levedage, hvad kan ses af, at der 1569 var ansat en Gartner. Hvorledes den har set ud, og om den har været andet end en

Urtehave, vides ikke. Under Kongeopholdene brugtes mange Havesager, og det er sandsynligt, at en Del er bleven produceret paa Stedet, ligesom det er muligt, at nogen Træfrugt kan være avlet af Hensyn til Tilvirkning af Most.

Det røde Skanderborg havde derimod fra sin første Begyndelse en Have.*) Under 30. September 1569 giver Kongen, da han vil "plante en Have" ved Slottet, Ordre til at købe en Mængde Træer, som Gartneren Jacob Urtegaardsmand havde begæret. Det var Æble, Pære, Kirsebær og Blomme, men ogsaa Nødder samt Morbær og Mandel, der dog næppe er lykkedes godt. Urtegaardsmanden har sikkert gjort sig sin bedste Flid, men Jorden paa Borgholmen var ikke af bedste Bonitet, hvorfor Claus Glambech (3. September 1577) fik Ordre til at lade en god Sort Jord føre ind i Haven og forhøje Haven dermed efter Urtegaardsmandens Anvisning. Mellem Slottet og Haven blev sat et Plankeværk, og senere (1591) blev der sat Plankeværk mellem Haven og Søen. — Der har ogsaa, i hvert Fald senere, været Stengærder om Haven eller en Del af denne, thi 1612 befales det Bønderne at istandsætte Stengærderne omkring Haverne ved Slottet, da de var forfaldne.

Havesager dyrkedes i stor Stil. Af Lensregnskaber fra 1581—82 ses, at der er købt Frø til Saaning i Haven, nemlig til hvide Roer, Kabudskaal (Hvidkaal), Morødder (Gulerødder), Pastinakker, Radiser, Rosmarin, Merian og Brunsilgen(?). Frøet købtes i Aarhus, og desuden købtes Vinranker i Holland. 1613 ses, at der er købt 4 Pund Løgfrø, Lavendelfrø, Rødbedefrø, Roefrø, Endivien (en Haveurt, som bruges til Salat, *Cichorium endivia*), Basilikum, Timian, Valmue, Radiser, Pastinak, Kaal, Ærter, dobbelte Nelliker, Artiskok, Lactuk (d. e. Salat), Persille, Agurk, Mejloun (Melon), Spinat m. m.

I 1589 var der en Humlemand paa Slottet, hvorfor der ogsaa maa have været Humlehave. Antagelig dyrkedes der dog ogsaa Humle andetsteds i Lenet. Da Claus Glambech frattraadte Skanderborg Len, var han i Restance med 89½ Skippund Humle. En Del af Slotspræst Poul Andersen Coldings Løn var (1584) 36 Skpr. Humle aarlig, medens Jens Baltzersen Degn maa nøjes med 2 Skpr. Humle maanedlig.

Naturligvis maatte uvedkommende ikke færdes i den kongelige Have og Urtegaard, men selvfølgelig blev dette ikke overholdt. Gunde Bødker forsøgte (1617) at voldtage et Kvindfolk i Slotshaven. Sligt straffedes meget strengt, og Gunde, der til og med for nogle Aar tilbage havde gjort sig skyldig i lignende Forsøg, blev øjeblikkelig sat i Fange-

*) Som særlig Kilde til det efterfølgende skal jeg anføre de to grundlæggende Afhandlinger af Havearkitekt Johs. Tholle: Havebrug i Jylland i gamle Dage og Skanderborg Slotshave i Hist. Samf. Aarb. 1826 Side 68 og 1931 Side 143, samt Cancelliets Brevbøger.

kældereren. Hans Hustru gik i Forbøn for ham hos Kongen og opnaaede omsider Brev paa, at Manden maatte aftinge Sagen med Lensmanden efter yderste Formue og blive forskaonet paa Livet.

Haven har sikkert i det røde Skanderborgs Dage væsentligst haft økonomiske Formaal og Funktioner, og selv om der har været Lysthave, er dette Formaal kommet i anden Række.

En Forandring heri sker, da Frederik IV's Skanderborg opstaar. Ved Omforandringen i 1718 indrettes der en Lysthave efter de bedste Mønstre. Der indrettes Parterrer, Terrasser (delvis kendelige endnu) og Plæner, og Haven inddeltes efter et sirligt Mønster (se Grundridset foran Side 60, hvoraf kan ses, at Haven har indtaget de Arealer, der nu dels er bortlejede og dels optages af den ny Kirkegaard).

Frederik II lod med stor Bekostning og under mange Vanskeligheder opstille et Springvandsanlæg, hvortil der 1572 bestiltes ikke mindre end 2600 Træer til Render og 7—8000 Jernringe og Bøsninger, og et Par Aar efter bestiltes 250 Rør fra Gulland, hvorefter Michel Vandkunstner skulde lave en Post.

I Aaret 1589 maa Vandanlægene antages at have været helt i Orden, thi Zacharias Ømichen faar da Bestalling som Rørmester paa Skanderborg og Koldinghus mod Løn for sig og Folk 150 Rdl. aarlig og 2 Hofklædninger.

Disse Vandanlæg, hvoraf selve Vandkunsten (Springvandet) kun har tjent til Pryd, og som oprindeligt tillige har tjent praktiske Øjemed i Slottet, fik senere Betydning for Haven, hvor Frederik IV lod indrette Fontæner. Gødning til Haven leveredes fra Rytterkasserne, og den maa have været drevet moderne, idet der omtales Mistbænke, Rammer og Karne til samme.

1721 omtales Gartner Christian Hertz. Hans Løn var 17 Rdl. 2 Mk. 2 Sk. hvert Kvartal og til Materialer og Arbejdsløn fik han yderligere aarlig 72 Rdl. 6 Sk. Til Assistance havde han dels en Gartnersvend og ogsaa Hoveribønder.

1731 ansattes med en Løn af 100 Rdl. aarlig Gartner Christian Bruhn, der fungerede, indtil Haven ophævedes. I hans Tid afholdtes der gentagne betydelige Bekostninger paa Haven. 1741 anvendes der 448 Rdl. 86 Sk. til Indhegning og Stakit, og saa udvistes Stolper og Løsholter endda af Skovene, og Opsætningen besørgetes af Bønderne som Pligtarbejde. I 1742 udførtes der Reparationer paa Gartnerhuset, den ene Gang for 226 Rdl. 70 Mk., den anden Gang for 160 Rdl., ligesom der til nogen Brolægning anvendtes 66 Rdl. Chr. Bruhn blev 1743 (efter Abraham Rossels Død) tillige Slotsfoged.

Om Haven skrives i 1768, at den er temmelig stor og yndig, prydet med smukke Gange, Fontæner og Jordvolde, og Slotsforvalteren, „som er kongelig Gartner, boer i en aparte Bygning neden for Slottet“.

Da Slottets Bygninger var blevet solgt, var Havens Dage talte. Den laa dog hen i flere Aar og synes at have sorteret under Overførsteren, Jægermester Pultz, og den er vel lidt efter lidt bleven plukket for sit Tilbehør. 1722 skulde Skanderborg By have en ny Kvægfold indrettet og købte da af „Slots Haugens Planke Værk“ 12 Stkr. Egestolper, 14 smaa Ege Stiver og 8 Tylter Fjæl for ialt 7 Rdl. 8 Sk.

I 1776 solgtes Haven med de tilbageværende Bygninger for 218 Rdl. og kom i Familien Pultz' Eje. Ved Fundats confirmeret 31. Oktbr. 1800 (Fogtmann's Rescripter 1801, p. 143 f. f.) gaves „den saakaldte Slotshave til Skanderborgs forrige Slotskirke til evig Ejendom, saaledes at Organisten ved bem. Kirke skal have Brugen . . . ligesom det er ham tilladt at opbryde de i benævnte Tofters Grund befindende Stene og Brokker.“ —

Hundrede Aar og mere er gaaet, og paa den gamle Plads opstaar der igen en Have, — men denne Gang de dødtes Have.

Schola Schanderburgensis.

O MKRING Reformationstiden kan der i Danmarks Byer skelnes mellem to Arter af Skoler, dels *Skriveskoler* (danske og tyske Skoler, Pugeskoler), hvor der paa Modersmaalet meddeltes den mest elementære Undervisning i de enkelte Fag: Skrivning, Regning og Læsning, og dels *Latinskoler*, hvis Undervisningsprog — i hvert Fald i Slutningen af Skoletiden — var Latin, og som havde til Formaal at forberede Eleverne til Studier ved Universitetet, og at meddele dem en *Forandelse* til Gerningen som Præst eller Præstemedhjælper (Degn).

Efter Reformationen blev Latinskolen den dominerende Skole og den eneste offentlige Skole.

Christian III's Kirkeordinans af 2. Septbr. 1537 befaler: „Udi hver Købstad skal der være en latine Skole Udi hver Købstad skal være a l e n e s t e e e n S k o l e, og alle hine andre Pugeskoler, som her og der holdes, skulle aflægges; s a a s k a l h u n d e l e s i f l e r e, a d s k i l l i g e L e k t i e r, a t d e r k a n g ø r e s S k e l n e t p a a B ø r n e n e. Ikke skal der heller andet læres udi dennem end Latine, fordi latine Skoler fordærves gerne af de danske og tyske Skoler.“

Nutiden vil maaske forbavset spørge, om da virkelig alle stakkels Børn blev sat til at puge Latin. Selvfølgelig ikke. Man maa her først og fremmest erindre sig, at det stod Forældre frit for, hvorvidt de vilde sætte deres Børn i Skole eller ikke, idet der overhovedet ikke eksisterede nogen *Skolepligt*.

Et godt Hundrede Aar efter Reformationen begynder Statsmagten (Chr. IV's Reces af 27. Febr. 1646 — 2. 3. 8.) at blande sig i Ungdommens Oplæring, men Skolepligt paalægges ikke, idet det kun befales, at ingen maa holde sine Børn til „Ørckeløszhed“, men e n t e n holde dem til Skole e l l e r til ærlige Tjenester, Købmandskab eller Haandværk.

Stort videre gaar heller ikke Danske Lov af 15. April 1683, der heller ikke kan ses at have indført Skolepligt (3—18—7 jfr. 2—7—1).

Trods Kirkeordinansens Ord om, at de private Skoler skulde aflægges, vedblev disse dog at bestaa mange Steder, og saa søgte gode Forældre ogsaa i langt større Udstrækning end nu at bibringe Børnene de

Kundskaber, som de selv havde erhvervet. Dertil kom, at Latinskolerne kun var for Drenge. Ganske vist mente man, at Pigebørn ikke behøvede Undervisning i andet end Kristendomskundskab, men skulde de endelig have Skolelærdom, var der — bortset fra Privatundervisning — ingen anden Anstalt end Skriveskolen — Fællesskolen.

Selv om Børnene slet ikke kom i Skole, opvoksede de dog ikke som Hedninger; thi Undervisningen i Religion var egentlig ikke Skolens, men derimod Kirkens Sag. Paa dette Punkt sløjedes der ikke af, og at de unge blev oplært i Troslærdommene, var en Salighedssag og et Spørgsmaal af allerhøjeste Vigtighed; men det var Kirkens Sag at sørge herfor, og en Del af Kirketjenesten bestod da ogsaa ligefrem i, at de unge — og til Dels de gamle med — meddeltes Undervisning i Religion.

Latinskolen skulde være Købstadens eneste offentlige Skole, men den skulde ikke alene være en Skole for Købstaden, men en Skole, hvori ethvert lærenemt Barn saavel fra By som fra Land kunde komme ind.

Biskop Peder Palladius opfordrer i sin Visitatsbog fra ca. 1540 ivrigt Folk til at sætte deres Børn i Skole:

„Og hvilke smaa Drenge, som I fornemme, at de lærer vel, og det løber i dem som bræd Smør, hvad Degnen læser dem, og de vil have Bog og vil til Skole, naar I spør dem ad, saa lader dem gerne komme til næste Købstad til Skole! Lejer Eder heller en liden Plov-dreng saa længe, at I kunne se, hvad Gud skikker Eders Barn til, og hvad der skal blive af hannem. De bliver ikke alle til Bønder, som ei kommen af Bønder. Bønder er Guds gode Folk, naar de have Troen til Iesum Kristus; men der sidder tit paa en Bondekvindes Skød en dejlige liden Drengbarn, som voxer op og kommer til Skole og kan siden hjælpe en hel Hob Slægt indtil niende Knæ med Guds salige Ord og andre gode Raad, saa at I kunne faa af Eders egne Børn til Sognepræster og til Sognedegne, det vaar jo Eders store Ære, desligste til Borgmestere, Raadmænd, Skrivere etc., saa at en hel Slægt kan hælde deres Hoved til en frommer Mand, som havde sledet sine Børnesko i Skole.“

Heraf og af Kirkeordinansens Ord om, at Skolen skal deles i flere Lektier (det er Klasser), at der kan gøres Skelnet paa Børnene, ses det, at Latinskolen ikke alene havde til Formaal at producere Studenter, men at den kunde og skulde meddele Børn, der havde nogenlunde Evner, saadanne Kundskaber, at de i Tidens Løb kunde gaa ind i Livsstillinger, der krævede Færdighed i at bruge Bog og Pen, saasom „Borgmestere, Raadmænd og Skrivere“.

Hvorledes det er gaet med Børneundervisningen i Skanderborgs første Leveaar, vides ikke.

By var man jo nok blevet, men Kirke, Præst og Degn var i Land-

sognet. Børnene har vel stadig faaet Undervisning i Kristendoms-kundskab hos Sognedegnen i Skanderup-Stilling Sogne og af Præsten i Skanderup Kirke ved Gudstjenestens Slutning; men med den øvrige Lærdom har det været smaat, og de har maattet nøjes med, hvad der tilfældigt kunde falde af.

En offentlig Skole (en Latinskole) har der ikke kunnet være Tale om, bl. a. af den Grund, at der foreløbig har været for lidt Børnemateriale til en saadan og særlig, at man manglede Evner og Midler til at oprette den og holde den i Gang.

Kirkeordinansen kunde jo godt nok paabyde, at der i hver Købstad skal være en offentlig „latine Skole“, men den glemte at foreskrive noget om, hvor Midlerne skulde komme fra til dens Underhold.

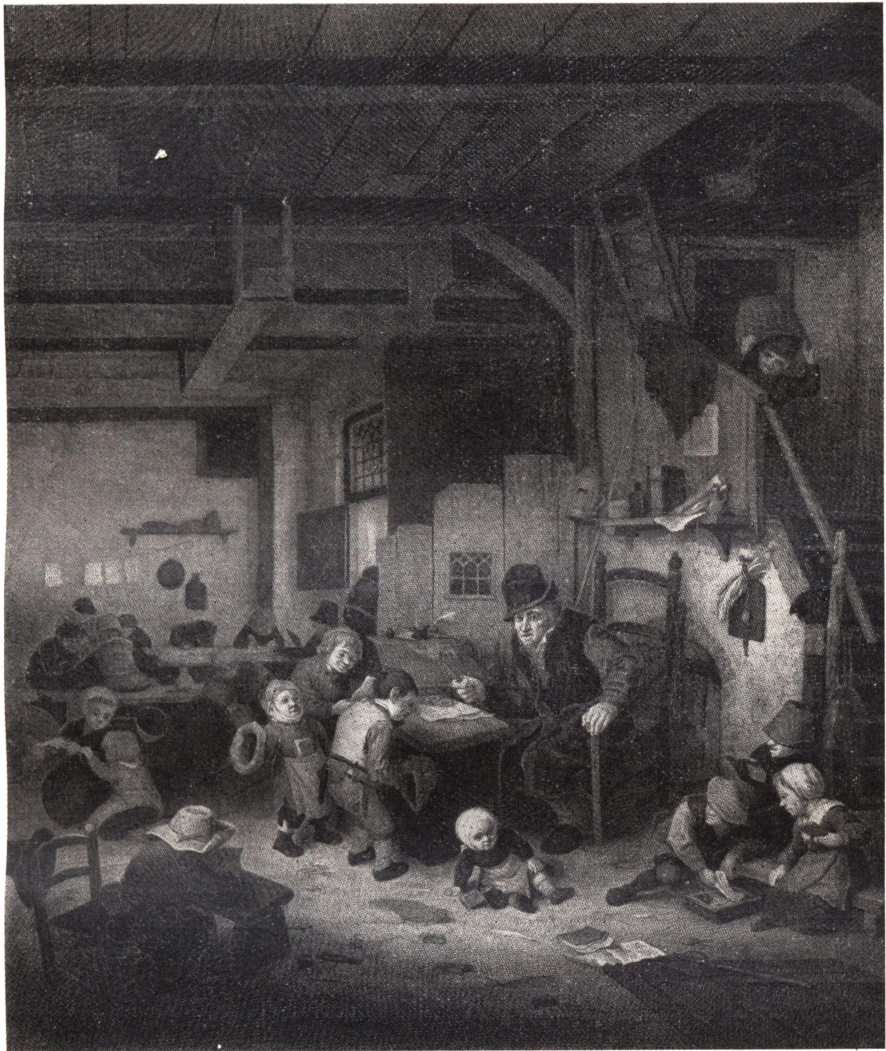
I den katolske Tid, hvor de større Byers Latinskoler nærmest var Præsteseminarier, underholdtes Skolerne af Kirken, og til Skolerne hørte ofte baade Pengemidler, Jordegods, Tiender og anden Herlighed.

Efter Reformationen reves og sledes gridske Hænder om den katolske Kirkes Gods, og i mange Byer kom det til at knibe med at holde Skolerne gaaende.

Da Skanderborg blev Købstad et halvt Hundrede Aar efter Reformationens Indførelse, var alle Midler forlængst splittede og delte, og det varede mange Aar, før der kunde skaffes Midler til en offentlig Skole. Man ser da ogsaa i Byens første Leveaar, at adskillige ansøger Kongen om at faa Tilladelse til at sætte deres Sønner i Sorø Skole, der var særlig privilegeret og vel funderet med Pengemidler og Gods. Adskillige Kongebreve udgaar til Magister Hans Staffensen i Sorø om, naar Plads bliver ledig, at optage saa den enes og saa den andens Sønner. Saaledes 1590 for Degn ved Kapellet paa Skanderborg Slot Jens Baltzersen, 1616 Præsten i Skanderborg Poul Andersen Colding, samme 1619 en Søn Christian, 1619 Præsten i Svextrup (Svejstrup) Jens Jensen, 1620 Præsten Hr. Jørgen i Kattrup, Sønnen Matthias, 1623 Bestillingsmand under Skanderborg Slot Jens Kornmaaler o. s. v.

Ud fra en senere Tids Indstilling paa, at Latinskolerne altid kun var Studenter- og Degnefabrikker, hvor der slet ingen elementær Undervisning gaves, og ud fra Viden om, at der fra 1657 (nedenfor skal paa-vises allerede fra 1617) har været en dansk Skole — d. v. s. en Fælle skole — her i Byen, har alle de Forfattere, der har beskæftiget sig med Skanderborgs Historie (Erik Pontoppidan, Karl Hansen, L. Thane o. fl.), opfattet denne danske Skole som Byens Hovedskole og som en offentlig Skole og har enten aldeles benægtet, at der har været en Latinskole, eller har hævdet, at en saadan kun har bestaaet i nogle faa Aar, nemlig fra 1651 til 1658.

Dette er fejlagtigt. Hvis Købstaden Skanderborg kunde naa at faa en offentlig Skole med stadig Støtte fra Kongemagtens Side,

En Fællesskole i Begyndelsen af 17. Aarhundrede.

(Efter Maleri af Adriaen van Ostade, ca. 1660.)

En lille Synder, der maa have forset sig meget, faar en Omgang af det berygtede Strafferedskab, Ferlen. Paa Stoleryggen hænger Skoleriset, bag ved en Lygte, Blækflaske, en Bibel, Papir, Pennefjer og Tavle med Tavlevisker.

kunde det efter Kirkeordinansen og efter hele Tiden kun — som i alle andre Købstæder, fra de største til de mindste — blive en Latinskole, og i det følgende skal paavises, at Skanderborg har haft en Latinskole, og at denne har bestaaet i det meste af hundrede Aar, nemlig fra 1651 og indtil 1740, da den maatte bukke under for en anden Skole — Rytterskolen —, der i større Grad paatog sig en Undervisning, der passede for alle Børn.

I 1649 blev Rigens Marsk, A n d e r s B i l l e til Dambo, Ridder af Sværdordenen, Lensmand paa Skanderborg, og han, der var Byen en god Mand, hjalp denne saa meget, at den endelig fik en offentlig Skole „for de fattige Folks Skyld, som ei haver Middel til at betale deres Børns Skolegang, at deres Børn kunde i alle Maader uden nogen Bekostning blive oplært i Guds frygt og Skikkelighed“.*)

Husrum kom man forholdsvis let over. Paa østre Side af Adelgaden, tæt ved Færgestedet, laa den temmelig store Jægergaard, der bestod af 22 Bindinger Hus.

Kongebesøgene i Skanderborg med dertil hørende vældige Jagter fandt nu sjældnere Sted, og Gaarden stod delvis ubenyttet hen og kom i Forfald. Her kunde der afses Rum, og den ene Ende, ialt 7 Fag Hus, blev overladt Latinskolen, der her var til Huse indtil 1721.**)

Der skulde jo imidlertid mere til, nemlig Løn til Skolemesteren, og til ham henlagdes da først og fremmest Degneindkomsten af Skanderup-Stilling Sogne,***) hvilken androg aarlig 8½ Tdr. Byg „foruden den liden Offer, som hver Offerdag kan bedrage ungefæhr 5 Rdl.“. Endvidere bevilgede Kongen ham 50 Rdl. aarlig i Pengeløn, og endelig bevilgede Anders Bille ham af egne Midler yderligere 50 Rdl. aarlig.

Hermed var man naaet saa vidt, som man kunde foreløbig, og Skolen blev da i 1651 af den hæderlige og højlerde Mand, Slotsprædicant Mester Jesper Hansen „i fornemme adelige og geistlige Personers Præsentz inaugureret“.†)

De bevilgede Midler var dog ringe — ikke mindst fordi Skolemesteren selv skulde holde Skolen i Stand —, og Lensmandens Tilskud

*) Rector Claus Sørensens Indberetning til Bispen i Aarhus af 25. Oktbr. 1691.

**) . . . „er Huuset en Ende af Hs. Kgl. Maist. Jægergaard af 7 Binding bestaaende, som for 40 Aar siden med Hs. Kgl. Mst. allern. Bevilling ved sal. Hr. Anders Bildes Hjælp, da Amtmand paa Stedet er bleven funderet og dannet til en Skole“. Claus Sørensens forn. Indberetning af 1691.

***) En Indkomst, „som altid til Skolemesterens Bestilling har været annecteret“. Cl. S.s forn. Indberetning.

†) Efter Rektor Claus Sørensens Indberetninger af 4. Marts 1681 og 25. Oktbr. 1691 til Bispen i Aarhus. Disse Dokumenter og flere andre indeholdende Oplysninger om Latinskolen findes nu i Landsarkivet i Viborg.

kunde der selvfølgelig kun regnes med midlertidigt. Men man havde ogsaa set sig om efter mere.

Samme Aar (1651) udgaar der følgende kongelige Brev til Lensmanden paa Skanderborg Slot, Anders Bille, og Biskoppen i Aarhus, Dr. Jacob Matthiesen:

Hr. Anders Bille til Damsbo.

F. 19. Marts 1600. D. 9. Novbr. 1657.

Danmarks Riges Marsk.

Lensmand i Skanderborg 1650—57.

„Vor synderlig Gunst tilforn! Eftersom menige vore Undersaatter boende for vort Slot Schanderborg underdanigst lader anholde og begjærer, at nogle Sogne dernæst hosliggende, som allernaadigst ere lagde til andre Scholer, maatte lægges til deres ny begyndte latinsche Schole sammesteds, naar de nu siddende Degne, som

dennem betjener, afgaar ved Døden, da beder Vi eder og naadigst ville, at I med Flid forfarer og erkyndiger, hvilke Sogne- og Degnekald af dem, som fornævnte Schanderborg næst ere beliggende og anden Steds ikke allerede er lagde, der til den studerende Ungdom til bedste uden nogens Præjudice kan ligges, hvorm I saadan Eders Vidende udførlig skriftlig Beretning til videre naadigst Resolution udi vort Cancelli haver at indskikke.

Dermed skeer vor Villie. Befalende Eder Gud.

Skrevet paa vort Slot Kjøbenhavn, d. 16. December 1651.

Under vort Zignet.

F r e d e r i c h.

Saa ligetil dette kongelige Brev ser ud, kan man være sikker paa, at dets Fremkomst skyldes indflydelsesrige Mænds energiske Arbejde. En Ansøgning fra „menige vore Undersaatter boende for vort Slot Schanderborg“ havde næppe uden et forudgaaende Arbejde gjort større Indtryk, og man kan være sikker paa, at de, der staar bagved, er de „højadelige og gejstlige Personer“ Anders Bille og Jesper Hansen.

Anders Bille, Rigens Marsk, var en baade i Krig og Fred højtfortjent Personlighed, og Magister Jesper Hansen i Skanderborg var ingen almindelig Prædikehest, men Kongens Hofprædikant og Skriftefader i den jyske Provins og en betydelig Personlighed, der i høj Grad havde Kongens Yndest og Øre. I 1660 var han Repræsentant paa Rigsdagen i Kjøbenhavn og var med til at afslutte Adelsvældens sidste Dage og stemme for Enevoldsmagtens Indførelse.

Kongebrevet til Lensmand og Bisp er disse to Mænds Værk. Vel tilrettelagt, pænt og vel udregnet er det hele. De siddende Sognedegne sker ingen Uret; de skal beholde deres Indkomster til deres Død, og saa længe kunde vel nok Lensmanden eller — hvis der skete ham noget menneskeligt — Lenet opretholde det private Tilskud paa 50 Rdl. aarlig. Efter Degnenes Død tog Skolen Indtægterne, men kunde yde Sognemenighederne Vederlag ved at sende ældre Latinskoleelever ud for som Løbdegne at fyldestgøre alle aandelige Fornødenheder i de afdøde faste Degnes Sted. Madposen var rigtig skaaret, og saaledes kom det til at gaa.

Skolen er herefter sikkert begyndt for fuld Kraft og ved godt Mod. Allerede 1653 dimitteres fra Skanderborg Latinskole den første Student, Claus Sørensen, til Universitetet.

I Universitetsmatrikulen*) for 1653 staar der:

„1653, XVI Maii, in matriculam relati sunt hi sequentes:
E. schol Scanderburg Claudius Severini.“

De følgende Aar dimitteres ingen, hvilket ikke kan forbaus. Sko-

*) Københavns Universitetsmatrikel, udg. af Birket Smith I—III, 1890—1912.

len, der var uden Gratialer og Stipendier til Eleverne, frembød ingen Tiltrækning og har antagelig kun været søgt af Børn fra Byen og nærmeste Opland. Den Dag i Dag bliver der næppe hvert Aar mere end et Par Studenter fra By og nærmeste Opland.

Under Krigen med Karl Gustav af Sverrig trængte Svenskerne langt Nord paa i Jylland og besatte ogsaa Skanderborg. Da Krigen brød ud igen efter Freden i Roskilde, kom polske og brandenborgske Tropper til Hjælp, men de huserede endnu værre end Fjenden og udskrev endog Brandskat. Fjenden stjal og ødelagde, og ikke mindst i alle offentlige Bygninger. Christian IV's lille døde Datters — Prinsesse Elisabeths — i 1608 i Kælderen under Slotskapellet nedsatte Ligkiste, der under Kejserkrigen (1625—29) var blevet berøvet sine Prydelser og sit Sølvbeslag, men som senere var blevet istandsat, blev plyndret for anden Gang, og overalt blev der handlet ilde.

Fjenden bemægtigede sig Skolens Lokaler og ødelagde disse i Bund og Grund,*) Disciplene spredtes for alle Vinde, og Skolen standsedes i nogle Aar.

Kendskabet til Skolens Standsning i 1658 har faaet E. Pontoppidan**) og efter ham Karl Hansen (pag. 8) og L. Thane (pag. 33) til at antage, at den „gik under“ dermed, „ophørte og siden ikke fornyedes“. Dette er ikke rigtigt. Da Krigen var endelig sluttet, da Enevoldsmagten var blevet indført, og da det tunge Genrejningsarbejde i det for mange Aar ødelagte Land — og særlig dettes Købstæder — var kommet noget i Gang, blev Skanderborg Latinskole genrejst. Hvad Aar det er sket, kan ikke ses, men omkring 1665 eller noget efter kommer den i Virksomhed igen, hvad kan ses dels af, at der i hvert Fald i 1669 var en Rector ved Skolen, nemlig Thor Jacobsen Kielstrup, og dels af, at der 1665 udgaar følgende Skrivelse til „Oss Elskelig, Erlig og Welbyrdig Corfitz Trolle til Skarholt vor Mand Tiener og Befallningsmand offuer Skanderborrig Ambt, Saa och Hederlig og Høylærde Herr Erich Mogensen, Superintendent offuer Aarhuss Stift“:

„Frederich Den Tredie etc.

Vider, at vi naadigst tilforordner, at til den studerende Ungdoms Underholdning i Skanderborg maa tillægges og forordnes den aarlige Degnerente og Indkomst af efterskrevne Sogne sambt Annexer, nemlig Fruering, Dover, Hørning, Wissing, Torrild og Wedslet, naar de Sogne

*) Albert Thurah: *Valvae Scholarum Dani oc Regni Apertae*, Lib. IV, Cap. VIII. *De Schola Schanderburgica*: *Ipsum Scholae ædificium, a Suecis destructum et devastatum* Haandskrift paa Universitetsbiblioteket i København.

**) Danske Atlas IV 1768 pag. 192.

Degne, som nu leffuer ved Døden er afgangen, dog at bemeldte Sogne ved Substitutter tilbørligen og forsvarligen bliver betient, derefter I Eder Underdanigst haffuer at rette.

Kjøbenhavn, d. 11. August 1665.

F r e d e r i c h.

Dette Kongebrev maa ses som en Fortsættelse af Brevet af 16. Dec. 1651 (foran Side 69), og det slaas nu fast, hvilke Sogne der skal høre under Skolen. I de forløbne 14 Aar er mulig ogsaa flere af Sognedegnene allerede døde; i hvert Fald ses Skolen i de følgende Aaringer at have opbebaaret disse Sogneindtægter.

Alt gik dog ikke i Skolens, det vil sige Rektors Pose, thi de Disciple, der som Substitutter (Løbdegne) overtog de afdøde Degnes Funktioner, skulde have Føden og Klæder, og det skulde Latinskolen saa skaffe dem.

Hvorledes Skolen har set ud inde i Jægergaarden, vides ikke, men den har vel været en — noget mindre — Kopi af andre Latinskoler.

Almindeligvis havde Skolerne to Læsestuer, hvoraf øverste Klasse (Mesterlektionen) benyttede den mindre, som var adskilt fra den større ved et Skillerum, hvis nederste Del var Mur, og hvis øverste var et Sprinkelværk; undertiden var der kun et Bræddeskillerum mellem Stuerne. Et Trin førte op til en Fløjdør, som i nogle Skoler stod aaben under Undervisningen. I det store (nederste) Læseværelse fandtes de øvrige Lektier samlede — to eller flere, som Skolen var stor til. Lærerne — Hørerne — underviste hver i sit Hjørne under stort Skraal og Bulder. Gulvet var enten af Ler eller røde Mursten, Kakkellovne fandtes sjældent, og Borde og Bænke bestod af Rækker af Planker, der var fastgjorte paa Pæle.

Skanderborg Skole indtog kun 7 Fag Hus, men da et Fag er ca. $2\frac{1}{3}$ Alen — altsaa Skolen i det hele ca. 16 Alen — er der Mulighed og Sandsynlighed for, at der har været de traditionelle to Læserum.

Der var ganske vist kun een Lærer, nemlig Rektor, men dels var det for den Tid ikke udelukket, at man underviste i to Klasser paa en Gang, dels brugte man noget at lade de ældre Disciple høre de mindre — altsaa en Art indbyrdes Undervisning —, og dels holdt i hvert Fald Rektor Claus Sørensen for egen Regning „en Person med Kost og Løn. som den studerendes Ungdom til des større Frugt og Fremgang til lige med mig kan informere“.

En Synsforretning af 1680 over Skanderborg Slot med derunder hørende Bygninger indeholder et Par Bemærkninger af Interesse angaaende Skolen.

„Jæg e r g a a r d e n, som er 22 Bindinger Huus med Portrummet, fattes Leder til Gaden under 13 Fag og til Gaarden under 15 Fag (altsaa de Fag, hvori ikke var Skolelokaler); nogle Sparrer forbrudt og

nogle Bjelker; af Stolperne er nogle forraadnede over 12 Fag. Der er ingen Sværdlægter eller Loft; Kjelder, Trapperne med Fodstykker og alt er forraadnet og øde; paa Taget er mestendeel Skallingen affalden; en Deel Steen ere gamle og i Stykker, en Deel borte. Loftet over Porten er forraadnet og 3 Vinduer ganske brøstfældige; Resten nogenledes ved Magt. Den latinske Skole, som er 7 Fag Huus, er af Skolemesteren Claus Sørensen forbedret og nogenledes ved Magt holden. Rustvognsstalden (der antagelig har ligget op ad Jægergaarden), som i mange Aar har været øde, er ikkun 4 Fag Huus, og er ganske brøstfældig og staaer paa Fald.“

I Jægergaarden vedblev Latinskolen at være i endnu 40 Aar. De forfaldne 15 Fag faldt ned eller blev nedbrudte, men Resten blev staaende og holdtes ved Magt af Rektoren.

Kong Frederik IV bestemte 1720, at der skulde lægges Garnison i Skanderborg (jfr. i det følgende: Garnisonsbyen Skanderborg), og at der til Soldaterne skulde bygges to Kasserner (Barakker). Da der skulde findes Plads til disse, faldt Øjnene straks paa de Grunde, som Kronen ejede, deriblandt Jægergaardens Grund. „Ellers staaer endnu omtrent 6 à 7 Fag Hus af den gamle Jægergaard, hvori Rektoren her i Skanderborg altid har holdt Latinsk Skole“.*)

Det gik ikke af uden Gnidninger at faa Skolen væk, at skaffe andet Husrum til denne og skaffe Midler til nye Lokalers Indretning. Der forhandlede med Rektoren om at flytte, men den ludfattige Mand vilde ikke paatage sig nogen økonomisk Forpligtelse. Man henter Rektorens Foresatte, Provsten, Magister**) Nicol Seidelin (Præst 1689—1737), men han vilde ingen Støtte yde. Væk skulde Skolen imidlertid, og ved Mellekomst af Amtsforvalteren lykkedes det at faa en Ordning, idet han lover paa egne og Amtmand Grabows Vegne og muligvis andre „til denne fromme Brug nogle private Pengeydelser“. Han bad ogsaa Provsten bidrage, „welches dem Herrn Provsten eben nicht gar zu wohl in der Ohren klang und wie bei vielen Geistlichen eine odieuse Materie zu sein schien“, skriver Land-Conducteur v. Lützwow ondskabsfuldt. — Husrum fandt man i „et Huus, som i forrige Tider har været Hofsmiedien“ og hvori nu boer en Kleinsmed og en gammel Snedker.

Saaledes blev det. Den 24. Juli 1720 udgaar Skrivelse fra Rentekammeret om, at ifølge H. M.s Resolution maa det Huus ved Skanderborg Slot, som findes af 10 Fag og beboes af en Snedker og en Smed, tages til Skolehuus i Stedet for det Huus, der nu er Skole-Huus, og

*) Land-Conducteur Carl Em. v. Lützwows Journal 1720—21 over Barakopførelserne i Skanderborg. Jeg skylder Historikeren, Hr. Kaptejn K. C. Rochstroh stor Tak for Udlaan af hans Uddrag af Journalen og for andre Oplysninger.

**) 1690, 21. Maj bliver Dn. Nicolaus Seidelin, pastor regius arcis Scanderburgensis renuñciatus philosophiæ magister: Birket Smith, Universitetsmatriculen.

Rektoren iboer (sikkert fejltaget), som skal nedbrydes. Til Hjælp ved dette Huuses Reparation samt til en Latine Skoele at indrette bevilges 30 Rigsdaler.

I Løbet af Foraaret og Sommeren 1721 nedreves Resterne af Jægergaarden, og paa Pladsen lagdes „Østre Barakker“.

Samtidig maa man antage, at Skolen er bleven flyttet hen i Hofsmedien, hvor man for de af Kongen bevilgede 30 Rdl. samt Bidragene fra private, Amtmand, Amtsforvalter og vel ogsaa til Slut Provsten, har faaet nogenlunde anvendelige Skolelokaler indrettet.

Samme Aar (4. Oktbr. 1721) resolverede Kongen, at der af Ryttergodskassen maatte aarligen „betalis 6 Rdlr. til Den skanderborgske Latinsche Schoeles Reparation“.

Latinskolen kom saa hen i Smedehuset. Men hvor laa dette? Der var to kongelige Smedier, nemlig Smedien paa Slotsholmen (Resens Tegning 6 — se foran Side 25) og Kongelig Majestæts Smedie i Byen, der laa, hvor nu Ejendommen Adelgade Nr. 13 er. Efter Ordene i v. Lützows Journal: „i et Huus, som i forrige Tider har været Hofsmedien“, og Ordene i Rentekammer-Cirkulæret af 24. Juli 1720: „det Huus ved Skanderborg Slot“, vilde man nærmest tænke paa Smedien paa Slotsholmen, der laa bekvemt, da Rektor tillige var Slotsdegn, og Latinskole-Disciplene skulde synge i Kirken under alle kirkelige Forretninger. Alligevel maa man holde for sandsynligst, at Skolen straks 1721 henflyttedes til Kongelig Majestæts Smedie i Byen, idet den i hvert Fald senere fandtes dér, og denne Smedie (ifølge forannævnte Synsforretning af 1680) netop var 10 Bindinger, hvilket passer med Angivelsen i Rentekammer-Cirkulæret af 24. Juli 1720.

I Smedehuset holdtes Latinskole i 20 Aar. I 1727 synes der at have været en større Reparation. I det bekendte Leegaardske Manuskript staar: 1727, d. 9. Junij Begyndte at lade den Latinsche reparere“, men ellers høres intet om Hus og Lokaler, idet Indberetninger for mange Aar ikke findes.

Et Par Aar (1718) før Latinskolens Flytning havde Kong Frederik IV i Rytterdistrikterne ladet opføre Almenskoler for Distrikternes Børn. I Skanderborg-Distriktet opførtes 24: Skanderup (Skanderborg), Stilling, Hørning, Svejstrup, Venge, Virring, Svendstrup, Faarvang, Gjern, Linaa, Skovsrod, Toustrup, Tønning, Sønder Vissing, Aastrup, Overby, Yding, Hylke, Taaning, Grumstrup, Harlev, Hørslevbole, Storing og Sjelle. Ved Siden af disse velbyggede og efter Tidens Forhold overmaade velindrettede Skoler kunde de smaa Latinskoler ikke holde Stand. Rytterskolerne var kun indrettede for Landet, men de tog en Del af de bondefødte Latinskole-Disciple, og fra Byerne havde man de danske Skoler som Konkurrent. Tilgangen blev for ringe, og de smaa Latinskoler begyndte at dø af Tæring. •

I Henhold til en Forordning af 17. April 1739 udgik samme Dag saalydende Rescript:

„Ved Forordning under denne Dags Dato er anordnet, hvorledes med de latinske Skoler i Kjøbstæderne herefter skal forholdes, samt benævnt og fastsat et vist Antal af de latinske Skoler, som fremdeles skal vedblive, og hvilke til danske Skoler vorde reducerede, saavel som og derhos befalet, at denne Reduction og ny Indretning skal tage sin Begyndelse fra Nytaar 1740.

De nu værende latinske Skoler, som skal reduceres, skal til den Tid blive in statu quo; dog om nogen Vacance skeer i samme Skoler, skal den ikke besættes, paa det at imidlertid Rectores, som skal reduceres, kan blive emploierede, og Forældrene imidlertid kan berede sig og være betænkte paa, hvor de ville sætte deres Børn hen, naar Reductionen skeer.

Stiftsbefalingsmændene og Biskopperne have fordeligst at indgive deres Forslag, hvordan de reducerede Skolers Indkomster nu bedst kan repareres, saaledes at først paa hvert Sted bliver en dansk Christendoms-Skole for de Fattige, hvortil Huset og Avlingen, om noget er, kan blive henlagt, saa og Degnekaldet og alle Accidentier i Kirken.

Capitaler, Degnepensioner og alle Stipendier til den reducerede Skole henlægges til en anden nærmest Skole i Stiftet, som kan vedblive, dog saa, at de Disciple fra de Stæder og Egne, hvor Skolerne blive reducerede, skal være nærmest frem for andre dem at nyde, saavidt de kan tilstrække.“

Hermed var Sagaen ude for en Mængde smaa Byers Latinskoler og dermed for Skanderborgskolen. Degnepensionerne af Sognene henlagdes til Latinskolen i Horsens. Rectoren Jørgen Seidelin Møller, der var tiltraadt 1738, blev emploieret som Chordegne i Skanderborg og Degne i Skanderup Stilling, men naaede omsider frem til at blive Præst i Adsløv-Mjesing (15. Decbr. 1758).

Skolens Lokaler blev forandrede til Degnebolig, og de Disciple, der var fra Byen, overgik til den danske Skole, der laa paa Lillegade (nuværende Borgergade Nr. 24).

Hvorledes Livet har formet sig i Skanderborg Latinskole, haves der kun faa Underretninger om, men stort forskelligt har det vel næppe været fra Livet i andre smaa Skoler, om hvilke man véd god Besked.

Rektor blev ansat af Bispen, og han betragtedes som en gejstlig Person, der stod i Rang efter Byens Præst, der var hans nærmeste Foresatte. Senere blev det almindeligt, at Rektorenes Ansættelse confirmeredes af Kongen, og da Christen Pedersen Latoppidan 1695 var bleven Rektor her, blev hans Løn ham nægtet, „fjørend han ligesaavel som hans Formand fra Cammeret (d. v. s. Rentekammeret) har indhentet Hans Majestæts allern. Confirmation og Bestalling“.

Rektors og Skolens Indkomster var hele Tiden ringe. Som anført var de til at begynde med 250 Rdl. og Tienden af Skanderup og Stilling Sogne (8 Tdr. Byg). Efterhaanden som de siddende Degne uddøde, blev der i Overensstemmelse med Kongebrevet af 11. August 1665 henlagt til Skolen Degnepensionerne af Fruering-Vitved (2 Tdr.), Mesing og Adslev — „for deres Ringheds Skyld“ — (1 Td. — senere 1½ Td.) og Blegind-Hørning (2 Tdr.). De yderligere lovede Degnepensioner af Taaning, Vissing, Torrild og Vedslet Sogne synes aldrig at være kommen til Skolen. Disse Tønder Byg anvendtes (efter Rektor Claus Sørensens Indberetning) til Vadmel til de fattige Børn imod hver Julefest. Skolen havde Forpligtelse til at sende Løbdegne ud til disse Sogne. Det var de ældre Disciple, der forrettede denne Tjeneste, og som saa skulde have Sognenes Degneindkomster, hvoraf de selv maatte beholde Offer og andre Smaaindkomster, medens Kornet tilfaldt Skolen. Sognene synes at have været meget karrige mod Løbdegne, der dog muligvis heller ikke altid har været af bedste Kvalitet, thi Rektor Claus Sørensen skriver, at han beklager Substitutterne i bemeldte Sogne, at de nu „udi disse besværlige Tider i Sognene ikke nær kan naae det Quantum af Korn og anden Degnerettighed, som i forrige Tider, hvorudover de sig høyligen besværges samme aarlig tilforordnede ringe Deel til Skolen at udgive“.

En væsentlig Forbedring, i hvert Fald i Rektors Kaar, opnaedes ved, at han fra ca. 1671 tillige blev Slotsdegn og Cantor. Han fik derved den Løn, der ydedes ham af Kongens Kasse, sat op til 205 Rdl. 4 Mark. Senere (1686) blev dog denne Løn under stor Vê og Jammer reduceret med 125 Rdl. 4 Mk., skønt Rektor erklærer, at han har betalt 23 Rdl. i Kop- og Quægskat og i Defensionsskat 15 Rdl., og desforuden har han maattet „betale dem som Slotsklokkerne til trende Kirketider om Ugen ringer“. Man maa spørge, hvorledes den stakkels Rektor har opretholdt Livet, hvis han da ikke som sine Disciple har maattet gaa for Godtfolks Døre. Han har ikke haft det stort bedre end Løbdegne i Skanderup-Stilling Sogne, der af hver Gaard aarligen fik „2 Skpr. Byg og 2 Skilling, af hvert Par Husfolk 3 Sk., samt Offeret af begge Sogne, der paa hver af de tre aarlige Fester androg ungefæhr 3 Rdl.“

Noget er der dog nok faldet af til Rektor af uvisse Indtægter, bl. a. Degneofrene fra Slotskirken og Vederlag for anden Umage ved Bryllup, Begravelse og Barsel, men smaat har det utvivlsomt været.

Fast ansatte Lærere (Hørere) synes der ikke at have været. 1681 hedder det, „at her udi Skanderborg Skoole ingen Hørere nogen Tid har været, ej heller for Stedets Ringhed kan holdes“. Som før antydet holdt Rektor dog til Tider en Medhjælper for egne Midler.

For at blive Rektor ved en af de større Skoler krævedes Magistergraden, ved de mindre var Baccalaureusgraden — den laveste akade-

miske Grad som erhvervedes ved Disputats — tilstrækkelig. Stillingen var i og for sig eftertragtet, men kun som Gennemgangsled til et gejstligt Embede, og Følgen var, at Stillingen enten var besat med ret unge Mennesker, der snarest muligt søgte at komme bort fra Skolemesterslidet, eller med gamle, gnavne, bitre Folk, der ikke havde tilstrækkelig Dygtighed eller tilstrækkelig gode Fortalere til at kunne opnaa Befordring og Befrielse fra den trælsomme Skole og de trange økonomiske Kaar.*) Ofte var de fordrunkne og reducerede, og Bitterheden og Modgangen maatte saa Disciplene undgælde for. Prygl hørte til i hver Time i de gamle Latinskoler, og det hjalp ikke, selv om enkelte Personligheder ivrede nok saa meget derimod. Den bekendte Lærde fra Reformationstiden Christiern Pedersen skrev imod „den ubarmhertige Hudstrøgelse og Slag af Ferlen og store Bøddelris og imod de ufornumstige Skolemestre og Hørere, der flængte, slede, hudstrøg og sloge de fattige Børn, Peblinge og Degne, at Blodet løb dem ud i deres Hoser ad Ryggen for et Ord, de fore vild i.“**)

Chr. Pedersen og andre velmenende Mænd kunde dadle saa meget, de vilde. Skolen mente, at den sad inde med de bedste Betingelser og Metoder til Opdragelse og Undervisning, og den Tids Universalmiddel var Prygl og atter Prygl, der uddeltes saa voldsomt, at Disciples Lemlæstelse og Død ved Lejligheder blev Følgen. I Aarhus Skole rev en Hører saa voldsomt i en Discipels Øre, at han beholdt det afrevne Øre i Haanden. Brødrene Jens Madtsen og Eske Madtsen klagede 1626 til Kongen over, at deres Broder Laurits Madtsen fra Gjedved, der har været ung Skoleperson i Horsens Skole, er bleven saaledes slaaet i Skolen af den latinske Skolemester M. Lave Christensen, at „hans Indvolde og Liv er blevet saa ynkelig medfaret, at han er død.“***)

At der tit tærskedes syv Djævlé ind for hver, der tærskedes ud, var noget, man ikke kunde tænke sig.

Det hele maa dog ses paa Baggrund af Tidens almindelige Raahed og Disciplenes mangan Gang lave Kvalitet og den Forsimpling, der maatte blive Følgen af deres Liv i Tiggeri, Fattigdom og det, at de blev henvist til lave Personers Selskab i deres Fritid.

Symbolet paa Rektors Magt var Strafferedskabet Ferlen, medens Hørernes uundværlige Tilbehør var Skoleriset.

Paa Gravstenen over Skanderborgeren(?) Morten Børup, der døde som Rektor i Aarhus 1526, var indhugget Ferlen og Riset samt en Fork. hvilken sidste symboliserede hans landlige Oprindelse.†)

*) Rektor Cl. Clausen: Horsens Statsskole 1532—1932.

***) Vilh. Bang: Latinskoleliv og Studenterliv. København 1892.

***) Cancelliets Brevbøger 1624—26, S. 489.

†) Emanuel Sej: Morten Børup i Hist. Samf. Aarb. 1926 p. 165 og Chr. Heilskov, Aarb. 1931, der antager, at Morten var fra Jexen i Adslev Sogn.

Ferlen, hvis Brug dog blev forbudt 1683 (D. L. 2—18—12), bestod af en Træstok, hvis ene Ende var forsynet med en rund Klump eller flad Skive, som var besat med Sømhoveder eller Metalknopper og med et Hul i Midten. Slagene med Ferlen gaves i Haanden eller paa Ryggen, og skønt Antallet ikke maatte overstige fire, indses det let, at det var et farligt Redskab i en ophidset eller beruset Mands Haand.

Skoleriset skulde være $1\frac{1}{2}$ Alen langt og bestaa af 7 Riskviste, som korsvis blev stukket ind i en Vidjekrans, hvorefter Kvistene $1\frac{1}{2}$ Kvarter fra den tykke Ende blev sammenbundet med en Traad. Der blev slaet baade med den tynde Ende og med Klumpen.

Den alvorligste Straf var „at staa Skoleret“ og bestod i, at Syn-

Morten Børups Ligsten.

Efter Afbildning hos E. G. Tauber i *Historia Scholæ Cathedralis Arhusiensis*.

deren blev afklædt til Bæltstedet og pisket paa den nøgne Ryg af hele Skolen, baade Rektor, Hørere og Disciplene. Ældre haardhuede Peblinge gennemgik denne Tur flere Gange. Per Degn berømmer sig af, at han allerede havde staaet Skoleret tre Gange, da Erasmus Montanus endnu ikke var født.

Disciplene skulde være klædt i sort. Stoffet til Dagligklæder var Vadmel, og de fattigere blev klædt af Skolen. — Naar de mødte ved deres halv-gejstlige Forretninger i Kirken som Degne eller Korsangere, var de iført en sort Kappe med en lille hvid Krave. For at faa Føden maatte Disciplene gaa ud at tigge. Morten Luther sang for Dørene for Brød. Peder Palladius skriver: „Haver I ikke at føde Eders Børn med, lader dem ikke derfor blive fra Skolen. Giv dem Høekrogen i Munden og lader dem føde sig selv. I saa aldrig en Pebling sulte ihjel; de

faa deres Føde halv snarere end andre. Jeg gav en Pebling udi Assens Skole en halv Hvid, for han skulde lære mig at gaa om By og tigge Almisse, men han var ikkun min Mester en halv Middagsstund, siden lærte det sig selv.“

Bedre var det heller ikke i Skanderborg Skole. Claus Sørensen skriver 1691, at de fleste Disciple ikkun er „nogle smaa Pusiller og Elementarii, derhos saa fattige, at de tit og ofte nødes til at absentere fra Skolen og omkring i Byen og bede om et Stykke Brød.“

Mortensaften, Juleaften, Nytaarsaften og Helligtrekongersaften gik hele Skolen i samlet Trop — undertiden med Rektor som Leder — ud paa Tiggergang.*) Uden for de velstaaende Borgeres Huse gjorde To-

Valdemar Neindam: Kyndelmisseaften.

Fattige Skolepeblinge synger ved Dørene for Brød.

get Holdt og istemte en Sang eller Salme, ledsaget af Instrumentalmusik, hvis da Skolen var saa velstillet, at den ejede Musikinstrumenter. Horsens Skole ejede 1710 dog kun en Basun, og Rektor ved Skanderborg Skole Jens Christensen Wiby skriver 1732 beklagende, at ved hans Ankomst til Skolen fandtes der hverken „Indventarium eller Bøger eller musicalske Instrumenter“. Sang og Musik (Musica) var i det hele et vigtigt Fag med en Times daglig Undervisning.

De bedste Sangere blandt de største Peblinge kaldtes „Davidici“ (Davider, heraf Øgenavnet David for en Pebling — jfr. Udtrykket „Hvor

*) Cl. Clausen: Horsens Statsskole 1532—1932, S. 23.

David købte Øllet“). Andre, der bar Pengebøsser, kaldtes „Pelvistæ (af pelvis-Bækken). De indsamlede Penge (Discantpengerne) fordeltes mellem Disciplene og Skolepersonalet.

Hver Onsdag og Lørdag Aften gik de fattige Disciple Tiggergang til Byens Borgere. De bar da, for at kunne skelnes fra uprivilegerede Tiggere, foruden deres Kappe en Hætte, der fortsattes i en Hale (cauda), der hang ned ad Ryggen. Paa Armen medførte de en Kurv og paa Ryggen en Pose til de indtiggede Fødevarer. De meldte sig gerne ved Dørene ved at synge: „Panem propter Deum“ (Brød for Guds Skyld).

En bedre Indtægt end Tiggeriet gav Skolens Medvirkning ved kirkelige Handlinger, særlig Begravelser og Bryllupper. Dels gav det Penge straks, og dels gav det Mulighed for bagefter at faa Maven og Posen fyldt ved Gildesmaaltidet. Til Bryllupsfesten blev Peblingene ofte indbudt for at forlyste Gæsterne med Musik og Sang, og ogsaa her viste Skolen sig tro mod sit Valgsprog „non scholae sed vitæ descimus“ „Vi lære ikke for Skolen men Livet). David, der om Formiddagen smukt havde sunget Salmer til Vielsen, forstod om Aftenen at knibe sig sin Kande Øl, fyldte Kappens mange skjulte Gemmer, fortælle en Fabel og synge en Vise af en Art, der fik Kvinderne til at rødme og Mændene til at brøle af Latter. I Sognene, hvor det ofte gik allerfriest til, var Løbbedegne aldeles faste Gæster ved alle Gilder med den Svir, som dertil hørte.

Ved Begravelser gik Præsten og Skoledisciple gerne syngende i Spidsen for Ligtoget fra Hjemmet til Graven. Et velhavende Menneskes Ligkiste var i Almindelighed dækket med et Tæppe af sort engelsk Klæde, og dette, der var som skabt for en Skolekappe, ansaa Skolen det for sin Forret at faa; ikke altid uden Protest fra Familiens Side. Det maa have været et opbyggeligt Syn, naar den sidste Salme: „Nu lade vi hannem da sove i Fred“ var udsungen, at se Skolens Rektor i Spidsen for sine brave ile frem for at rive det sorte Engelske fra Baaren til sig, medens Familien endrægtelig søgte at værgе for det, og Kræmmeren, der endnu ikke havde faaet sine Penge, i Spænding saa til.

Ogsaa ved Barsler, ja selv ved Henrettelser medvirkede Skolerne. 1738 fik Aarhus Latinskole 4 Rdl. for Opvartning med Læsen og Syngen i Fængslet samt paa Retterstedet for to Mænd, der blev halshugget og lagt paa Stejle og Hjul paa Borrebjerg ved Odder.

Hvor kunde der blive Tid til at lære noget? Ja, det tog ogsaa sine Aar. Af Studenter fra Skanderborg var Jacob Holmbo (1703), 24 Aar gammel, Søren Sørensen Due (1705), 23 Aar, Laurs Olsen Friis (1706), 24 Aar gammel.

Morgenprygl 10—12 Aar i Rad af en fra Gaarsfesten fordundet Skolemester skulde dog nok i den modtagelige Alder kunne terpe Credo, nogle latinske Salmer og behørigе Gloser og Remser ind. Nutiden kor-

ser sig over slig Form for Undervisning. Ogsaa Datiden slog Kors og velsignede den. Og med Rette; thi hin Skole var nøje knyttet til Livet. Den bibragte alle de smaa vordende Gejstlige den Latin, der nu engang var fornøden i Verden som Mærkeblæk paa Aandens udvalgte. Men derhos lærte den dem at optræde rettelig i Livets de store Hovedbegivenheder: Bryllup, Barsel og Begravelse, med samme Deltagelse i Glæde og Sorg at føre an i Herren, bjerge Føden og klare sig paa Livets opkørte Vej. Og hvor fint afpasset var ikke det hele! Her behøvedes intet Statstilskud. Selve Skolens Lære for Livet tjente til deres Underhold.*)

Bortset fra laveste Lektie (Sinkelektien) undervistes der kun paa Latin og taltes kun Latin. Paa Reformationstiden var Peder Laales Samling af latinoversatte Ordsprog (en Bog, Christiern Pedersen iøvrigt karakteriserer som noget Snavs) og en lille Grammatik fra det 4. Aarhundrede af Ælius Donatus almindeligt anvendte Lærebøger i Skolen. Donat vedblev at bruges gennem Aarhundreder, men senere kom andre Bøger til, særlig „Aurora Latinitates“ fra 1638 af Thomas Bang. Omstaaende ses en Gengivelse af Titelbladet og første Side.**)

Det er disse Skolebøger, Per Degn har sin Visdom fra, og hans til Dels forkert oversatte latinske Gloser: ala, ancilla, coena, cerevisia etc. stammer fra „Aurora“.

De samme Bøger brugtes i Skanderborg. Rektor Jens Christensen Wibye skriver 7. Oktbr. 1721: „Discipline informeres om Formiddagen fra Kl. 7—10 og om Eftermiddagen fra Kl. 1—5, og bruges ved min Information de bekjendte Autores og Præcepta som i andre Skoler“.

Rektorerne ved Skolen kendes der Navn paa — maaske med en enkelt Undtagelse. Navnelister findes i Albert Thurah's Valvae Scholarum, i et i Horsens Statsskoles Bibliotek beroende af Magister Andreas König udarbejdet Haandskrift, med hvilket Forfatteren velvilligst har faaet Lov til at gøre sig bekendt, og i Karl Hansens og L. Thanens Bøger. Alle Listerne er dog enten ufuldstændige eller har Fejl. Karl Hansens særlig, fordi han gaar ud fra den urigtige Forudsætning, at alle Rektorerne tillige har været Slotsdegne, hvorfor han anfører Folk som Rektorer, der aldrig har været det.

Ved Sammenligning imellem de faktiske Oplysninger, der findes hos de forskellige Forfattere, hvortil kan føjes S. Giessing: Jubellærere

*) Troels Lund: Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarh., Bd. 14, S. 212.

***) Aftrykket er taget efter et Eksempplar i Horsens Statsskoles Bibliotek, og der bringes herved Rektor Cl. Clausen, Horsens, ærbødig Tak for Tilladelse til Gengivelse.

AURORA

LATINITATIS,

Olim in privatum Discipulorum
Usum concinnata, nunc verò publico Scho-
larum Danicarum & Norvegicarum
commodo destinata & emen-
datiùs edita,

Operâ

THOMÆ BANGII.

Editio denuò penitus recognita,

Una cum appendice exemplorum Nominum
& Verborum, &c. quæ in colloquiis annexis
passim etiam sunt obvia.

Cum Gratia & Privilegio Reg. Majestatis

HAVNIÆ

Ex Typographéo Reg. Majest. & Universitatis

Anno MDCCLXIX

Facsimile af Titelbladet til Tomas Bangs „Aurora“.

EXEMPLA NOMINUM

Substantivorum

Prime Declinationis, & Generis
Feminini.

A la, Genitiv.	æ	en	Ringe.
Ancilla	æ	en	Pige.
Barba	æ	et	Skæg.
Cœna	æ	en	Madbere.
Campana	æ	en	Klokke.
Cella	æ	en	Kielder.
Cerevisia	æ		Øllet.
Charta	æ		Papir.
Columba	æ	en	Duc.
Corona	æ	en	Krone.
Creta	æ		Kride.
Dextra	æ		Højre Haand.
Filia	æ	en	Dotter.
Flamma	æ	en	Lue.
Gallina	æ	en	Høne.
Gemma	æ	en	Edelsteen.
Gutta	æ	en	Draabe.
Herba	æ	en	Urt.
Hora	æ	en	Time.
Janua	æ	en	Der.
Lagena	æ	en	Flaske.
Lana	æ		Uld.
Laterna	æ	en	Lygte.
Mappa	æ	en	Dug.
Mensa	æ	et	Bord.
Musca	æ	en	Flue.

Facsimile af første Tekstside af Tomas Bangs „Aurora“.

og S. Wiberg: Dansk Præstehistorie, kan dog nu en formentlig fuldstændig Rektorfortegnelse gives.

1. Lucius Pedersen Græserus eller Græsse (formentlig fra Landsbyen Græse i Frederiksborg Amt). Det angives (Wiberg), at han blev Rektor i Skanderborg 1653, altsaa et godt Aars Tid efter, at Skolen var stiftet. Er Tidsangivelsen hos Wiberg korrekt, kendes Skolens første Rektor ikke. Græserus blev allerede 1654 Rræst i Gl. Rye, hvor han døde 1678.

2. Magister Hans Jørgensen Obel 1654—56, Præst i Tønning-Træden 17. Septbr. 1656. Død 1659.

3. Peder Nielsen Rønning 1656—57 (Søn af Capellan i Skanderborg Niels Pedersen Rønning 1647—88). Rektor Rønning blev 9. Juni 1657 viet til Præst for Fruering-Vitved Sogne. Død 1682.

4. Thor Jacobsen Kielstrup. Som foran anført maa Skolen antages at have været standset fra 1658 i nogle Aar. Thor Jacobsen nævnes som Rektor 1669. Der vides iøvrigt intet om ham og særlig ikke, hvor længe han var her. Muligvis kan der have været nogen imellem ham og den næste kendte Rektor.

5. Claus Sørensen 1680—95. Denne Mand haves der et ret levende Indtryk af gennem de Indberetninger og Skrivelser, der findes fra ham, men nærmere biografiske Oplysninger mangler. Han underskriver sig flere Gange Claus Sørensen Skanderup, hvorfor man har Lov at antage, at han er identisk med den Claudius Severini, som blev dimitteret fra Skanderborg Skole 1653 som Skolens første Student.

6. Christen Pedersen Latoppidan 1695—1701. Hans latiniserede Efternavn er antagelig dannet af latum = bred og oppidum = By, — altsaa Bredby. Han var tidligere Hører i Horsens. I Universitetsmatriculen staar: Christiernus Petri Latoppidanus, Collega scholae Hottersnensis prima laurea philosophica donatus ets, 15. Julii 1686.

7. Laurits Sørensen Laurberg 1701—06. Han, der — muligvis fejlagtigt — angives at være født 1682, var Søn af Søren Lauridsen Laurberg, Præst til Røgen-Sporup, og blev 1706 Præst til Jelstrup og Lyngby og senere til Sønderholm og Freylev. Provst 1732. Død 1742. Gift 1) 1791 med Karen, Hr. Willads Olsens Datter at Grundfør, d. 1725; af hendes 16 Børn levede 7, og 2) 1726 med Sophia Amalie, Datter af Hr. Hans Lessov, Provst og Præst til Lerup, f. 1698, d. 1772; af 8 Børn levede 4.

8. Erik Bredal 1707. Student fra Trondhjem 24. Juli 1691, Baccalaureus 12. Maj 1697. Hjælpepræst for sin Svoger Holger Bredal, der var Sognepræst for Klovborg-Tyrsting-Grædstrup. Rektor i Skanderborg 1707, men blev samme Aar Rektor i Horsens. Magister 4. Maj 1712. Død i Horsens 1736. Gift 1697 med Anna Margrethe Bredal, Datter af Sognepræst Jens Bredal.

9. Jens Christensen Wiby 1707—38. Fra hans Tid foreligger en enkelt Indberetning; men biografiske Oplysninger mangler, udover at han døde 20. Decbr. 1752.

10. Jørgen Seidelin Pallesen Møller 1738—1. Januar 1740. Han, der var Skolens sidste Rektor, var Søn af P. Møller til Møllersdal og Ida Nicolaisdatter Seidelin af Skanderborg. Han blev Rektor i Skanderborg 7. Novbr. 1738, efter Reductionen Chordegne og Degne i Skanderup-Stilling, 15. Decbr. 1758 Sognepræst til Adslev-Mjesing. — Han var gift 1) med Anna Margrethe Bang, f. ca. 1727, d. 6. April 1766, og 2) med Onger Maria Nielsdatter Arrøe af Fuur, f. ca. 1737, d. 12. April 1774; med begge 13 Børn.

Det Antal Studenter, der i Universitetsmatriculen findes dimitterede fra Skanderborg Skole, er kun ringe. Det kan dog heller ikke ventes andet. Discipelantallet var altid lille. Claus Sørensen angiver „nu 24, nu 26 ligesom Tiden dennem deres Skolegang kan tilstede“, og det maa stadig fastholdes, at af dem, der kom i Latinskolen, var der kun et Faatal, som naaede frem til Eksamen. — Fra en saa stor Skole som Horsens Latinskole deponerede gennem det 17. Aarhundrede oftest kun een om Aaret, i Aarene 1632—39 og 1667—70 slet ingen, og Elevantallet var f. Eks. 1747: 35.*) For de mindre Skolers Vedkommende spiller det stærkt ind, at mange Elever, naar de havde naaet en større Modenhedsgrad, overgik til en større med flere Stipendier og flere Discipelbestillinger forsynet Skole, der da nogle Aar efter sendte dem til Universitetet. Blandt Aarhus Skoles Dimittender træffes flere med Navne fra Skanderborg Omegn; f. Eks. 1660 Søren Sørensen Witwed, 1668 Matthias Joh. Scandorfius (d. e. Skanderup, der brugtes i Flæng for Skanderborg), 1671 Thomas Nielsen Skaarup, 1677 Rasmus Sørensen Hørning, 1697 Johannes Jørgensen Hørning o. fl. Endelig findes der Gang efter Gang i Matrikulen Deponenter, uden at Skole eller Dimissor er angivet, hvilke meget sandsynligt kommer fra en af de smaa Skoler.

Matrikulen viser følgende, idet bemærkes, at den oftest benævner Skolen som „Schola Schanderburgensis“:

1653: Claudius Severini.

1671: Nicolaus Ring.

1703: Jacobus Holmboensis.

1725: Severinus Sever. Due.

Ann. 24.**)

Anni 23.

*) Rektor Cl. Clausen: Horsens Statsskole, S. 47 og 65.

***) Ifl. Gjessing: Jubellærere, 3. D. 1. Bd. f. 1. Aug. 1679 og var en Tid Degne i Astrup. Han var Søn af Pastor Ole Holmboe til Torrild og Vedslet (1663—1714) og var Nr. 4 af dennes 14 Børn.

1706:	Janus Henr. Taarup.	Annos nati	21.
	Laurentius Olai Frisius.	„	„ 24.
1707:	Joannes Georgius Bredalinus.	„	„ 20.
	Joannes Bredalinus Schygge.	„	„ 22.
1711:	Johannes Banberg.	„	„ 22.
1722:	Johannes Erasmi fil.	„	„ 19.
1732:	Johannes Holst.	„	„ 21.
	Fredericus Schandorph.	„	„ 20.
	Matthias Schandrup.	„	„ 22.

Hertil kan muligvis føjes — jfr. ovenstaaende Navne

1709:	Erasmus Laurentius Friis.	„	„ 18.
	Petrus Jani Bredal.	„	„ 18.

Men for ingen af disse to angives der Skole eller Dimissor.

Den danske Skole i Skanderborg maa anses for at være grundlagt allerede 1617. Dette Aar udgaar (22. Febr.) Skøde til Indbyggerne i Skanderup ved Skanderborg Slot paa en Kronens Grund til at bygge en Skole paa. Grunden ligger paa østre Gade paa den vestre Side syd for Mikkell Rasmussens Ejendom og er 18 sjællandske Alen bred langs Gaden og 35 Alen fra Gaden og vestpaa.

Dette er Byens ældste Skole, men den maa fra første Færd betragtes som en Privatskole, hvis Opretholdelse, efter at Kongen havde hjulpet til ved at skænke en Grund, og Forsyning med Lærer har paahvilet Borgerne. Forholdet har vel været i denne som i andre danske Skoler, at der betaltes Skolepenge. Taksten var almindeligvis 2 Skilling ugentlig for hvert Barn, der skulde lære at læse, 3 Skilling, hvis det tillige skulde lære at skrive, og 4 Skilling, hvis Regning ogsaa skulde læres. Til Tider var Taksten endnu ringere, og ud over de tre Fag kom man sjældent. Navne paa Lærere fra Skolens første 40 Aar kendes ikke. 1651 nævnes Michel Hansen, 1666 Jørgen Michelsen, dansche skolemester i Skanderborg, og derefter er der en nogenlunde fuldstændig Lærerfortegnelse.

Denne Skole bestod indtil 1816 og er Ejendommen Borgergade Nr. 24, hvis Facade endnu er de ovennævnte ca. 18 sjællandske Alen.

Efter Latinskolens Ophør 1740 benyttedes denne i en Aarrække til Bolig for Degnen, men i 1816 skete der en hel Omforandring med Skoleforholdene.

Den gamle Skole paa Borgergade nedlagdes og omdannedes til Fattighus, og Ejendommen hører den Dag i Dag under Forsørgelsesvæsenet. Frederik IV's Skole (Rytterskolen) stiftet 1721, og som oprindeligt laa uden for Byvolden og kun var Skole for Landdistriktet, men som i nogle Aar havde staaet ubenyttet hen og en Tid havde været benyttet som Slagterhus, blev købt af Byen for 350 Rdl. og indrettet

til Skole for de ældre Børn og Bopæl for Førstelæreren, der tillige var Kateket, medens Degneboligen (Adelgade Nr. 13) blev Skole for de mindre Børn. Andenlæreren, der administrerede denne Skole, var tillige Degn. —

Efter lange Forberedelser besluttede Byen sig i Slutningen af 1850-erne til at opføre een ny Skole i Stedet for de to gamle samt det Skoleannex, der var indrettet 1856 i Østre Barakgaard, og hvor en nyansat Tredielærer underviste de mindste Børn.

Den nye Skole — Kommuneskolen —, der stadig er Byens eneste, men flere Gange er bleven tilbygget og udvidet, opførtes i Aarene 1857—58.

Børneantallet er (1933) 540, og Lærerpersonalet bestaar af en Overlærer, en Viceinspektør og 16 Lærere og Lærerinder. I 1925 indførtes videregaaende Undervisning med Almindelig Forberedelseseksamen som Afslutning.

Interessentskabet Skanderborg Ligvogn.

SKANDERBORG var i 1750erne en lille stillestaaende By, for ikke at sige en By i Tilbagegang (1769 angives Indbyggerantallet til 514), og hverken Byen som saadan eller de enkelte Borgere formaede ret meget. Nogen ordentlig Ligvogn havde man ikke og noget Sprøjtehus heller ikke, og da sligt i Længden ikke kunde gaa, maatte der foretages noget ekstraordinært.

Til den Ende oprettede man en Ligvogns Casse, hvoraf enhver for sig, Hustru og Børn kunde blive, som det hedder, „Interessent“ imod et Indskud af „Fiire Marck Danske“. De, der ikke kunde betale det hele paa een Gang, fik Lov at betale i Afdrag — hvad man altsaa allerede dengang kendte.

Derefter opførte man et „Sprøyter og Liig Vogns Huus“, i hvis ene Ende der desuden var et „Boe“, der udlejedes til Byens Betjente.

Interessentskabs-Kapitalen var dog ingenlunde tilstrækkelig til at bestride Udgifterne ved Husets Opbyggelse og Anskaffelse af Ligvogn, hvilken sidste har været baade fin og dyr, da den baade bestod af „Undervognen“ og „Dække og Gardiiner paa fiire stolper“. Man laante saa yderligere af „Byens publique fattiges Cassa“,*) der var en ganske selvstændig Institution, et Beløb paa 118 Rdl. 4 Mark 7 Skilling.

Det nøjagtige Aarstal for Interessentskabets Oprettelse kan ikke findes, men „nogle aar“ efter — sikkert kun ganske faa Aar efter —, nemlig i 1759, opretter man Vedtægter, paa hvilke man samme Aar søger og erholder Stiftøvrighedens Approbation, og Oprettelsen maa derfor sættes til midt i 1750erne.

Disse Vedtægter er i bekræftet Afskrift fundne mellem Bilagene til Byens Kæmnerregnskab for Aaret 1772, og da de giver et udmærket Billede af Tidsforholdene, gives her Hovedindholdet.

Bestyrelsen bestod af to vederhæftige Mænd (Formand og Kasserer), der skulde „anskaffe sig hver een Igiennemdragen og af Øvrigheden

*) Fattiggassen var her — som i de fleste Byer — en ganske velhavende Institution, der f. Eks. ifølge et bevaret Regnskab i 1784 ejede en Formue paa 1644 Rdl. 47 Sk.

forseigled Bog, dend ene til een Reignskabs Protocoll over samme Casses Indtægter og udgifter [Hovedbog] og anden at indrette til en Contra Bog [Kassebog], hvorudi dend ene mand som til Bogholder maatte blive beskikket, da haver at annotere alt, hvad Cassen til Indtægt eller udgift maatte forefalde, og dend aarlige Aflæggende Rigtighed at revideres af stædets Øvrighed.“

De to Bestyrelsesmedlemmer skulde „for saadan deres umage ikke alene være befried for at blive beskicked til Ligningsmænd“ — hvoraf ses, at det ej heller dengang var særlig attraaværdigt at være i Ligningskommissionen —, men de skulde „endog at tillægges hver 4 Mark aarlig af liig Cassen for Smørelse af Liigvognen, naar dend bliver brugt og for Skriver Materialer“.

De af Byens Borgere, der enten havde betalt eller betalte „4 March Danske“ i Indskud, „nyder Liig Vognen hver Gang Med dække og gardiiner paa fiire stolper 1 Rdl. 2 Mark. Under Vognen alene 2 Mark“.

Altsaa kostede den Hoffærdighed at ville have Dække og Gardiner paa fire Stolper en hel Rigsdaler. Denne Pris gjaldt Interessenten, hans Hustru og Børn under 20 Aar, „naar samme sig hos Forældrene opholde“.

Borgere, der ikke var Medlemmer af Interessentskabet, kunde ogsaa faa Lov at benytte Vognen, men saa kostede den „med dække og tilbehør 2 Rdl. eller Undervognen alene 1 Rdl“.

Byens Kirke var fra 1699 (Reces af 14. Oktober) Slotskirken, men dertil hørte ingen Kirkegaard, der først blev indrettet 1773. Nogle velhavende Folk fik muligvis Lov til at hensætte deres døde i Begravelserne under Kirken, men almindelige Folk maatte stadig begraves fra Byens oprindelige Kirke — Sognekirken Skanderup.

Nogen Takstforskel synes der dog ikke at være, om Vognen skulde køre til den ene eller den anden af disse Kirker. Vel at mærke naar det gjaldt Borgere i Byen.

Men var det Folk uden for Byens Porte og Volde, saa var det dyrere. Folk „uden Byen“ men dog „i dette Sogn“, altsaa Skanderup Sogn, skulde betale for at bruge Vognen til Skanderup Kirke henholdsvis 3 Rdl. for Vognen med al Pragt og 1 Rdl. 3 Mark for Undervognen alene.

Dyrest var det, hvis udensogns Folk vilde bruge Vognen til Kørsel til deres respektive Sognekirker; thi saa skulde de betale, foruden højeste Takst, tillige „for hver saadan Miil hen og lige saadan hiem 1 Rdl. eller af Undervognen alene, da halt saa meget af Miilen“. Heste og Kusk maatte de vedkommende selv sørge for og bekoste.

Foruden de faste Takster skulde der ekstra erlægges til Byens Vægter „for Vognen at smøre og udlevere item igien at modtage og Reengjøre, hvergang, for Vognen med sin Behør 8 Skilling. Eeller Under vognen alleene 4 Skilling“.

Da, som det hedder, „denne By bestaar af mange fattige Menne-

sker“, saa tillades det Bestyrelsen at overlade uformuende Folk Undervognen — men kun den alene — for halv Takst, men det paalægges strengt Bestyrelsen, at de derudi maa handle retsindig, hverken af Had eller for Gunsts Skyld, og ikke anderledes, end de for Øvrigheden og deres Medborgere med god Samvittighed vil forsvare.

„Rætte fattige og nødlidende almisselemmer nyder Undervognen frie og lover de i Byen af os, som have Hæste og Karl, desuden efter Muelighed at Assistere med samme.“

Hvad Ligvognen indbragte, skulde, tilligemed „Leien af Betienter Boe, der er bygt i enden af Sprøjter og Lig vogn Huset“, bruges til Afholdelse af Udgifterne — derunder Reparation og Vedligeholdelse — og dernæst til Forrentning — „aarlig 4 pro Cento“ — og Afbetaling paa Gælden til Fattiggassen. Saa længe Gælden ikke var betalt, skulde „Sprøjter og Liigvognshuset tillige med Liigvognen være til Underpant og forsikring“. —

Vedtægterne er daterede den 4. December Anno 1759 og underskrevne af: Niels Ustrup¹ Som andtagen Reinskabsfører, Friederich Benner² Som andtagen til at holde Contrabog, Hans Pedersen, Jacob Bruhn³, Niels Bass⁴, Chistian Thiil, Niels Marchusen⁵, A. P. Schanderup, Peder Nielsen, N. Pedersen, Hans Friis⁶, Jens Hansen Skou⁷, Jørgen Fogh⁸, Niels Schou⁹, Jørgen Knudsen¹⁰, Ulrich Bruhn¹¹, Rasmus Jespersen¹², Petter Heldt, Peder Jensen Smed¹³, Søren Erichsen Møller, Christen Pallesen¹⁴, H. P. Them¹⁵, Christopher Rasmussen, C. Leegaard¹⁶, Christen Nielsen, Jens Charstensen, Madtz Michelsen¹⁷, Christen Hedegaard¹⁸, Jens Bæk, Søren Jensen, Peder Pedersen, Espen Laursen¹⁹, Rasmus Boes²⁰, Bendix Andreasen²¹, Peder Rasmussen, Rasmus Pedersen²², Johan Jacobsen, Søren Hass²³, Anders Jensen, Povel Sørensen²⁴, Anders Rasmussen, Christen Rasmussen, Friederich Christian Hæk, Christen Nielsen Snædker, Peder Jensen, R. Baastrup, Friederich Nicolaisen²⁵, Adrian Pedersen²⁶, Søren Pedersen Bager²⁷, Carl Christ. Bühner, Anne Rasmusdatter sal. Rasmus Feldbereders Enke, Niels Christensen Weile²⁸, Key Isachson Boxen²⁹.

Underskrivernes Antal er ikke mindre end 53, og da ingen af Em-

1) Tilhørte en gammel nu uddød Skanderborg-Slæggt. 2) Parykmager. 3) Feldbereder. 4) Skrædder, død 1773. 5) Søgte 1751 at faa Monopol paa Tobakshandelen i Byen. 6) Købmand, Gæstgiver og Kirkeværke, ejede Stedet Borgergade Nr. 13. 7) Skomager. 8) Adjungeret Byskriver. 9) Snedker, Kæmner for Aaret 1772. 10) Slagter. 11) Feldbereder, i flere Aar Consumptionsforpagter. 12) Skomager, Stamfader til Skanderborgslægten Jespersen. 13) Kæmner 1773. 14) Skomager, i en Aarrække Laugets Oldemand. 15) Glarmester. 16) Købmand, Fader til Kammeraad Leegaard til Leegaardslyst. 17) Skomager. 18) Skomager. 19) Værtshusholder. 20) Skomager. 21) Skomager. 22) Skomager. 23) Skomager. 24) Skomager, ogsaa kaldet Poul Fynbo. 25) Skomager. 26) Skomager. 27) hed Bager, men var Guldsmed. 28) Skomager. 29) Snedker.

bedsstanden og „Notabiliteter“ findes saa lidt som nogen af de fattige, kan man gaa ud fra, at Størsteparten af den jævne Borgerstand har været Interessenter i Livgovnen.

Saa vel Interessentskabskontrakten samt Laanet hos Fattigkassen skulde godkendes hos Autoriteterne, hvilket dog gik meget glat.

Saa vel den gejstlige Øvrighed (Provst Chr. Høegh) som den verdslige Øvrighed (Slotsskriver Peder Wøldike) erklærer: „Imod denne Conventions Billighed og nøtte i Henseende til denne Byes omstændigheder have vi aldeles intet at erindre mens indstiller samme til Deres Excellence Høy Welbaarne Hr. Stifts Befalingsmand Conferentze Raad de Schouboes nærmere forventede naadige Approbation“.

Vedtægterne blev approberede 5. Februar 1760, og enhver respektabel Borger i Skanderborg kunde derefter nyde den trygge Forvisning, at hans Henfart til det sidste Lejersted vilde komme til at ske paa sømmelig og agtbar Vis.

Som Kuriosum skal anføres:

Dyrkere af det ædle L'hombre Spil vil vide, at der i dettes Terminologi findes Udtrykket „Skanderborg Ligvogn“ for et daarligt Spil eller et daarligt eller farligt Køb. Hvad er Grunden til dette Udtryk, og hvor gammelt er det?

Oprindelsen maa mulig søges i den L'hombre Overtro, at Spader fire er et farligt Kort at tournere op, hvilket derfor i Jylland har faaet Navnet „Skanderborg Ligvogn“ og paa Sjælland „Kalundborg Ligvogn“.

Det karakteristiske ved en Ligvogn er jo de „fire Stolper“, der bærer et „Dække“. Tænker man sig Stolperne for oven afsluttede en spydspidslignende Forsiring (en Spader), forstaar man Billeddannelsen.

Det næste Led i Udviklingen bliver, at „Skanderborg Ligvogn“ bruges som Betegnelse for det risikable Spørgespil: 5 til Spader. Den korrekte Terminologi er her „5 til Skanderborg Ligvogn“, og Forbindelsen med den oprindelige Betydning er let at se, naar man husker, at den almindelige Vending: „5 til Spader fire“ er enstydig med at købe 5 til 4 Spader, — jævnfør „Spar Fem (d. v. s. 5 til Spader) gaar sjældent hjem“.

Efterhaanden er „Skanderborg Ligvogn“ saa blevet Navnet paa selve Spillet „5 til Spader“, medens den oprindelige Betegnelse af et bestemt Kort er gaaet i Glemme. —

Udtrykket har i hvert Fald været kendt i et lille Hundrede Aar, og uden at man naturligvis kan vide noget bestemt derom, er der intet i Vejen for, at Udtrykket gaar lige tilbage til den rigtige Ligvogn fra 1750erne. (Se ogsaa en Notits af J. M. i Dagbladet „Dagens Nyheder“ for 9. Januar 1933.)

Garnisonsbyen Skanderborg.

UNDER Aarhundredernes Vekslen har Skanderborg to Gange været Garnisonssted. Første Gang uafbrudt i omtrent et helt Aarhundrede (1670—1767), anden Gang kun i et kortere Aaremaal (1819—26). Den første Periode falder i to Afsnit, nemlig Tiden 1670—1720, hvor Garnisonen var indkvarteret i Opland og Omegn, men med Hovedsæde og Session i Skanderborg, og Tiden 1720—67, hvor Garnisonen var kaserneret i selve Byen Skanderborg.

Straks, da Kong Christian V var kommen paa Tronen, satte han al Kraft ind paa at skabe en dygtig, national Hær for derved at naa det Maal, han havde sat sig: Tilbageerobring af de tabte danske Provinser. Kærnen i denne Hær blev 4 (plus et slesvigsk) Rytterregimenter, hvert paa 1000 Mand — ved Udbrudet af den skaanske Krig (1675—79) forløjet til 8 —, fordelte paa Kronens spredte Godser og indkvarterede paa Bøndergaardene.*) Paa Godserne dannedes Lægd paa 8 Tdr. Hartkorn, omfattende en enkelt stor eller flere mindre Fæstegaarde, og med Pligt til at holde en fuldt udrustet Rytter. Helst saa man, at Bonden (Fæsteren) selv „red for Gaarden“, men man kunde ogsaa holde en Rytter for sig, hvem man i saa Fald skulde udruste, holde med Hest, Bopæl og Forplejning. Til Gengæld var Rytterbønderne fritagne for Landgilde, Ægt og Arbejde saavel som i det hele for at svare Skatter.

Det er klart, at der herved skabtes en Klasse Bønder, der i økonomisk og anden Henseende kom til at staa ikke saa lidt over Bondestanden i Almindelighed, friere og bedre stillede i social Henseende end Bønderne under Herremandsgodserne.

Særegent for Skanderborg-Eggen var, at næsten alle Bønderne (eller dog en Søn eller Slægtning) „red for Gaarden“, og det uagtet mange af dem var omkring 40 Aar, men adskillige af dem, der blev sat

*) Som Følge af, at der i Skanderborg-Eggen fra Fr. II's Dage laa overmaade meget Krongods, blev der af hele Skanderborg Amt udlagt Gods til 2 (fra 1675 altsaa 4) Kompagnier Ryttere, hvilket langt overgik, hvad andre Egne af Landet fik tildelt.

ud paa Gaardene, var ganske vist ogsaa gamle Soldater; mange var Veterener fra Karl Gustav-Krigene 1657—60.

Pragtfuld var de udrustede Filthat med Jærnpotte indvendig, rød Kappe, gul Læderkøllert, hvorover et Jernkyrads, gule Skindbukser, lange Støvler med mægtige Sporer, Pistoler og en vældig Pallask.*)

Stillingspladsen var ved Tulstrup Kirke.***) Overtilsynet var hos den saakaldte Ryttersession, der bestod bl. a. af Amtmanden, Regimentschefen og senere Krigskommissæren. Sessionerne har været holdt paa Skanderborg Slot, og disse Sessioner samt de store Ryttersamlinger (til Mønstringer og Parader) har naturligvis betydet overordentlig meget for Byens Næringsliv og har bidraget til at kaste Glans over den iøvrigt da saa ubetydelige By.

I den skaanske Krigs andet Aar (1676) blev Rytteriet meget anvendt, og da særlig i det overmaade blodige Slag ved Lund den 2. Dec. 1676, hvor omtrent to Trediedele af begge Hære blev paa Valpladsen. I Krigergravene omkring Lund ligger mangen en gæv Skanderborgsk Rytterbonde, og mangen en Enke kom til at sidde alene ved Gaarden og maatte stille en fremmed Mand for sig.

Det store Mandefald ved Lund gav Begyndelsen til den senere Udvikling, at Regimenterne hvervede Krigskarle i Ind- og Udland, og udlagde disse, en paa hvert Lægd, hos Rytterbønderne, som altsaa ikke længere selv „red for Gaarden“ og som maatte yde Rytteren Kvarter, Forplejning, Staldrum, Fourage til Hesten samt Penge til Mundering. Vilde Rytteren ikke nøjes med Bondens Kost, fik han et vist Kvantum Naturalier i Stedet. — Et underligt Forhold, ikke mindst i Betragtning af, at et vist bestemt Antal af de hvervede Ryttere kunde være gifte Folk; men alligevel synes Bonden og hans Rytter gennemgaaende at have enedes godt.

Under den store nordiske Krig (1709—21) — Danmarks sidste Kamp for at vinde det tabte tilbage — skete der en fuldstændig Omforandring af Rytteriet, og der kommer nu et nyt Afsnit i Garnisonsbyens Historie.

Der oprettedes over hele Landet 12 Rytterdistrikter, 6 paa Sjælland, 2 paa Lolland-Falster, 1 paa Fyn og 3 i Jylland (Dronningborg — d. v. s. Aarhus —, Skanderborg og Koldinghus).

I Skanderborg Omegn samlede Frederik IV i en Afstand af 2½—3 Mil fra Tulstrup Kirke 5 à 6000 Tønder Hartkorn til et Hele, der skulde

*) Jfr. „Ryttere og Ryttergods i Skanderborgegnen“ (Hist. Samf. Aarb. 1927) ved Hr. Kaptejn K. C. Rockstroh, hvem Tak skyldes for yderligere supplerende Oplysninger.

**) I Kirken findes et gammelt, meget svært Egeskrin. Traditionen hævder, at det har været Grev Gerts Pengekiste. Der kan være mere Grund til at antage, at det er en gammel, forglemt Regimentspengekasse.

bære Rytterdistriktet. Rytterne toges bort fra Bonden og kasereredes. Bonden skulde fremtidig af en Gaard paa 8 Tdr. Hartkorn svare den lempelige aarlige Afgift af 32 Rdl. i Penge samt 3 Læs Halm. Han slap vedblivende for Hoveri og Arbejde, men skulde være med til at besørge Høhøsten, 2668 Læs pr. Regiment.

I 1720 bestemte Frederik IV, at der i Skanderborg skulde lægges to Kompagnier, der var en Fjerdedel af et Regiment, og at der skulde bygges to Kaserner til Mandskabet (Underofficerer og Menige) samt Stalde til Hestene.

De to Kaserner — B a r a k k e r kaldte man dem — byggedes paa Byens sydlige Spids paa hver Side af den store Gade (Adelgade), der førte ned til Broen for Slottet.

Paa venstre Side af Gaden laa Resterne af den gamle „Jægergaard“, hvori nu holdtes Latinskole. Denne flyttedes, Bygningerne nedreves, og paa Grunden byggedes Østre Barakker. Lige overfor paa den modsatte Side af Gaden lagdes Vestre Barakker.

Grundtegningerne, der eksisterer endnu, samt Overslag til Bygningerne udarbejdedes af Land-Condukteur Planitz, men Opførelsen lededes af Major v. Lützwow. Arbejdet udførtes af Mestre fra Byen med Assistance til det grovere Arbejde (Haandlangerarbejde, Planering etc.) af 40 Infanterister fra Viborg. Ganske vist var Rytterne allerede fra 1720 delvist indkvarterede i Byen, men dengang som senere rangerede Hestfolkene langt højere end Fodfolket („Fodtudserne“, „Knoldesparkerne“, „Arbejdskulernerne“ — for at bruge Nutidens Soldaterslang), og efter Rytternes Privilegier, der nøje overvaagedes, maatte disse ikke benyttes til noget som helst Arbejde. Foruden Infanteristerne rekvirerede v. Lützwow ogsaa en Tambour, der kunde kalde Soldaterne til Arbejde, „da der hverken paa Slottet eller i Byen er noget Ur, de kan rette sig efter“.

Frederik IV interesserede sig levende for Kaserernes Opførelse. Personlig forhandlede han med Haandværkere om Priser, Tidspunkter for Arbejdets Aflevering m. m., og under Arbejdets Gang kom han jævnlig til Byen og færdedes med Tegninger og Overslag i Haanden paa Arbejdspladserne, undersøgende alt og givende Ordre om, hvad han ønskede rettet og ændret, og hvordan det skulde ske.

Borgerne var saa lidet forudseende, at de mukkede over Kasernebyggeriet: „eftersom de fleste af Skanderborgs Indbyggere er meget fattige Folk, befrygter de sig, at naar Barakkerne skulde bygges dér, Viktualierne vilde blive ikke alene knappe og dyre, men endog ikke at faa engang; thi Rytterne vilde vel snappe det bort fra dem, inden det kom i Porten. Og der er ingen, som vil glæde sig derved, end Øl- og Brændevinstapperne“.

I Løbet af Sommeren 1721 byggedes der saa paa Barakkerne tillige med Stalde, Hakkelsehuse m. v. Til Østre Barakker indtoges „Jæger-

gaarden“s Grund, hvorhos indkøbtes dels et Hus med Grund ved Søen, hvor der boede en gammel Mand, og dels en Grund, hvorover Capellan Chr. Wedschefeldt havde Raadighed. V e s t r e B a r a k k e r l a g d e s l i g e o v e r f o r p a a m o d s a t S i d e a f G a d e n og paa Jord, som maa antages at have hørt til Slottet, og paa en Toft (Provstetoften kaldet), som Provst Høegh havde i Brug, men hvoraf han svarede Skat til Kongen.

Materialer fik man mange Steder fra. Fra Sjelleskovgaard, der før havde huset Ryttere, men som nu helt nedreves, kom en Del, noget fik man fra Silkeborg Slot, lidt fra den gamle Jægergaard, hvoraf der dog kun stod de 7 Fag tilbage, hvori Latinskolen var, og endelig indkøbtes noget. Mursten kom man ret let over, idet der dels nedbrødes „den d g a m l e S l o t s - M u u r v e d S c h a n d e r b o r g, s o m s t a a r v e d S ø e n*) og Stenene derudi falder“. Herfra fik man 40,000 Mursten, og dels fik man en Del Mursten samt Sokkelsten fra selve Slottet, idet der „ved Slottets Nedbrydelse**) paa den østre og den søndre Side findes en Grundvold af een stor Del udhugne Kampestenene, nogle 1½ Alen lange“.

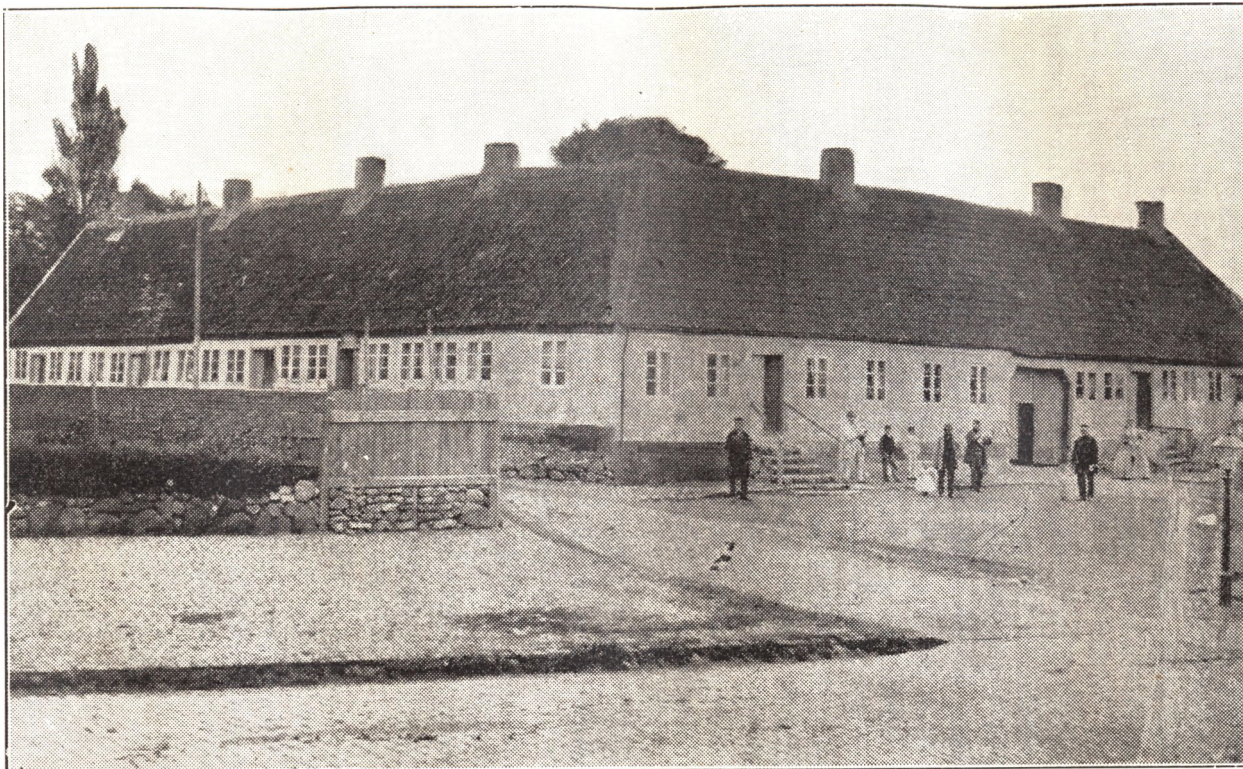
Hver Barak husede 81 Mand, hvad der dengang var Styrken af Underofficerer og Menige i et Rytterkompagni, men desuden var der taget Hensyn til de gifte Ryttere, der fik Kvarter til to. Hestenes Antal var lig med Rytternes. — Officererne boede ikke i Barakkerne, men indkvarteredes i Byen.

Barakkerne var godt byggede af Egebindingsværk og Mursten, og selv Skillerrummene var ikke sat i Ler, men var Murværk. Der var dobbelte Skorstenene, Kakkellovne opsat af Kakkelpotter og „Spillekummer“. Barakkerne var i Virkeligheden almindelige Beboelseshuse og for Resten langt bedre indrettede og byggede, end hvad dengang almindeligvis var Tilfældet med Borgerhuse, men Frederik IV, hvem „Situationen omkring dette Slot gefalt særdeles meget“, vilde ogsaa, at Barakkerne skulde bygges „reguliert“ og blive „Slot og Bye til en Zierde“. Hver Stue indrettedes til 8 Mand, der var fælles med en Nabostue om Køkken og Kakkellovn. I Stuen var 4 Sengesteder til to Mand i hver, forsynede med Overdyne, Underdyne, Hovedpude og to Par Blaargarnslagener. Sengeklæderne leveredes af Rytterbønderne. Af Møbler var der iøvrigt kun et Bord med to Bænke.

Som nævnt havde de gifte Ryttere dobbelt Kvarter, og det maa formodes at have bestaaet af to Par med Børn etc. i hver Stue. Ialt synes der tilsammen at have været 24 Stuer, idet en Snedker i Aarhus leverede følgende Inventar: 24 Borde, 48 Bænke og 112 Sengesteder.

*) Jfr. om Ringmuren foran Side 26.

**) Frederik IV's Ombygning af Slottet i 1717—18 — jfr. foran Side 59.

Kasernegaarden „Østre Barakker“ set fra Adelgade.

Alle Døre vente til Gaardsiden. I hver Barak var der til Gaden en Port, hvorigennem al Passage for Mennesker og Heste, Fouragekørsel etc. maatte ske. Retræten blæstes Klokken 8 om Aftenen.

Hvorledes saa nu disse Barakker ud, og hvor laa de?

Spørgsmaalene er lette at besvare, for den ene Barakgaard ligger her endnu og for Hovedfløjens Vedkommende delvis med samme Udseende, som da den byggedes for 210 Aar siden.

Østre Barakker er nemlig Ejendommen Nr. 4 — nu tilhørende Kaffebrænder Jensen — paa Hjørnet af Adelgade og Louisenlund.*) Hovedfløjen til Adelgade er uændret med sin gamle Port midt igennem. Fløjen til Louisenlund har faaet ny — desværre rød — Grundmur; men Længde, Bredde, Højde, Tagværk, Sokkel og Syld er uændret. Den foran liggende Købmandsgaard med Udhuse og Pakhuse tager noget af Synet, men ser man rigtigt til, glædes man mere og mere over at se paa den gamle, smukke, anselige, højtliggende Gaard, som nu er selve Byens ældste Bygning.**)

Den skulde have Lov at ligge frit. Nogen smukkere Begyndelse paa Byen kunde der ikke tænkes.

Billedet paa foregaaende Side er en Gengivelse af et gammelt Fotografi af Barakgaarden inden Sidefløjens Restaurering, hvilket Billede giver en udmærket Forestilling om, hvorledes Bygningen oprindelig har taget sig ud. Til venstre paa Billedet flankeres Barakstræde af en Mur. Denne stod som Skærm mod nysgerrige Blikke for Beværtningshaven til den lige overfor liggende „Eldrups Gaard“, hvor der var Gæstgiveri. Paa Billedet ser man, at Gaarden har faaet Døre ud til Byen, og de mange Vinduer er selvfølgelig ikke alle de oprindelige, og særlig er de oprindelige i Bly indfattede Ruder borte, men Helhedsindtrykket er rigtigt nok. —

Indvendig er Bygningen omforandret til Beboelseslejligheder og staar ikke længere med 24 Stuer og 12 Køkkener. Vinduesrammer og Døre er nye, men ellers er alt gammelt og ægte nok. Tagværk, Lofter og det svære Egebindingsværk med svære Munkesten er det oprindelige. I et Baghus (Brænderiet) er Gulvet af svære, brede Egetræsflæl, og nedenunder er en ejendommelig gammel Kampestens-Jordkælder. I et Hjørne af Gaarden er der over en Dør et af de for 200 Aar siden

*) Mon man ikke kunde enes om at lade Louisenlund faa sit gamle kraftigt klingende Navn Barakstræde tilbage?

***) Præstegaarden, hvoraf endda kun en Del er gammelt, er bygget 1740. Den ældste Købmandsgaard paa Borgergade er bygget 1738. Se Billedet Side 103.

En forfærdelig Ildebrand hærgede Byen 23. April 1746 — efter Familien Leegaards Optegnelser —, ved hvilken Lejlighed 17 Gaarde og en Del Huse lagdes øde, og hvad der ikke dengang gik til af gammelt interessant Bygningsværk, har de sidste 60—70 Aars Spekulation ikke kunnet lade i Fred.

saa almindelige „Bislag“ (se Billedet næste Side). Det er nu det sidste i Byen. Vinduerne er forsynede med overordentlig smukke og frit udarbejdede, originale Smedejerns Hængsler og Beslag, og under en Del af Hovedfløjen finder man som Sokkel nogle af de ovenfor omtalte 1½ Alen lange svære tilhugne Kampesten fra Slottet.

Vestre Barakker med ganske de samme Bygninger — Hovedfløj til Adelgade, Sidefløj ud til Lillesø med Stalde, Hakkelsehus etc. — laa lige overfor paa de Grunde, hvor „Søholm“, „Reina“ og til Dels Dommerens Have nu ligger. Denne Barakaard er forlængst borte, men saa snart Spaden sættes i Jorden, træffes der paa Bygningsrester og Kampestensbrolægning, og Gang efter Gang findes der i Jorden Smaamønter fra forskellige Tidsaldre, vidnende om Menneskers Dagligliv gennem Aarhundreder paa denne Plads.

Helt færdig til Indflytning blev Barakkerne først i 1722, og de to Kompagnier (162 Menige foruden Befalingsmænd) rykkede ind.

Byen havde den Gang kun mellem 400 og 500 Indbyggere, og en saadan Befolkningstilvækst paa omkring 180 Mand — foruden adskillige Hustruer og Børn, idet der regnedes med op til 25 gifte Ryttere pr. Kompagni — maa selvfølgelig have vendt op og ned paa Byen. Hvilken Forandring maa det ikke have bevirket i Borgernes Tilværelse. Fart og Farve, Uro og Tummel er der kommet ind i Byens Liv. Flere Gange om Dagen maa Byens Gader have været spærrede, naar Rytterne med klingende Spil i deres skinnende Kyradser drog ud til eller hjem fra Ridebanen, der laa ved den vestlige Side af Sønderagre.

Man kan tænke sig, hvor de mange stoute Krigskarle, hvoraf adskillige havde kæmpet paa mange af Europas Valpladser, maa have fyldt op i de faa korte Gader, klædte som de var med en Farvepragt, der langt overstraalede Borgernes graa Almindelighed. Fremmede Sprog kunde de alle tale. Op mod Halvdelen var Udlændinge af forskellige Nationer, og alle skulde kunne forstaa Tysk, der var Kommandosproget.

Trosbekendelse spurgtes der ikke om, og adskillige var til de rettroende Borgeres Forfærdelse Katolikker eller Reformerte.

Smaat var de lønnede — 6—8 Skilling om Dagen samt Brød —, og da der ikke i en lille Garnisonsby var Adgang til Ekstrafortjeneste, og da de gerne var plagede af en uudslukkelig Tørst, kunde det knibe haardt nok at faa det til at slaa til, og enkelte ubefæstede Sjæle faldt da ogsaa nu og da for Fristelsen til at udøve Smaarapserier. Nogle Drukkenskabsforseelser forekom selvfølgelig ogsaa, men i det store og hele opførte Rytterne sig godt og stod i et godt Forhold til den smaat stillede nøjsomme Borgerstand, der hurtigt lærte at paaskønne den Fortjeneste, der var ved at have Garnison.

Almindeligvis har Krigsmænd ikke noget godt Ord paa sig for

Sædelighed. Den Skanderborg Garnison staar dog ogsaa i denne Henseende pænt, idet Lejermaalene er forholdsvis faa.

Store Dage har det været for Skanderborg, naar Kongerne mønstrede Rytterregimenterne, hvad hyppigt skete under Frederik IV's og ogsaa ret jævnligt under Christian VI's Regering. Paa saadanne Revy- eller Mønstringsdage samledes ved Skanderborg ikke alene hele Kyraserregimentet, men tillige en Eskadron af Dragonregimentet og Halvdelen af Aarhus Stifts udskrevne Infanteriregiment — ialt henved 2000 Mand. Mønstringen, der varede i to Dage, afholdtes almindeligvis i Juni Maaned, inden Høhøsten. Første Dag mønstrede Generalinspektørerne,

Gaardhjørne i Barakgården.
Bemærk „Bislag“ over Døren.

og der blev holdt Øvelse. Anden Dag holdt Kongen personlig Revy og belønnede de, der havde skudt bedst til Skive den foregaaende Dag, hvorefter der sluttedes af med en Festlighed — for Mandskabets Vedkommende et ekstra Traktement, der betales af Kongen.

Saadanne Dage maa have været en uforglemmelig Oplevelse for Befolkningen. Kongen med hans glimrende Følge af Officerer, Hofmænd, Embedsmænd og en vældig Funktionærstab, Soldaternes farveprægtige Iklædning, Militærmusikken, og en Ødslen over alle Grænser med Krudt, maa alt have bidraget til at ryste Byen helt ud af Dagliglivets Folder. Endelig kom hertil, at de mange Personer og de mange tilrejsende Tilskuere betød en pæn Ekstraindtægt for den lille By.

Frederik V indførte store Forandringer i Hæren. Nye Former for Forplejningen opstod, og Regimenterne samledes i faa men større Garnisoner. I 1764—65 ophævedes Dronningborg og Koldinghus Rytterdistrikter, og i 1767 var Klokketimen inde for Skanderborg som Garnisonsby for denne Gang.

Ryttergods, Slot og Kaserner (Barakkerne) solgtes.

Vestre Barakker solgtes til en forhenværende Trompeter i Garden ved Navn J. H. Beyer. Hvordan han er kommen til Skanderborg, vides ikke, men han maa have været en forholdsvis velsitueret Mand, hvad ses af hans Skat, og han maa have været en forholdsvis fin Mand, idet han altid benævnes med Titlen Seigneur. — Efter en Tradition her i Byen*) skal Vestre Barakker forholdsvis faa Aar efter Salget være bleven nedrevet, og Pladsen skal derefter i lange Tider have ligget øde hen. Senere kom Pladsen ind under Dommergaardens Grunde.

Østre Barakker solgtes til Glarmester Hans Peter Them, der indrettede dem til Beboelseskaserne.***) De ejedes endnu i 1826 af Caroline Christiane Them og benævnes da som „de øster Baraque Bygninger“. Ved Auktionsskøde af 10. August 1840 sælges Ejendommen til Amtsfuldmægtig, exam. jur. Jensen, hvis Enke ved Skøde af 1851 (lyst 17. Jan. 1856) sælger til Anthon Theodor Friis. Senere Ejere er Avlsbruger Fastrup, Gæstgiver P. Madsen og Kaffebrænder H. Jensen (Skøde lyst 27. Oktober 1899).

Med det egentlige Garnisonsmandskab bortflyttedes naturligvis Hustruer, Børn, Befalingsmænd og andre til Garnisonen knyttede Personer, f. Eks. Feltskæreren, hvilken sidste var et føleligt Tab for Byen, da han tillige drev privat Praxis, idet Byen ingen Kirurg havde.***) Den sidste „Esquadrans Chirurgo“ var Johan Gotlieb Schönfeldt, der

*) Meddelt mig af Gartner E. Frederiksen.

**) Them udstedte 1768 Panteobligation i „den mig tilhørende Hjørnegaard beliggende paa den stoere Gades østre Side mellem Sv. Wilhelms Gaard paa den østre Side og Rasmus Boes's Vaaning paa den nordre Side, 23 Fag Stuehus og 5 Fag Udhus.“

***) I L. Thane: „Skanderborgs Historie“ anføres (Side 98) Gyrsting som den første, der blev Kirurg i Skanderborg. Af de gamle Kæmnerregnskaber ses det imidlertid, at Niels Siersted beskikkedes 1777 (som den ene af 6 i Aarhus Stift) til Distrikts-Chirurgus i Skanderborg Kjøbstad, „hvor han skal boe og tillige praktisere her i Byen, samt Wrads, Hads og Hjelmlev og Gjern Herreder“. Det maa jo siges at være et stort Distrikt for een Mand. Hans Løn var 150 Rdl. aarlig, der repartiseredes paa Indvaanerne i Forhold med Delikvent-Omkostninger, og den androg for hele Byens Vedkommende kun 2 Rdl. — Chirurgus Christian Thil syner 29. Febr. 1772 en Rasmus Rasmussen, der ved Vaade er bleven ihjelskudt af Byfoged Munchebergs Tjener. Thil, der døde 26. Marts 1781, vides der iøvrigt intet om. Han maa have ernæret sig af privat Praxis og har muligvis ikke været dygtig nok til at kunne blive Embedschirurg.

dog vedblev at bo her i Byen til 1770, da han kom til Jydske Dragonregiment (Grev Schulenburg) i Fredericia. Mulig har hans Praksis ikke været tilstrækkelig indbringende, saasom han efterlod sig en Del Gæld og iøvrigt et uægte Barn med Anna Jochumsdatter af Søballe, der bag efter hensad i største Nød og kun fik Føden ved Folks Medlidenhed.

Tilbage i Byen blev iøvrigt kun nogle Officersenker: Lieutenant Bangs Enke, Generalinde Samitz og Oberstinde Brochdorff. De to sidstnævnte var ret velhavende og ses at have holdt henholdsvis 4 og 5 Tjenestefolk. Generalinden ejede et Hus i to Stokværk med 4 Skorstene. I Mandtalslisterne træffes efter Garnisonsophævelsen tillige et Par Soldaterenker, Mette Paukers og Karen Rytters, og en afskediget Soldat Poul Leitz. Han var allerede i 1752 omvendt til Lutherdommen af Provst Høegh. Han var Husejer i Byen og blev til sin Tid vedbørlig begravet som andre rettroende Borgere.*)

Garnisonens Ophævelse betød selvfølgelig et haardt Slag for Byen, og uagtet den følgende Tid egentlig var lykkelig for Landet, ser man af Skanderborgs Regnskaber og Mandtalslisterne for de kommende Aar, hvordan de næringsdrivendes Antal tager af, og Befolkningstallet falder.

* * *

Et godt halvt Hundrede Aar gik. Skanderborg blev for anden Gang Garnisonsby, og heller ikke denne Gang fik den de ringeste, idet den fik de fine Hestefolk. For anden Gang blev den en Rytterby.

Blandt det Militærkorps, som Danmark havde staaende i Frankrig 1815—18 („De danske i Paris“), var Arveprins Frederik Ferdinands**) lette Dragonregiment. Ved sin Hjemkomst fra Frankrig fik Regimentet Garnison i Aarhus (fra 2. Jan. 1819), dog med Undtagelse af dets 4. Eskadron, der fra 1. Jan. 1819 fik Garnison i Skanderborg, hvor Eskadronen garnisoneredes i omtrent 8 Aar, nemlig til 1. November 1826. Regimentets Chef var under hele Perioden Prins Ferdinand; dets Kommandør Oberst Jacob v. Flindt.***)

Skanderborg var vokset noget siden 1767, nemlig til ca. 800 Ind-

*) Saa godt gik det ikke alle Katolikker. I Kirkebogen for 1780 findes følgende Indførsel: „22. Oktober. Begravet en Catolek ved Navn Bartolemeus uden Jords Paakastelse af Præsten.“

***) Dansk Arveprins, f. 1792, d. 1863, Broder til Christian VIII, blev 1807 Chef for et Dragonregiment og 1808 Generalmajor. Han var en Mand med liden Interesse for alvorlige Sysler, og hans Privatliv var ikke uden Lyde, hvorfor han var et taknemmeligt Offer for Folkevittigheden, satiriske Visedigtere (Visen om Prins Ferdibrand) og Smædeskrivere. Han blev gift 1829 med en Datter af Frederik VI. Han har oftere været i Skanderborg. En Mindestøtte for ham og Gemalinde, rejst af Købmand Fr. Kindler (en taknemlig Fader) staar ude i Dyrehaven i den gamle Planteskole (Bomskolen).

***) Iflg. Meddelelser fra Hærens Arkiv.

byggere, men ogsaa denne Gang betød Tilvæksten en Del. Hans Højhed Arveprins Ferdinands lette Dragonregiments 4. Eskadron havde en Styrke paa 4 Officerer, 11 Underofficerer og 144 Mand. Garnisonen tildeles yderligere en Eskadronschirurg, en Regimentsdyrlæge, en Trompeter, en Sadelmager og Bomskjærer og til Tider en Bøssemager. — Hestetallet var normalt ca. 118, men til at begynde med 139.

Soldaterne var Landets egne Sønner, og det var udvalgte Folk, der havde tilbragt flere Aar i Udlandet. Mange havde været i flere Slag, og de har sikkert følt sig blandt den lille Bys Hjemmefødinge. Flot var de paaklædte; straalende Liljer, hvis de blev stillet ved Siden af en Markblomst som vor Tids graa „Jens“. Rød Kjole med sorte Rabatter og Opslag, hvidt Underfoer, paille Kanter og hvide Knapper, hvid Vest, hvide (lyseblaa) Benklæder, Casque, Patrontaske, Sabel, Karabin og en Pistol (Befalingsmændene havde to).

Copier af de udmærkede klare og overskuelige Kommuneregnskaber for Skanderborg for Aarene 1821—36 findes i Rigsarkivet tilligemed nogle Bilag fra 1819 og 1820, og derudaf kan man lære mangt og meget om Garnisonen, hvilket er saa meget heldigere, som Traditionen er fuldstændig tavs. Indkvarteringslister foreligger, og man ser deraf, at Soldater og Heste indkvarteredes hos Byens Grundejere. Disses Antal var ca. 107. De mindre fik en Soldat, næste Klasse en Soldat og en Hest og første Klasse lidt mere. Der toges her ikke udelukkende Hensyn til Formueforhold, men til Lejlighed og Plads. Næsten alle Indbyggerne — Embedsmændene ogsaa, forsaavidt de var Grundejere — drev Landbrug, og det følte derfor ikke som nogen særlig Tyngde at skulle tage en Mand og en Hest eller to, hvortil kom, at der ydedes en Godtgørelse, der for mange sikkert betragtedes som kærkommen. Indkvarteringen var uden Forplejning; den Indkvarteringsgodtgørelse, der ydedes for Aaret 1819, androg ialt 1199 Rdl. 27 Skill., Sedler og Tegn.*)

Medaillen havde imidlertid en meget kedelig Bagside.

Byen skulde yde Bidrag til samtlige Indkvarterings- og gifters Afholdelse, og der var adskillige andre Udgifter end den blotte Indkvartering af Mennesker og Dyr. Dette Bidrag, der lignedes paa alle Borgere efter Grundtakst og Næring, androg for Aaret 1819 1456 Rdl. 5 Mark 14 Skill., Sedler og Tegn. Paaligningslisterne eksisterer ogsaa, og mange interessante Oplysninger kan derfra hentes om den Tids Skanderborgere. Udover et Par enkelte Oplysninger kan der dog ikke her gaas nærmere ind derpaa.

Byens mest velsituerede Mand synes Købmand og Kirkeværges Eskill Sjøgaard at have været, idet han i Indkvarteringsbidrag svarer

*) Det maa erindres, at Statsbankerottens Følger endnu ikke var overstaaet, og endnu stod Seddelrigsdaleren i lidt lavere Kurs end Sølvdaleren.

ikke mindre end 78 Rdl. 1 Mark 10 Sk. (deraf 42 Rdl. 5 Mark 2 Sk. af Næring). Derefter kommer Hans Hansen 42 Rdl. 2 Mark 8 Skill., Gæstgiverske Madame Schandorff 37 Rdl. 13 Skill., Jacob Baastrup 34 Rdl. 4 Skill., Madame Bræstrup 33 Rdl. 2 Mark 16 Skill., Apoteker Seidelin 32 Rdl. 12 Skill., Mads Friis 31 Rdl. 13 Skill., Farver Fischer 30 Rdl. 3 Mark o. s. v. Kæmner Morten Taaning, der baade var næringsdrivende Borger og Avlsbruger, kommer langt nede med 13 Rdl. 3 Mark 14 Skill. De laveste — nemlig de forholdsvis meget faa Borgere, der ikke var Grundejere — svarede fra 2 Rdl. til 5 Mark, som var laveste Takst.

Men der var jo da heldigvis ogsaa noget at tjene ved Garnisonen.

Gammel Ejendom fra 1738.

Borgergade Nr. 15.

Mandskabet skulde jo koste sig selv og har naturligvis brugt al sin Lønning i Byen. Og saa var der helt gode Skillinger at tjene, for hvem der havde Magasinlokaler o. lign. Ganske vist maatte man ikke tage ublu Betaling, og Magistraten — Byfoged Blichfeldt og de eligerede Borgere Farver Fischer og Jacob Baastrup — attesterede, at Lejlighederne „ere tingede til den mindst mulige Pris, og at denne er billig“. Men alligevel . . . det v a r jo Staten, som betalte, og det var Byens egne skattetrykkede Borgere, der fik Skillingerne. Saa det kan efter alt at dømmе ikke have været saa ringe alligevel. Baade Byfogden og Kæmneren, de eligerede Borgere og selve Eskadronschefen naaede da

ogsaa i Aarenes Løb at komme med blandt Udlejerne af Lokaler — saa til Fourage, saa til Korn, Armatur o. a.

Vi finder, at Købmand H. v. Nutzhorn har faaet 49 Rdl. Sølv for Aaret 1819 for 7 Fag Hus afgivet til Fourage. Kammerraad, Amtsforvalter Lund fik 18 Rdl. for Loflslejlighed til 100 Tdr. Havre og Remise til to Vogne. H. Hansen for Vagtstue 10 Rdl., Provstinde Olivia Steenberg for Hakkelsehus, 10 Fag Hus til Fourage og Loflslejlighed til 300 Tdr. Havre (i et halvt Aar) 42 Rdl., Apoteker Seidelin 3 Fag Hus til Fourage i et halvt Aar 6 Rdl., Madame Rose 10 Fag Hus til Fourage 20 Rdl., E. L. Schandorff Fouragehus og Loflslejlighed til 200 Tønder Havre i et Aar 24 Rdl. 48 Skill., Procurator F. Tolstrup 3de Fag Værelse til Munderingssager 10 Rdl., Byfoged Bagger forskellige Lokaler til Vognremise og Armatur 46 Rdl., Claus Pedersen forskellige Lokaler 28 Rdl. „M a r q u e t e n d e r i e“ var der ogsaa, og det afgav A. Brandt Lokaler til for en aarlig Leje af 15 Rdl. Sølv.

M. Wolder afgav en Tid Lejlighed af 3 Fag til Smedeværksted og bekom derfor 10 Rdl. Sølv aarlig. Senere fik Morten Taaning, der var Smed, en Fortjeneste ved at udleje Smedie med Esse for 28 Rdl. Sølv aarlig, hvorhos han for Lejlighed til Sygestue med Tilbehør af en Seng med Klæder og Lagener, et Haandklæde, et Bord og to Stole samt en Kakkellovn fik 33 Rdl. 8 Skill. Sølv aarlig.

Bager T. Brædstrup udlejede Lokale til „Brødkorns Magazin“ for 16 Rdl. aarlig. Muligvis har Brædstrup ogsaa bagt Eskadronens Brød.

Kommer man op paa Slotskirkens Loft, forbavses man over, at det Egetræs Spærværk er forsynet med en Mængde ganske umotiverede Fyrretræs Knager. Nu faar man Forklaringen. Kirkevæрге Eskild Søggaard skulde ogsaa tjene en Skilling til Kirken, og han udlejede derfor i en Del af Aarene Kirkeloftet til M u n d e r i n g s k a m m e r for 40 Rdl. Sølv aarlig. —

Procurator F. Tolstrup, der ejede Dyrehaven med tilliggende Jorder, udlejede Plads til Exercits'en for 50 Rdl. Sølv aarlig. Efter at han var rejst fra Byen, udlejede den senere Ejer, Proprietær Jensen til Lundberggaard, Exerцерpladsen. Det ser ud til, at der, i hvert Fald noget af Tiden har været to Pladser, idet der tales om den store og den mindre Exerцерplads. Ridebanen skal have været paa den gamle Boldplads.*)

Eskadronen kom lige fra Frankrig til Skanderborg. Efter Hjem-

*) Meddelt mig af Gartner E. Frederiksen, der yderligere tilføjer, at Pladsen i 1848 skal have været brugt til Uddannelse af Skarpskytter. Der fandtes ogsaa tidligere svage Spor af en Skydevold. Senere henlaa den i mange Aar som en aaben Plads og brugtes af Byens Borgere til et Slag Langebold Søndag Eftermiddag, hvorfra Navnet Boldpladsen stammer. Derefter tilplantedes den for atter i 1928 at ryddes til Parkeringsplads for Ungskuets Friluftsteaters udenbys Tilskuere, og sidst er den i 1933 forvandlet til „Skanderborg Stadion“.

komsten til Danmark permitteredes en stor Del af Mandskabet, da dette jo havde ligget særlig længe inde, saaledes at Eskadronens Styrke gik ned til 58 Mand. Den blev efterhaanden senere ved Rekruttilgang bragt op til den normale Styrke (114 Mand), men deraf var Rekrutterne store Dele af Aaret paa Exercerskolen i Aarhus, saaledes at Styrken i Byen sjældent var over et halvt Hundrede Mand, hvorimod Hestenes Antal som Regel hele Tiden laa over 100.

Som før nævnt, havde omtrent alle Husejere, selv de mindste, en Dragon indkvarteret. Særligt Værelse til Soldaten har der kun i de færreste Tilfælde været Tale om. Han er sikkert i de fleste Tilfælde gaaet ind i Familien, har delt dens smaa Stuer, har afleveret sit Brød og sin meste Lønning til Husmoderen og har spist af samme Gryde som Husets Folk — til gensidig Tilfredshed for begge Parter. Befalingsmændene synes ogsaa at have befundet sig godt. Det er omtrent de samme, der bliver ved at være her Aar efter Aar. De yngre Befalingsmænd var dog ofte i længere Tidsrum bortkommanderede til Exercerskoler m. v.

Eskadronschefen var de to første Aar Ritmester v. Seidelin og for Resten af Tiden Ritmester v. Warnich, der havde fast Lejlighed her i Byen. Saa var der Second-Ritmestrene v. Elberg og v. Juel. De øvrige yngre Officerer var i Aarenes Løb: Schoppe (der boede hos Madam Them i Østre Barakker), Freisleben, Wilson, F. Rosenkrantz (en Broder til den senere Amtmand G. E. Rosenkrantz, Sophiendal), Haxthausen, Norup og Topp. Regimentsdyrlæge Rann var her fast hele Perioden. Eskadronschirurg Dittmann var her til 1824, hvorefter han efterfulgtes af R. Daugaard, der maa have befundet sig vel; thi han nedsatte sig senere som praktiserende Læge i Byen og blev til sidst (1840) Distriktslæge.

En Mand, der kom i nær Berøring med Borgerskabet, naar Dagens og Tidens mange Smaating skulde ordnes, var Eskadronsskriveren, Vagtmester O. A. Fastrup, hvis Navn ofte træffes i Regnskaberne. Han tog senere sin Afsked fra Hæren og nedsatte sig her i Byen som næringsdrivende Borger (Brændevinsbrænder). Han var Byens Kæmner fra 1832 til 1838.

Den 1. November 1826 drog Eskadronen fra Skanderborg og forlagdes til Regimentets Hovedsæde i Aarhus. Alt tyder paa, at Byen har været glad for Dragonerne og disse ved Byen, og det har sikkert været med gensidig Bedrøvelse, at man skiltes.

Der kan spørges, hvorfor der blev Garnison her, og hvorfor Garnisoneringen igen hørte op. Det første Spørgsmaal maa sikkert besvares med, at Aarhus, der dengang var noget af en Smaaby, havde for ringe Indkvarteringsevne, og at det paa den Tid ikke var ualmindeligt, at en Afdeling havde to Garnisoner. Saa var det jo heller ikke glemmt, at Skanderborg var en gammel Rytterby, og endelig aner man en mærkelig Til-

knytning til de lette Dragoners 4. Eskadron af følgende isolerede Oplysninger i den bekendte Kammerraad Poul Chr. Leegaards Dagbog:

„1788. 15. Septemb. Rejste den 4. Esquadron af det Schlesvigske Rytteri Regiment her fra Schanderborg til Weile, hvor De skulle Indkvarteres.“ — Desværre er der ingen kommunale Regnskaber fra 1788, hvorfor der intet vides om denne Indkvartering.

Nogen Motivering for, at Eskadronen flyttedes herfra, har ikke kunnet findes i Hærens Arkiv, men Flytningen maa vel antages foranlediget ved Ønsket om at faa Regimentet samlet.

* * *

Endelig bør for Fuldstændigheds Skyld tilføjes, at Skanderborg ogsaa i dette Aarhundrede har huset en Soldaterstyrke, hvilken dog i Forhold til Byens daværende Størrelse var saa lille, at den ingen Spor kunde sætte i Byens Liv.

Under Verdenskrigen 1914—18 mobiliseredes den danske Hær: Sikringsstyrken indkaldtes. Et Detachement henlagdes i Skanderborg til Bevogtning af Skanderborg Jernbanestation, Banedæmningen over Storesø og Ammunitionsdepotet (Dynamithuset) ved Banegaarden. Detachmentet, der indkvarteredes dels i Byen og dels i Landsognet, bestod af en Deling (ca. 60 Mand) afgivet af 29. Batl. i Viborg og under Kommando af en Løjtnant af Reserven af 14. Reg. (ligeledes Viborg).

Den 22. December 1914 blev Stationsvagten inddraget og Styrken derved reduceret til ca. 40 Mand.

Den 20. August 1915 blev Detachmentets Styrke afløst af Mandskab fra Fredericia Garnison, først fra 10., senere fra 12. Batl., og tilsidst fra Detachmentet mod Fredericia (det østligste af de to Grænse-detachementer).

Detachmentet, der hørte under 2. Generalkommando, ophævedes den 12. November 1918.

Styrken bestod af ældre, indkaldt Mandskab, dog en enkelt Gang suppleret med uddannet Rekrutmandskab. Kommandørerne var Løjtnanter, dels af Reserven, dels af Linien. Navnelisten, der ikke gør Krav paa Fuldstændighed, er: Hasseris, Welling, Johansen, J. P. Jespersen (nu Kaptejn — og Gymnastikleder ved Statsradiofonien), Michelsen, Kraiberg-Petersen, Kjæraa og Mølgaard.

Den Styrke, der laa i Byen, var til at begynde med indkvarteret hos Borgerne, men senere fik Soldaterne ved Byraadets Foranstaltning Kvarter og egen Messe i det gamle Børnehjem, som derefter populært blev kaldt „Kasernen“.

Skanderup Skov og Sønderagre.

VEST for Skanderborg By, mellem Hestehaven og Hømosen, har der tidligere været Skov. Derom vidner endnu flere Mark- og Stednavne, f. Eks. Skanderup Skovgaard. I Midten af det 18. Aarhundrede var en Del ryddet og forvandlet til Agerland, men betydelige Dele af Skoven stod dog endnu tilbage.

Da det var bleven bestemt, at det skanderborgske Rytterdistrikt skulde nedlægges, skulde Distriktets vidtstrakte Gods og Jorder sælges og derunder al den Jord, der laa uden for Byen. Byens Borgere, der efterhaanden havde faaet de omliggende Jorder og Skove (derunder baade Hestehaven og Skanderup Skov) i Brug, saa dette Salg i Møde med bange Anelser. Næsten alle Indbyggerne var Husejere, og alle Husejere drev Landbrug og havde Kvæg eller Faar.

Byfogden skriver i en Indberetning til Rentekammeret: „Der er ingen i Byen, som eyer det allermindste huus, uden hand jo haver noget jord og ligesaa Faar i det mindste.“ — Hvis nu Jorderne gik over paa fremmede Spekulanter Hænder — og det var paa Tanke af Jorderne at oprette en Hovedgaard —, løb Borgerne den Fare at maatte afstaa den Jord, de i Kongens Tid — paa absolut lempelige Vilkaar — havde haft i Brug omtrent som deres egen.

Byen havde i Forvejen ved Ryttergarnisonens Nedlæggelse faaet et haardt Knæk, og skulde nu ogsaa Jordbruget fratages den, saa den sin Undergang i Møde.

Byfogden, Dr. jur. Munchenberg lagde sig stærkt i Selen, og det lykkedes ham, som der skrives, „ved Forestilling til De Herrer Comisariet at faae Hovedgaardens Separatim opbuden“.

Der blev derefter Lejlighed for Byen eller dens enkelte Borgere til at købe Jord, hvis blot Evnen var til Stede.

Hermed var det imidlertid saa som saa. Byen var fattig og kunde ikke noget. Den havde ingen Kapitaler af Betydning, og dens Budget til Byens almindelige Styrelse laa gerne omkring 120—150 Rdl. aarlig.

Enkelte Borgere søgte ved Auktionen at faa saa megen Jord, de kunde erhverve. Byens mest velhavende Borger, Købmand og Gæstgiver Hans Friis, der var Herbergerer for den agende Post og som ejede en

Gaard — nuværende Nr. 13 paa Borgergade —, købte „Hestehaven“, Byskriver Niels Wissing købte en Del af „Hømosen“; andre købte „Ballevasen“, „Rølløv“ og „Ottestofte“ — der forresten senere kom fra Byen —, men meget blev det ikke til.

Byfoged Muncheberg, der var en velhavende Mand, gik da i Brechen og købte paa Auktionen den 23. April 1767 „noget der omkring Byen liggende Jorder — Synder-Agre samt Rytternes Kaalhauge og Schanderup Skov kaldet“.*) Det hele stod for Hartkorn 22 Tdr. 3 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb.

Skøde, dateret 23. Februar 1768, lod han udstede til sig paa Byens Vegne, „paa det Byen ey ved min Død skulde blive skildt ved den Eyendom“. Han gjorde Borgerne bekendt med dette og lod dem vide, at da han havde betalt Jorderne med egne Penge, var de altsaa „ey endnu Byens publique Eyendom, men kand blive det, naar jeg kand blive indløst og faa mine Penge igen“.

Indtil videre lod han enhver beholde den Jord, vedkommende havde haft i Brug, medens Kongen ejede Jorderne, mod at Borgeren betalte Skatterne og overtog Andelen til „Land-Soldat og Rytter Hæst“ samt i Stedet for Landgilde betalte Renterne af det, som enhver Jordpart er betalt med. —

Denne ganske uegennyttige og for Byen overordentlig gavnlige Ordning høstede Dr. Muncheberg i første Række megen Ære og Tak for; men siden saa meget større Fortræd og Utak. Medens Borgerne havde den ryddede Del af Skanderup Skov i Brug, beholdt Dr. Muncheberg selv den skovbevoksede Del, hvor Rydningen og Forvandlingen til Sædeland fortsattes efter Borgernes Ønske og til deres Tilfredshed. Endnu havde man ingen Skovforordning til Beskyttelse for Skovene, og Byen vilde gerne have mest muligt Agerjord.

Om Skovenes daværende Betydelighed vidner, at der i Løbet af faa Aar solgtes gammelt Træ for over 350 Rigsdaler, som Byfogden afskrev paa Købesummen.

Da der var gaaet nogle Aar efter Auktionen, synes de økonomiske Forhold blandt Byens Borgere at have bedret sig, og de bad da i 1771 Dr. Muncheberg om, at han vilde lade samtlige Jorder og Skov dele efter hver Gaards Størrelse og overdrage hver enkelt det, han kunde tilkomme mod anpartsvis Betaling af Købesummen.

Dette var Dr. Muncheberg fuldt villig til, men herimod gjorde D'hr. Capellanen Chr. Schandorff, hans Broder Johan Hein Schandorff, Seigneur J. H. Beyer og Amtsforvalteren Justice-Raad Wøldiche Indvendinger. Disse Herrer havde nemlig en meget stor Part — henholds-

*) Sønnderagre og Kaalhaven laa omkring de Arealer, hvorpaa „Plejehjemmet“ nu ligger.

vis i Hartkorn 5 Tdr., 2 Skpr., 9 Skpr. og 10 Skpr. — i F æ s t e paa Livstid. De var meget ivrige for en Jorddeling, og de vilde nok have den øvrige Jord delt og have Anparter — skønt det anføres, at de ikke kunde drive deres Fæstejord ordentligt —, men F æ s t e j o r d e n forlangte de undtaget fra Delingen.*) De øvrige Borgere erklærede, at det var der ingen Mening i. De skønnede ej, „hvad den Bekostning at lade Jorderne ved en Landmaaler tildele ethvert stæd, nu kand nytte til, naar Fæsternes Rettighed skal være u-forkrænket. Det beroer da paa disses Død, naar nogen kunde faa sin Jord til Brug. Og hvor skulle de da udfindes uden ved at lade Jorderne paany opmaale, da enhver, som kjender Byens Mark, maa tilstaa, at naar de paa en fornuftig maade skulle deles mellem Indvaanerne, vil vel den agger, som nu gaaer i øster og vester med Enderne, komme til at gaae i Sønner og Nør, Andre at faae Røg, hvor der nu er Reen etc.“ Yderligere foreslog man, at Fæsterne paa Grundlag af Ejerskiftet blev opsagte, og at en Deling af h e l e Jorden skete.

Dr. Muncheberg svarede, at han ikke vilde profitere af Købet, at han kun ønskede at befries for den Byrde, det var for ham at have Jorderne, at han gerne vilde afstaa dem, men at han ej saa sig i Stand til paa lovlig Maade at „bequemme Fæsterne til at frastaa deres Fæsterettighed“, hvorfor han kun kunde trøste Borgerne iøvrigt med Salomons Ord, at alt beroer paa Tid og Lejlighed, hvilken maa oppebies, og naar den kommer, skal han ej forsømme at efterkomme deres Ønsker.

Hermed lod Borgerne sig nøje — undtagen de, som havde mindst Grund til at besvære sig, nemlig Fæsterne. Disse sendte paa alle Indvaanernes Vegne gennem Stiftamtmand Rosenørn i Aarhus en lang Klage til Kongen og begærede Byfogden tilpligtet at lade Jorderne „tildele ethvert Stæd i Byen udi proportion af dets forskellige Størrelse“.

Uheldigvis for Dr. Muncheberg havde han ingen Ven i Amtmanden, der fandt sig foranlediget til at støtte Fæsterne paa det kraftigste.

Amtmanden fik under 26. Marts 1773 udstedt en kgl. Resolution, hvorved Borgmester Frederich Christian Glerup af Aarhus og Birke-dommer og Hospitalsforstander Niels Rohde udnævntes til „som Commissairer at undersøge og paakiende Sag mellem Indvaanerne i Skanderborg og Byfogden sammesteds“.

Til at føre Sagen for Byen beskikkedes Prokurator og Raadmand David Grundahl af Horsens.

Under Sagen paavistes det straks, at Klagen ikke var indgivet

*) Det kan anføres, at medens Capellan Schandorff var Byfogdens arge Modstander, anfører Sognepræsten Hans Peder Lund kun godt om ham, medens han finder Fæsternes — derunder Hr. Schandorffs — Krav ubillige.

paa „alle Indvaanernes Vegne“, men at det var Fæsterne, der havde gaaet eget Ærinde. De øvrige Borgere — saa vidt ses alle som een — indsendte lange Redegørelser til Commissionen, hvori de berømmede Byfogden højlig som Byens Velgører og erklærede, at de var tilfredse med hans Fremfærd, at de aldrig havde begæret nogen Commission, hvorhos de paa det ivrigste protesterede mod, at der skete deres Byfoged noget og — forsigtigvis — protesterede særlig mod, at det paalagdes dem at tage Del i Sagsomkostningerne.

Lovtalerne og Erklæringerne hjalp ikke. Den 2. Juni 1775 faldt Dommen, hvori kendes for Ret:

- 1)
- 2) at bemeldte Jorder tilhører Skanderborg Kjøbstad, mod at Indbyggerne betaler Købesummen med Rente 4 pCt. p. a.
- 3) at Byfogden skal aflægge Regnskab for Indtægter og Udgifter fra Købets Dato, indtil Ejendommene overdrages Byen, hvilket Regnskab skal revideres og godkendes af Borgerne og approberes af Stiftamtmanden, og
- 4) at Doctor og Byfoged Muncheberg skal betale til Commissairerne for Bekostninger, Kost og Tæring 150 Rdl. og til Prokuratoren, Raadmand David Grundahl 70 Rdl.

Denne Dom synes haard og ubillig, og den var sikkert medvirkende til, at Dr. Muncheberg faa Aar efter (1780) opgav Embedet som Byfoged i Skanderborg — hvorimod han stadig beholdt Birkedommerembedet i Skanderup Birk.

Byfogden havde ikke indkøbt Jorderne pr. Kommission for Borgerne, og havde han købt for dyrt, havde disse sikkert protesteret kraftigt mod at gaa ind i Købet. Da han imidlertid hele Tiden havde været villig til, naar Borgerne kunde enes, naar som helst at afgive Jorderne, betød Dommens Pkt. 2 og 3 dog intet særligt Nederlag, hvad derimod Pkt. 4 saa meget desto mere gjorde.

150 plus 70 Rdl. var et meget betydeligt Beløb, og Paalæggelsen heraf virker i høj Grad stødende og uretfærdigt. Man maa dog her tage Tidens Forhold i Betragtning. Der var den Gang intet, der hed, at Sagsomkostninger kunde udredes af det offentlige. At reparere og inddrive Beløbet hos Byens i Almindelighed smaastillede Indvaanere, hvad der kunde synes mest retfærdigt, var vanskeligt og vilde have medført stort Besvær for Dommerne og Prokuratoren. Saa var det lettere at lade den velhavende Byfoged betale. Og det gjorde man saa.

Det var den Tak, han fik for sin Forudseenhed og Velvilje.

Efter at Commissionsdommen var falden, synes Iveren for at faa

Jorden tildelt til Eje at være kølnet noget. I hvert Fald havde man endnu i 1780 ikke udløst Byfogden, men hvornaar dette skete, kan jeg ikke oplyse. Det maa dog være sket før 1791; thi da blev Skanderborg By-mark udskiftet, hvad ses af et gammelt paa Skanderborg Kæmnerkontor beroende Udskiftningskort, der er optaget af Haar, kongelig beskikket Landinspektør i Aarhus Stift.

Indbyggerne i Skanderborg har forlængst bortsolgt deres Anparter i Sønderagre, Kaalhaven og Skanderup Skov, og nu har kun faa Huse „noget jord og ligesaa Faar i det mindste“; men de nævnte Jorder hører endnu ind under Skanderborg Markjorder og skatter og skylder til Byens Kasse, — og det har Byen nu alligevel den gamle Byfoged Munchenberg at takke for.

Sønderport flyttes 1774.

VED Auktionsrealisationen over det skanderborg'ske Rytterdistrikts Godser, Grunde og Ejendomme solgtes som foran omtalt „Vestre Barakker“ til Seigneur Johan Henriksen Beyer og „Østre Barakker“ til Glarmester Hans Peter Them. Stødende op til Østre Barakker, men dog adskilte ved et tre Alen bredt Bælte, laa Seigneur Jes Wilhelms temmelig store Gaard og Have. — Gaarden er forlængst nedbrudt, og Grund og Have tilhører nu Amtsfuldmægtig Kæmpegaard. Mellemlrummet mellem Barakkerne spærredes af Forhaver, men særlig af Portboden og Byens Sønderport, hvor enhver, der vilde ind i den lukkede Stad, maatte gøre Ret og Redelighed og svare Consumption af afgiftspligtige Varer, derunder Formalingsafgift. Køberen af „Østre Barakker“, Hans Peter Them, var en stridig og rethaverisk Mand, hvis Navn meget ofte figurerer i Datidens Retsprotokoller. Han havde anden Ejendom i Byen og udlejede Barakkerne til en Mængde Smaafamilier.

Consumptions - Afgifterne var bortforpagtede til Seigneur Ulrich Chr. Tolstrup, og med ham kom Glarmester Them selvfølgelig snart i Strid. Glarmesteren regnede nemlig efter nogle Aars Forløb ud, at Barakgaardene som før tilhørende Kongens Slot maatte anses for at ligge uden for Købstadens Grund og derfor maatte henhøre under Amtets Jurisdiktion, og at Barakkernes Beboere derfor ikke kunde paalignes de forskellige Consumptionsafgifter, som kunde paalignes Byejendomes Beboere. Heri fik han — formentlig med Støtte af Stiftamtmand Rosenørn — Medhold ved Commerce-Collegiets Resolution af 26. December 1772, og Consumptions-Forpagteren maatte tilbagebetale de Penge, som Barakkernes Beboere havde erlagt siden 1767.

Herover blev Consumptions-Forpagteren gnaven, og det ikke uden Grund. For det første var det Penge ud af Lommen paa ham, idet hans Forpagtningsafgift ikke blev nedsat, fordi Østre Barakker med Beboere blev fri for Consumption, men hvad værre var, idet Oplandets Folk i betydelig Udstrækning kom til Byen over Søen, saa var der for det andet mellem det naturlige Skel — Søkanthen — og det kunstige Skel — Bygrænsen — dannet en lille Enklave, der var som skabt for Datidens Skødesynder, nemlig Smugleri og Consumptionssvig.

Tolstrup, der tidligere havde besværet sig over, at der fra Østre Barakkens „mangfoldige Indsiddere“ blev begaaet Underslæb i Consumptions-Intraderne, klagede nu i skarpe Vendinger til Byens Øvrighed, nemlig Byfogden, Dr. jur. Muncheberg, over, at der gennem Barakkerne blev begaaet Consumptionssvig, hvad Ejeren ikke var uden Skyld i, og forlangte, at enten skulde Glarmesteren tilmure eller tilspigre Dørene i hans Længdehus (Fløjen ud til Gaden, der nu kaldes Louisenlund), eller ogsaa skulde han sætte et Hegn fra Østre til Vestre Barakker, saa Misligheder kunde undgaas. Byfogden æskede en Erklæring at Glarmesteren, der ikke benægtede, at han først havde ladet lave Døre ind til Byen, da han fik Commerce-Collegiets Erklæring for, at Barakkerne ikke sorterede under Byen, ligesom han ikke helt kunde bestride at være uvidende om Misligheder fra hans Lejeres Side. Han protesterede imidlertid mod at lade Dørene ind til Byen tillukke, hvorimod han erklærede sig villig til at tage Del i Hegn.

Byfogden sendte Tolstrups Klage med Glarmesterens Erklæring til Stiftamtmand Rosenørn i Aarhus, der i Skrivelse af 16. Februar 1773 erklærede, at Glarmester Them ikke kunde tilpligtes at tillukke Dørene, men dernæst tilføjede, at hvis han „godvilligt vil tage Del med Byen i den Indhegning, som forlanges, er det vel“.

Det var herefter klart, at Amtmanden ikke vilde gaa med til, at Glarmesteren hindredes i at indrette sine Barakker, som han vilde, men at han paa den anden Side var indforstaaet med, at Indhegningsudgifter paalagdes Byen, hvad ogsaa var naturligt, da enhver ordentlig By efter gammel Lov skulde være lukket, hvilket Byfogden som eneste Magistratsperson var pligtig til at sørge for. Byfogden, der formentlig har ment, at naar der skulde laves Indhegning, skulde den være ordentlig, bestemte da, at der skulde sættes „et Plankeværk i det mindste 3½ Alen højt fra Seigneur Wilhelms Hauge Gierdes væstre Hjørne til Væstre Barakker (Seign. Beyers). I Plankeværket skal over Gaden være en Port — d. v. s. Byporten — saa viid og høj, at enhver Vogn kan kjøre der igjennem. Porten skal hænge og være forsynet med dertil fornøden Smedearbeid, hvorhos den skal males, mens Plankeværket skal tjæres.“

Den 7. April holdtes Licitation i Købmand Hans Friis' Hus paa Lillegade, og Monsieur St. Langballe*) fik Arbejdet overdraget for 79 Rigsdaler 5 Mark.**)

Ved Licitationen var mange af Byens Borgere til Stede, og de be-

*) Fuldmægtig ved Amtsstuen i Skanderborg.

***) Ved samme Lejlighed bortliciteredes den nye Kirkegaards (Slotskirkens) Indhegning, der bestod af et Dige 1½ Alen bredt i Foden og oventil 1 Alen. Arbejdet tilsløges Murer Rasmus Sørensen og Snedker og Værtshusholder Jens Stilling for 4 Mark pr. Favn. Kirkegaardsporten tilsløges Anders Snedker for 9 Rdl. 5 Mark.

brejdede Glarmesteren, at han med sit Krakileri paabyrdede Byens Kasse og derigennem dem den store Udgift. Formentlig under Tryk heraf erklærede Glarmester Them i Overværelse af Borgerne samt By-skriver Niels Wissing og Byfoged Muncheberg skriftligt med sin Underskrift, „at hand inden førstkommende Maj Maaneds udgang skulde afgjøre Sagen med Seigneur Tolstrup som Consumptions-Forpagter, saa at det skulde blive Byen uden nogen Byrde baade for nu og i Fremtiden, eller til ingen Bekostning med dette planchewærk at lade sætte, som han da selv bekostede“.

Købmand Hans Friis' Ejendom.
Borgergade Nr. 13.

Nu skulde man da synes, at det hele vilde ordne sig; men saadan gik det ikke, idet Glarmesteren efterhaanden kom paa andre Tanker. April Maaned gik og Maj Maaned med, og der skete intet. Consumptions-Forpagteren har formentlig derefter klaget paany, for den 7. Juni æsker Byfogden Glarmesteren ved Stævningsmænd Svar paa, om han havde ordnet sig med Forpagteren, og i modsat Fald, om han ønsker selv at sætte Plankeværket eller den, der fik det tilslaaet, skal sætte det.

Glarmesteren, der formentlig i den forløbne Tid har søgt Tilflugt hos sin Velynder, Stiftamtmand Rosenørn i Aarhus, svarede, at han ikke havde ordnet sig med Consumptions-Forpagteren, men at han havde skrevet til C a m m e r e t om at blive befriet, hvorpaa han ventede Svar hver Postdag. „Plankeværket kunde man jo lade sætte efter Licitation-

nen; thi han kunde ikke; siden fik det at komme an paa, hvem der skulle betale“.

Da der herefter intet Udkomme var med ham, fik Langballe Ordre til at sætte Plankeværket, og Licitationsbeløbet — dog nedsat til 76 Rdl. — betaltes ham af Byens Kasse. Kæmneren Peder Jensen Smed fik Ordre til paa Byens Vegne at anlægge Sag mod Glarmester Them til Betaling af Beløbet. Tolstrup antoges til at føre Sagen, hvortil han jo heller ikke var den ringeste.

Første Retsdag mødte Glarmesteren ikke; men da der derefter — efter D. L. 1 - 4 - 30 — forelagdes ham Lavdag, mødte han og begærede Udsættelse paa Udsættelse under Paaberaabelse af, at han ventede Fritagelse og Resolution fra Rentecammeret. Paa Sagens Realitet — at han havde forpligtet sig mundtlig og skriftligt til at holde Byen fri for Udgift — indlader han sig ikke; men han bliver efterhaanden dristigere og mere udæskende i sine Anstandsbeğæringer og lader ret tydeligt skinne igennem, at han har Stiftamtmandens Medhold, og at han nok til sidst skal have de bedste Trumfer paa Haanden. Paa sin Side protesterede Tolstrup kraftigt mod Sagsøgtes rene Forhalingsprocedure, og til sidst optog Byfogden Sagen til Dom, der faldt den 12. November 1773, og hvorved Hans Peter Them i Overensstemmelse med sin den 7. April sidst gjorde Deklaration tilpligtedes at betale Plankeværkets Bekostning, 76 Rdl., og Processens Omkostninger efter Regning.

Nu fik Them travlt. Nyt Andragende indgik til Cancelliet med Stiftamtmandens kraftigste og ensidigste Indstilling, idet den sidste særlig hagede sig i et Punkt, at Byfogden ikke havde indhentet Amtmandens Approbation paa Licitationen. — Det skulde synes unødvendigt efter hans foran citerede Skrivelse af 16. Februar; men en formel Fejl var det, og den blev benyttet. Amtmanden gjorde gældende, at Plankeværket var uforlødent, var alt for dyrt, „alene opført af Hævn og animosité mod Them, Baraquerne til Præjudice“, og han var den stærkeste. Den 10. Marts 1774 udfærdigedes en kongelig Skrivelse, hvori efter Cancelliets Indstilling bestemtes, at „Schanderborg Byes Indhegning skal ske ved at flytte den med Plankeværket forfærdigede Port til Enden af Broen mellem Byen og Slottet — altsaa ind paa Slotsholmen —, da det øvrige af Plankeværket reent skal nedtages og i smaa Partier ved Auction bortsælges, og det manglende i dets Bekostning lignes paa Byen, som det tilkom at betale Plankeværket. Hans Peter Them skal dertil for hans ubetænksomme Deklaration erlægge 6 Rdl. og Byfogden for hans egenraadige Foranstaltning en Mulkt paa 20 Rigsdaler, som kand komme Byen til Hjælp i Plankeværkets Bekostning.“

Dette var en ganske uretfærdig og meningsløs Afgørelse og kun et Udslag af Amtmandens Arrigskab og stærkere Indflydelse paa Collegiets Kontoriusser, der var ganske ukendte med de lokale Forhold.

Naar Porten flyttedes hen til Broen, og Plankeværket nedtoges, var Byen aaben fra Søsiden, og skulde Søskanten betragtes som en Afspærring, laa de to Barakgaarde, der var erklæret for at høre under Amtets Jurisdiktion, som en Enklave midt i Byen, der havde sine særlige Privilegier og sin særlige Jurisdiktion. Glarmesteren havde mundtlig og skriftligt erklæret sig villig til at friholde Byen for nogen Udgift, hvorfor hans Declaration ingenlunde kunde siges at være „ubetænksom“. Afgørelsen var ganske imod Danske Lov, hvis kærnefulde 5. Bog, 1. Cap., 1. Art. lyder: „Eenhver er pligtig at efterkomme, hvis han med Mund, Haand og Segl lovet og indgaaet haver“.

Afgørelsen var selvfølgelig en stor Triumf for Glarmesteren. Ganske vist fik han 6 Rdl. i Bøde, men hans Sejr og Byfogdens og Consumptions-Forpagterens Nederlag var lige store for det.

Der var imidlertid intet andet for Byfogden at gøre end at adlyde. Kongen havde bifaldet Cancelliets Indstilling, og Afgørelsen var inappellabel. Byfogden maatte bide i det sure Æble og selv stille det af ham foranstaltede Plankeværk til Auktion.

Conditioner, Auktionskatalog og Auktionsplakat findes endnu, og det ses, at Stolperne med de derved værende Stiver sælges for sig og Fjælene for sig, fagvis. Der begyndes ved Seigneur Dorschæus' Havegærde og til Porten, og siden det øvrige Stykke. Auktionen blev holdt den 18. Maj 1774 i Kæmner og Værtshusmand Jens Stillings Hus og indbragte 27 Rdl. 14 Skill. I Aarets Kæmnerregnskab findes Beløbet til Indtægt tillige med de to Bøder paa henholdsvis 20 Rdl. og 6 Rdl. Det var kun en ringe Trøst for Byfogden, at han for Placat, Cataloge og i Auctionssalarium m. v. tjente 1 Rdl. 1 Mk. 12 Skill.

Hvem der derimod tjente paa Historien, var Byskriver Niels Wisning. Hans Skriversalær betaltes arkvis, og da han havde en fænomenal Færdighed i at skrive halvtommelange Bogstaver, saaledes at en Side kunde fyldes med næsten ingen Ting, fik han den hel pæne Sum af 5 Rdl. 2 Mk. 1 Sk. ud af Aktsbeskrivelse af Sagen og 1 Rdl. 1 Mk. 14 Sk. ud af Auktionen med at skrive og læse dennes forskellige Dokumenter.

Saa tjente Snedker Niels Skov 4 Mk. for at flytte Porten, og Peder Jensen Smed fik 1 Mk. 4 Sk. for en ny stor indsvejst Krog, to Kastkroge og fire Kramper.

Tolstrup tjente i Salarium for Sagen at føre 4 Rdl., men dem havde han sikkert gerne givet Afkald paa, hvis han havde kunnet holde Barakkerne liggende uden for en lukket By.

Barakkernes Beliggenhed i Landdistriktet voldte iøvrigt i Tidernes Løb mange Gange Kvaler. Noget hen i forrige Aarhundrede blev de i flere Tempi indlemmede i Byen.

Glarmester Them udlejede Barakkernes Lejligheder til Smaafolk, som nok ikke var alt for flinke til at betale ham, idet han klager over

daglig Fortræd og at han „af en Deel i Steden for Huusleje maa betale deres Extraskat“. 1787 boede der en Kvinde, som „nærer sig af got Folkes gaver, Signen og Spaadom“. Der boede dog ogsaa til Tider „honet Folk“ i Barakkerne, saaledes i 1801 pens. Kommandør Christian de Thurah og Hustru Helene Weiniche.

Til Slut nogle Bemærkninger om Sagens Hovedpersoner.

Glarimester Hans Peter Them stammede sikkert fra Them, idet Indvandrere som Regel fik Landsbynavnet hæftet ved, f. Eks. Christen Wrold, Jens Stilling, Rasmus Boes o. s. v. Han maa have faaet god Skolegang, thi han skriver vel for sig og har en god, let læselig Haandskrift og staar i saa Henseende langt over, hvad Haandværkere i Almindelighed paa den Tid kunde præstere af skriftligt Arbejde. Han havde i adskillige Aar den ansete Bestilling at være Taxerer Borger og blev i det hele benyttet en Del til offentligt Arbejde. Han havde imidlertid svært ved at komme ud af det med Folk, og hans Retssager var mange. Han var her i Byen allerede 1761, og foruden Barakkerne ejede han en Ejendom med to Skorstene.

Byfoged Frederik Carl Muncheberg var født 29. Juli 1723 i Gunøe i Tibirke Bye i Sjælland af Forældrene kgl. Skovrider Mads Hansen og Anne Kirstine Moth. Han deponerede fra Frederiksborg Latinskole 1740, var Alumnus paa Borchs Collegium. Cand. theol. (laud) 12. Februar 1743, derefter candidatus juris utriusque og 16. April 1749 Doctor juris paa en Afhandling om Kalmar-Unionen (de unione Calmariensi inter tria hæc regna 1397 inita).

Uddannelsen var saaledes den finest mulige og var straalende i en Tid, hvor Dommerembederne var besatte med Mænd uden teoretisk Uddannelse eller højst med den lille juridiske Examen.

Alligevel kneb det for ham „at faa Brød“. Hans Fader, der jo var Embedsmand, indgik til sidst til Kongen med et Bønsskrift, hvori han næst at minde om, at Sønnens Befordring var ham lovet tidligere, stærkt slaar paa, at han har holdt Sønnen ved Universitetet i saa mange Aar, for at han kunde lægge sig efter det juridiske Studium. Paa Grund af Alder og Svagelighed kan han ikke blive ved at støtte Sønnen, men han mener ogsaa, at Sønnen, der af al Magt har søgt at dygtiggøre sig „og bane sig Vej til Lykke og brød“, nu fortjener at paaskønnes. Han ender rørende med at skrive: „Jeg har med Smerte set ham, som nu er 35 Aar gammel, formedelst den contraire Lykke nedslagen og melankolisk“. — Kongen holdt det Løfte, han mindedes om, og Muncheberg blev 1756 Birkefoged i det Skanderborgske Rytterdistrikt.

Denne Retskreds, der var oprettet 1719 ved Sammenlægning af tidligere delvist selvstændige Embeder, bestod af Sabro Herred, Gjærn Herred, Hjemslev Herred og Skanderborg By. Tingstedet var i 1727

i Hemstok, men flyttedes 1751 til Skanderborg, hvor Tinget holdtes paa Slottet, hvad udtrykkelig siges i en Retsbog fra 1763. Efter Slottets Nedbrydelse 1767 lejedes der Tingstue i Byen. — Skanderborg By var endnu ikke nogen selvstændig Retskreds og havde ingen Byfoged. Dette naaedes først i 1760, idet Byen da udskiltes, og dette nye Embede fik Muncheberg ogsaa. Han var derefter Byfoged i Skanderborg og Birke-dommer i Landdistriktet.

Byfogedembedet her var ganske modsat det Ideal af et Embede, som salig Wessel opstillede, idet det gav ret meget at bestille og meget lidt at fortjene. Som Byfoged og eneste Magistratsperson paahvilede det Muncheberg at lede og styre hele Kommuneforvaltningen, ligne og inddrive Skatter og aflægge til Rentekammeret det kommunale Regnskab m. m. Dette var ganske vist ikke særlig stort, men det revideredes med en Omstændelighed og en Smaalighed, der til Tider maa have virket ret irriterende, og nogle „Næser“ faldt der ikke saa sjældent af. Munchebergs nærmeste Foresatte, Stiftamtmand Rosenørn, var ham — tilsyneladende uden Grund — ikke gunstig, og alle disse Forhold — derunder maaske Sagerne om Porten og Skanderup Skov (se foran „Skanderup Skov og Sønneragre“) — maa have været Aarsagen til, at han i 1780 opgiver Byfogedembedet, som Sagens tredie Hovedperson, Consumptions-Forpagter Tolstrup, derefter fik.

Dr. Muncheberg blev derimod ved at beholde Birkefogedembedet, hvorfra han som en 78-aarig Mand entlediges i 1801. Han blev, samme Aar (1756) han kom til Skanderborg, gift med Sofie Magdalene Garde (f. 1724, d. 1807, Datter af Visiterer i København Christian Garde). I sin Ansøgning om Birkefogedembedet slaar han paa, at han under sit lange Studium har maattet gøre Gæld. Denne maa han dog være kommet over; thi medens han var i Skanderborg, var han en velhavende Mand, der ofte udlaante Penge mod Prioritet i Ejendom. Han, der boede i den Ejendom ved Siden af Hotel „Skandinavien“, der nu ejes af Skomagermester Fr. Petersen, holdt tre Tjenestefolk, Heste og Karet. Befordring og Kusk udlaante han med stor Liberalitet og uden Vederlag til Byens Borgere til Bryllupper, Barsler og deslige Højtideligheder.

Som et Kuriosum kan anføres, at som Embedsmand var han i Rangen, men uden Pligt til Rangsskat; men Titlen Dr. juris førte ham ogsaa ind blandt Rangspersonerne (i Klasse med Consistorialraad), og derfor maatte han betale Rangsskat 3 Mark pr. Kvartal, der figurerer i Byens Regnskaber til Staten Aar efter Aar. — Dr. Muncheberg, hvis Ægteskab synes at have været barnløst, døde den 3. Februar 1813.

Det Billede, man af Forhør, Domme og skriftlige Udarbejdelser faar, er en rolig, omhyggelig, meget omstændelig Mand, der vilde alle vel. Han kan i Dommene godt stikke en Spids ud til Parter eller Prokuratorer, men Begrundelserne er klare, og Dommene falder uden Per-

sonsanseelse. Hans Sprog er simpelt og klart og behagelig frit for den Overbrodering med fremmede — særlig franske — Ord, der paa den Tid var saa almindelig.

Hans Efterfølger som Byfoged i Skanderborg blev, som allerede nævnt, Ulrich Chr. Tolstrup. Han blev født 1736 (døbt, dominicus-judicia, d. e. 18. Marts) i Uth Sogn, Søn af Skovrider og Birke-dommer ved Boller Birk Christian Andersen Tolstrup. Faderen blev exam. juris 13. Januar 1748 med Karakter og Vedtegning: „Ej ubequem til dette ringe Embede. Kaldet til Birkedommer til Boller Birk“.

Hvornaar Ulrich Chr. Tolstrup kom til Skanderborg,*) hvor han hurtigt oparbejdede en betydelig Sagførerforretning, kan ikke ses. Hans Navn træffes første Gang 1763 i Bythingsprotokollen. Kongelig Bevil-ling som Prokurator havde han ikke, men han har mulig haft Amt-mandsbevilling. Den 25. Maj 1764 holdt han Bryllup med den velha-vende Købmandsenke Anne Marie Leegaard. (Hun, der døde 22. Oktbr. 1813 i Skanderborg, 81 Aar gl., var Datter af Herredsskriver i Tyrsting-Vrads Herreder Kristen Simonsen Ørting og Marie Pedersdatter. Hun blev gift i Vinding 23. Marts 1752 med Kristen Poulsen Leegaard fra Skanderborg, med hvem hun havde Sønnen Cammerraad Poul Chr. Leegaard, der byggede Leegaardslyst) Ved dette Giftermaal blev Tol-strup en velhavende Mand, der ofte kunde laane Penge ud, og som paa Auktionen i 1767 købte Dyrehaven for 5050 Rdl.

Foruden civile førte han mange offentlige Sager, og flere Gange blev han beskikket som Sættedommer. Det synes, som han ogsaa har assisteret Dr. Muncheberg en Del, og ganske givet efter Aftale med ham søgte han om Byfogedembedet, hvad han ogsaa fik Løfte paa.

16. Oktober 1779, altsaa i en Alder af 43 Aar, tager han nemlig pludselig Examen og bliver exam. juris med Karakter: „Ej ubekvem og temmelig vel til begge Prøver“ og faar Vedtegning: „Har Løfte om at vorde forestillet til Byfogedembedet i Skanderborg“.

1780 blev han Byfoged, og da Niels Wissing døde, fik han 1781 de to ikke helt daarlige Embeder som Byskriver i Skanderborg og Birke-skriver i det Skanderborgske Distrikt. Dommerembede og Skriver-embede var i den Tid skarpt adskilte og bestyredes oftest af forskel-lige Personer. 1. August 1800 blev han Medlem af Kommissionen ang. Laugene i Skanderborg, og 4. December 1801 blev han entlediget i Naade som Byfoged, Byskriver og Birkeskriver. Han døde den 6. Aug. 1819 paa Hald i Dollerup Sogn.

Tolstrup var en overmaade dygtig Mand, hvis klare og velskrevne

*) Naar L. Thane og Chr. Heilskov — Hist. Aarb. 1908 og 1920 — angiver Tol-strup som boende i Ladegaarde, mener jeg, det skyldes en Fejllæsning. Han nævnes altid som boende i Skanderborg og blev stor Husejer og Jordejer her.

Indlæg og Domme det er en Fornøjelse at læse. Regnskabsvæsen og Regnskabsaflæggelsen, som jo havde voldt Dr. Muncheberg en Del Knuder, klarede han med overlegen Lethed og Dygtighed. Hans aflagte Regnskaber for Byen er for en Del bevarede. De udmærker sig ved mønsterværdig Orden, Præcision, Klarhed og Overskuelighed, og de er skrevne med en Haandskrift saa smuk, at faa Kaligrafer kunde gøre ham det efter.

Hans to Sønner, Christian og Frederik Ludvig, blev begge exam. juris samme Dag, nemlig 6. Nov. 1789. Chr. Tolstrup, der en Tid var Fuldmægtig hos Kammerherre Puntz i Randers, blev gift med Madame Frisseborg til Sødal ved Viborg og købte 1810 sammen med Jacob Rosborg Herregaarden Hald for 55,000 Rdl. Frederik Ludvig Tolstrup blev Sagfører her i Byen og var en anset Mand, der bl. a. var Medlem af og Regnskabsfører for Skolekommissionen. Efter Faderen blev han Ejer af Sølund, ligesom han var Husejer paa Adelgade. I Aarene efter Statsbankerotten gik det tilbage for ham, og i 1824 blev Dyrehaven solgt ved Auktion. Han, der var gift med en Datter af den i 1801 afdøde Amtsfuldmægtig Hans Lauritzen, døde i Skanderborg 28. April 1826. En Datter af Byfoged Ulrich Chr. Tolstrup blev gift med Jacob Ingerslev Rosborg til Hald, og en anden Datter med Amtsforvalter i Skanderborg P. A. Holm.

Skanderborg Købstads Regnskaber 1774.

SOM DEN KONGEBY, Skanderborg fra sin Begyndelse var, blev dens Styrelse, dens Øvrighed, en anden, end den man træffer i andre Byer. Man træffer dér, selv i Byer der er endnu mindre, en à to Borgmestre og en Magistrat, et Raad. Her blev dens Øvrighed — fordi den nu var her, og der ingen Grund var til at udnævne andre — Lensmændene og Slotsskriverne fra 1583—1660 og derefter Amtsforvalterne fra 1660—1760. Disse Mænd havde først og fremmest til Pligt at paaligne og indkræve alle de mange kongelige Skatter, der Tid efter anden paalagdes, at indkassere Sigt- og Sagefaldspenge, at tage sig af den kriminelle Retspleje og at administrere Skiftevæsenet. Af sig selv fulgte det, at de maatte yderligere administrere det egentlige Kommunalvæsen. Den almindelige civile Retspleje for Byens Vedkommende henhørte under Skanderup Birk til 1668, under Hjemslev Herreds Ting indtil 15. Juni 1719 og derefter under Skanderborg Rytterdistrikts Birk.

Byen ønskede tidligt at faa sin egen Styrelse, og en Byfoged var den lovet i 1682; men det blev ikke til noget, antagelig fordi Kongen ikke vilde afse Penge til at lønne ham. I 1704 og 1705 androg Borgerne paa ny og fik 23. Decbr. 1705 Løfte, hvorhos Embedet blev opslaaet ledigt, men da Ansøgningerne indkom, blev de alle afslaaede, og det førte til intet. Dr. juris Muncheberg, der 1756 var bleven Birkefoged i Rytterdistriktet, optog Sagen i 1759, idet han særlig slog paa, at nu havde han under sig Politisagerne, medens Amtsforvalteren havde Skifterne og den egentlige Magistratsmyndighed, hvilket var uheldigt, og at det var meget bedre, at han fik det hele. Denne Gang gik det igennem. Muncheberg udnævntes til Byfoged 20. Juni 1760. Formerne for Købstadstyrelse havde da ændret sig, Magistrat og Borgmestere var mange Steder bortfaldne, og i Stedet var kommen en Borgernes Andel i Bystyrelsen gennem Taxerborgere og eligerede Mænd. Muncheberg og hans Efterfølgere blev derfor „eneste Magistratsperson“ og faktisk Byens enevældige Styrere, — dog under Amtmandens Overtilsyn, der betød meget, hvorimod Borgernes Repræsentanters Indflydelse i lang Tid var ret ringe.

Fra Lensmands- og Amtsforvaltertiden foreligger ingen Protokoller

og ingen Regnskaber, der er de vigtigste Kilder af alle til en By's Historie; men fra 1760 flyder Kilderne. Der er Tingbøger, Statsregnskaber fra 1761 og Kæmnerregnskaber fra 1772, begge de sidste desværre dog med et Hul fra henholdsvis 1790 og 1780 til 1820.

Nedenfor skal delvis gengives og gennemgaaes Regnskaberne for 1774, der er et nogenlunde typisk Aar.

Det er et lille Samfund, man føres ind i, set med Nutidsøjne. Befolkningen bestaar af 312 Personer over 12 Aar, hvilket med Datidens Børnerigdom vil sige, at der har været godt 500 Indbyggere; efter Mandtal 1787 var der 573.

Der var dog flere — og betydelig ældre Byer —, der var mindre, og i det hele maa erindres, at en By's Befolkning havde et helt andet Præg end nu. Bortset fra nogle faa Embedsmænd og Enker bestod den udelukkende af Folk, der drev Handel og særlig Haandværk. Tjenestemænd, Medhjælpere og Arbejdere kendtes ikke; i Smaabyerne var det en Sjældenhed, at en Haandværker havde en Svend. Der var naturligvis nogle, der havde Tjenestefolk, men ellers drev enhver sit selvstændige Virke, og ingen kom ind til Byen uden Maal og Med, og enhver Mand maatte klare sig selv, hvis han ikke var syg eller gammel.

Det kunde ogsaa gøres; thi ved Privilegier var Handel og Haandværk med faa Undtagelser bunden til Byerne. Borteliminerer man fra en moderne By alle de, der ikke enten driver eller tidligere har drevet Handel eller Haandværk, vil Tallet blive lille, endogsaa hvis man medregner Medhjælpere.

Byens Embedsmænd var 1774 Byfogden (Dr. jur. Muncheberg), Amtsforvalteren (Hoved), Slotspræsten (H. P. Lund), Capellanen (Schandorff), Slotsdegnen (Schade), Overførsteren (Jægermester Pultz) og Strandkontrolløren for Skanderborg Amt (Schmidt). Endelig var der nogle Pensionister: Generalinde Samitz, Oberstinde Brochdorff, Major Fiin, Regimentsquarttermester Dorschæus, Kaptejn Pultz og Majorinde Pultz, der var Rangspersoner, samt nogle Enker, der enten levede af deres Midler eller havde Smaahverv. Saa boede her ogsaa endnu den tidligere Amtsforvalter, Justitsraad Wøldiche, der vistnok var suspenderet eller afsat paa Grund af Uorden. Man finder Haandværk, der ikke mere er repræsenteret her i Byen. For Eksempel er der en Parykmager (Frederik Benner), en Katuntrykker (Peder trycker), to Feldberedere (Garvere) og en Saarlæge (Chirurgus Christian Thiiil).

Byens Regnskaber er ikke store eller vidtløftige, men der maa her tages i Betragtning for det første, at de Fordringer, der stilledes til det offentlige, var uendelig smaa, for det andet, at mange Ting til Byens Gavn og Bedste ordnedes af Borgerne selv uden nogensinde at komme paa Regnskab, og for det tredie, at Fattigvæsen og Skolevæsen var henlagt under særlige Institutioner, der paalagde Borgerne de dertil

fornødne Bidrag og fungerede uden for Byens egentlige Forvaltning og Regnskab. Byfogden aflagde Byens Regnskab, som derefter paa-
tegnedes af Amtmanden, som videresendte det til Rentekammeret, hvor
det underkastedes en meget grundig og undertiden ret smaalig Revision.
Anmærkningerne er mange, og Regnskabet maatte gerne et Par Gange
tilbage til Byfogden, der maatte give Forklaringer i Hobetal og præ-
stere nye Bilag, før det endelig blev godkendt.

Statsregnskaberne indsendtes direkte til Rentekammeret.

REGNSKAB
over
Indtægter og Udgifter
for
SKANDERBORG BYE
i
Aaret 1774.

—
I n d t æ g t.

Efter hosfølgende Kæmneren Jens Stillings documen- terede Regnskaber haver Indtægten for dette Aar været	241 Rdl. 88 Sk.
Brand Skatten af Byen som sædvanlig	37 - 80 -
Summa Indtægt	279 Rdl. 72 Sk.

U d g i f t.

Efter bemeldte Regnskab haver Udgifterne for dette Aar været	187 Rdl. 72 Sk.
Efter hosfølgende Hr. Stiftamtmandens Kvittering er betalt Brandskat af Byen.....	37 - 80 -
I Behold efter Kæmnerens Regnskab.....	54 - 16 -
Summa Udgift	279 Rdl. 72 Sk.

som balancerer med Indtægten, hvormed dette Regnskab sluttet.

Skanderborg, den 31. December 1774.

F. C. M u n c h e b e r g.

— — —
Dette Regnskab, der maa betegnes som Hovedregnskab, har Stift-
amtmandens Paategning (21. Februar 1775) om, at der derimod intet
vides at erindre. Som Hovedbilag følger:

Kæmner-Regnskab
over
Indtægter og Udgifter
for
S K A N D E R B O R G B Y E,
som har været mig anbeføret
udi
Aaret 1774.

	Rdl.	Sk.
I n d t æ g t.		
1. Efter forrige Aars Kæmnerregnskab er Beholdningen..	—	—
2. Byens aarlige Indtægter:		
Fiskerie Forpagtnings Penge af Søen for Byens Grund for dette Aar, som ved Auction er i 3 Aar bortforpag- tet til Sr. Uldrich Bruhn i Skanderborg	1	—
Andre Indtægter haver Byen ikke, dog bereignes for det imellem Byen og Baraquerne værende og ved Auch- tion bortsolgte Plankeværk, der efter Auctions For- retningen er	27	14
Den Hjelpe Penge, som Hr. Doktor og Byfoged Mun- cheberg efter Rescriptet af 10de Martii sidst erligger til det mellem Byen og Baraquerne opsatte Plankeværks Bekostning, har jeg efter ordre modtaget og er.....	20	—
Ligesaa efter Ordre annammet af Hans Peter Them ..	6	—
3. Da Indtægterne ere ikke tilstrækkelige til Udgifterne; Saa er forfattet		
a) En Ligning paa Byen, hvis Beløb efter Byfogdens paategning paa Lignings Forretningen, som herhos følger og af mig er oppebaaret og er	50	16
b) Ligesa er den Skorstensfejeren her i Byen accor- derede Løn efter den derover for en Del aar siden gjordte Ligning paa enhver Skorsteen, for dette Aar af mig imodtaget efter Hr. Byfogdens Ordre	17	—
4. Den sidste halve Del af Inquarterings - Hielpeskatten efter den med forrige Aars Kæmner Regnskab indsendte Ligning, der til 20de Martii sidst var forfalden, har jeg efter Hr. Byfogdens ordre annammet, som er	120	58
Fortegnelse paa det Inventarium, som findes i de Byen til- hørende Publique Bygninger, fremlægges under Litr. H. Og endelig anføres Brand-Skatten fra 8. Juli 1773 til samme Tid 1774	37	80
Summa	279	72

U d g i f t.	Rdl.	Sk.
1. Reparations Bekostninger paa Byens Publique Bygninger med videre, nemlig:		
a) Skolehuset	—	—
b) Hyrde og Vægterhuset, som er een Bygning. Efter Ordre og quitteret Regning er betalt til Smeden . .	—	32
c) Begge Bye-Portene. Efter Ordre og Regning er til Smeden betalt	—	64*)
Ligesaa, betalt med	1	72
Ligesaa	—	68
d) For Sprøjternes Reparation og Smørelse er betalt efter Ordre og quitteret Regning	2	25
e) Broen imellem Byen og det nedbrudte Slot, er Repareret toe Gange i dette Aar, hvorfor efter Ordre og quittering er betalt	3	48
2. Byens Betienteres Aarlige Løn:		
a) Til Byens tienere er efter Hr. Byefogdens Ordre betalt et Aars Løn med	2	—
b) Til Skorstensfeyeren for at Renovere Byens Skorsteene, er betalt den ham accorderede Løn med . .	20	—
3. Adskillige udgifter som ei til foranførte Poster kand anføres nemlig		
a) Efter Hr. Byefogdens quittering betalt af Byens Publique Bygninger, til de Existerede Brandskaders Erstatning i afvigte aar	—	24
b) Efter Ordre betalt til Hr. Byeskriver Wissing det hannem efter Hr. Stiftsbefalingsmand Schouboes ordre, Aarlig tillagte for at skrive i Brandretten . .	4	—
c) Ligesa efter Hr. Byefogdens Ordres betalt Leyen af Byetings-Stuen for 2 Aar til Sr. Byhner med	8	—
d) Brevporto af Breve, Byens affaire og Stiftets almindelige Brandtvæsen angaaende er betalt med	—	44
e) For at føre Sagen paa Byens Vegne, imod Glarmester Them angaaende Plankeværkets Bekostning imellem Byen og Baraquerne er efter Ordre og Regning betalt til Sr. Tolstrup	6	16
	50	09

*) 1 Rigsdaler = 6 Mark; 1 Mark = 16 Skilling. I Regnskaber bruges Markenheden sjældnere.

	Transport	50	09
f)	For forrettet Auchtung over bemeldte Plankeværk er betalt: Til Hr. Doctor og Byefoged Muncheberg efter quittering	1	28
	Til Hr. Byeskriver Wissing efter ordre og quittering	1	30
g)	Til Vognleie for Befordring med Sr. Bloch, herfra til Aarhus og herfra igien til Horsens, er, efter Regninger og Hr. Byefogdens paategning betalt . .	2	24
h)	For at bortkaste Sneen af Vejen paa Byens Mark for den agende Post, er, betalt	—	32
i)	For fire kvarter til nogle over- og under-officerer, som har logeret hos Sr. Fogh og Sr. Ustrup her i Byen, er, efter deres Regninger med Hr. Byefogdens paategninger betalt	2	50
k)	Til forrige Aars Kæmner Peder Jensen, er, efter ordre betalt de af ham udlagte og tilgodehavende	6	63
l)	Efter Hr. Byefogdens quittering betalt den Del som aarlig skal svares her af Byen til Provincial Physicum i Aarhus for i Aar med	2	44
4.	Efter Ordre og quittering betalt den sidste Termin af Indquarterings Hjelpe-Skatten i Aarhus som til sidst afvigte 20de Martii var forfalden med	120	80
	Brandskatten for 8de Julii 1773 til sidste dato	37	80
5.	Bliver da Beholdningen til Aarets Udgang contant	54	16

Summa 279 72

Skanderborg, den 31. December 1774.

J. Stilling.

— — —
Angaaende de forskellige Poster skal oplyses:

Fiskeriet blev bortauktioneret for 3 Aar ad Gangen, og det var ved en Auktion holdt den 16. Januar 1773 i Hans Friis' Hus tilslaaet Feldbereder Ulrich Bruhn for 1 Rdl. aarlig (tidligere Forpagter var Prokurator Enevold Bang). Forpagteren fik Ret til at fiske ud for saavel Byens Grund som ud for de Jorder, „som af en Deel i Byen til Behagelighed og i Fæste have“. Lodsejerne havde ikke Fiskeret, „dog om nogen i Byen uden for sin Hauge vilde lægge en liden Ruse ud, bliver det ham uformeent, saavidt hand fra Landet kan lange, uden at bruge

dertil enten Baaed eller Skib, ligesom det og bliver Fattige Folk uformeent at angle, hvor dertil er Lejlighed. Det i Søen staaende blaae Tag eller Siver maa den pagtende ej tilegne sig, for saa vidt der fra Landet kand vodes ud dertil.“

Summen for Auktionering af Plankeværk og Hjælpepenge fra Byfogden og Hans Peter Them refererer sig til den foran omtalte Sag om Sønderports Flytning.

Beløbet 50 Rdl. 16 Sk. (Grund- og Næringsskatter) er den egentlige Kommuneskat, der lignedes dels paa alle Grundejere (med 33 Rdl. 3 Mk. 4 Sk.) og dels paa de, der drev Næring ifølge Borgerskab med 16 Rdl. 3 Mk. 12 Sk. Skattelisten herfor, der er udarbejdet af Takserborgerne og forrige Aars Kæmner, viser, at Kapellan Schandorff svarede størst Grundskat, nemlig 2 Rdl. 1 Mk. 12 Sk.; derefter kommer Generalinde Samitz (1, 3, 5), Sr. Tolstrup (1, 2, 14), Sr. Beyer (1, 1, 15), Sr. Jes Wilhelm (1, 1, 10), Købmand Hans Friis (1, 0, 10), Jægermester Pultz (1, 0, 5), Byfoged Muncheberg (0, 4, 5).

Størst Næringsskat svarer Købmand Hans Friis, Prokurator Tolstrup (der enten maa antages at have videredrevet den Købmandsforretning, han fik med sin Hustru — Købmand Chr. Leegaards Enke —, eller maa antages at svare Næringsskat i sin Egenskab af Consumptionsforpagter), Gæstgiver Ustrup, Værtshusholder og Brændevinsbrænder Jens Stilling og Michel Madsen og Broder.

Byen havde egen Skorstensfejer, der lønnedes af Kommunekassen med ialt 20 Rdl. aarlig. Husejerne betalte i Skorstensfejerpenge 8 Skilling aarlig pr. Skorsten og det dobbelte, hvis Huset var „to loft høyt“. Af saadanne var der efter en Skorstensfejerliste fra 1761 ialt 4, tilhørende henholdsvis Major Pultz, Niels Ustrup, Seigneur Beyer og Justitsraad Wøldiche.

Den store Indkvarteringsskat, 120 Rdl. 58 Sk., der langt overstiger alle almindelige Kommunalafgifter, indbetaltes til Aarhus Magistrat, der ligeledes fik Skatten fra andre af Stiftets Byer, vistnok som Vederlag fordi Aarhus paa det Tidspunkt alene havde Garnison. Det var iøvrigt billigere end selv at have den. I 1780 har Byen en Indkvartering en Del af Aaret, hvilket kostede den 630 Rdl.

Brandskatten, 37 Rdl. 80 Sk., svaredes efter Repartition paa Stiftets Købstæder og betaltes til Stiftamtmanden.

Som Bilag til Indtægtssiden følger

Specification

Paa det ved de Publique Bygninger i Schanderborg befindende og Byen tilhørende Inventarium:

1. I Sprøjte og Liig-Vogn Huuset
en Liig-Vogn med Himmel og Gardiner

- 3 Slange Sprøite med ophalingstov
- 3 Øxer
- 3 Haand-Sprøiter af Kaaber
- 2 Vand kare Jern-Beslagne og med Sluffer at Kiøre paa
- 12 Brandspande
- en Løgte
- 2. I Vægterhuset
- en Sparbøsse
- 3. I Skolehuset
- en Jern Kakkellovn
- 2 Borde
- 8 Bænker.

— — —
 Sprøjte- og Ligvognshuset, i hvis ene Ende der tillige var et Boe for Byens Betjentere, som derfor gav en mindre Leje, var takseret til 50 Rdl., Vægter- og Hyrdehuset til 50 Rdl. og Skolehuset til 140 Rdl.

Til Udgiftssiden skal bemærkes:

Ved Siden af Nørreport, der var Byens Hovedport og altid benævnes „Byeporten“, var en Laage, formentlig for Fodgængere. Denne Laage er opraadnet og „gjøres af nye“ og Porten faar samtidig forskellig Istandsættelse.

Skomagere Søren Hansen Fynboe kommer med følgende „Reigning Paa hvad Reparation der har været paa slangerne ved sprøyter her i Schanderborg for indeværende aar: 2½ Allen Nye slange isat 1 Rdl. 4 Mk., derforuden en del syet paa slangerne 1 Mk., Smørrelse til Slangerne, Tran, 1 Mk. 9 Sk., Tællig 12 Sk., Sebe 2 Sk., Tiære 2 Sk., ialt 2 Rdl. 1 Mk. 16 Sk.“

Murer Rasmus Sørensen faar 3 Rdl. 48 Sk. „for forrettet Arbejde og Kiørsel med Føldning til den i Mellem Skanderborg Bye og for hen værende Slott værende Demning“.

„Byens Tjenere“ Niels Pedersen og Jens Jensen fik kun 1 Rdl. hver om Aaret. Sidstnævnte efterfølges af Christoffer Dresler. Stillingen, hvortil der mulig hørte delvis gratis Lejlighed, kan kun have været et lille Bierhverv. Om Skorstensfejeren berettes andetsteds.

Raadhus og Retslokaler havde man ikke. Aar efter Aar betales der 4 Rdl. til Købmand Carl Christ. Byhner i Leje af Lokaler til Skanderborg Byting.

Seigneur Tolstrups Regning for Sagen mod Glarmester Them lød saaledes: „Stemplet Papier til Stævning 6 Skilling, Forsegling Penge 1 Mk. 4 Sk., Stemplet Papier til et Indlæg 6 Sk., Do. til en Erindring fra Hr. Doctor Muncheberg til Glarmesteren 6 Sk., Do. til en Pro Memoria fra Byens Kæmner til Hr. Doctor Muncheberg 6 Sk., Do. til Laugsdags Forelæggelse 12 Sk., Dommerens Forsegling Penge 1 Mk.

4 Sk., Til Licitations Forretningen leveret Stemplet Papier 1 Mk. 8 Sk., Til Dommen 3 Ark Stemplet Papier 4 Mk. 8 Sk., Dommens Forsegling 1 Mk. 4 Sk., Sammes Forkyndelse 1 Mk., I Sallarium for Sagen at føre 4 Rdl.; ialt 6 Rdl. 16 Sk.“

Beløbene, der er udredede til Over- og Underofficerers Ophold, vedrører Session, under hvis Holdelse de paagældende skulde have „frie og convenable Quarteer“.

Regnskaberne over Afgifter til Staten er i to Afdelinger, hvoraf den første omfatter „Sigt, Sagefald med videre uvisse Indkomster“.

I n d t æ g t.

1. Leyermaals Bøder betalt af Niels Rasmussen i Skanderborg efter Aftingnings Tingsvidne	4 Rdl.
at han haver udstaaet sin Arrest paa Vand og Brød i 8 Dage bevidner Arrest Forvareren Niels Nielsens Attest	
2. Leyermaals Bøder betalt af Bodild Christensdaatter af Brørup efter Aftingning	2 -
hun haver endnu Barn ved Brystet og derfor ey paa Vand og Brød efter Rescriptet haver kunnet blive indsat endnu.	
3. Ingen Bøder, Forlougspenge eller deslige er faldet ved Retten paa Skanderborg Byting	

6 Rdl.

Efter Quittering fra Amtstuen er betalt 6 Rdl., hvormed dette Regnskab sluttes.

Skanderborg, den 31. Decbr. 1774.

F. C. M u n c h e b e r g.

— — —

De to Syndere, der svarer Lejermaalsbøder, var Niels Rasmussen, tilforn tjenende Fru Obristinde Brochdorff i Schanderborg, og Bodil Christensdatter, der havde tjent sammesteds, men var flyttet til Brørup. Efter Danske Lov 6—13—1 straffedes Lejermaal med: 1) Bøder (Manden 24 Lod Sølv og Kvinden 12 Lod Sølv) og 2) aabenbar Skrifte. Var man uformuende, kunde Øvrigheden nedsætte Bøderne (aftinge dem), men noget skulde betales. Kunde man ikke betale det aftingede Beløb, straffedes man paa Kroppen (det vil sige for Mænds Vedkommende Fæstningsstraf og for Kvinderne Spindehus). Saadan Straf regnedes ikke for uærlig, og den maatte „ikke lægges nogen til moralsk Last eller Fejl, da den alene skyldtes Uformuenhed“. Foruden Bøden skulde der tillige „udstaaes Kirkens Disciplin“, d. v. s. staas aabenbar Skrifte. Denne meget ydmygende Straf bortfaldt dog ved Forordning af 8. Juli 1767, og i Stedet for traadte Fængsel paa Vand og Brød i 8 Dage. —

Bodil slap foreløbig, indtil Barnet var vænnet fra, men Niels maatte i Arresten, der var i Kælderen i Slottets gamle Porthus, som blev staaende i mange Aar efter selve Slottets Nedbrydning.

Lejermaalssager træffes omtrent i hvert eneste Regnskab. Var det begaaet oftere, var det dyrere. Frederik Sørensen, kaldet Murmand, i Lundum havde 1763, skønt gift, besvangret Maren Jensdatter, Rytter Stegmans Enke i Skanderborg. Hun, der havde tre smaa Børn, „hvoraf den ene er vandførd“, og sad i smaa Kaar, slap med 1 Rdl. og offentlig Skrifte, mens Frederik, „da det var anden Gang, hand i sit Ægteskab sig i saa Maade havde forset“, dømtes til 16 Daler.

Den anden Del af Statsregnskabet, der er for vidtløftigt til her at kunne gengives in extenso, omfatter de rene Statsskatter, der udrededes maanedsviis og derfor varierer som Følge af Tilgang og Afgang i Mandtallet.

Statsskatten, der svaredes i Henhold til Forordning af 23. Septbr. 1762, var en Kopskat. Af hver Person over 12 Aar skulde der svares 12 Skilling maanedlig, og Byen var ansvarlig for, at Skatterne kom ind. Husbonden skulde betale for alle til Husstanden hørende Personer over 12 Aar. De fattige svarede halv eller slet ingen Skat, og det, der kom til at restere fra disse, lignedes paa de mere velhavende Borgere. — Mandtalslisten viser ialt 312 Personer over 12 Aar. Halvfattige var 15 og helt fattige 25.

Embedsmændene maatte betale en ekstra Embedsskat, som ikke var saa helt lille: Sognepræsten Hr. Lund 25 Rdl. 3 Mk. 12 Sk., Capellanen Schandorph 13 Rdl., Degnen Schade 5 Rdl. 2 Mk. 7 Sk., Byfoged og Birkedommer Muncheberg 11 Rdl. Summa 55 Rdl. 3 Sk.

By- og Birkeskriver Niels Wissing boede uden for Byen (paa Sarabjerg) og betalte Skatter direkte til Amtstuen. Rangspersonerne svarede Rangskat, der androg ialt ca. 85 Rdl. aarlig.

Saa svaredes der endelig en Skat, som man i vore Dage vilde kalde en Rente- eller Kuponskat, paa $\frac{1}{4}$ pro cento af de Kapitaler, som stod paa Rente i Huse og Gaarde i Skanderborg By. Ialt indestod der som Prioritetsgæld i 1774 i Skanderborg 8872 Rdl. 2 Mk., og i Renteskat svaredes 12 Rdl. 5 Mk. 11 Sk.

Brandassurancesummen for samtlige Ejendomme haves ikke. Den angives i 1769 til 32560 Rdl.

Af Statsskattelisten for 1774, der paa mange Maader giver et Indtryk af Byen og dens Beboere, skal her gengives det første Afsnit: „Personernes Navne og de som have Rang, deres Character“.

Uden Porten.

Karen Anders Daatter.
Søren Andersen og Hustrue.
Rasmus Sørensen og Kone.

Christopher Johansen og Kone.
Peder Dideriksen og Kone.
Mad. Mønster.

Adelgaden.

Peder Nielsens Enke.
Tolstrup og Hustrue.
Jens Vægter.
Peder Smed og Hustrue.
Frue Obristinde Brochdorff.
Hans Dreyers Enke.
Rasmus Sørrensen og Kone.
Fru Generalmajorinde Samitz.
Rasmus Pedersens Enke.
Sr. Dorschæus og Kone.
Guldsmed Bagge og Kone.
Jens Pallesens Enke.
Jens Andersen og Kone.
Christen Pallesen og Kone.
Peder Skomager og Kone.
Hans Friis og Hustrue.
Baltzer Bager og Kone.
Søren Baggers Enke.
Jens Dreyers Enke.
Hans Fynboe og Kone.
Søren Fynboe og Kone.
Carl Byhner.
Johan Beyer og Hustrue.
Jørgen Knudsen.
Frue Majorinde Pultz.
Hr. Jægermester Pultz.
Hr. Capitain Pultz.
Niels Ustrup og Kone.
Dr. Muncheberg og Hustrue.
Fogh og Hustrue.
Mathias Mørch og Hustrue.
Niels Skov Snedker og Hustrue.
Rasmus Baadstrup og Kone.
Madame Stausholm.
Mad. Lyster.
Mad. Rosborg.
Espen Laursen og Hustrue.
Christen Wrold og Kone.
Jens Nielsen og Kone.
Niels Baes's Enke.
Mad. Hatting.
Erich Hem og Kone.
Key Isachsen og Kone.
Søren Hass's Enke.
Lars Broersen.
Rasmus Boes og Kone.
Anders Vævers Enke.
Hr. Lund og Kiæreste.
Hans Peter Them og Kone.
Jens Stilling og Kone.

Hr. Justitsraad Wøldiche.
Amtsforsvalter Hoved og Kone.
Hr. Major Fiin og Frue.
Mad. Wilhelm.

Paa Bakken.

Johan Saddelmager og Kone.
Christian Benner og Kone.
Jens Møller og Kone.
Todberg og Hustrue.
Poul Fynboe og Kone.
Jakob Feldbereder.
Ulrich Bruhn og Kone.
Peder Murmands Enke.
Anders Snedker og Hustrue.
Hr. Schandorph og Hustrue.
Monsieur Schandorph.

Den liden Gade.

Rasmus Fynboes Enke.
Thiil og Kone.
Jomfrue Thoersen.
Jørgen Balle og Kone.
Christen Snedker og Kone.
Henrich Snedkers Enke.
Niels Thorsen og Hustrue.
Niels Klockers Enke.
Søren Skrædder og Kone.
Skoleholder Glahn.
Anders Feldbereder og Kone.
Hans Eilertsen og Kone.
Johan Fr. Wilhelm og Kone.
Christopher Skræder og Kone.
Christen Hedegaards Enke.
Jens Rasmussens Enke.
Peder Pedersen og Kone.
Controlleur Schmidt og Kone.
Niels Skræder og Kone.
Degnen Schade og Hustrue.
Benner og Kone.
Jens Væver og Kone.
Niels Væver.
Anders Hattemager og Kone.
Lars Mathiesen og Kone.
Niels Veyle og Kone.
Jens Bech og Kone.
Adrian Pedersen og Kone.
Rasmus Jespersen og Kone.
Niels Skov og Kone.
Jakob Olesen og Kone.
Søren Kleinsmeds Enke.

Hans Skyttes Enke.
Dresler og Hustrue.
Niels Madsen.
Margret Tams.
Søren Jensen og Kone.
Marie Ravn.

Niels Mikkelsen og Kone.
Bendix Andreassen og Kone.
Niels Nikolajsen.
Jomfrue Steenstrup.
Mad. Bang.
Saxilds Enke.

Listen, der er udfærdiget af Dr. Muncheberg personlig, viser, at man lever under Rangforordningens Vælde. Kun Damer, hvis Mænd var i Rangen, var Fruer, og Mændene fik Titulaturen Hr. Uden for Rangen, men lidt højere paa Straa, var Hustruen Madame og Herren Seigneur, og hvis han var ugift Monsieur. Naar Slotspræst Lunds Hustru benævnes Kiæreste, er det en Artighed og det samme som Frue. Som Byfoged var Dr. Muncheberg ikke i Rangen, men han var det i Kraft af, at han var Doctor juris utriusque, og det maa være af en for den Tid usædvanlig Beskedenhed, at han kalder sin bedre Halvdel for sin Hustru. At der er en ganske skarp Forskel mellem Hustru og Kone, er helt klart. — Af Listen kan et og andet ses om, hvor paa Gaderne de vedkommende boede. Tolstrup maa have boet i Adelgade Nr. 39, idet den nuværende Hjørneejendom vistnok ikke stod dengang. Generalinde Samitz, hvis Ejendom var Byens anseeligste, har boet tæt ved paa Hovedgaden, men hvor kan ikke ses. Pultz'erne boede, hvor nuværende Hotel „Skandinavien“ er, og Byfogden i nuværende Skomagermester Fr. Petersens Ejendom. Derefter kommer adjungeret Byskriver Fogh og Farver Mathias Mørck. Justitsraad Wøldiche har vist boet, hvor nu Dommergaarden ligger. Beyer og Them ejede de to Barakgaarde, men boede der ikke. Madame Wilhelm, Enke efter den velhavende Købmand Jes Wilhelm, boede omtrent ved Siden af Østre Barakker.

Byens valgte Mænd og Tjenere.

ET SAMFUNDS Kamp og Liv gennem lange Tidsafsnit præges ikke alene af de skiftende Forfatninger, Love og Regler, hvorunder der leves, men ogsaa af de Mænd, der sættes til at udføre Paabud og Forbud. Det kan derfor ikke være uden Interesse at se, hvilke Mænd et Samfund i det mindre — et Bysamfund — har haft til at byde og befale og styre og lede efter Paabudene fra oven, men ogsaa, hvem Samfundet har sat til at udøve sin egen Villie i stort som i smaat, ude og inde, i Raadssal saavel som paa Gade og Mark.

I det følgende vil der blive gjort Forsøg paa at nævne saa mange som muligt af de Mænd, Byen har haft som Udøvere af sin Villie og til Varetagelse og Udførelse af sine Anliggender i Tiden siden 1770, forud for hvilken Tid der dels ikke kan tales om nogen virkelig borgerlig Andel i Bystyrelsen, og der dels ikke foreligger tilstrækkeligt Kildestof til en Bedømmelse af Byens Styre og Byens Liv.

Undersøgelsen kunde — og burde muligvis — have omfattet flere, ikke mindst Fattigdirektion og Skoledirektion samt Ligningsborgere og forskellige Kommissioner, men Tid og Plads har forbudt dette.

Takserborgere og eligerede Mænd.

Oprindelig bestemte Byøvrigheden, baade hvor mange Penge Borgere havde at udrede hvert Aar og lignede selv Skatten paa de enkelte. Heri skete der Forandring ved Forordning af 7. April 1619, hvis Regler senere udvidedes i D. L. 3.—6., hvorefter Skatteligningen overgaar til Takserborgere. Hver 3. Januar skulde hele Borgerskabet møde og vælge to eller flere Borgere, som have boet i Byen en lang Tid og kender Borgernes Lejlighed, og hvilke sammen med forrige Aars Kæmner skal taxere dem, som bo i Byen, hvorefter Udgiften til Geistlig og Verdslig Brug skal paa hver en beregnes.

Disse Regler betød den Gang et meget stort Fremskridt. Raadet blev fjernet fra Indflydelse paa selve Skattens Fordeling, der nu fastsattes af Borgere, frit valgte af de andre Borgere, og megen Vilkaarlighed fjernedes, ligesom Borgere med Takserborgerne som Talsmænd fik Føling med og en begyndende Indflydelse paa Byens Styrelse.

Institutionen bibeholdtes lige indtil Kommunalforfatningen af 1837. Flere Takserborgere kendes fra Tiden 1772—80, og fra 1820erne kan deres Valg nogenlunde følges.

Eligerede Mænd eller eligerede Borgere*) var i det 18. Aarhundrede og Begyndelsen af det 19. Aarhundrede Betegnelsen for et Borgerudvalg, med hvilke Magistraten eller, hvor ingen var som her i Skanderborg, Byfogden maatte dele sin Myndighed. Reglerne om Valget af dem og deres Antal og Myndighed vekslede oprindelig fra By til By og var ofte ret ubestemte, og ret langsomt trængte de igennem. Ved Reskript af 20. April 1791 bestemtes det, at Raadstuesamlinger uden Magistratens og de eligeredes Deltagelse ingen Beslutning kunde tage, og fra 1797 fik Borgerne Indflydelse paa Valget af dem, hvilket dog senere indskrænkedes noget ved Reskript af 1807, hvorefter Borgerne kun til eligerede kunde stemme paa visse af Magistraten (Byfogden) foreslæaede Personer, og saa skulde Valget endda stadfæstes af Amtmanden.

Hvis de eligerede var Folk, der kunde hævde sig overfor Byfogden eller Magistraten, betød de, at Borgerskabet havde en virkelig Indflydelse paa Byens Styre, idet det fra 1787 var fastsat, at de eligerede Mænd havde en virkelig Medbestemmelsesret i kommunale Sager, saasom Byens Indtægter og Udgifter, faste Ejendomme o. lign., idet ingen Skat kunde paalægges, uden at de var hørte, og ingen Udgift afholdes uden deres Godkendelse, men var de og Byfogden (Magistraten) uenige, gik Sagen til Amtet, der kunde afgøre den efter sit eget Skøn.

1781 træffes der eligerede Borgere i Skanderborg, og det ses, at Antallet var to, men først fra 1821 kan de følges. De to sidste gik over i Borgerrepræsentationen.

Eligerede Mænd.

Farver T. Fischer	ca. 1821—33
J. Baastrup	—24
Købmand P. Thomsen	1824—37
Købmand L. Thomsen	1834—37.

Som et Led i ældre Tidens Bystyre maa nævnes Raadstuesamlinger, der var en Forsamling af hele Borgerskabet sammenkaldt til Drøftelse af Byens Anliggender. Forannævnte Reskript af 20. April 1791 fastslog paa den anden Side de eligerede Borgeres Pligt til at holde Raadstuesamlinger om vigtige Anliggender. Institutionen opretholdtes indtil 1868. — Bevarede Raadstueprotokoller fra efter 1820 viser, at saadanne Samlinger af og til har været afholdte her i Byen

*) P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark I, pag. 28, og Professor P. Johs. Jørgensen i Salmonsens Konversationslexikon: Eligerede Mænd.

angaaende visse Almenanliggende, f. Eks. angaaende løs Kvægdrift, Gaders Belysning, Kommunens Køb af Ejendomme o. a.

Borgerrepræsentanter.

Ved kgl. Anordning af 24. Oktober 1837 indførtes Købstædernes Selvstyre. Det hedder i denne, at det har været „Vort Hovedøjemed at forskaffe Borgerne Adgang til ved selvvalgte Repræsentanter at bestyre samtlige deres økonomiske Anliggende, dog under den Medvirkning og det Tilsyn af de af os beskikkede Embedsmænd, som er fornødent til yderligere Sikkerhed for, at det tilbørlige Hensyn saavel til Statens almindelige Interesser som til selve Kommunens fremtidige Vel ikke sættes tilside“.

Herefter blev det Borgerne selv, der skulde bestemme „udi alle Anliggende, Kjøbstadens Ejendomme og Indretninger, Indtægter og Udgifter vedkommende“, og Byfoged og Magistrat kunde ikke uden deres Samtykke tage nogen Beslutning.

Alligevel var Bystyret forskelligt fra Nutidens. De udvalgte Mænd kunde sætte enhver Byens Tarv vedkommende Genstand under Overvejelse, men Øvrigheden bestemte, om Beslutningen kunde komme til Udførelse eller ikke. Satte Øvrigheden sig derimod, kunde der ganske vist klages til højere Øvrighed, men betydelig indskrænket var Friheden alligevel.

Der skulde hvert Aar udarbejdes et Overslag over Indtægter (Budget), men dette skulde, forinden det kunde anvendes, godkendes af Amtmanden.

Helt undtagne fra den almindelige Kommunalforvaltnings Myndighed var ekstraordinære Foranstaltninger, saasom Optagelse af Laan, Forlængelse af Laans Afbetalingsterminer, Pensioner, hvortil der ikke havdes speciel Hjemmel, Gratifikationer, Afhændelse af Byens faste Ejendomme, Bygningsarbejder, som ikke kunne iværksættes uden en Forhøjelse af det Skattebeløb, som Kommunen i de nærmest foregaaende tre Aar efter Middeltal havde svaret etc.

Betydningsfuldt og nyt var det, at Købstadens Skatteligning fremtidigt skulde foretages enten af Kommunalbestyrelsen eller af en særskilt Ligningskommission, der skulde bestaa af Kæmneren og et vist Antal Borgere, som valgte af det samlede Borgerskab for tre Aar og saaledes, at en Trediedel afgik aarlig. Det stod Købstæderne frit for, om de vilde have Ligningskommission eller ikke.

Tidligere havde Fattigcommissionerne og Skolecommissionerne selvstændigt udskrevet særskilte Ligninger paa Borgerskabet paa de til disse Institutioners Virke fornødne Beløb. Ogsaa dette bortfaldt. Udgifterne dertil indgik i den almindelige Ligning, og fremtidigt skulde Kæmneren efter Ordre fra Øvrighed og Kommunalbestyrelse „udtælle“

til disse særskilte Administrationer, hvad de af Skattebeløbet behøvede til Bestridelse af de dem vedkommende Udgifter. Der skulde dog føres et særskilt Regnskab saavel for Skolevæsen som for Fattigvæsen.

Bystyret blev herved meget forenklet. Det bestod — Anordningens § 1 — af „den af os beskikkede Magistrat, eller hvor ingen saadan er, Byfogden, i Forening med dens udvalgte Borgere under Tilsyn af Amtmanden og Vort Kancellies Overbestyrelse“.

Raadstuesamlinger kunde indkaldes, naar Kancelliet forlangte det, og det derhos drejede sig „om en sær vigtig og derhos overordentlig Foranstaltning“.

Takserborgerne bortfaldt. Betegnelsen eligerede Borgere faldt ligeledes bort, og der skulde i hver By vælges et Antal Borgerrepræsentanter — ikke under 5 og ikke over 18 —, og Magistratens Forslagsret bortfaldt. Valgberettigede var kun Folk, der havde Borgerskab, det vil sige drev Næring, men de, der ejede Gaarde eller Huse og boede i Byen, skulde herefter have Adgang til — selv om de ikke var Næringsdrivende — at vinde Borgerskab og aflægge Borgered. Ejendommen skulde dog have en vis Værdi, som skulde bestemmes i et Regulativ, der stadfæstedes af Kancelliet. Andre Indbyggere, der ikke drev Næring — f. Eks. Embedsmænd — og ikke ejede Ejendom, havde ikke Valgret og var ikke valgbare, og selvfølgelig ikke Svende, Tyende, Daglejere o. a. To Trediedele af Borgerrepræsentanterne skulde være Grundejere, og Valgene gjaldt for 6 Aar ad Gangen, men hvert Aar skulde afgaa en Sjettedel; til at begynde med efter Lodtrækning. Ved hvert Aars Begyndelse skulde Repræsentationen vælge en Formand og en Viceformand.

Her i Byen fik man hurtigt sit Regulativ i Orden. Man bestemte sig til at oprette en særlig Ligningskommission. Census for Grundejere bestemtes til 400 Rdl., og Borgerrepræsentanternes Antal fastsattes til 6, hvilket var meget praktisk, idet herefter én skulde afgaa og én ny vælges hvert Aar.

Valgene skulde foregaa Dagen efter Nytaar, eller dog en af de nærmest paafølgende Dage, efter Valglister, der havde ligget til almindeligt Eftersyn 14 Dage i Forvejen. Almindeligvis varede det dog til noget efter Nytaar, før man blev færdig med alle Valgforberedelser. Stemmeafgivningen var offentlig.

Denne nye Kommunallov, der skulde træde i Kraft i Begyndelsen af 1838, saa snart man havde sit Regulativ i Orden, vakte megen Opmærksomhed i Byerne. „Med ikke ringe Forventninger indtræder den tænkende Del af Danmarks Kjøbstadindvaanere i Aaret 1838“, hedder det i „Helsingør Avis“s Nytaarsartikel.*) Før var Borgeren „i Forhold

*) P. Munch: Kjøbstadstyrelsen i Danmark II, pag. 162.

til den Kommune, hvor han levede og virkede, i det væsentlige kun til for at „skatte og skyld“ til samme; han bliver det nu ogsaa for at beslutte og handle — han bliver nu aktiv, hvor han før var passiv. Saaledes fremtræder fra 24. Oktober 1837 vort Kommunalliv i en friere, ædlere og fuldkomnere Skikkelse, og vi tør vel bygge derpaa store Forventninger.“ —

Fra andre Byer berettes om temmelig betydelig Valgdeltagelse ved det første Valg, men ogsaa om, at de følgende Aar bragte stærk Nedgang i Deltagelsen.

Nogen Valgkamp mellem Partier var der ikke Tale om af den gode Grund, at politisk Partideling saa godt som ikke kendtes i Provsbyerne. Det var som Regel den personlige Anseelse, der var bestemmende for, hvem der opnaaede Valg.

Her i Byen valgtes: Købmændene L. Thomsen, P. Thomsen og J. H. Overbye, Bygmester Fr. Møller, Bager S. Gjerndrup og Avlsbruger E. Eilersen. Til Formand valgtes L. Thomsen.

Nogen Valgbog er ikke bevaret før 1856, hvorfor Stemmatal, Vælgertal o. lign. ikke nøjagtigt kendes. Det angives (L. Thane p. 276), at der var 82 Vælgere, men kun 45 var valgbare.

Af en Raadstueprotokol ses det, at Byfogden og de seks Borgerrepræsentanter, der ogsaa kaldes deputerede Borgere, har holdt Møde den 11. April 1838. Kæmneren, Brændevinsbrænder O. Fastrup, oplyser her, at hans Kassebeholdning ultimo December f. A. var 202 Rigsdaler 6 Skilling, at Kommunekassen for indeværende Aar vil tilflyde i urefunderede Forskud 707 Rdl. 8 Skill., hvorefter man enstemmigt enes om at indkræve Grund- og Næringskatter for indeværende Aar med 300 Rigsdaler Sølv.

Bygmester Fr. Møller, der senere skulde komme til at deltage saa overmaade livligt i Byens kommunale Liv, andrager allerede 15. Juni samme Aar om Tilladelse til at udtræde af Repræsentationen, da han næsten bestandig maatte være fraværende som Brobygger for Vejvæsenet, hvilket bevilgedes.

Det paahvilede Borgerrepræsentanterne i Forening med Byfogden at føre det nøjeste Tilsyn med Byens Kassevæsen. Man bestemte derfor, at Byens Penge skulde bero i en paa Raadstuen hensat lukket Kasse forsynet med tre forskellige Laase, saaledes af Byfogden havde Nøglen til den ene, en Borgerrepræsentant Nøglen til den anden, og endelig beroede Nøglen til den tredie Laas hos Kæmneren, der havde Pligt til hvert Kvartal at meddele Byfogden og Repræsentationen en nøjagtig Kasse-Extrakt.

Alle disse Ting synes at være kommen i Orden i 1839, og de tre Nøgle-Indehavere, der nærmest maa anses som et Kasse- og Regnskabsudvalg, blev Byfogden (Blichfeldt), Kæmner Thomas Bræstrup og

Borgerrepræsentant, Farver Thrane, hvilke to sidstnævnte var valgte i dette Aar til deres respektive Hverv.

Det vedtoges at holde Møde den første søgne Torsdag i hver Maa-
ned. Senere (1840) forandredes det til Mandag.

Den nye Kommunallov forudsatte, at Borgernes Repræsentanter paa den ene Side og Magistraten (een eller flere Embedsmænd, som Regel kun en Byfoged) maatte samarbejde i Forstaaelse, idet ingen af Parterne alene kunde træffe egentlige Beslutninger. Det kunde knibe noget for en ældre Embedsmand i en hidtil ukendt Grad at skulle dele sin Magt med Haandværkere og Næringsdrivende, som han, og ingen-
lunde uden Grund, mente stod under ham ikke alene i Kundskaber og Dannelselse, men ogsaa i Øvelse i at lede og styre en Kommune.

Helt uden Rivninger kom det ikke til at gaa af paa sine Steder, og heller ikke i Skanderborg.

Efter at Byfoged Bagger*) var bleven afskediget, havde Justitsraad Blichfeldt siden 1820 med stor Dygtighed styret Byen og bragt god Orden i dens ved hans Tiltræden temmelig forvirrede Forhold. Han var en fremragende Jurist, vittig og med klart og koldblodigt Omdømme, fuld af Iver for Byens Fremme og Borgernes Bedste, hvad han viste ved mange Lejligheder, men han var ikke saa lidt hovmodig og despotisk og kunde til Tider udvise saarende Overlegenhed og Hensynsløshed.†)

*) Andreas Nicolai Bagger, f. 13. Februar 1763 i Jelling (Søn af Postmester Andreas B. og Bodil Wonge). Tjente fra sit 14. Aar hos Retsbetjente og var senere ansat ved Godsadministration, saaledes 1789 og 1791 paa Matrups, i hvilke Stillinger han oftere var konstitueret til at udføre Sager. Ejede 1792 Aastedbro i Aale Sogn. Examn. jur. (bekvem, vel) Februar 1792. Samme Aar (31. August) Prokurator for alle Over- og Underretter i Danmark. 4. December 1801 Byfoged og -Skriver samt Herredsfoged og -Skriver i Skanderborg Købstad og Hjelmlev-Gjern Herreder. Her sad han til at begynde med godt i det og havde saa gode Indtægter, at han 1804 byggede den store smukke Ejendom, der nu er Amtsgaard. Aarene efter Napoleonskrigene og den senere Statsbankerot var imidlertid skæbnesvangre for den danske Embedsstand. Dens Indtægter formindskedes ad Lovgivningens Vej til fem Ottendedele, men langt større Tab led den paa anden Maade under de forvirrede Forhold, og Kassesvig og Underslæb hørte til Dagens Orden. Den deputerede Berner, der 1819 rejste i Aarhus Amt, traf i Horsens Borgmesteren suspenderet; han skyldte som Skifteforvalter og Auktionsinkassator 43,000 Rdl., medens han formentlig havde 17—18,000 Rdl. til Gode. — I Skanderborg var Byfogdens Gæld 23,000 Rdl., men han mente at have 18,000 Rdl. til Gode; fra alle Sider klagedes over hans Skifteadministration, og Berner mente, det oftest var med Rette. (P. Munch: Købstadstyrelsen II, pag. 99.) Bagger blev afskediget, men dog i Naade og vistnok med Pension. Hans Bo kom under offentlig Behandling, og der var stor Skyld til Kommunekassen, Skiftekaske, diverse Legater m. v. — Død i Skanderborg 18. August 1827. Gift 15. Marts 1811 med Karen Hasselmann Voetmann, f. 27. Decbr. 1791, d. 19. Decbr. 1848.

†) Jens Ditlev Blichfeldt, f. 14. Februar 1783 i Sæby. Student 1800.

Nogenlunde gik det dog, indtil Bygmester Frederik Møller 1840 paany blev valgt ind i Borgerrepræsentationen, hvis Formand han blev et Par Aar efter. Denne ualmindelig dygtige, energiske Mand, der tidlig var bleven anset og velhavende, og som i Kundskaber og Indsigt stod langt over sine jævnlige, var en Førertype, hvem de øvrige fulgte — som Regel uden at kny. Fuld af Reformiver og Oppositionslyst, hæftig og stejl og dreven frem af en betydelig Ærgerrighed og Herskerlyst gik han ind i Bystyret og satte sig i Løbet af kort Tid saa grundigt ind i alle Administrationsforhold og Love, at han ikke lettelig lod sig sætte til Vægs. To saa kraftige og skarpe Personligheder som han og Byfogden maatte støde sammen, og det skete da ogsaa i de kommende Aar med Brag, der gav Genlyd. L. Thane har Side 114 f. f. skildret enkelte af Kampenes Situationer, og flere findes i Raadstueprotokollen og bevarede Skrivelser, hvoraf en Mængde fra Fr. Møllers Haand, der baade viser stilistisk Færdighed og Indsigt, men ogsaa til Tider utiltalende Spidsfindighed og Smaalighed. Paa den anden Side sparede Byfogden ikke paa Kruddet, og for begge vekslede Sejr og Nederlag.

Efterhaanden blev det dog noget bedre. En samtidig (Provst Schiørring: Series Pastorum) skriver 1847: „Imellem Blichfeldt og F. Møller gaar det nu bedre end nogensinde, og det er en stor Behagelighed for alle, der har med dem at bestille. Møller er bleven Brandcaptain, gaar med Epauletter og Portepée m. v., har dertil faaet en heel Deel Brandlièutnanter under sig. Saadanne Narrestreger har man Penge til; men i alle offentlige Kasser er der Intet. Men det er Administrationens Skyld. Blichfeldt med al sin Vid og Hoved er en daarlig administrativ Embedsmand og endnu daarligere Økonom, og af en slet Politik vil F. Møller skaane Borgerne for Paalæg. Derfor har vi bestandig Mangel og Gjeld og kunne intet foretage.“

Næste Aar og paa et kritisk Tidspunkt, hvor de paagældende burde have holdt deres heftige Gemytter i Ave, kom det dog paany til voldsomme Sammenstød. 8. Maj 1848 om Morgenen kom der Meddelelse fra Øvrigheden i Horsens om, at denne By ventede at blive belagt af Fjenden, og enhver kunde da se, at Skanderborg stod næst for. Borgerrepræsentanterne, der øjeblikkelig var bleven underrettede af Byfogden, indfandt sig paa hans Bopæl, hvor det straks kom til Skænderi, vistnok

Cand. jur. 14. April 1806. Auditør ved Prins Fr. Ferdinands Regiments lette Dragoner 18. Juli 1808. Forsat til Københavns Infanteri Regiment 2. Maj 1812. Afsked 29. Maj 1813. Samme Aar Assessor i Københavns Politiret. Byfoged og Byskriver, Herredsfoged og Herredsskriver i Skanderborg Købst. og Hjelmslev-Gjern Herreder 1820. Justitsraad 1828. Entlediget 1852. Død i Skanderborg 18. Juni 1858, begravet paa Slotskirkegaarden. Gift 24. Januar 1822 med Grete Rose, f. ca. 1802, d. 1827. — I Omtale og Vurdering af Bl. har man før hæftet sig lidt for ensidigt i enkelte Tildragelser og Modstanderes Beretninger.

fordi man bebrejdede ham, at han ikke tidligere havde truffet Foranstaltninger med Hensyn til Indkvartering og Byens Proviantering, hvorved man maa erindre, at Byen endnu var lukket med Porte og Toldgrænser og skulde have al sin Forsyning fra Oplandet. Byfogden ansatte et Møde paa Raadhuset til samme Dags Formiddag Kl. 12, og her fortsattes et Klammeri, hvori muligvis Byfogden ved vredagtig og ubehersket Optræden havde den største Skyld, og som udartede sig til, at Fr. Møller og Rasmus Hansen — efter Byfogdens Fremstilling — viste „Broutalitet mod ham, der end og gik saa vidt, at knyttet Næve blev holdt ham for Ansigtet af Møller“, og at Repræsentanterne forlod Salen og nægtede at forhandle. Amtmand Lindholm, der var kommen til Stede, forsøgte at berolige Gemytterne, men Repræsentanterne nægtede at gaa ind i Salen igen, med mindre Byfogden gav dem en Undskyldning, hvad denne ikke vilde. Amtmanden foreslog da begge Parter at holde Mødet paa den neutrale Amtsgaard, men det vilde Byfogden ikke gaa ind paa, idet han ikke fandt det værdigt for sig at forlade Raadstuesamlingen eller at holde denne andet Steds. Efter nogle skarpe Bemærkninger Byfogden og Amtmanden imellem forlod denne sidste tillige med Borgerrepræsentanterne Mødet og holdt dette hos sig, medens Byfogden maatte sidde alene tilbage med et utvivlsomt Nederlag.

Næste Morgen var man dog bleven saa meget afsvalet, at man kunde sætte Sagen over de personlige Uoverensstemmelser, og i et langvarigt Raadstuemøde blev der arbejdet med al den Iver og Alvor, som den alvorlige Situation krævede, og der blev nedsat Indkvarteringsudvalg, Fouragerings- og Provianteringsudvalg, Befordringsudvalg samt Underhandlingscomité, hvilke Udvalg flere af Byens Borgere og Embedsmænd tillige tiltraadte.

Byen var saaledes nogenlunde forberedt,*) da den, den 13. Maj om Morgenen, blev besat af Fjenden, der straks forlangte Masser af Naturalier samt Penge. Blichfeldt, der ledede Forhandlingen med Fjenden og vistnok gjorde sit aller bedste, blev bagefter paa det hæftigste angrebet, fordi Betingelserne var for haarde, og Repræsentationen med Fr. Møller i Spidsen truede ham med Suspension. Sikkert var dette uretfærdigt, og denne Gang hentede Møller sig Nederlaget. Provst Schiørring skriver: „Da Fjenden stod for Porten, ragede Byfogden og Borgerrepræsentationen i Klammerie; man vilde suspendere Byfogden, men Repræsentanternes Formand Fr. Møller tog sin Dimission; derved blev det denne Gang.“

Efter Møllers Udtræden høres der ikke mere om Stridigheder, og da Blichfeldt i 1852 tog sin Afsked efter at have styret Byen i 32 Aar, skete det med fuld Honnør.

*) L. Thane: Skanderborgs Historie, S. 130—31.

Næringsloven af 29. December 1857 revolutionerede paa mange Maader Byernes Forhold. Laugsvæsenet blev brudt, al Næring givet fri, og man nøjedes ikke med at lukke alle synlige og usynlige Byporte op til Omverdenen, men rev dem helt ned. De ændrede Forhold maatte ogsaa hidføre en Forandring i Bystyret. Det var, som foran paavist, kun en meget snæver Kreds, der valgte Bystyret, nemlig de, der enten havde Borgerskab eller Grundejendom af en vis Størrelse, hvorhos Valgbarheden var stærkt indskrænket ved, at to Trediedele af Repræsentationen skulde være Grundejere. Vælgertallet var lille og Valgdeltagelsen efterhaanden ringe. I 1855 er Vælgertallet 130, der blev kun afgivet 23 Stemmer. I de følgende Aar er Tallene 1857: 132 (21), 1858: 144 (33), 1858: 141 (20), 1860: 146 (9).

Lov ang. de kommunale Valg i Kjøbstæderne af 31. Marts 1860 ændrede Reglerne saaledes, at Valgberettigede var fremtidigt samtlige Beboere i Kjøbstadkommunen, som opfylder Betingelserne for Valgbarhed til Folkethinget, naar de mindst eet Aar har været bosatte i og svaret direkte Skat til Kommunen. Borgerrepræsentanternes Antal skal være ulige — her i Byen blev det 7. Den største Halvdel skulde vælges af alle Skatteydere, medens den mindste Halvdel skulde vælges af den højstbeskattede Femtedel af Beboerne, der udredede to Trediedele af Kommunens samtlige Skatter. — Ved Valget den 1. Januar 1861 skete en Del Forandring, men nogen egentlig Klasse-division kan i større Grad ikke paapeges. Valgt blev — af den almindelige Vælgerklasse — Bogbinder Edvard Hansen, Snedker J. C. Madsen, Læge Fangel og Toldkontrollør Jansen — af de højstbeskattede — Apoteker Kofoed, Prokurator Bagger og Købmand Salling.

En Del store Opgaver løstes i Borgerrepræsentationens Tid, saaledes Opførelsen af det første Raadhus 1838, Købet af den gamle „Antonigaard“, der muliggjorde et smukt Torv og en Centralisering af offentlige Bygninger, Opførelse af Kommuneskolen 1857—58, Opførelse af det nye Raadhus 1859—60 m. fl.

Borgerrepræsentanter.

- Bygmester Fr. Møller 1838 og 1840—48.
- Købmand L. Thomsen 1838—40 og 1848—50.
- Købmand P. Thomasen 1838—39.
- Købmand J. H. Overbye 1838—44.
- Bager S. Gjerndrup 1838—46.
- Farver A. Th. Thrane 1839—45.
- Købmand H. Jespersen 1839—42.
- Vinhandler Lauritz Bang 1842—46.
- Avlsbruger E. Eilersen 1838—43.
- Garver Rasmus Hansen 1843—48.

Farver F. N. Gall 1846—47 og 1850—56.
 Murermester Chr. Quist 1848—49 og 1856.
 Skomager P. Johansen 1848—52.
 Bogbinder Edvard Hansen 1848—50 og 1850—64.
 Farver Ove Blom 1849—52.
 Smed O. Hansen 1849—55.
 Købmand L. C. Gottlieb 1851—54.
 Tømrer og Murer R. Hansen 1851—57.
 Gæstgiver J. Ustrup 1852—60.
 Slagter R. Jørgensen 1853—59.
 Købmand, Agent N. Christensen 1855—61.
 Vævermester H. Hansen 1856—61 og 1864—70.
 Snedkermester J. C. Madsen 1857—64.
 Købmand J. Jørgensen 1859—60.
 Toldkontrollør Jansen 1861—64.
 Læge Fangel 1861—62.
 Apoteker Kofoed 1861—64.
 Prokurator Bagger 1861.
 Købmand Chr. Salling 1861—67.
 Læge Kuhlmann 1861—71.
 Skrædder H. P. Møller 1864—70.
 Snedkermester P. Behr 1864—70.
 Kammerassessor Busch 1864—70.
 Byrådsmedlem 1870—76 og 1879—85.
 Lærer Roested 1864—73.
 Byrådsmedlem 1873—81.
 Købmand, Agent J. Poulsen 1867—73.
 Byrådsmedlem 1873—91.

Byrådsmedlemmer.

Loven om Kjøbstadkommunernes Styrelse m. v. af 26. Maj 1868 udvidede det kommunale Selvstyre i betydelig Grad, og denne Lov, der bortset fra Valgretsbestigelser og Formandsstillingen, var gældende indtil 1. April d. A., maa anses for almindelig bekendt, da alle har levet under den. Loven siger kort og klart, at Kommunens Anliggender skal styres af et Byraad og en af Kongen beskikket Borgmester som Formand. Byraadet faar tildelt baade den bevilgende og udøvende Myndighed, Borgmesteren har kun Stemme som andre Medlemmer men er Forhandlingelederen, hvem Udførelsen af Byraadets Beslutninger i Almindelighed paahviler. Fattigkommissionerne ophævedes og overgik ligesom Bestyrelsen af Skolevæsenets Indtægter og Udgifter til Byraadet. Det nærmeste Tilsyn med Skoleundervisningen og Lærernes Embedsførelse henlagdes til en Skolekommission.

Nyt var det, at Stemmeafgivningen udøves ved, at Vælgerne paa en Stemmeseddel selv skriver Navne paa saa mange Mænd, som skal vælges, uden at nogen Forhandling herom skal finde Sted. Valgene gælder for 6 Aar.

Nogen Personforandring bevirkede Loven ikke, idet de værende Repræsentanter skulde blive siddende deres Valgperiode ud, og Byraadsmedlemmer blev derfor først valgte, henholdsvis 1870, 1871 (Suppleringsvalg) og 1873.

Lov Nr. 79 af 20. April 1908 ændrede Valgmaaden. To-Klasse Valgene ophørte, og Valgret fik fremtidigt enhver uberygtet 25-aarig Mand eller Kvinde, som har Indfødsret, er bosiddende i Kommunen, har svaret Skat sidste Skatteaar m. m. Samtidigt indførtes Forholdstalsvalg og Listevalg. Valgperioden nedsattes til 4 Aar, og samtlige Medlemmer afgaar samtidigt. Denne Lov er senere undergaaet enkelte Ændringer, men dens Hovedtræk er gældende endnu.

Byens kommunalpolitiske Historie efter 1870 skal ikke skrives her, men — idet iøvrigt henvises til L. Thane S. 162 f. f. — kun enkelte Data opfriskes, idet den nye Kommunallov af i Aar lades uomtalt.

Endnu ved Valgene i 1870 og 73 mærkes de politiske Linier ikke ved Kommunalvalgene. Den almindelige Vælgerklasse vælger (1870) med højeste Stemmetal (60) den konservative Assessor Busch, Snedkermester Poul Behr (54), Tømrermester F. Møller jun. (52) og Smedemester A. Larsen (43), og de højstbeskattede vælger (1873) den radikale Prokurator Weng (49 Stemmer), Lærer Roested (46) og Købmand I. Poulsen (38).

Des tydeligere mærkes Politik ved Valget i 1876 (den store Vælgerklasse); thi da falder Assessor Busch for Fabrikant A. Blom, og ved Valget 1879, hvor de højstbeskattede vrager Prokurator Weng og sætter Assessor Busch ind.

1894 gør Socialdemokratiet sin Indflydelse gældende og indvælger Savskærer S. Andreasen og efter hans Bortrejse 1896 Fotograf P. Jensen 1896—1900.

Ved Byraadsvalget i 1900 — Raadets Medlemstal forhøjedes efter Ministeriets indhentede Approbation fra 1. Januar 1900 til 9 — blev Partiet ikke repræsenteret, men tog Revanche ved Valgene i 1904 og 1906, da 3 Repræsentanter (Redaktør Hans Rasmussen, Murermester P. G. Petersen og Banearbejder Søren Laursen) indvalgtes, dog hver Gang ved Hjælp af (radikale) Venstre.

Forud for Byraadsvalget 1909 var Spændingen betydelig. Paa en Gang skulde hele Byraadet paa Valg. Man vidste ikke rigtigt, hvorledes den almindelige Valgret vilde virke, vidste ikke, om en hel ny Halvdel af Vælgerkorpset (Kvinderne) vilde stemme i betydeligt Antal og særlig ikke, hvorledes de vilde stemme. Som saa ofte senere var der mange,

der ganske vist ikke ønskede Socialdemokratiet og dettes Samfundssyn videre stærkt repræsenteret, men som iøvrigt kraftigt hævdede, at Byraadet ikke var en politisk Forsamling, og at det, som det gjaldt om, var at faa de dygtigste og bedste Borgere sat ind uden Hensyn til de paagældendes politiske Overbevisning. Herom var der i Teorien den skønneste Enighed, og de varmeste Forfægtere var gerne de, der dirigerede de politiske Foreninger. Enigheden hørte imidlertid gerne op, naar Kandidatlisterne (Borgerlisterne) skulde laves, og adskillige nulevende, der har haft det lidet behagelige Hverv at være med til at lave Borgerlister, kan tale med om, hvilke Vanskeligheder, det voldte, og kan takke Listeforberedelserne for adskillige graa Haar. Sagen var, at uanset nok saa mange skønne Talemaader om Upolitiskhed, vilde hvert Parti have saa mange Pladser, det kunde tilkomme, og helst lidt til, og dernæst sine Folk paa de absolut sikre Pladser. Paa den anden Side skulde der angles efter Vælgere, som ikke antoges at have fast politisk Stade, og tages en hel Mængde andre Hensyn. Var endelig Listen efter langt Tovtrækkeri mellem de politiske Partiers Forhandlere blevet lavet, var der altid enkelte Fraktioner eller enkelte Personer, der var utilfredse, og som i sidste Øjeblik lavede Splittelseslister med den bestemte Favorit i Toppen og saa iøvrigt skønsomt prydet med de andre Listers bedste Navne paa de absolut usikre Pladser.

Forud for Valget den 13. Marts 1909 blev der holdt et delvis offentligt Borgermøde, der opstillede en Fællesliste (Borgerliste) med følgende Kandidater: Købmand Oscar Bruun, Gartner E. Frederiksen, Fabrikant Chr. Blom, Sagfører Aage Weng, Overbanemester Lysholm, Dyr læge A. Thomsen, Skoleinspektør N. P. Pedersen, Farver Th. Kokborg, Boelsmand Ole Isak, Markjorderne (Liste A). Heraf sad Lysholm i Forvejen i Raadet. — Socialdemokratiet opstillede endnu ikke ren Partiliste, men allierede sig med nogle Radikale (Frisindet Vælgerforening) om Kandidatliste B: Redaktør H. Rasmussen, Banearbejder Søren Laursen, Murermester P. G. Petersen, Skoleinspektør N. P. Pedersen, Købmand Niels Madsen, Sagfører Aage Weng, Snedker P. Loft. De fire første sad i Forvejen i Raadet, og heraf var de tre Socialdemokrater, medens Skoleinspektøren var en stærkt radikal Venstremand, der beskyldtes for lidt for ofte at gaa Socialdemokratiets Ærinde og at være for flot med Bevillinger til Laan og Nyanskaffelser. — En Del var utilfredse med, at Købmand Jens Overgaard ikke blev genopstillet, og i sidste Øjeblik kom Liste C: Købmand Jens Overgaard, Sagfører Aage Weng, Kæmner M. N. Horsted, Farver Th. Kokborg.

Valglisten viste: Hovedliste 1148 og Tillægsliste 73 Vælgere. Der blev afgivet 823 Stemmer, hvoraf 11 ugyldige. Liste A fik 421 St. og 5 Mandater, Liste B 344 St. og 4 Mandater og Liste C 47 St og ingen valgt. Byraadet kom herefter til at bestaa af 6 Borgerlige og 3 Social-

demokrater: Bruun, Frederiksen, Blom, Weng, Lysholm, N. P. Pedersen, Rasmussen, Laursen og P. G. Petersen.

Forud for Valget 1913 dannede Socialdemokratiet ren Partiliste. Venstre, Konservative og Radikale dannede Borgerliste, hvis Grundlag dog var: Venstre Pladserne 1, 4 og 7, Konservative 3 og 9, Radikale 2, 5 og 8. Fabrikant Chr. Blom, der ikke vilde erklære Tilslutning til noget bestemt Parti, blev stillet paa den tvivlsomme Nr. 6-Plads og Sagfører Aage Weng paa den ganske ligegyldige Nr. 8-Plads, fortrængt af Kæmner Horsted paa Nr. 5-Plads.

Herover opstod megen Fortrydelse. Man vilde se de to Mænd, der i den foregaaende Periode havde vist sig som habile Kommunalmed, paa sikre Pladser, og man vilde have Blom, der var Byens populære Mand, ind igen med Honnør. Bag begge stod indflydelsesrige Kredse, der følte sig stærke nok til at sætte deres Mænd ind. En Liste 3 kom, tillige støttet af Kredse af Kvinder, der begyndte at fatte Interesse for Kommunalvalgene, hvorfor Listen da ogsaa af Modstandere, trods sit absolut maskuline Tilskud, blev kaldt „Damelisten“. — Man gik herefter den 4. Marts 1913 til Valg med følgende Lister:

A (Socialdemokratiet): Redaktør H. Rasmussen, Murermester P. G. Petersen, Næstformand Søren Laursen, Købmand Niels Madsen, Redaktionssekretær Niels Jensen, Arbejdsmand P. K. Rasmussen, — B: Fabrikant Chr. Blom, Sagfører Aage Weng, Tømmerhandler R. Nielsen, Trikotagehandler N. J. Thomsen, Boelsmand Ole Isak. — C (Fællesliste): Gartner E. Frederiksen, Skoleinspektør Pedersen, Tømmerhandler R. Nielsen, Købmand Peder Hansen, Kæmner N. M. Horsted, Fabrikant C. Blom, Tømmermester Jørg. Thomsen, Sagfører Aage Weng,

Hovedvalglisten viste 1296 Vælgere, Tillægslisten 72. Ved Valget blev afgivet 897 Stemmer, hvoraf 13 ugyldige. Liste A fik 355 St. og 4 Mandater, Liste B 196 St. og 2 Mandater og Liste C 346 St. og 4 Mandater. Valgte blev: Rasmussen, Frederiksen, Blom, P. G. Petersen, N. P. Pedersen, S. Laursen, Rudolf Nielsen, Weng og Niels Madsen. Socialdemokratiet, der kun havde Stemmer til 3 Mandater, profiterede ved Stemmespild paa de to andre Lister og fik sine Repræsentanters Antal bragt op til 4, hvilket indbragte Liste B's Folk mange knubbede Ord, ikke mindst fra „Skanderborg Amts Avis“, hvis Redaktør ikke stod paa bedste Fod med Fabrikant Chr. Blom.

Den 14. December 1916 foretoges i alle Kommuner Landet over (i H. t. Lov af 30. September 1916) Afstemning angaaende Convention mellem Danmark og De forenede Stater om Overdragelse af de vestindiske Øer. Ved Afstemningen her i Byen afgaves 475 Ja og 287 Nej.

Ved Byraadsvalget 1917 blev Redaktør C. Friis Splittelsens Tegn. Gennem en hvas og ikke altid lige retfærdig Journalistik havde han skabt sig mange Uvenner i Byen og ikke mindst blandt de Kredse, der

sluttede sig om Blom og Weng. Til disse sluttede sig Konservative, Radikale, nogle Venstre og tillige — omend uofficielt — Kvindeorganisationerne. De Dele af Venstre, der sluttede sig om Redaktøren og krævede ham valgt, kunde ikke faa Samarbejde i Gang, og en skarp Agitation rejstes imod ham, der paa sin Side ikke sparede paa Krudtet. Ud af alt Bulderet og Virvaret blev 4 Lister, idet Indre Mission for første og eneste Gang opstillede Særliste, og Socialdemokratiet opstillede som før en ren Partiliste.

Listerne var: A: Missionær Jensen, Kolletrice Fru Lauritzen. — B: (Socialdemokratiet): H. Rasmussen, Niels Madsen, P. K. Rasmussen, Chr. Lauritzen, Former Nicolaj Reher. — C (Fællesliste): E. Frederiksen, A. Thomsen, Aage Weng, N. P. Pedersen, Chr. Blom, Trafikassistent Frk. Axelline Jensen, Gdr. Johs. Holm, Markjorderne, N. J. Aase, P. Juncker Jacobsen. — D: C. Friis, J. Christiansen, Fru Lauritzen, Peder Hansen, Depotarbejder Marius Tinning, Josias Andersen, E. Frederiksen, Fru M. Wichmand.

Hovedlisten viste 1387 og Tillægslisten 68 Vælgere.

Valget blev det livligste, der nogensinde har været i Byen. Fra alle Sider agiteredes der voldsomt, hartad amerikansk, og uagtet Byen paa Valgdagen (den 9. Marts) næsten var begravet under mange Alen Sne, blev Valgdeltagelsen over 80 pCt. Fabrikant Blom tog selv Del i Valgagitationen, og hans Villie, personlige Charme og enestaaende Popularitet trak Vælgere til ham i Skarer, og iblandt disse mange fra hans store Arbejderstab.

Resultatet blev, at ikke alene blev Blom valgt, men ogsaa at han trak med sig den næste paa Listen, nemlig Frk. Axelline Jensen, der blev Byens første kvindelige Byraadsmedlem. Men ogsaa Redaktøren naaede Valg, dog kun som ene Mand paa sin Liste, og i sin Valgartikel erkendte han, at det var „et mærkeligt Valg baade ved sit Forløb og det Resultat, det bragte“.

Socialdemokratiet, der ved forrige Valg havde haft Valgheld, gik det denne Gang ud over, idet Mandattallet gik ned til 2 (Redaktør Rasmussen og Niels Madsen).

Der blev afgivet 1121 Stemmer, hvoraf 16 ugyldige. Liste A fik 60 St. og 0 Mandater; Liste B 295 St. og 2 Mandater, Liste C 600 St. og 5 Mandater, Liste D 150 St. og 1 Mandat.

Byraadet bestod herefter af: E. Frederiksen, A. Thomsen, Aage Weng, N. P. Pedersen, C. Friis, Chr. Blom, Axelline Jensen, H. Rasmussen og Niels Madsen.

Under denne Byraadsperiode kom den saakaldte „Borgmesterlov“, der indførte de folkevalgte Byraadsformænd. Til Borgmester valgtes Sagfører Aage Weng den 1. Marts 1919; Næstformand blev Dyr læge A. Thomsen. — Redaktør H. Rasmussen rejste i Slutningen af Aaret 1920 fra Byen, hvorefter hans Suppleant, Arbejdsmand P. K. Rasmus-

sen indtraadte (Novbr. 1920). Fabrikant Chr. Blom begærede og erholdt kort efter Nytaar 1921 Tilladelse til at udtræde af Raadet, hvorefter Gaardejer Johs. Holm, Skanderborg Mark, indtraadte for de Par Maaneder, der var tilbage af Perioden.

Valgforberedelserne 1921 blev ikke mindre besværlige end tidligere, hvortil ikke mindst bidrog, at der var opstaaet et nyt politisk Parti — Erhvervspartiet —, der her i Byen havde ikke ringe Tilslutning, og som bestemt forlangte Repræsentation i Byraadet. Resultatet blev i første Omgang ikke mindre end 4 Lister. Socialdemokratiet kom som sædvanlig med en ren Partiliste. Venstre og Konservative kom med en Liste med Redaktør Friis og Dyr læge Thomsen i Spidsen. Det radikale Parti fordelte sig mellem to Lister, hvoraf den ene med Gartner E. Frederiksen og Skoleinspektør Pedersen og den anden med Borgmester Aage Weng og Erhvervspartiets Kandidat, Muremester J. Christiansen som første Mænd. Forvirringen var saa stor som vel mulig.

Listerne var indgivne og Valget berammet til 5. Marts, da der pludselig skete det, at Valgbestyrelsen nægtede at anerkende Socialdemokratiets indgivne Liste som Følge af, at Kandidatlisterne til Byraadsvalg og Revisorvalg i Modstrid med Lov af 20. April 1908 § 9 var opført paa een samlet Liste (paa een Folioside) med kun eet Hold Stillere, saaledes at det ikke med Sikkerhed kunde afgøres, om Stillerlisten refererede sig til begge Lister eller kun til den ene. Endvidere manglede den i Lovens § 9 paabudte Fortegnelse over Stillerne, hvori disses Navne, Stillinger og Bopæl skulde være tydeligt angivne. Konsekvensen af Valgbestyrelsens Kendelse var, at Socialdemokratiets Kandidatliste overhovedet ikke kunde komme paa Valg, og at dette Parti vilde blive nødt til enten at afholde sig fra at stemme eller at stemme paa de forskellige borgerlige Lister. Dette følte som en Uretfærdighed, og under Trykket heraf og efter indhentet Erklæring fra Ministeriet udsatte Valgbestyrelsen Valget til den 16. Marts, og nye Kandidatlistere kunde indgives.

Paany blev der plejet Forhandlinger imellem Partierne, og Resultatet blev, at tre Lister reduceredes til to.

Listerne blev (idet de sidste Navne udelades): Liste A.: P. K. Rasmussen, P. G. Petersen, L. Bie Rasmussen, Ingvard Rasmussen, H. C. Tram Møller. — Liste B.: C. Friis, A. Thomsen, Aage Weng, J. Christiansen, Axelline Jensen. — Liste C: E. Frederiksen, N. P. Pedersen.

Vælgertallet var ifølge Hovedlisten 1502, ifølge Tillægslisten 166.

Ved Valget afgaves 1356 Stemmer. Liste A fik 552 St. og 4 Mandater, Liste B 615 St. og 4 Mandater, Liste C 186 St. og 1 Mandat. Erhvervspartiet fik valgt Muremester J. Christiansen, hvorimod Frk. Axelline Jensen ikke opnaaede Valg. Socialdemokratiet forhøjede sit Mandattal fra 2 til 4.

Byraadet kom herefter til at bestaa af: Redaktør C. Friis, Arbejdsmand P. K. Rasmussen, Dyrlæge A. Thomsen, Muremester P. G. Petersen, Sagfører Aage Weng, Gartner E. Frederiksen, Lokomotivfyrbøder L. Bie Rasmussen, Muremester J. Christiansen, Gasværksarbejder Ingvar Rasmussen.

Til Borgmester valgtes i første Byraadsmøde Sagfører Weng og til Næstformand Dyrlæge Thomsen.

I 1925 var man bleven træt af at danne Borgerlister, der alligevel aldrig knude holde sammen. Hertil bidrog ogsaa, at den nye kommunale Valglov af 29. Marts 1924 havde indført Listeforbund og derved muliggjort, at Frygten for det Stemmespild, der før fik Partier af modsatte Anskuelser til at hugge en Hæl og klippe en Taa, svandt bort. Endelig formindskedes Partibestyrelsernes overmægtige Indflydelse derved, at Loven gav Adgang til inden for den opstillede Liste at stemme personlig.

Valget, der afholdtes 14. Marts 1925, blev bemærkelsesværdigt ved, at der paa een Gang indvalgtes tre Jurister, at Kvinderne stemte lige saa partipolitisk som Mændene, og at der stemtes saa stærkt personligt, at Listernes Rækkefølge blev brudt.

Der opstilledes: Konservative: Overretssagfører Chr. Holtet, Frk. Axelline Jensen, Fabrikant Chr. Blom, Lærer L. M. Schmidt. — Venstre: Redaktør C. Friis, Sagfører Alfr. Michelsen, Muremester Aage Wegener, Manufakturhandler Frederik Møller. — Radikale: Sagfører Aage Weng, Direktør H. Jugel, Sagførerfuldmægtig A. Rasmussen, Lærer L. Thane. — Socialdemokratiet: Redaktør Albinus Jensen, Lokomotivfyrbøder L. B. Rasmussen, Gasværksarb. Ingvar Rasmussen, Arbejdsmand P. K. Rasmussen, Muremester P. G. Petersen. — Erhvervspartiet: Muremester J. Christiansen.

Hovedlisten viste 1823 Vælgere.

Konservative fik 294 St. og 2 Mandater, Venstre 303 St. og 2 Mandater, Radikale 279 St. og 1 Mandat, Socialdemokratiet 695 St. og 4 Mandater, Erhvervspartiet 62 St. og 0 Mandat. Der var Listeforbund mellem Konservative, Venstre og Erhvervspartiet.

Paa den konservative Liste opnaaede Lærer L. M. Schmidt 68 personlige Stemmer og fik, skønt Nr. 4 paa Listen, Partiets andet Mandat, medens Nr. 2 paa Listen, Frk. Axelline Jensen, ikke opnaaede Valg. Det radikale Parti stemte saa stærkt personligt, at der kun var 13 Listestemmer, og Resultatet blev til almindelig Overraskelse det, at Partiets Førstemand, Borgmester Weng med 66 personlige Stemmer faldt for Nr. 3, Fuldmægtig A. Rasmussen med 94 pers. St.

Valgte blev: C. Friis, Alfr. Michelsen, Chr. Holtet, L. M. Schmidt, Albinus Jensen, L. B. Rasmussen, Ingv. Rasmussen, P. K. Rasmussen og A. Rasmussen.

I første Byraadsmøde anmeldte Venstre og Konservative en Gruppe (Borgergruppen) og Socialdemokratiet en Gruppe, hvorimod det radi-

kale Medlem ikke sluttede sig til nogen af disse. Efter et Par Afstemninger om Borgmesterstillingen stod Stemmerne 4 for C. Friis og 4 for L. B. Rasmussen, som derefter valgtes ved Lodtrækning. Til Næstformand valgtes Redaktør C. Friis.

I Periodens Løb afgik (1927) Ingvard Rasmussen, i hvis Sted P. G. Petersen indtraadte, og samme Aar afgik C. Friis, i hvis Sted Aage Wegener indtraadte. Til Næstformand valgtes Chr. Holtet.

Ved Valget 1929 kom tre Partier hver med een Liste og det radikale Parti med to. Erhvervspartiet var blevet opløst.

Konservative: Overretssagfører Chr. Holtet, Lærer L. M. Schmidt, Apoteker C. Stub, Amtsfuldmægtig Frk. S. Ammitzbøll, Muremester H. V. Mathiesen. — Venstre: Muremester Aage Wegener, Købmand Frederik Møller, Dyr læge J. Alb. Andersen, Fru M. Thomsen, Hotelejer R. L. Nørgaard, — Socialdemokratiet: Lokomotivfører L. B. Rasmussen, Redaktør Albinus Jensen, Møller P. K. Rasmussen, Støbemester C. Christiansen, Snedker Chr. Lauritzen. — Radikale: a) Fuldmægtig A. Rasmussen, Fru Olga Petersen, Barber R. Lindhart; b) Handelsmand Ole Sørensen, Realskolelærer H. Johs. Jørgensen, Postpakmester Povl Rasmussen.

Der var Listeforbund mellem Konservative og Venstre og mellem de to radikale Lister. Valglisten viste 1884 Vælgere.

Ved Valget den 9. Marts blev der ingen Partiforskydninger, men Konservative og Venstre holdt kun deres Mandater med ganske faa Stemmer, og Valget viste Forskydning fra Venstre til Konservative og fra Radikale til Socialdemokrater. Konservative fik 383 St. og 2 Mandater, Venstre 279 St. og 2 Mandater, Socialdemokratiet 813 St. og 4 Mandater, Radikale $92 + 109 = 201$ St. og 1 Mandat.

Valgte blev: Chr. Holtet, L. M. Schmidt, Aage Wegener, Frederik Møller, L. B. Rasmussen, Albinus Jensen, P. K. Rasmussen, C. Christiansen og Ole Sørensen.

Til Borgmester valgtes L. Rasmussen med 5 Stemmer mod 4 St. paa Chr. Holtet, der blev Næstformand.

I Perioden rejste Redaktør Albinus Jensen (1930) til Silkeborg, og i hans Sted indtraadte Snedker Chr. Lauritzen.

Ved Valget i 1933 kom Konservative og Socialdemokratiet med rene Partilister, Radikale med to Lister, hvoraf den ene var en ren Kvindeliste, medens Venstre, der var i Uenighed angaaende det kort forinden afsluttede storpolitiske Forlig med Socialdemokratiet, kom med en upolitisk Liste, kaldet den frie Liste eller Borgerlisten.

Konservative: Lærer L. M. Schmidt, Muremester H. V. Mathiesen, Direktør Olaf Nielsen, Fru Gert Thomsen, Købmand Oscar Bruun (jun.), Trafikassistent Holm Sørensen. — Borgerliste: Muremester Aage Wegener, Arkitekt Joh. Schmidt, Fru Ringgaard Iversen, Sagfører Alfr. Michelsen. — Socialdemokratiet: Borgmester L. Rasmussen, Møller P. K. Rasmussen, Snedker Chr. Lauritzen, Maskinarbejder Aamann, Arbejdsmand Marius Niesen, Fru Kristoffersen. — Radikale: a) Handelsmand Ole Sørensen, Postpakmester Povl Rasmussen, Kontorchef P. Krogh; b) Fru Lolk Knudsen, Fru Margrethe Tuborgh, Fru Martha Taagholt.

Der var Listeforbund mellem Konservative og Borgerlisten og mellem de to radikale Lister.

Valget var imødeset med megen Spænding, idet det ansaas for muligt, at Socialdemokratiet vilde sætte sit Mandattal op til 5 og dermed faa absolut Flertal i Byraadet. Dette skete dog ikke, og Gruppetyrkerne blev uforandrede, men inden for Borgergruppen skete en Forskydning, idet Konservative fik 3 Mand og Venstre 1. Inden for Socialdemokratiet skete, at Listens Nr. 5 paa personlige Stemmer kom over Nr. 4 og blev valgt.

Valglisten viste 1962 Vælgere. Valget fandt Sted den 4. Marts. Paa Grund af ugunstigt Vejr og en Del Sygdom var Valgdeltagelsen procentvis en Ubetydelighed lavere end ved de to foregaaende Valg.

Konservative fik 454 St. og 3 Mandater, Venstre 239 St. og 1 Mandat, Socialdemokrateiet 807 St. og 4 Mandater, Radikale 176 + 20 = 196 St. og 1 Mandat.

Valgte blev: L. M. Schmidt, H. V. Mathiesen, Olaf Nielsen, Aage Wegener, L. Rasmussen, P. K. Rasmussen, Chr. Lauritzen, Mar. Nielsen og Ole Sørensen. Til Borgmester valgtes L. Rasmussen uden Afstemning. Til Næstformænd valgtes i H. t. den nye Kommunallov af 1933 § 4 Olaf Nielsen til 1. Næstform. og til 2. Næstform. P. K. Rasmussen.

— — —

Tre Perioders Valgresultater viser:

1925:	Socialdem.	695	Radikale	279	Venstre	303	Kons.	294	Erhvervsp.	62
1929:	—	813	—	201	—	279	—	383		
1933:	—	807	—	196	—	239	—	454		

Samlet Stemmetal 1925: 1633; 1929: 1676; 1933: 1696.

Byraadsmedlemmer.

Kammerassessor Busch 1870—76 og 1879—85.

Lærer Roedsted 1873—80.

Købmand Agent J. Poulsen 1873—91.

Tømrermester Fr. Møller 1870—76.

Smedemester A. Larsen 1870—76.

Prokurator E. F. Weng 1871—79 og 1882—1902.

Fabrikant A. Blom 1876—1906.

Snedkermester Fr. Behr 1876—82.

Avlsbruger S. Eilersen 1876—82.

Købmand J. Mikkelsen 1876—77.

Gæstgiver, Postkontrahent P. Winther 1877—94.

Provst Skov 1881—84.

Snedkermester V. Regner 1882—1906.

Købmand J. Olsen 1885—1902.

Herredsfuldægtig L. Johansen 1885—91.

Købmand Fr. Petersen 1891—92.
 Læge Albert E. Nielsen 1891.
 Redaktør Oluf H. Jørgensen 1891—97.
 Møller P. Sørensen 1892—99.
 Savskærer S. Andreasen 1894—96.
 Fotograf P. Jensen 1896—1900.
 Købmand Simon Sass 1897—1902 og 1906—08.
 Skoleinspektør N. P. Pedersen 1900—21.
 Malermester Jørgen Nielsen 1900—05.
 Værtshusholder Jens Christensen 1900—09.
 Sagfører Alb. V. Westergaard 1900—09.
 Kancelliraad Amtsfuldmægtig L. Thomsen 1902—06.
 Overbanemester Lysholm 1903—13.
 Tømmerhandler A. Sørensen 1903—06.
 Købmand Jens Overgaard 1906—09.
 Redaktør H. Rasmussen 1906—20.
 Murermester P. G. Petersen 1906—17, 1921—25 og 27—29.
 Banearbejder Søren Laursen 1906—17.
 Fabrikant Chr. Blom 1909—21.
 Købmand Oscar Bruun 1909—13.
 Gartner E. Frederiksen 1909—25.
 Sagfører Aage Weng 1909—25.
 Tømmerhandler Rudolf Nielsen 1913—17.
 Købmand Niels Madsen 1913—21.
 Trafikassistent Axelline Jensen 1917—21.
 Redaktør C. Friis 1917—27.
 Dyr læge A. Thomsen 1917—25.
 Møller P. K. Rasmussen 1920—
 Gaardejer Johs. Holm (Suppleant) 1921.
 Lokomotivfører L. Rasmussen 1921—
 Gasværksarbejder Ingvard Rasmussen 1921—27.
 Murermester J. Christiansen 1921—25.
 Redaktør Albinus Jensen 1925—30.
 Sagfører Alfr. Michelsen 1925—29.
 Sagfører A. Rasmussen 1925—29.
 Overretssagfører Chr. Holtet 1925—33.
 Lærer L. M. Schmidt 1925—
 Murermester Aage Wegener 1927—
 Støbemester C. Christiansen 1929—33.
 Handelsmand Ole Sørensen 1929—
 Købmand Frederik Møller 1929—33.
 Snedker Chr. Lauritzen 1930—
 Direktør Olaf Nielsen 1933—

Arbejdsmand A. M. Nielsen 1933—
Murermester H. V. Mathiesen 1933—

Fabrikant A. Blom er den, der har siddet længst Tid i Byraadet, nemlig 30 Aar. Derefter kommer Prokurator Weng 28 Aar; Skoleinspektør Pedersen 21 Aar; Snedkermester Regner 20 Aar.

Borgmestre.

Ved Lov Nr. 112 af 1. Marts 1919 ophævedes den siden 1868 bestaaende Ordning, at Borgmesteren var en kongevalgt Embedsmand, og i Stedet bestemtes, at Byraadet fremtidigt af sin Midte vælger en Formand, der benævnes Borgmester, og at Valg af Borgmester foretages i hver Byraadsperiodes første Møde, gældende saa længe dette Byraad fungerer. Byens første folkevalgte Borgmester blev Sagfører Aage Weng, der da havde siddet i Byraadet i 10 Aar.

Byens kongelige Borgmestre har været:*)

By- og Herredsfoged	O. C. A. Winge	1868—82.
- - -	F. A. Thiele	1883—1900.
- - -	P. C. V. Meyn	1900—08.
- - -	J. Find	1908—13.
- - -	V. Givskov	1913—19.

(Frands Valdemar Givskov, født i Ribe 30. August 1867, Søn af Amanuensis Frands Chr. G. og Marie Elisabeth Berg. Student 1886, cand. jur. 17. Maj 1892. By- og Herredsfuldmægtig i Ringkøbing 1894—96 og i Thisted 1896—1913. 5. Juni 1913 By- og Herredsfoged og 23. Juni 1919 Dommer i Skanderborg Købstad og Hjemslev-Gjern Herreder. R. af Dbg.)

Byens folkevalgte Borgmestre:

Sagfører Aage Weng**) 1919—25.
Lokomotivfører L. Rasmussen 1925—

(Lauritz Bie Rasmussen, født 25. August 1888 i Fredericia, Søn af fhv. Forsvarsminister L. Rasmussen og Marie f. Honoré. Lokomotivfyrbøder ved Statsbanerne 1910, i Skanderborg 1919. — Medlem af Hovedbestyrelsen for Dansk Lokomotivmands Forening 1917—19; Formand for 2. Kreds 1919—21.)

Kæmner.

Hvervet som Kæmner, det vil sige Bestyrer af en Købstads Kasse- og Regnskabsvæsen, kendes i Danmark fra Slutningen af Midtalderen. Oprindelig paahvilede det et Medlem af Raadet (Magistraten), men allerede i det 15. og 16. Aarhundrede forvandlede Kæmneriet

*) Angaaende Biografier for Borgmestrene Winge, Thiele, Meyn og Find se L. Thane: Skanderb. Hist. Side 168, 191 og 207.

**) Biografi over Sagfører Weng findes Side 186.

— Bestillingens almindelige Navn — fra et Magistrats- til et borgerligt Ombud. Kæmneren hørte til Byens valgte Mænd og valgtes hvert Aar af Magistraten og, hvor ingen var — som her — af Øvrigheden. Bestillingen var ulønnet, men var et Hædershverv, og da Snedker Niels Schou i Skanderborg er bleven Kæmner (1772), bliver han straks Seigneur Schou. Bestillingen var dog ikke særlig eftertragtet, da den baade var ret omfattende og byrdefuld. Foruden Regnskabet med Byens Finanser havde Kæmneren at forestaa og overvaage de Arbejder, der skulde foretages paa Byens Vegne, at holde Regnskab med Inventar og andre Byens Ejendele, inspicere Bytyren — i Ribe endog tage den paa Foden —, vaage over Bymarken m. m., og derhos var han til en vis Grad Byens Fuldmægtig og dens offentlige Anklager — jfr. Side 115, at Byfogden beordrer Kæmneren til at anlægge Sag mod Glarmester Them for Byens Udlæg til Udgifterne ved Plankeværk og Port.

Ej heller var det let for en jævn Haandværker at skulle holde Orden i — efter hans Forhold — store Pengebeløb, der endda ikke kom videre regelmæssigt ind, hvorfor han til Tider maatte lægge Penge ud og have Mellemsgning med Kæmnerkassen. Værst var det dog for en Mand, der ikke var vant til at have andet Regnskab end det, der var ført med Kridt paa hans Værkstedsbjælker, at skulle til at opstille og skrive et Hovedregnskab.

Med dette i Betragtning forundres man over saa smukke Regnskaber, de Skanderborg Kæmnere aflægger fra den første Tid (1772—80), hvor Regnskaberne er bevarede. Forundringen svinder dog noget ved nærmere Studium af Haandskrifterne, idet man da opdager, at kun enkelte har udfærdiget Regnskaberne selv, men at de har formaaet bedre uddannede Medborgere eller nogen af Byens mange Skriverkarle og Fuldmægtige til at skrive — og formentlig opstille — Regnskabet.

I Aarene 1772—80 skifter Kæmnerne regelmæssigt Aar for Aar, men senere lader nogle sig genvælge Aar i Træk. Det ses dog oftere, at Købmænd og andre travlt beskæftigede Forretningsfolk søger at undrage sig Bestillingen — f. Eks. ved at stille med Lægeattest for daarligt Helbred — eller komme af med den snarest muligt. Efter den første Kommunallov af 1837 bliver Bestillingen betydelig besværligere. Byfoged Blichfeldt erklærer 1840, at han hidtil for at simplificere Skatteopkrævningen og spare Borgerne for hyppige Udpantninger har incaseret Kommunaludgifter og kongelige Skatter tvende Gange om Aaret og imidlertid, naar Kontanter manglede, forstrakt Kæmneren, men at han nu paa Grund af Omstændighederne og hans meget andet Arbejde ikke vil blive ved dermed. Det vedtages derfor, at Kæmneren fremtidigt skal opkræve Skatterne og holde Kontor hver Mandag, Onsdag og Tirsdag Eftermiddag fra 3—5.

Det synes, som om man ikke hidtil har haft videre overskuelige

Regnskabsbøger, idet det paalægges Kæmneren at anskaffe sig „en Regnskabsprotokol indeholdende Indtægt og Udgift og saaledes indrettet i Henseende til de tre Bestyrelsesgrene, nemlig det egentlige Kæmneri, Skolekassen og Fattigkassen, at det hurtigt kan oversees, hvorledes enhver Kasses Status er, og endelig paalægges det ham at forevise Protokollen for Kommunalbestyrelsen hveranden Maaned.

Et Bevis paa, at Bestillingen er bleven besværligere, er, at Bager Bræstrup 1840 stiller som Betingelse for at fortsætte som Kæmner, at der beskikkes ham en *U n d e r k æ m n e r*.*) Kommunalbestyrelsen efterkommer dette og beskikker en Underkæmner, der har at gaa ham til Haande, fornemmelig ved Vejarbejde og Snekastning, hvilket sidste viser, at Kæmneren bl. a. var fast Snefoged.

I nogle Byer nød Kæmneren en Skattefrihed eller forskellige Indtægter og Gratialer for den „hannem paalagte tyngde og besværing“. Intet saadant synes at have været Tilfældet her, udover at Morten Taaning, der havde været Kæmner en Række Aar, ved sin Fratræden 1828 faar tilstaaet „Gratiale 30 Rdl. Sedler og Tegn“.

I mange Byer gik man i Slutningen af det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarhundrede over til at lønne Kæmneren, der fra at være Byens valgte Mand forvandles til en „Byens Tjenere“, men først Kommunalloven af 26. Maj 1868 § 18 slaar fast, at Kæmneren er en lønnet af Byraadet beskikket „communal Embedsmand“. Her i Byen bliver Gæstgiver Jens Ustrup 1855 den første lønnede Kæmner. Gagen var 40 Rdl. aarlig, hvilken for hans Eftermand, Herredsfuldmægtig, examn. jur. Buemann 1861 forhøjes til 50 Rdl. aarlig. De fastlønnede Kæmnere stillede personlig Selvskyldnerkaution for Oppebørsler.

Af *K æ m n e r e* kendes:

Farver Mathias Mørch 1763.

Seigneur I. H. Beyer 1771.

Snedker Niels Schou 1772.

Smed Peder Jensen 1773.

Værtshusmand og Brændevinsbrænder Jens Stilling 1774.

Feldbereder Anders Bruhn 1775.

Maler P. N. Todberg 1775.

I. Ustrup 1777.

P. Müller 1778.

Glarmester Hans Peter Them 1779.

Peder Pallesen 1780.

Smed og Avlsbruger Morten Taaning ca. 1816—28.

Købmand L. Thomsen 1829—31.

Brændevinsbrænder O. Fastrup 1832—38.

*) Man havde dog tidligere, i hvert Fald 1829, haft Underkæmner.

Bagermester Thomas Bræstrup 1839—40.
 Købmand Jens Christensen 1841—43.
 Købmand F. Frandsen 1844—45.
 Købmand C. T. Weng 1846—48.
 Gæstgiver J. Ustrup 1849—50 og 1855—61.
 Købmand Søren Jespersen 1851—54.
 Herredsfuldmegetig, examn. jur. Buemann 1862—
 Kammerassessor Busch —1. April 1904.
 N. M. Horsted *) 1. April 1904—1. Novbr. 1920.
 C. R. Jacobsen 1. Novbr. 1920—

Af U n d e r k æ m n e r e kendes: Niels Andreasen 1829; Avlsbruger Christopher Rasmussen 1840—41; Farver F. N. Gall 1842; Brændevinsbrænder Niels Galthen 1852; Værtshusholder Hinge 1853—55; Værtshusholder Eldrup 1856.

Byraadssekretær og Kommunebogholder.

I nær Forbindelse med Kæmneriet staar Byraadssekretær og Kommunebogholder. Tidligere var den kongelige Borgmesters skiftende Fuldmægtige Byraadssekretær, og Kommunebogholderiet paahvilede Kæmneren. Eftersom Opgave paa Opgave dyngedes over paa Kommunerne, ikke mindst under Verdenskrigen, blev det vanskeligere at opretholde en saadan Ordning. Efter Borgmesterloven af 1919 udskiltes disse to Hverv. Kæmner N. M. Horsted blev Byraadssekretær, og efter hans Fratrædelse i 1920 overgik Hvervet til Kæmner C. R. Jacobsen.

(C. R. Jacobsen, født 4. Juli 1893 i Saxkøbing. Saxkøbing Kæmnerkontor 1910—12; Pederstrup Godskontor 1912—15; Nysted Kæmnerkontor 1916—17; Ringsted Kæmnerkontor 1918—20; Kæmner i Skanderborg 15. Novbr. 1920.)

Til Kommunebogholder udnævntes 1920 fhv. Købmand Johs. Møller, der tilhører en gammel Skanderborgslægt.

(Johs. Møller, f. i Skanderborg 26. Dec. 1877; Købmand i Ry 1903—11; Bestyrer af Kommunens Dyrtidskontor 15—20; Sekretær i Ligningskommissionen.)

Forligskommissærer.

I det ældre danske Retssystem kendtes tvungen Forligsmægling ikke. Kongelig Forordning af 10. Juli 1795 bestemmer, saasom „det er en af de behageligste Gjenstande for Vore Ønsker, at kunne ved mindelige Foreninger se unødvendige og bekostelige Rettergangs-Trætter imellem Vore kjære og troe Undersåtter forebyggede“, at der ved dertil beskikkede Forligskommissioner skal prøves Forlig i alle Sager, inden nogen Proces begyndes for Domstolene; og dette gælder stadig i dansk Ret. Efter Forordningen skulde der være særskilte Kommissioner for

*) Født 28. Oktbr. 1859 i Høgen ved Vejle. Lærereksamen 1882. Lærer ved Skanderborg Realskole til 1904. Død 9. Juli 1932.

Købstæderne og særlige for Landet. For Købstæderne skulde Magistraten foreslaa 4 eller 6 af de mest oplyste og retskafne Mænd iblandt Byens Indvaanere, af hvilke det hele Borgerskab efter de fleste Stemmer vælger to til at være Forligelses-Kommissairer. Stillingen var — og er den Dag i Dag — et borgerligt Ombud, hvorfor Forordningen lover, at den, der med uafbrudt Virksomhed og Retskaffenhed har vedblevet at arbejde som Forligelses-Kommissarius i 8 Aar, skal udnævnes som en fortjent Mand med en passende Rang.

Samtidigt med at Forligskommissæerne traadte i Funktion, aflagde de Ed paa at ville med yderste Kræfter søge at befordre mindelig Forøning mellem Parter efter bedste Overbevisning og Samvittighed.

Allerede 14. Oktober 1795 træder Skanderborg Forligskommission i Virksomhed, og Kommissæerne aflægger deres Embeds Ed.

Forligskommissærer har været:

Skomagermester Rasmus Jespersen 1795—1800.

Peder Pallesen 1795—

Erik Møller —1822.

Købmand Jørgen Bang ca. 1800—1834.*)

Skomagermester Hans Hansen 1822—27.

Købmand Hans Jespersen 1827—46.

Købmand Knud Sjøgaard 1834—40.

Købmand Fr. Kindler 1840—61.

Tømremester Fr. Møller 1846—57.

Lov af 4. Marts 1857 bestemte, at særlige Kommissioner for By og Land skulde ophøre, at hver Købstad med dens naturlige Opland skulde danne en særlig Forligskreds, at Kommissionen som hidtil skulde bestaa af to Medlemmer, men at fremtidigt det ene af disse skulde vælges af den samlede Kommunalbestyrelse og det andet af vedkommende Amtsraad.

D'hr. Kindler og Møller kom derefter paa Valg (23. Aug. 1857) i Borgerrepræsentationens Møde, hvor Resultatet blev, at Møller gled ud (2 St.), medens Kindler genvalgtes (3 St.). Senere var Fr. Møller paany Forligskommissær gennem mange Aar.

Efter Loven af 1857 blev der i Gl. Skanderborg Amt 4 Forligskredse, hvoraf 1. Kreds udgøres af Skanderborg Købstad, Hjelslev Herred, Sognene Alling, Tulstrup, Laasby og Dallerup af Gjærn Herred og Sognene Taaning og Hylke af Voer Herred.

Amtet valgte først sin Repræsentant, Fuldmægtig Busch, i 1858.

Amtsfuldmægtig, Kammerassessor Busch 1858—68.

Bygmester Fr. Møller 1861—97.

*) Begærede sig 1834 entlediget paa Grund af Alderdom og Svaghed, hvorhos han i en Række Aar har forestaaet Bestillingen.

Amtsm., senere Hospitalsforst. i Horsens Teilmann 1869-71.
 Amtsfuldmægtig Bang 1871—73.
 Amtsfuldmægtig Em. Lassen 1873—87.
 Amtsfuldmægtig J. Olivarius 1887—93.
 Amtsfuldmægtig, Cancelliraad L. Thomsen 1893—1909.
 Snedkermester V. Regner 1898—1926.
 Amtsraadssekretær A. Lyngbye 1909—23.
 Fhv. Sogneraadsformand Anders Hansen 1923—
 Kæmner C. R. Jacobsen 1926—

Borgervæbning og Brandkorps.

Allerede fra Middelalderen var det en Pligt for Købstædernes vaabenførende Mandskab at forsvare deres By samt deltage i det regelmæssige Vagthold om Natten. Denne Ordning holdt sig indtil nyere Tid — hvorved bemærkes, at det var en af Borgernes Rettigheder, at de ikke kunde udskrives til Militærtjeneste —, men forfaldt mange Steder i den lange Fredsperiode, der fulgte efter 1720. Som et Led i Frederik VI's Bestræbelser for at skabe et nationalt Forsvar udgik der imidlertid 1801 Be-

Gammel Borgervæbnings Fane fra 1747.

faling om, at der i hver Købstad skulde oprettes et Korps af borgerlige Militære, der dels skulde bistaa med at holde god Skik og Orden i Købstaden, altsaa en Art Politikorps, og dels skulde i paakommende Tilfælde hjælpe til at afværge fjendtlig Vold og Magt.

I Skanderborg har der fra langt tilbage i Tiden været en Borgervæbning, og som et Minde herfra maa betragtes den meget smukke gamle Silkefane, der nu er ophængt paa Byraadsgangen, og hvoraf et Billede findes paa foregaaende Side.

Som saa mange Steder er Borgervæbningen vel ogsaa her gaaet i Forfald, indtil Frederik VI's Forordning vakte den til nyt Liv. Fra denne Borgervæbning, eller, som den kaldtes, „Borger-Cohret“, er der bevaret en Del Bøsser, Bajonetter, Ammunitionstasker og Læderbælter, der nu er anbragt i Skanderborg Museum i Slotskirkens Taarn, samt desuden Væbningens Reglement. — Dette Reglement, der paa flere Maader giver et Billede af Livet, som det formede sig i Tiden omkring 1800-Tallet og dels er ganske fornujeligt, lyder i sin Helhed saaledes:

Gamle Borgervæbningsgeværer med Flintelaas.

REGLEMENT

For Borger Cohret i Schanderborg, ved Exerticie og Vagthold samt enhver Befalings Udøvelse.

1ste Post.

Alle Borgere, Indvaanere og enhver anden der findes anført i Borgervæbningens Roule, saavel som de der herefter i samme indlemmes, ingen undtagen, skal til Exerticie og Parade selv udi egen Person, møde til den Tiid og det Stæd som samme af deres foresatte Kapitain, ved Underofficererne eller Trommeslag, vorder tilkiendegivet, med fuld borgerlig Bevæbning; Det er Med brugbar Gewæhr samt den af alle de i Cohret værende nu antagne Uniform. Møde de icke til bestemte Tiid og Klocheslæt, da ere de for sliig Forsømmelse ifalden en Mulct fra 4 Mk. til 1 Rdl., alt efter Tidens Længde og Forseelsens Gjentagelse.

2nden Post.

Hvis nogen i forestaaende Tilfælde udebliver, uden i Forvejen at have tilkiendegivet deres lovlige Fraværelse eller andet antagelig Forhold, da bøde den eller de som sig herudi forseer, 1ste Gang 1 Rdl., 2nden Gang dobbelt og 3die Gang 4 Rdlr.

3die Post.

Naar Borger Cohret saaledes er tilsagt eller samlet til Exerticie, Parade eller Vagthold, skal alle og enhver ei allene holde deres foresatte Officerer, Comman-

deer-Sergeant og Underofficerer i tilbørlig Respect og Ære, men endog være Dem hørig og lydige og uden Modsigelse forrette hvad dem bliver Befalet, saa længe de staa under Gevær og Kommando; Hvo som herimod handler betaler til Straf for Ulydighed og Borgerkrænkelser 1ste Gang 2 Rdl., 2den Gang 4 Rdl. og saa fremdeles dobbelt.

4de Post.

Ingen i hvad Tilfælde det end maatte være, maa tale, Ræsonere eller med usømmelige Ord, Miner og Gebærder, betee sig imod nogen af Officererne, saavel som enhver anden der betroes til nogen Ordres Udførelse, saalænge de staa under Gevær og Kommando; Befindes nogen herimod at handle straffes den eller de efter Bestemmelsen i 3die Post.

5te Post.

Ligeledes skal den ene Borger imedens Samlingerne varer, begegne den anden tilbørlig og icke med nogen unyttig Snak eller utilbørlige Ord give Anledning til Kiv eller Trætte; forseer nogen sig herimod, da bøde han 1ste Gang 2 Mk., anden Gang dobbelt o. s. f.

6te Post.

Befindes nogen af Mandskabet at møde Beskjenket ved Exerticie, Parade eller Vagthold, bøder den eller de 1ste Gang 4 Mk. og i sidste Tilfælde 1 Rdl.; samt i alle Tilfælde for anden Gang Forseelse, den dobbelte Straf o. s. fr.

7de Post.

Enhver af Mandskabet, som Nødstilfælde eller Borgerlig Næring frembringer nødvendigt at forlade Byen uden i samme Dag at kunne vende tilbage til sit Hiem, skal efter de i 2den Post giorte Bestemmelser, før sin Bortreise, anmelde saadant for Kapitainen eller sin foresatte Underofficer, alt under den i forbemeldte Post dicterede Straf.

8de Post.

Fraflytter nogen Haandværksvend eller Karle Byen, da ere deres Mestere og Husbonder forpligtet at anmelde saadant strax for Kapitainen eller deres foresatte Underofficer, paa det de saaledes Udgaade, af Borgervæbningens Roulle kan blive udslettede.

9de Post.

Underofficererne, for hvem saadan Forandring saavel som alt foregaaende anmeldes, haver strax at tilkiendegive saadant for Kapitainen; under Straf 1ste Gang alvorlig Irettesættelse, 2den Gang 1 Rdl.; og siden dobbelt.

10de Post.

Skulde det mod Vente indtræde at nogen Underofficerer, enten icke paa- lidelig udfører sine Foresattes Ordre eller forseer sig i nogen af foranførte Tilfælde, da bliver den derved forarsagede Straf i ethvert Tilfælde fordoblet imod de andres.

11te Post.

Skulde det imod ald Forhaabninger indtræffe, at een eller anden af Borgervæbningens Mandskab kunde have billig føje til Ancke imod deres Officerer eller Foresatte, skal de dog uden mindste Uorden eller Modtvillighed udføre hvad den- nem bliver befalet og paalagt saalænge de staae under Gevær eller Kommando, men siden kan de andrage deres Klage for Stædets Øvrighed, fra hvem de efter Sagens Beskaffenhed enten ved Kriigs- eller Politie Ræt kan vente fuldkommen Satisfaction.

12te Post.

Ingen af Underofficereerne maa Beegne nogen af Borgervæbningens Mandskab med utilbørlige Ord Hug eller Slag; Forseer nogen sig herimod, da straffes den eller de alt efter Sagens Beskaffenhed og en Krigsræts Dom.

13de Post.

De Strafbøder, som efter forestaaende Poster ere forbrudte, skal anvendes til fælles Nytte for Byen, og erlægges til Kapitainen, som derfor aflægger Regnskab til for Øvrigheden, og ellers leverer dem til Byens Kiæmner, hvilken Kasse de til Indtægt beregnes.

14de Post.

Findes nogen modtvillig til at Betale de ifaldne Mulcter, da bliver samme strax ved en Komando, bestaaende af Kommandeer-Sergeanten og tvende af Mandskabet / hvilke sidste af Kapitainen udnævnes / at exequeres, og i Tilfælde Betalingen da ei erlægges, foretages Udpantning i den skyldiges Boe.

15de Post.

Det saaledes udpantede Gods staa til Vedkommendes Løsning i 14 Dage, fra Udpantningsdagen at regne, efter hvilken Tiid det ved sluttelig Auction bortsælges.

16de Post.

Befindes nogens Boe ei at være tilstrækkelig til de ifaldne Mulcters Udredelse, da bliver disse at aftiene ved Hensættelse paa Vand og Brød efter en foregaaende Krigsræts Dom.

17de Post.

Sidste Straf skal ogsaa være anvendelig, naar nogen af foranførte Forseelser saavel af Underofficereer som det øvrige Mandskab mere end tredie Gang er gientaget.

18de Post.

Dette Reglement bekjendtgøres Borgervæbningens Mandskab ved første Samling; Og efter at det saaledes lydelig er oplæst for alle tilstedeværende, ansees de at være dets Indhold underkastede.

— — —

Af Reglementet kan man læse, at det næppe altid har været let for hverken Kapitain, Commandeer Sergeant eller Underofficereer at faa Medborgere og Standsfæller til at makke helt Ret, siden det er nødvendigt saa stærkt at indskærpe, at de indrullerede skal møde personlig til Øvelserne, skal holde Befalingsmændene i „tilbørlig Respect og Ære“, ikke „ræsonnere eller betee sig med usømmelige Ord, Miner eller Gebærder“, ikke beegne hinanden med „unyttig Snak eller utilbørlige Ord“ eller møde „Beskienket“. Det er sikkert hyppige Synder, der her forbydes. Bemærkelsesværdigt er det ogsaa, at det forbydes Underofficererne — men ikke Kaptejnen — at beegne nogen af Borgervæbningens Mandskab med utilbørlige „Ord, Hug eller Slag“, samt at alle Forseelser omsættes i Pengebøder, der igen kan afsones med Vand og Brød. — Borgervæbningen i Skanderborg blev ophævet ved kongelig Approbation af 23. Maj 1830 og forvandlet til et Brand- og Politie Kompagnie“.

Brandvæsen.

Som i alle Byer har de gamle Indbyggere her levet deres Liv i Skælven for Ildebrand og har til Tider lidt tungt under dens Hærgen. „Anno 1746 som var Een fredag den 15tende April da var der en stor ildebrand i paryck Magerens Huus i Skanderborg og den 23. udi samme Maaned brente en stor Deel af Byen“ beretter det Leegaardske Manuskrift ganske knapt og tørt.

Forordning af 24. Januar 1761 anordner, at i enhver Købstad skal der — hvad hidtil kun de færreste Steder var Tilfældet — oprettes et Brandvæsen og anskaffes fornødne Brandredskaber.

Af Fortegnelsen foran Side 128 ses, at Byen i 1774 har baade Sprøjtehus og fuldtud det Inventar, Loven krævede, idet man har 3 Slangesprøjter og 3 Haandsprøjter.

Hermed klarede man sig til 1824, da der blev anskaffet yderligere en Sprøjte, der beskrives i Inventarfortegnelsen saaledes: En stor Kobbersprøjte paa Vogn med Tilbehør paamalet Skanderborg Byes Vaaben og Aarstallet 1824. Til Sprøjten er garvet Hud til Dække over samme.

Denne Sprøjte, der blev lavet i Horsens og kostede 700 Rdl., var naturligvis up to date, hvad derimod de gamle Sager fra 1774 ikke var. I 1832 anskaffedes endnu en ny Sprøjte, og en af de gamle omforandredes helt og holdent til en Slags let Sprøjte. Forfærdigelsen skete ved Kobbersmed I. Fischer, Skanderborg, som derfor fik 700 Rdl. samt alt det udrangerede gamle Sprøjtemateriel. Det var ikke nogen helt lille Bekostning, 1400 Rdl. i Løbet af 8 Aar, men Byen var saa ogsaa paa Højde med Tidens Fordringer for et langt Tidsrum. De tre nævnte Sprøjter udgik først af Materiellet 1902 (gamle lette Sprøjter), 1909 (Sprøjten fra 1824) og 1928 (Sprøjten fra 1832). — Brandvæsenets Materiel bestaar nu af 1 Udrykningsvogn med Paahængsmotorsprøjte, der kan give 700 Liter Vand i Minuttet, 1 Sugsprøjte til Haandkraft, 4 Haandsprøjter foruden Stigemateriel og andet Materiel, derunder ca. 750 Meter Slinger.

Efter Forordning af 24. Januar 1761 skulde Politimesteren eller en af Stiftamtmanden beskikket „bekvem Borgermand“ være Inspektør over Brand-Væsenet, og han fik under sig et ret betydeligt Mandskab, nemlig alle raske Haandværkere i Alderen fra 20—50 Aar.

Det maa antages, at Brandvæsenet enten er gaet helt ind under eller dog delvis er blevet underlagt den forhen omtalte omkring Aar 1800 genopstaaede Borgervæbning. Efter dennes Ophævelse 23. Maj 1830 synes der at have hersket lidt usikre Tilstande indtil 1846, idet der da i Stedet organiseredes et „Brand og Politicorps“. Reglementet herfor, der er stadfæstet af Cancelliet 1. Decbr. 1846, er baade fornøjeligt og tidsillustrerende, men det er for langt til at kunne gengives her. I Spidsen for Korpset, der bestaar af alle de Indvaanere, der før hørte

under Brandkorps eller Borgervæbning, stod en Kaptejn, der under sig havde en Premierløjtnant, 4 Secondløjtnanter og adskillige Underofficerer, derunder Rulleskriver, Tambour m. fl. Saavel Officerer som Underofficerer var pragtfuldt uniformerede. Officererne havde trekantet Filthat med hvid Fjer, Sabel med borgerligt Felttegn og de Distinktioner, som Borgervæbningen havde haft. Tømrmester Frederik Møller blev den første Brandkaptejn (se Provst Schiørrings Karakteristik foran Side 139).

Denne Ordning stod i fuld Glans og Pragt i en Del Aar, men sygnede derefter hen. Af Navn bestod den formentlig til omkring 1874.

Fra dette Aar bestod i hvert Fald Brandvæsenets Personale af 1 Brandinspektør, 1 Tambour, 2 Natvægtere (hvis Gager førtes paa Brandvæsenets Budget) samt af udskrevet tjenestepligtigt Mandskab blandt Byens Borgere i Alderen fra 20 til 50 Aar.

Denne Ordning blev i det væsentligste bibeholdt til 1909, og adskillige nulevende Borgere har været med til at stille til Brandøvelser og faa Mulkt for at udeblive. Efter at Byen i 1908 havde faaet Vandværk, omorganiseredes Brandvæsenet i 1909 og igen i 1915 og bestaar nu af 1 Brandinspektør, 2 Assistenten og 15 lønnede Brandmænd.

Brandinspektører: Skomagermester Rasmus Jespersen ca. 1761—1800; Snedkermester Chr. Thomassen (nævnes 1824 og 1833); Købmand Knud Søgaard (tager sin Afsked 1840); Tømrmester Frederik Møller 1840—50; Murermester R. Hansen til ca. 1866; Snedkermester J. C. Madsen ca. 1866—83; Karetmager C. Bølcho 1883—92; Murermester H. Hansen 1892—98; Trikotagehandler N. J. Thomsen 1898—1924; Murermester J. Christiansen 1924—.

Hvor det gamle i 1760erne opførte Sprøjte- og Ligvognshus har ligget, vides ikke bestemt, men det har dog vistnok været paa det gamle Grisetorv (Vestergade Nr. 2—4). Dér laa i hvert Fald i 1833 et gammelt Sprøjtehus, som Købmand H. Jespersen forpligter sig til for Betaling af 20 Rdl. at flytte ned i Nærheden af Amtets Sygehus „paa den Plads, som har været benyttet til Fold for flere Aar siden“. Dette Sprøjtehus, der laa lige op ad gamle Sygehus og havde gl. Matr. Nr. 21, var et lille Trefags Hus og husede kun Sprøjterne, medens Resten af Brandvæsenets Materiel beroede i en Del af Raadhusets Kældere.

I 1860 opførtes et nyt Sprøjtehus paa Hjørnet af Asylgade og Skolegade (paa 1. Sal var Telegrafstation). Nuværende Brandstation paa Vestergade er opført 1894.

**Gammel Brandtromme,
formentlig fra 1830erne.**

Politi og Vægtere.

Som er Art Medhjælper for Øvrigheden (Bysvende, Politi) maa vel de to „Byens Tienere“ Niels Petersen og Jens Jensen anses, der nævnes i Byens Regnskaber fra 1772 og senere. I 1784 nævnes Jørgen Betienter, men ellers vides der intet om Politi før omkr. 1820. Antagelig har der været en eller flere Politibetjente, der dog nok kun har haft Bestillingen som Bierhverv til anden borgerlig Næring, og endelig skulde Borger Cohret assistere i særlig paakommende Tilfælde.

I 1821 viser Byens Løn-Reglement en Udgift til „Byens Tjenere“ af 12 Rdl. Sølv, og de ses hævede af Mikkell Hansen med 6 Rdl. og af Vægteren Søren Jensen Dik med 6 Rdl. Polititjenesten kan ikke være overvældende; thi som Vægter faar han en særlig Løn af 50 Rdl. Sølv. Dik døde 1822, og næste Aar træffes Mikkell Hansen og S. Knudsen som Politibetjente med 6 Rdl. Sølv hver for hele Aaret og Mikkell Nielsen som Vægter 40 Rdl. Sølv.

Endelig i 1824 kommer der en Ordning paa Politivæsenet. Efter Byfogdens og de eligerede Borgeres Indstilling bifalder Stiftamtmanden, at der bliver to Politibetjente i Skanderborg med hver 16 Rdl. Sølv i aarlig Løn fra Byens Kasse, og at der anskaffes til hver af disse en kravrød Overkjole med gule Knapper, grøn Krave og Opslag samt et Messingskilt. Søren Knudsen var død, og i hans Sted antages Peder Siim, der dog forfinede sit Navn til Ziim og var Byens Betjent i en Menneskealder indtil 1854.

Den usle Løn af 16 Rdl. aarlig kunde ingen leve af, og Gang paa Gang klager han sin Nød overfor Kommuneforvaltningen, der kun modstræbende og i langsomme Tempi forhøjer hans Løn, hvorimod man rigeligt giver ham forskellig Smaaredsel, saasom Stævningssmand, Udtrommer ved alle Lejligheder, Medhjælper ved Skatteopkrævning m. m. m. Allerede 1826 blev han Graver og senere Ringer og Bælgetræder, hvorhos han fik en Mængde af de Smaaskillinger, der er at tjene hos en Kommune. Paa sine senere Dage maa han anses at have siddet ganske godt idet, siden han har Raad til at købe sig en Plads i de øverste fine og dyre Kirkestole.

Fra Begyndelsen var han klædt som en af Markens Liljer, men med Paaklædningens Fornylse var man karrig, og 1844 andrager han om en „ny Mundering, da det var over 20 Aar siden, han fik den nuhavende Mundering, der var saa laset, at han ikke uden Skam kunde gaa i samme længer“. — Efter forskellig Skiften blev Hans Andersen Betjent Nr. 2 i 1826 og fik Bierhverv som Ringer og Bælgetræder samt Fortjeneste ved at rengøre Kirkens Loft, Kælder og Taarn.

Efter at Byen 1830 havde faaet sit Raadhus, blev Hans Andersen Arrestforvarer og Reservebetjent, men maatte saa opgive Stillingen som Ringer med tilhørende Beskæftigelser.

Denne Ordning med een fast Betjent og Arrestforvareren som Reservebetjent bibeholdtes til 1919, da en Nyordning og Udvidelse af Politiet fandt Sted, hvilken ikke her skal uddybes.

Faste Politibetjente i Byen: Mikkel Hansen 1822—26; Søren Knudsen 1822—24; Peder Ziim 1824—54; Hans Andersen 1826—30 (derefter Arrestforvarer og Reservebetjent); P. C. J. Ballerum 1854—73; L. Petersen 1874—89; F. Schlemann 1889—1919.

Arrestforvarere.

Byens første Arrestforvarer, Politibetjent Hans Andersen, fik i Løn 40 Rdl. aarlig, der repareredes med en Fjerdedel paa Byen og tre Fjerdedele paa Hjlemslev-Gjern Herreder; det vil sige paa Amtet. Imidlertid var der ogsaa for ham lidt Smaapenge at tjene ved Siden af, saasom for at opvarme Værelserne i Raadhuset og passe Lysene, naar disse bruges, optrække Uhret og holde Vinduerne rene (6 Rdl. aarlig), for at rengøre Værelserne efter Landmilicesession-Holdelse (1 Rdl.), for Lys til Arresterne (2 Rdl. aarlig), for Rengøring af Locumet (4 Rdl.), hvortil kom Fortjeneste ved at kløve Brændselet til Værelser og Arrester, levere Sand, rengøre Kakkelovne, levere Høj og Halm til Madrasser o. s. v. — hvortil endelig kom 16 Daler som Reservebetjent.

Arrestforvarerne har været: Hans Andersen ca. 1830—ca. 1870; Petersen til ca. 1876; Madsen 1876—79; fhv. Kommandersergeant F. Jøns 1878—1909; fhv. Fængselsbetjent P. Arentoft 1909—15; fhv. Politibetjent Julius Petersen 1915—.

Vægtere.

Vægterinstitutionen træffes i Byerne fra meget gammel Tid. Det var nødvendigt at have Folk til Natten igennem at holde Ave paa Folk, der løb grassat, og særlig for at kunne slaa Alarm, hvis der udbrød Ildløs. Trods Mængder af Forbud var der stadig straatækte Huse i Byerne.

Endnu saa sent som i 1833 udtaler Byfogden, at „Vægterens Opsyn om Natten maa ansees nødvendigt for denne By, som endnu er belemret med en Mængde Straatage“.

Af Regnskaberne for 1772 og senere Aar kan det ses, at der var Vægter i Byen, og at der var et „Wægter-Huus“ (der var bygget sammen med Hyrdehuset), samt at der „til et Steen Gulv i Wægter Huuset af Kampesteen“ er leveret 12 Læs à 8 Sk. Samme Aar fik Vægterhuset, der var brandtaxeret til 50 Rdl., „18 nye Ruder i Thin og Blye“.

Vægterne skulde være kraftige Folk, der baade kunde tumle en balstyrisk Natteravn og stilfærdigt hjembære en overtræt Borger, som i Nattens Mørke ikke havde kunnet klare Brolægningens Huller og andre Snarer og var falden til Hvile i den dybe Rendesten.

Her i Byen rekrutteredes Vægterne gerne blandt Skomagerne, og saa ufravigeligt synes dette at have været, at det paastaas, at Børnene troede, at gamle Gøge blev til Høge og gamle Skomagere til Vægtere!

I 1833 afskediges Vægter Michael Nielsen, „med hvem Byen ikke agtes at kunne være tjent, da han er yderlig hengiven til Drukkenskab og i længere Tid har vist sig i høj Grad forsømmelig“. Han erklærer sig villig til at fratræde og afleverer „sin Mundering og sit Gewähr“. Ved „Gewähr“ maa her forstaaes Vaaben eller Værge, og det har sikkert bestaaet i en Morgenstjerne. Paa Skanderborg Museum findes en Morgenstjerne, der har været baaret saa sent som i 1850-erne af Vægter Niels Wittus Johansen, der var den sidste, der sang Vægterversene.

Hvorledes Vægtermunderingen saa ud, lærer man at kende fra Raadstueforhandlingerne den 16. Decbr. 1833, thi da antages Skomager Søren Henriksen til Vægter; med Løn 40 Rdl. Sølv aarlig, hvert 3die Aar en ny Mundering, bestaaende af en Frakke, et Par Buxer, en Vest,

**Vægter-Morgenstjerne og gamle
Haand- og Fodlænker.**

(Skanderborg Museum.)

en Kabuds og et Par Støvler, samt hvert andet Aar et Par Støvlefødder og engang i Mellemtiden et Par Saaler og Bagflækker. Byfogden og de elige-rede Borgere undskylder Flot-heden med, at „denne Byes Tilstand er en saadan, at den ikke bør taale [hvad vel før maa have været Tilfældet], at Omkostningerne til Vægterens Mundering skal samles ved Collection eller sammentig-ges“, hvortil kommer, at Byen kun har to Politibetjente — af hvilke den ene var Arrestfor-vareren —, hvorfor Vægteren paa Markeds- og Torvedage „maa assistere den executive Magt, ved hvilken Lejlighed Mundering og Støvler er for-

nøddne. Omkring 1873 blev Vægtertjenesten udvidet, og der ansattes to Vægtere i Skanderborg.

De sidste Vægtere indrulleredes i Politiet og fik Navn af Natbetjente, og ved Ordningen af 1919 forsvandt den sidste Rest af Vægter-Institutionen.

Der kendes Navne paa følgende: Søren Jensen Dik, død 1822; C. Slot 1822; Michael Nielsen 1823—33; Søren Henriksen 1834—49; Jens Nielsen 1849—51; Chr. Christensen 1851—56; Søren Baltzersen 1856—69; Christensen 1854; Bruun 1874; Niels Wittus Johansen; Frederik Behrens; Mathias Jensen; Natbetjent Frands Rasmussen; Natbetjent H. C. Petersen.

Skorstensfejere.

Skorstensfejerprofessionen var i ældre Tid anset for halvt uærlig og udøvedes væsentligt af Natmændene. Skanderborg havde ingen Natmand, men maatte have Assistance fra den nærmest boende, nemlig Natmanden i Taaning. Hvor ilde Byen blev stedt, da han gik hen og døde, og hvor overmodig en fattig, men ærlig Haandværkssvend var, og hvor meget han turde byde Byens bedste Borgere, før han overtog Stillingen som Skorstensfejer, ses af en Skrivelse af 1773 fra Byfoged Dr. Muncheberg til Stiftamtmanden i Aarhus, der havde gjort en Regnskabsudsættelse i Anledning af de Borgerne paalignede Skorstensfejningsbidrag:

„Med Natmanden i Taaning, 1½ Mil herfra var i Aaret 1761 sluttet skriftlig accord, som af Stiftamtmanden var approberet, men da han døde, var Byen paa nogen Tid ilde forlegen med Skorstensfeyning; endelig kom Johan Wilhelm hertil Byen, som havde lært Skoemager- og Skorstensfeyerprofessionen, men da 4 Mand af Byen sluttede accord med ham imod 16 Rdl. Løn og 4 Rdl. Huusleyes Betaling om aaret at feye alle Byens Skorstener efter Brandforordningen, men skriftlig accord vil hand ey give; thi naar han beder kand sig holdet andensteds vil hand have frihed at drage bort; ingen contract eller approbation kand derfor fremlægges —“.

Joh. Heinrich Wilhelm blev dog i Byen en Menneskealder, men binde sig kontraktligt gjorde han aldrig.

Af Skorstensfejere kendes: Johan Heinrich Wilhelm ca. 1765—1790; Chr. Haderslev, død 1822; Fr. A. Jacobsen 1823—62; Murer P. Nielsen; C. Nielsen; L. Nielsen; Leon Schmidt; A. C. Jenrich.

Byhyrde og Markmand.

En betydningsfuld Bestillingsmand i det gamle Bysamfund var Byhyrden. Næsten alle Indvaanere ejede eget Hus, og selv den, der kun havde det allermindste Hus, havde ogsaa Jord og Husdyr; i det mindste et eller flere Faar. Om Morgenen samledes Dyrene sammen i Byens Fold og dreves af Hyrden gennem Gaden og Byporten ud paa Byjorderne og afleveredes igen om Aftenen mætte og trætte i Folden.

Karakteristisk for Forholdene er en Besvarelse fra Dr. Muncheberg til Cancelliet, der havde gjort Udsættelse over, at der af Byens Kasse var udbetalt 3 Mark i Fæstepenge til Byhyrden:

„Der er ingen i Byen, der eyer det aller mindste huus, hand jo haver noget Jord og ligesaa Faar i det mindste og følgerlig er ingen huuseyer som hyrden jo staar i tjeneste hos, hvorover og Hyrden af Byens casse stedse længe før min tid er betalt fæste-Penge, ja endog nogen Leye til at flytte hans Gods hertil, naar han kom udenbyes fra.“

Der var et Hyrdehus, som var sammenbygget med Vægterhuset og

ligesom dette taxeret til 50 Rdl., og det maa vel antages at have tjent til Bolig for Hyrden, skønt det har været meget lille. 1772 er der en Regning paa Arbejde „Til Hyrdens Huus“ nemlig for „Et nye Handfang med Klenke oc Behør 1 Mk. 8 Sk.; gjort 4 gamle Hengsler i 2de nye och nye Søm 12 Sk.“

Byhyrden antoges ikke af Magistraten, men af Borgerne — formentlig gennem Vedtagelse paa Bystævne —, der ogsaa lønnede ham direkte efter hvers Besætning af Faar og Fæ. I Regnskabet for 1775 hedder det, at „Niels Høeberg i baraquerne er af Indvaanerne i Schanderborg antaget til byens hyrde i den forriges Stød, som haver frasagt sig denne tjeneste“.

Folden hørte til Byens publique Eiendomme, og den laa — i hvert Fald i lidt senere Tider — nede paa Bakken, tæt ved det gamle Sygehus. Her laa antagelig det ældste Torv, og efter at dette er blevet flyttet længere op i Byen, er Pladsen bleven degraderet til Kvægfold. Da den blev indrettet 1772, fik den Indhegning, der var lavet af Egestolper fra Slotshavens tidligere Plankeværk (se Side 63).

Fællesskab men Hensyn til Græsning saavel som Hyrde synes at have været opretholdt længe efter at Byens Jorder er udskiftede.

I 1827 vedtages det paa en Raadstuesamling, hvortil samtlige Hartkornsejere var udtrommede, at den løse Drift af Kreatur skal være aldeles afskaffet, men allerede da var man dog holdt op med at have Byhyrde. Folden bibeholdt man for at have et Sted, hvor man kunde hensætte indfangede løse Kreaturer, indtil Optagelsesmulkerne betales; et Par Aar efter eksisterer Byens Fold dog ikke mere.

Selv om Kreaturerne ikke blev drevne løse ud paa Markerne, kunde det være saa som saa med Orden og Fred, og i Byhyrdens Sted traadte da en anden Byens Bestillingsmand, nemlig **M a r k m a n d e n**. Om en af dem, Peder Baastrup, skrives det, at han er antaget paa følgende Vilkaar: 1) at hans Funktion begynder strax og ikke ansees tilendebragt, førend Udgangen af November; 2) at han for den Tid erholder i Løn 35 Rdl. Sedler, hvorimod han selv skaffer F o l d; 3) at han forsvarelig udfører de af hans Bestilling flydende Pligter med at paase, at der holdes Fred, at ingen løs Drift haves, og at Vogterne i Almindelighed holdes til Orden, at han skal være underkastet uden videre Lov eller Dom at fratræde Bestillingen med Løn til Fratrædelsesdagen, dersom Politimesteren eller de eligerede Borgere finde noget væsentligt at udsætte paa hans Forhold o. s. v.

Markmandsbestillingen opretholdtes i hvert Fald et Stykke ind i 1850-erne. — Af Markmænd kendes:

Jens Thyboe 1827—29 og 1835—36; Morten Gregersen 1830—34; Peder Baastrup 1837—42; Ove Hansen 1842; Frands Hansen 1844; Rasmus Wonge 1850; Søren Baltzersen 1852; Vilh. Larsen 1859.

Valg af Stænderdeputerede.

UNDER Indtrykket af det Frihedsrøre, Julirevolutionen i Frankrig vakte, begyndte man ogsaa her i Landet at forlange Undersaaternes Indflydelse paa Statens Styrelse, og som et Skridt i den Retning indførtes raadgivende Provinsialstænder ved Forordning af 15. Maj 1834. Der blev fire Stænderforsamlinger, een for Østifterne, Island og Færøerne (Mødested Roskilde), een for Nørrejylland (Viborg), een for Sønderjylland (Slesvig) og een for Holsten (Itzehoe).

De Stænder, der var repræsenterede, var Borgerne (Købstæderne), Sædegaardsejerne (de større Landejendomsbesiddere) samt de mindre Landejendomsbesiddere, og endelig indsatte Kongen særskilt Repræsentation i Stænderforsamlingerne for Gejstligheden og for Københavns Universitet. Landsdelene inddeltes i Kredse, og Aarhus By og Skanderborg By udgjorde 2. Købstadvalgdistrikt til Viborg-Stænderforsamlingen. Lørdag den 22. November 1834 stemte Skanderborg By. Stiftamtmand Rosenørn var Valgdirektør. Han oplæste sin kongelige Udnævnelse og gjorde Vælgerne opmærksomme paa Handlingens Vigtighed for Konge og Fædreland.

Kongen havde ønsket stor Valgdeltagelse, og de Skanderborg Borgere viste sig Tilliden værdig, idet Stemmedeltagelsen blev ikke mindre end 97,2 %. Det skal dog hertil bemærkes, at Valgcensus var saa høj, at der kun var 36 Vælgere, men af disse stemte de 35, og Skanderborg By blev den, der mødte med den tredie højeste Valgdeltagelse. Finere endnu stod Skagen og Hobro med 100 % Deltagelse, men dér var nu rigtignok ogsaa kun henholdsvis 7 og 15 Vælgere. Hver Vælger havde 4 Stemmer, idet der skulde vælges 2 Deputerede og 2 Suppleanter. Stemmerne faldt saaledes:

Tobaksfabrikant Funder, Aarhus, 35 Stemmer.
Købmand, Agent Røgen, sammesteds, 34 Stemmer.
Herredsfoged Blichfeldt, Skanderborg, 32 Stemmer.
Apoteker N. Seidelin, sammesteds, 27 Stemmer.*)

*) Forfatteren er Tak skyldig til Landstingsmand Rs. Rasmussen, Hvolbæk, der har henledt Opmærksomheden paa disse Valg og meddelt Oplysninger derom.

Det er ganske tydeligt, at Skanderborg har indset, at den ved Siden af Aarhus ikke formaaede tilstrækkeligt til at sætte en Deputeret ind, og at man derfor omtrent in pleno stemmer paa to Aarhusmænd, men at man paa den anden Side har haft Haab om at faa Suppleanterne og derfor i anden Række stemmer paa stedlige Mænd, hvilket Haab dog ikke opfyldtes.

I Aarhus delte man Byen i flere Roder og gav sig saa god Tid, at kun en Rode stemte om Dagen. Ialt afgaves der i Aarhus 167 Stemmer.

Mandag den 24. November blev Resultatet proklameret paa Raadhuset i Aarhus. Tobaksfabrikant Funder blev 1. Deputeret med 122 St., og Borgmester Fleicher blev valgt til 2. Deputeret med 111 St., dog efter Lodtrækning med Agent Røgen, der havde faaet samme Stemmetal, og som blev 1. Suppleant. 2. Suppleant blev Købmand Søgaard, dog efter Lodtrækning med Købmand Raee.

Ialt havde i 2. Distrikt 169 Vælgere deltaget i Afstemningen. „Aarhus Stiftstidende“ beretter, at som Bevis paa Glæde og Tilfredshed over Valgene lod Aarhusborgere om Aftenen deres Væbnings Musikkorps spille udenfor de valgte Vinduer, ligesom Folkemængden hyldede de nyvalgte Stændermedlemmer med trefoldige Hurraraab. Valgdirektøren var ligeledes Genstand for Folkejubil.

Ved Valget i 1841 (Valgperioden var 6 Aar) genvalgtes Funder og Fleischer. Valgdeltagelsen var da mindre, hvilket formentlig skyldtes, at d'Herrer under deres Stændergerning havde vundet saa megen Anseelse og Indflydelse, at deres Genvalg var bundsikkert. I Aarhus stemte 120 af 202 Vælgere, og i Skanderborg 23 af 42 Vælgere; samt lige 23 Stemmer faldt i Skanderborg paa Funder og Fleischer.

Valget i 1847 fandt i Skanderborg Sted den 20. Februar paa Raadhuset. Ved dette Valg valgtes Fleischer og Købmand Hammershøj, medens Funder kun naaede at blive 1. Suppleant. Skanderborgerne stemte paa Funder og Fleischer; dog faldt to Stemmer paa Apoteker Seidelin og een paa Gæstgiver Ustrup.

Skanderborg Opland var delt i fire Kredse. Størstedelen af Oplandet hørte sammen med Voer Herred m. fl. De mindre Landejendomsbesiddere valgte til Deputeret den bekendte Herredsfoged With i Bjerre Herred og til Suppleant Prokurator Schougaard, Mallinggaard.

Koleraforanstaltninger.

I AARENE fra 1826 vandrede den frygtede Sygdom Kolera fra Indien gennem Arabien og Lilleasien og naaede 1830 Rusland, hvorfra den under voldsom Rasen naaede Østersøprovinserne og 1831 Staden Hamborg. Sygdommen var herefter lige uden for Dørene, og Skræk og Rædsel begyndte at gribe den danske Befolkning.

I et Cirkulære af 11. Juni 1831 befaledes det, at der skulde oprettes Sundhedskomiteer i hver S ø k ø b s t a d „for at forebygge Udbredelsen af den under Navn af Cholera bekendte smitsomme Sygdom“, og ved Forordning af 19. Juni udvidedes det til, at et midlertidigt Tilsyn med Sundhedstilstanden skulde ordnes overalt. I hver K ø b s t a d skulde Byens Øvrigheds personer træde sammen med den offentlige Læge, Toldinspektøren og en eller flere forstandige af Amtmanden og Fysikus udmeldte Mænd for at foretage de overordentlige Foranstaltninger, som maatte være fornødne, om Kolera skulde vise sig.

Komiteerne havde til Opgave uopholdelig at sørge for, at ethvert mistænkeligt Sygdomstilfælde blev undersøgt, at sørge for bedre Overholdelse af den offentlige Renlighed og ikke mindst at sørge for, at „ej noget fordærver Luften“, samt at faa indrettet Isolationslokaler (Lazareth) til Syges Anbringelse.

Overalt i Landet var Nervøsiteten stærk, og der kan ikke være Tvivl om, at ogsaa i Skanderborg er en Komité snarest muligt gaaet i Arbejde, men desværre indeholder de bevarede Raadstueprotokoller intet herom.

Til Gengæld indeholder Kæmnerregnskaberne for 1831 og 1832 saa mange Oplysninger, at det kan ses, at et formeligt Cholera-Lazareth har været etableret med Sygestue og alt Sygehustilbehør, og at man har været forberedt paa at kunne modtage mindst 10 Patienter. En bevaret Liste over anskaffet „Inventarium“ giver et interessant Indblik i, hvor lidt man dengang mente at kunne nøjes med i et Epidemisygehus. — Der blev anskaffet:

„Apparater til 10 Senge, hver beregnet til:

1. en Blaarlærreds Halmmadrass, 3 Alen lang og 1½ Alen bred,
2. en do. Pude, 1½ Alen lang,

3. to Vadmels Dækkener, hver $2\frac{1}{4}$ Alen lang og 2 Alen bred,
4. to Par Blaarlærreds Lagener, 14 Alen i hvert Par.“

Endvidere anskaffedes:

- 24 Stk. Blaarlærreds Haandklæder, $1\frac{1}{2}$ Alen lange og $\frac{1}{2}$ Al. brede.
- 6 Blaarlærreds Skjorter.
- 6 Blaarlærreds Særker.
- 4 Kobber fortinnede Stikbækkener med Træ Haandfang og stoppede Krandse.
- 2 Fyrre Natskrien med stoppede Sæder.
- 10 Træstole.
- 6 Blik Lyseplader og 6 Jærn Lysesaxe.
- 1 Jern Ildtang og en do. Ildskuffe. —

Mærkeligt nok findes der ingen Spyttebakker, der ellers hørte til uomgængelig fornødent Inventar, men maaske har man tænkt at kunne laane sig frem hos Arresthuset, der var rigelig forsynet med disse Nyttegenstande. — Formentlig med Henblik paa forventede Dødsfald anskaffedes derimod 10 Tylter 12 Fods Fyrfiel og et Læs ulæsket Kalk, indeholdende 6 Tønder.

Disse betydelige Anskaffelser udliciteredes til D'hr. Skomager og Garver R. Hansen og Købmand H. Jespersen for henholdsvis 219 Rdl. 48 Skill. og 64 Rdl.

For at luge et Stykke af Gaden neden for Sygestuen fik Politibetjent P. Siim 8 Skill.

Til Brug „i Tilfælde af Cholera - Epidemie“ leverede Gjørtler K. Møller for en Pris af 40 Rdl. 3 Mk. en „Blik-Dampmaskine“; desværre oplyses ikke, hvad nærmere Brug der skulde gøres af denne.

Lazarethet kom heldigvis aldrig i Brug. Medens Epidemien de følgende Aar rasede voldsomt i det øvrige Europa og ikke mindst i Sverrig og Norge, naaede Koleraen, muligvis paa Grund af de energiske Karantæneforanstaltninger, der blev truffet i alle danske Søskøbstæder, ikke nord for Ejderen.

Uagtet Epidemien først regnes at være ophørt i Europa 1838, efter at have krævet $1\frac{1}{2}$ Million døde, synes man i Danmark at være falden noget til Ro efter et Par Aars Forløb. Brædderne og Kalken sælges 1834, hvorimod det øvrige anskaffede i en Aarrække vedbliver at figurere i Byens Inventarielister.

Det skal kort bemærkes, at Danmark dog ikke har været fri for Kolera. I 1853 kom Farsoten hertil og raserede særlig slemt i København, af hvis ca. 130,000 Indbyggere et Antal af 4737 blev bortrevet. I 24 Byer optraadte Sygdommen, men Skanderborg slap fri. Der forefaldt 2 (tvivlsomme) Tilfælde i Horsens, et i Ølsted og en lille Familieepidemi i Hørning, men nærmere kom Sygdommen ikke.

I Sommeren 1892 opskræmtes Landet atter. Som før var det galt

i Hamborg, hvor, i Tiden fra 15. August til 27. Oktober, 16,956 Mennesker blev syge og 8605 døde. Her i Landet forefaldt to Tilfælde — med dødelig Udgang — i Aarhus, men de blev de eneste.

Adskillige vil kunne erindre, at Frygten var stor, og at Aviserne var fulde af gode Raad og Formaninger. Det ansaas for farligt at spise Frugt og drikke Øl, og det anbefaledes som særlig beskyttende at gaa med uldent Mavebælte. Kort og fyndigt udtryktes dette i et Vers, som alle dengang kunde citere:

Lad Frugten raadne i Haven
og Bryggeren spille fallit.
Tag uldent Bælte om Maven,
saa bliver Du Kolera kvit.

Siden 1892 har der i Danmark ikke været noget Tilfælde af Kolera udover et enkelt — en Sømand, der fra et Skib blev indlagt paa Øresundshospitalet i København.*)

*) Ifølge velvillig Meddelelse fra Hr. fhv. Amtslæge Joh. Lunddahl, Aarhus. Jfr. samme: Koleraen i Aarhus, Hist. Aarb. 1932 p. 1 f. f.

Dyrtid 1847.

I AARENE 1845—47 hærgede den berygtede Kartoffelsyge det meste af Europa, og saa stor Betydning havde allerede dengang Kartofflen som Fødemiddel, at den som Følge af Sygdommen formindskede Produktion, bevirkede dels stor Efterspørgsel efter Kartoffler og dels større Forbrug og Efterspørgsel efter Brødkorn. I 1846 ophævede England sin Indførselstold paa Korn, hvilket bevirkede, at Eksportmulighederne for kornproducerende Lande blev større.

Følgerne heraf mærkedes snart i Danmark, der dengang var kornudførende, idet Brøddriserne steg. Regeringen fandt sig foranlediget til at søge at imødegaa den stadig større Knaphed paa Korn ved i provisorisk Plakat af 9. Decbr. 1846 at ophæve Indførsels- og Transittolden for samtlige uformalede Kornvarer. Dette hjalp dog ikke, der kom stadig kun Korn frem til høje Priser, og som Følge heraf steg Brøddrisen saa højt, at den f. Eks. her i Byen kom op paa 2 Mark (66 Øre) for et Rugbrød, hvad der efter den Tids Prisniveau var overmaade højt.

I Byerne var Rædselen for Mangel og endnu haardere Dyrtid stor. Den Tid var forbi, da omtrent hver Borger selv havde Hus og Jord, og næsten alle maatte købe deres Brød, og hvorledes skulde store Dele af Bybefolkningen kunne det til saadanne eller maaske endnu højere Priser? Regeringen tog under Overvejelse at forpligte visse næringsdrivende Borgere til at være forsynet med et bestemt Kvantum Kornvarer, men da man formentlig ikke har ment at kunne føre dette ud i Livet, gik man til Slut en anden Vej, idet det ved Resolution af 29. April 1847 bestemmes: „at Indførselskonsumtionen af Brød, Mel og Gryn og Formalingsafgifterne af Hvede, Rug og Byg fra 1. Maj til 1. Oktober skal benyttes til at bevirke en Nedsættelse af Brøddriserne for de Købstadindvaanere, som uden at høre under Fattigforsørgelse for Tiden maa anses fortrinlig trængende til Hjælp. Hvad der i nævnte Købstæders Consumptionskasser indkommer i dette Tidsrum, skal stilles til de respektive Kommunalbestyrelsers Disposition til Anvendelse paa hensigtsmæssigste Maade.“

Det var ikke nogen helt lille Dyrtidshjælp, Staten derved ydede Byerne. Den ansloges, hvad da var mange Penge, for Københavns Ved-

kommende til 50,000 Rigsdaler og for samtlige de øvrige Købstæder til lige saa meget. — Consumptionskasserne skulde straks udbetale Forskudsbeløb.

Saa snart Resolutionen var kommen til Kendskab her i Byen, kom Borgerrepræsentationen i Arbejde. Der blev udarbejdet Lister for hver Maaned over, hvor mange Familier eller enligstillede Personer, der maatte anses trængende, og over hvor mange Brød Familien kunde faa til nedsat Pris. Der uddeltes derefter Billetter til dem, som gav Ret til hos hvilken som helst Bager i Byen at faa det ansatte Antal Brød til halv Pris, nemlig 1 Mark pr. Brød.

Brødlisten for Maj Maaned viser, at 76 Familier eller enligstillede Personer fik Andel i Hjælpen. Det højeste Antal Brødbilletter, nogen Familie fik, var 6, og enligstillede Personer fik 2. Allerede næste Maaned anmodede endnu flere om Hjælp, men der var ogsaa Folk, der søgte, som ikke trængte, hvad en af Bygmester Fr. Møller conciperet Skrivelse til Byfogden viser:

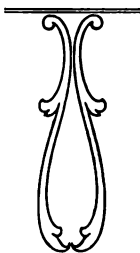
„Som Bevis for, at ikke sand Trang eller Nød stedse er Bevæggrund for, at der begæres Hjælp, tillader Borgerrepræsentationen sig, i Anledning af, at Maren Koldt ved flere Lejligheder har anholdt om og modtaget Hjælp, at fremsende en Skrivelse, der viser, at hun har udestaaende hos E. Eilersen en Kapital paa 75 Rdl., hvorhos hun efter Sigende har laant sin Svigersøn 100 Rdl. Saa rosværdigt, det kan siges at være af en saadan Kone at have sammensparet saa mange Penge, saa uretfærdigt maa det paa den anden Side være at yde et Menneske Hjælp af Kommunen, alene for at det ikke skal bruge sit eget, da det destoværre er en alt for stor Sandhed, at mange af de, der skal contribuere, mangle det allernødvendigste, medens nogle af de, der nyder Hjælp, ruge over skjulte Skatte . . .“ o. s. v.

Skrivelsen slutter med, at Borgerrepræsentationen vil søge at tilvejebringe flere Oplysninger af samme Natur, da hun „ikke er den eneste heri Byen af dem, der begjærer Hjælp, som har liggende Penge“.

Her var Fr. Møller Angriberen. I et andet Tilfælde blev han den angrebne. Guldsmed C. Thessen, der havde Bopæl og drev Næring i Byen, blev nægtet Andel i „den kongelige Gave“, og herover blev han flammende vred og indsender en Klage til Amtmanden, hvori han skriver, at han har beklaget sig til Borgerrepræsentanterne Bang og Thrane, „som vel fandt, at det var urigtigt, men man sagde mig, at Møller, Formanden, var Skyld deri, idet han indvendte, at jeg sorterede under Horsens og følgelig ikke kunde nyde godt deraf; saa utidig denne Indvending end var, vovede dog ingen at modsætte sig hans Villie. Det synes virkelig, som denne Mand har anmasset sig en Myndighed, som ingen tør modstaa, om endog hans Paastand er uretfærdig.“ — Om

Klagen hjalp, vides ikke, men det maa antages, da Hjælpen selvfølgelig var for Byens Beboere uden Hensyn til Hjemstedskommune.

Allerede i Juni Maaned sattes Brødbilletternes Antal op til 10 for Familier og 4 for enligstillede Personer, og da Konsumptionsafgifterne ikke kunde slaa til, maatte Kommunekassen tilskyde det manglende. Det kan ses, at „Skanderborg Consumptions Hovedcontoir“ har udbetalt til Kommunen 384 Rdl. 5 Mk. 15 Sk., men hvor meget, Brørdordningen i det hele kostede, ses ikke. Da ny Høst kom, synes Forholdene at være komne i Lave. I hvert Fald fortsattes Dyrtydshjælpen ikke, og først den nulevende Generation har paa mange Maader igen oplevet baade Dyrtyd og Foranstaltninger derimod.

Sagførere i Skanderborg.

MEDENS der allerede i den romerske Republiks Tid kendtes Folk, der talte i Retten for andre, „oratores“ eller „procuratores“ — til hvilke M. Tullius Cicero hørte —, kendes Procesbefuldmægtigede (Anwald) ikke i Nordeuropa før i sen Middelalder.*) I Danmark synes Sagførere at have eksisteret siden Slutningen af det 16. Aarhundrede under Betegnelserne „Tingstud“ (af Stød = Tilflugtssted, Støtte) og „Prokurator“. De første Lovbud om Sagførere findes i en Forordning af 9. September 1638, hvori udtales, at herefter maa ingen lade sig bruge som Procurator, uden den, som dertil beskikkes af Kongens Lensmænd, Borgemestere og Raad, og efter 1650 træffes Sagførere ret ofte.**)

Nogen juridisk Eksamen kendes ikke før Forordningen af 10. Febr. 1736, men adskillige havde lang Praksis som Godsforvaltere o. lign., og enkelte havde studeret Jura i Udlandet.

Forordningen af 1736 gjorde det ikke til Betingelse for Sagfører-virksomhed, at Vedkommende havde bestaaet nogen Eksamen, og Aarhundredet ud blev ustuderede ved at virke.

Der var tre Sagførerklasser: Højsteretsprocuratorer, Overretsprocuratorer og Underretsprocuratorer, hvilke Betegnelser efter Lov af 26. Maj 1868 afløstes af Betegnelserne: Højsteretssagfører, Overretssagfører og Sagfører. Retsplejelov af 11. April 1916 indførte Betegnelsen Landsretssagfører, efter at Overretterne var bleven døbt om til Landsretter. —

I Skanderborg kendes ingen Sagførere før efter 1760, i hvert Fald ingen med kongelig Bevilling, der berettigede sin Indehaver til enten at møde ved alle Retter, eller ved Over- og Underretter, eller ved Underretter alene. Det er vel muligt, at der har været enkelte, der har procederet ifølge Øvrighedsbevilling (Amtmandsbevilling), der berettigede til at procedere i enkelte bestemte Sager eller bestemte

*) Palle Rosenkrantz: Procuratorerne i det 17. og 18. Aarhundrede, p. 20.

**) 1650 kaldes Anders Kjær Prokurator i Horsens, 1669 Erik Jørgensen Prokurator i Aarhus, 1679 Jørgen Knudsen Prokurator i Horsens o. s. v.

Øvrigheden uunderlagte Steder. Sandsynligt er det dog ikke, da Amtmand von Woida i Skanderborg saa sent som 1759 giver Nicolaus Stabell, der boede i Grejs ved Vejle, Konstitution for Skanderborg og Aakjær Amter. — Den efterfølgende Fortegnelse vil muligt i Tidens Løb kunne suppleres, men hidtil har flere ikke kunnet findes:*)

Lorentz Stephansen. Født ca. 1734. Han anføres i „Handelsspejl“ 1767, 1771 og 1774 som Prokurator i Skanderborg og møder — i hvert Fald fra 1763 — ret jævnlig i Retssager.**) Han ses ikke at have haft kongelig Bevilling. Iøvrigt var han Fuldmægtig hos Overførsteren, Jægermester von Pultz. Begravet 20. August 1774 i Skanderup Kirke, 40 Aar gammel. Af Skifteforretningen efter ham fremgaar, at hans Bo var insolvent, og at han døde ugift hos Slotsforvalter Brun.

Ulrich Chr. Tolstrup. Prokurator i Skanderborg fra omkr. 1763—80; derefter Byfoged i Skanderborg og By- og Herredsskriver. Født 1736, examn. juris 1779 (Karakteren „ej ubekvem og temmelig vel“), døde 6. August 1819. (Se iøvrigt udførlig Biografi Side 119.)

Enevold Bang. Født ca. 1740. Søn af Prokurator Niels Bang paa Møllersdal og Margrethe Bøgh. Nævnes 1767 paa Søbygaard. Han blev examn. juris Januar 1773 (bekvem, vel), men havde allerede da i ca. 3 Aar været Prokurator i Skanderborg.

Uden at have et saa betydeligt Klientel som Tolstrup møder han i flere betydelige Sager, bl. a. for Rye Møller i en Sag angaaende Møllens Fiskerirettigheder. Procesakterne i denne Sag, der appelleredes til Højesteret, findes endnu og vidner om Bangs Klarhed og Dygtighed.

Han blev 23. Decbr. 1773 Herredsfoged og Skriver i Thyrsting-Vrads Herreder og døde i Brødstrup 5. Septbr. 1789.

Gift 10. November 1775 i Ring Sogn med Dorthea Kirstine Stage, døbt 20. Maj 1729 i Snodstrup (Datter af Sognepræst Rasmus Jensen Stage og Marie Hansdatter Klunker); hun gift 1. Gang med Herredsfoged i Thyrsting og Vrads Herreder Søren Hygom, begravet 2. Januar 1775 i Ring, 53 Aar gammel. Hun overlevede Bang, men er dog antagelig død før 1793.

Niels Michelsen Feldt, døbt 27. Oktober 1742 i Vammen (Søn af Sognepræst Michael F. og Anne Marie Svindt) er en lidt fremmed Fugl i Flokken, idet han baade var Student og havde examen philosophicum. I en Alder af 35 Aar bliver han 1797 examn. jur. (bekvem, vel) og ansøger derefter om at faa Bestalling for alle Over- og Under-

*) Størstedelen af de biografiske Data om Prokuratorerne er med største Velvilje stillet til min Disposition af Sekretær i Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie, H. Hjorth Nielsen, der forøvrigt har under Udgivelse et længe forventet Værk om Danmarks Prokuratorer.

**) Retsbogen for Skanderborg Byting begynder 1763.

retter i begge Riger. Han fik 7. August 1778 Bestalling, men kun for Sjællands Stift, hvilket synes underligt, da han boede i Jylland og blev ved at bo der og føre baade offentlige og private Sager, muligvis dækkende sig under andre Prokuratorers Bestalling, hvis det kneb. Han fik dog omsider Bevilling for Nørrejylland. I Aarene efter 1780 møder han ret hyppigt her i Retten og synes en Tid at have boet her i Byen. Senere (i hvert Fald 1785—90) boer han paa Snabegaard i Bryrup men møder regelmæssigt her til omkring 1790, hvorefter han synes at være kommen andetsteds hen. Død 11. Novbr. 1810 i København — Rigensgade Nr. 468. Til Stede ved Skiftet efter ham var Enken Anna Dorthea. Løvsøret, der var mere end fattigt, vurderedes til 8 Rdl. og bestod af en Sælskinds Kuffert, en Seng med Omhæng, 3 gamle Dyner, 2 Puder, et Thestel, en Kaffemølle og nogle gamle Bøtter.

Thomas Wissing havde en anden og bedre Skæbne. Han var født i Emborg, Rye Sogn, hvor Faderen, Rasmus Rasmussen Wissing, var Skovfoged. Examn. jur. 1781 (ej ubekvem, vel). Da han Aaret efter søger Bevilling, siger han, at han fra Ungdommen af „har øvet sig i juridiske Forretninger og nu med stort Besvær paa Grund af Fattigdom erhvervet sig Examen“. Stiftamtmanden fra Aarhus, der fik Ansøgningen til Erklæring, udtalte, at W. ifølge de forelagte Attester „har et godt Hjerte“, og denne anbefaling maa have virket, for han bliver 6. August 1782 Prokurator ved Underretterne i Aarhus Stift og 22. August samme Aar ved alle Over- og Underretter i Nørrejylland. Han boede paa Sarabjerg ved Skanderborg (muligvis har han været i Slægt med Byskriver Niels Wissing, der tidligere boede der) og har mange Sager. Hans Forbliven her var dog kun kort; thi allerede 14. Januar 1785 blev han Byfoged i Viborg og Aaret efter adjungeret (fra 1793 virkelig) Herredsfoged og Skriver i Fjends-Nørlyng Herreder. Paa alle Maader gik det ham godt, idet han blev baade Borgmester i Viborg og „virkelig Justitsraad“, ligesom han ved mange store Ejendomshandler blev Godsejer og en rig Mand. Død i Viborg 30. April 1811.

Christian Marius Christopher Gerhard Holst hører ligeledes til de yngre Prokuratorer, der kun er her i Byen eller Herredet et kort Aaremaal for derefter at gaa over i Embedsstilling. Døbt 18. Marts 1767, Søn af Sognepræst til Vinding-Bryrup og Vrads Jens Melchiorsen H. og Edvardine Hoff. Examn. jur. April 1787 (bekvem, vel), 28. Decbr. s. A. Prokurator for alle Over- og Underretter i Nørrejylland og betegnes som boende paa Skanderborg Ladegaard. I de faa Sager, han møder i her ved Retten, betegnes han som boende i Sarabjerg, der overhovedet gennem en lang Aarrække er Bopæl for Prokuratorer og andre Juraens Mænd. 23. Marts 1796 Herredsfoged og Skriver i Thyrsting-Vrads Herreder, hvorhos han Aaret efter faar den næppe synderlig indbringende Bestilling som Forligskommissær i Vrads Her-

red. — Han skal den 4. December 1801 modtage det Stykke af Thyrsing Herred, der hidtil har ligget under Skanderborg Birk, og bliver tillige Skriver i dette Distrikt. Blev 1798 Kammerraad og var da tillige Landvæsenskommissær i Skanderborg og Aakjær Amter. Død 27. Juli 1822 i Brædstrup. Gift 1. Gang 1794 paa Sarabjerg med Henrikke Gundil Cecilie Gram (d. 17. Aug. 1815), 2. G. 1816 i Vinding med Marthe Charlotte Meyer. I begge Ægteskaber 19 Børn.

Jørgen Carsten Bloch Borchsenius, født 15. Novbr. 1766, Søn af Sognepræst til Huusby og Wedellsborg Kapel Villads Gabrielsen Borchsenius. Examn. jur. 1790 (bekvem, vel), 27. Septbr. 1793 Prokurator for alle Retter i Danmark, Højesteret samt Hof- og Stadsretten undtagne. Boede 1794 i Bryrup Sogn og fra 1795 til 1800 paa Sarabjerg ved Skanderborg. Derefter boede han i Aarhus, hvor han en Tid var konst. By- og Herredsfoged, til han 7. Januar 1803 blev Byskriver i Nykøbing og Herredsskriver i Nørre og Sønder Herred paa Mors. Virkelig Kancelliraad 1821. Død 11. April 1824 i Nykøbing.

Borchsenius naaede saalidt som Holst at skabe sig nogen større Sagførervirksomhed i Skanderborg i de faa Aar, de virkede her, og for dem begge saavel som for Thomas Wissing, hvis Sagers Antal var betydeligere, blev Prokuratorstillingen, der i og for sig var et Embede, kun et Led i en Embedskarriere.

— — —

I Aarene 1770—1800 træffes flere andre, der møder for By- og Herredsting, men som forbigaas her, da de enten ikke har boet i By eller nærmeste Opland eller ikke i væsentlig Grad har haft deres Underhold af Sagførervirksomhed.

Til Trods for, at Prokuratorerne var eneberettigede — jfr. D. L. 1—9—14 — til at møde i Retssagerne, træffer man for Skranken en broget Flok, der kun med tvivlsom Hjemmel færdes der, og som almindeligvis gik under Betegnelsen „juridisk Kommissionær“ eller Sagfører, skønt denne sidste Betegnelse først lovhjemles langt senere. Dels var Retternes Betjente ikke alt for nøjeregnende med, om de paagældende havde Bevilling eller ej, — og det var Retsbetjentene, der skulde paase, at Formalia var i Orden — og dels kunde den paagældende have faaet Konstitution af den vedkommende Amtmand, naar det enten kneb med at faa fat i en virkelig Prokurator — der var til Tider ikke saa mange af dem —, eller Parten i Sagen ønskede denne udført af en bestemt Mand. Der møder her for Retten 1784 Seigneur Christian Bagge fra Skanderborg, samme Aar Sr. Michael Lyngbye og Sr. Jørgen Olstrup, ligeledes Skanderborg, 1782 Sr. Chr. Wissing (maaske en Søn af Byskriver W.), og selve den adjungerede Byskriver, Sr. Jørgen Fogh, forlader 1767 Protokollen en Stund for at møde i en Justitsag.

Ja, selv Retsbetjentene optraadte i betydelig Udstrækning som Pro-

kuratorer i andre Jurisdiktioner; de fleste af dem havde jo ogsaa Uddannelsen og Haandelaget, og adskillige Folk har vel ment, at de var vel hjulpede, naar de havde en Kollega til Dommeren til at føre deres Sag. Herredsfoged i Ning Herred Anders Kjær, der boede paa Hede Mølle og senere paa Kjærsholm i Grumstrup, møder i en Mængde Sager her i 1780'erne, og han synes først at blive konkurreret ud, da Byfogdens Søn — nedennævnte Frederik Ludvig Tolstrup — begynder at praktisere her ved Retten.

— — —

Frederik Ludvig Tolstrup, Søn af ovennævnte Byfoged Ulrich Chr. Tolstrup og Anna Marie Ørting f. Leegaard, Halvbroder til Kammerraad Leegaard til Leegaardslyst,*) af hvis Optegnelser fremgaar, at han 2. Decbr. 1788 rejste til København for at læse til Examen. Han blev examinatus juris 6. Novbr. 1789 med Karakter „Ei ubekvem til Juridiske Betjeninge“. Allerede 1791 træffes han i Retsbøgerne som lovbefalet Aktor og virkede her i Byen som Sagfører indtil sin Død 28. April 1826. Kongelig Bestalling ses han mærkelig nok ikke at have haft og maa antages at have procederet paa Amtmandsbevilling, uagtet han var fuldt kvalificeret til at faa kongelig Bevilling, og uagtet han til Tider havde en betydelig Procedureforretning.

Tolstrup ejede Ejendomme her i Byen og tillige Dyrehaven og var i mange Aar en baade velanset og betydende Mand med adskillige Tilidshverv. Efter Statsbankerotten synes det at være gaaet tilbage for ham som for saa mange andre (jfr. Chr. Heilskov i Hist. Aarb. 1920); Dyrehaven kom under Auktion, og muligvis blev han erklæret fallit, i hvert Fald var der i 1826 rejst Justitssag mod ham for Brud af Rettens Segl.

Gift 30. Maj 1800 med Jomfru Lauritzen i Skanderborg (død 17. Juni 1816), Datter af Amtfuldmægtig Hans Lauritzen.**)

Andreas Thomesen Warthoe. Døbt 9. April 1787, Søn af Thomas Andreasen i Donslund Mølle og Maren Andersdatter. Tjente i 8 Aar indtil September 1809 hos By- og Herredsfogden i Skanderborg, de sidste tre Aar som Fuldmægtig med Amtets Konstitution, hvorefter han blev Forvalter ved Stamhuset Rosenholm. Senere ejede han Edelsborg ved Skanderborg, som hans Svigerfader havde ejet, men da Driften af denne Gaard ikke kunde udfylde hans Tid og særlig ikke gav ham tilstrækkelige Indtægter, besluttede han sig til at tage Eksamen og blev

*) Jfr. L. Thane: Skanderborgs Historie, S. 69.

**) Naar Chr. Heilskov (Hist. Aarb. 1908, p. 54) nævner en Sagfører Christopher Bøgh som boende her i Byen, beror dette paa en Fejltagelse. Bøgh, der døde 1815, kun 29 Aar gammel, hos sin Broder i Vester Mølle, nævnes udtrykkelig i Kirkebogen som Sagfører i Aarhus.

26. Maj 1820 examn. jur. (bekvem, vel). Han blev 11. November 1822 Prøveprokurator ved Retterne i Aarhus Amt, hvilken Konstitution senere maatte forlænges, da der for Tiden var et tilstrækkeligt Antal Prokuratorer. Da Prokurator Dejgaard (1823) opgav sin Bopæl i Aarhus, blev en Bestalling ledig, og 14. April 1823 blev Warthoe Prokurator ved Underretterne i Aarhus Stift. Han rejste fra Edelsborg 1834 og boede derefter i Haulshuset paa Lund Mark ved Horsens. Død 29. April 1859 i Horsens. — Gift 24. Maj 1811 i Skanderup Kirke med Nicoline Marie Føns, født paa Petersholm (f. Februar 1789 i Vejle, død paa Lund Mark 1843), Datter af Proprietær til Petersholm og senere Edelsborg Peter Johannes Føns og Anne Margrethe Bang.

Jens Christian Calundann. Døbt 15. April 1792 i Øster Tørslev, død i Skanderborg 2. Januar 1856. Søn af Forvalter Christian Calundann og Karen Jensdtr. Da Drengen var 8 Aar gammel, døde Faderen og efterlod Familien i meget fattige Omstændigheder. Han kom da i Huset hos sin Farbroder, Sognepræst til Skorup og Tvilum, Frederik Grüner Calundann, hos hvem han var til sit 13. Aar, hvorefter han blev anbragt paa By- og Herredskontoret i Skanderborg, hvor han tjente i halvfemte Aar som Skriverdreng og i fem Aar som Fuldmægtig, indtil det lykkedes ham at rejse et Laan, som satte ham i Stand til at rejse til København for at læse. Han blev examn. jur. Januar 1817 (bekvem, vel) og blev Juni s. A. Prøveprokurator i Aarhus Amt, Aarhus Købstad undtagen. Fra Slutningen af November 1819 til Foraaret 1820 under Vakance konstitueret Postmester og Opsynsmand ved Befordringsvæsenet i Skanderborg, hvilket Embede han uden Held søgte. 18. August 1820 fik Calundann Bestalling som Prokurator ved Underretterne i Aarhus Stift.

Gift 1. Gang 7. Septbr. 1822 i Hammel med Caroline Magdalene Gyrsting, Datter af Distriktskirurg i Skanderborg Hans Tønder Gyrsting og Dorothea Christine Rathsack, født 1. Juli 1796 og død 3. November 1825 i Skanderborg.

Der kan endnu af og til træffes Dokumenter udfærdigede af Calundann, men hans egentlige Sagførevirksomhed blev dog ret tidligt af mindre Omfang, og endnu før sit andet Giftermaal 1840 saas han kun sjældent i Skranken, og efter dette helligede han sig de forskellige borgerlige Sysler: Gæstgiveri, Avlsbrug og Brændevinsbrænderi, som han havde overtaget efter Hustruens første Mand, medens han ansaa sin Prokuratorvirksomhed som en Biforretning. Da der foruden ham kun var een Prokurator i Hjelmlev-Gjern Herreder, nemlig nedenfor nævnte Kastrop, indstillede Amtmanden i 1840, at der beskikkedes en Prøveprokurator med Bopæl i Skanderborg.

Foruden Jorder i og udenfor Byen ejede Calundann den Ejendom, der nu tilhører Skomagermester Fr. Petersen, og den Ejendom, der nu

bærer Navnet „Hotel Skandinavien“, og hvor der dengang foruden Gæstgiveri tillige var baade Koholderi og Brændevinsbrænderi. Gæstgiverlivet og den megen Omgang med Brændevin og andre Drikke bevirkede, at hans Fysiognomi og særlig Næsen fik en temmelig varm Farvetone, hvorfor Folkeviddet da ogsaa med Allusion hertil og til hans Navn gav Gæstgiveriet Navnet „Den gloende Kalkun“.*)

Han blev gift 2. Gang 16. Septbr. 1840 med Karen Marcussen, f. Engerslev, døbt 29. Novbr. 1795, død 17. Januar 1856, Datter af Købmand, Kornhandler og Brændevinsbrænder i Horsens Jens Overbye Engerslev, der ved sin Død 1841 i Skanderborg kaldes forhenværende Gæstgiver, og Ane Margrethe Sørensdatter Laue. Karen Engerslev's første Mand var Gæstgiver eller Billardholder, som han kaldte sig, Hans Marcussen, født i Vinding Sogn, død i Skanderborg 23. Septbr. 1838, 52 Aar gammel.

Peter Kastrup. Døbt i Hjelmdrup Kirke, Egtved Sogn, 26. Juni 1779, Søn af Prokurator og Konsumptionskontrollør Niels Kastrup og Engel Margrethe Møller.

Han blev examn. jur. 22. April 1800 (bekvem, vel) og 1. Maj 1804 Prokurator for alle Over- og Underretter i Lolland og Falster. Bosat i Nykøbing 1800—06, i Rudkøbing 1807 og 1810—14 paa Bremersvold. Købte 1821 Haraldslund i Grundfør Sogn og bosatte sig der. Prokurator ved Underretterne i Aarhus Stift 14. Juni 1822. Købte 12. Januar 1829 Jordbjerggaard i Hylke Sogn og tog Bolig der, men flyttede senere til Vrold,**) hvor han ejede en Gaard. Død 15. Januar 1853. Gift 1. Gang 5. Juli 1805 i Rudkøbing med Salome Haundrup. Gift 2. Gang med Antoinette Siegride Brodersen, f. 7. Februar 1793 i Rinkenæs, død 5. Marts 1860 i Vrold.

Amtmanden skriver i 1840 i en Indberetning: „Kastrup, som ejer en Bondegaard i den $\frac{1}{4}$ Mil fra Skanderborg beliggende By Vrold, er en Mand paa omtrent 70 (sic!) Aar, og om han endog har mere Praxis end Calundann, fejler jeg neppe ved at antage, at hans Procedure, der tydelig bærer Spor af en svunden Tid, saavel som hans Kundskaber, ikke kunnet forskaffe ham Navn af en duelig Sagfører“. Amtmanden skriver videre, at Folk nærer saa lidt Tillid til de to nævnte Prokuratorers Sagførerduelighed, at det hyppigt er Tilfældet, at de ved Hjælmslev-

*) Se L. Thane: Skanderborgs Historie, p. 77 og 106—07.

**) Købte 1837 Gaarden Matr. Nr. 11 i Vrold (nu delt i Nedergaard og Karensminde, Ejere Ejnar Iversen og Jens A. Christensen). Han solgte Gaarden 1843 til Iver Madsen og ejede derefter Huset Matr. Nr. 19 i Vrold, der brændte for et Par Aar siden og nu ejes af Anders Nielsen. Her døde Kastrup og Hustru, og en Datter holdt senere i mange Aar Pogeskole i Huset. En Dattersøn af Kastrup var afdøde Snedkermester Vilh. Regner, Skanderborg. Kastrup var 1842 Medlem af Skanderup-Stilling Sogneforstanderskab.

Gjern Herreders Ret procederende Parter engagerer Sagførere fra Horsens saavel som fra Viborg Amt. — Amtmandens Indstilling blev fulgt, og en ny kom, nemlig

Carl Johannes Jensen. Han var født ca. 1779 i København og blev Novbr. 1820 examn. jur. (bekvem, vel). 1822—41 Fuldmægtig ved By- og Herredskontoret i Ringsted. 27. April 1841 Prøveprokurator i Skanderborg ved Retterne i Skanderborg Amt med Forpligtelse til at have Bopæl i Skanderborg By. 8. Novbr. 1843 Prokurator ved alle Underretter i Aarhus Stift med samme Bopælsforpligtelse.

Prokurator Jensen var en statelig Mand med en meget værdig Fremtræden og i Besiddelse af Dygtighed baade som Jurist og Forretningsmand. Han var konstitueret Byfoged i Aarene 1852—54 og ledede i disse Aar Borgerrepræsentationens Forhandlinger.

Han boede til sidst Adelgade Nr. 83 i den Ejendom, der senere ejedes og ombyggedes af Prokurator Weng og nu ejes af Sparekassen for Skanderborg By og Omegn, og var ved sin Død en velhavende Mand.

Død 24. Oktbr. 1863, 64 Aar gl. Gift med Cathrine Kristine Helene Nielsen, død 12. August 1842 i Skanderborg, 34 Aar gammel.

Jens Schougaard bør nævnes, selv om det ikke kan ses, at han har drevet Sagførerforretning af Betydning i Byen.

Født 23. Novbr. 1794 paa Pandum. Examn. jur. Januar 1814 (bekvem, temmelig vel). By- og Herredsfuldmægtig i Vejle 1816—24. Prøveprokurator i Vejle Amt 1823, Prokurator ved Underretterne i Ribe og Aarhus Stifter 12. Maj 1826. Boede 1829—40 paa Mallinggaard. — Valgt 1834 til Stændersuppleant af de mindre Landejendomsbesiddere i 13. Distrikt.

Død 28. Septbr. 1848 i Randers. Gift med Maren Ammitzbøll, født 1. Januar 1796 paa Sophienlund i Hover, død 12. Decbr. 1839.

Schougaard ses at have været Medejer af Ejendomme i Byen og svarer baade almindelig Skat (Næringssskat) og Grundskat. Under 23. Decbr. 1834 udstedes kongelig Bevilling for Købmand I. H. Overbye, Skanderborg, og Procurator Schougaard, Mallinggaard, til i Interessentskab at drive Brændevinsbrænderi ved en dertil examineret Person i Gaarden Nr. 91 i Skanderborg, som de har tilkøbt sig.

Søren Nicolai Bagger, født 14. Juni 1815 i Skanderborg, Søn af By- og Herredsfoged sammesteds Andreas Nicolai Bagger og Karen Hasselmann Voetmann. Kom efter sin Konfirmation 1830 paa By- og Herredskontoret hos Justitsraad Blichfeldt, hvor han forblev, indtil han i 1836 rejste til København for at læse til Eksamen. Examn. juris 1837 (bekvem, vel) og var derefter By- og Herredsfuldmægtig i Skanderborg indtil han i 1848 „efter manges Opfordring“ etablerede sig som juridisk Kommissionær. Prøveprokurator 9. April 1853 ved Underretterne i Skanderborg Amt med Forpligtelse til at have Bopæl

i Skanderborg Købstad. Prokurator 11. Maj 1855 ved Underretterne i Aarhus Stift med samme Bopælsforpligtelse.

Han var en baade dygtig og velhavende Mand, der havde en betydelig Forretning og i sin Tid besad en Del Indflydelse. Bogholder og Kasserer i Bysparekassen 1858—60, Byraadsmedlem 1861 og samme Aar (16. Novbr.) Cancelliraad. (Se iøvrigt L. Thane, S. 126, 129 o. fl.)

Sin Forretning havde han i Ejendommen Adelgade Nr. 56 (nu Olsens Hotel), hvor han tillige drev Landeri. En Tid ejede han Hotel Phønix og handlede i sin Tid noget med større Ejendomme paa Landet.

Han blev gift 3. Maj 1848 med Sørine Johanne Søegaard (født 27. Marts 1818, død 26. Juni 1882), Datter af Byens rigeste Mand, Købmand, Forligskommissær, Kirkeværge og Skolekommissær Eskild Sørensen Søegaard i Skanderborg.

Prokurator Bagger blev en meget gammel Mand (død 1. Februar 1901), men trods en meget stærk Døvhed blev han ved til det sidste at møde for Retten i beneficerede Sager. Det kunde dog da siges om ham, som i sin Tid om Prokurator Kastrup, at saavel hans Procedure som hans Kundskaber bar Præg af en svunden Tid.

Ernst Frederik Weng fødtes 27. Febr. 1840 i Skanderborg, Søn af Skræddermester paa Lillegade Jonas Ernstsens Weng og Maren Pedersdatter Baastrup. Var først som Skriversvend og Skriver og senere som Fuldmægtig hos Prokurator Bagger fra Foraaret 1854 til Foraaret 1864. Examn. jur. Juni 1860 (bekvem, vel). Efter at have forladt Tjenesten hos Bagger, drev W. Sagførerforretning for egen Regning uden at have Bestalling — antagelig fordi ingen Prokuratorbestallinger har været ledige —, og var desuden Indehaver af adskillige Bestillinger, saasom Klasselotterikollektør, Kommissionær for Kreditforeningen af jydsk Landejendomsbesiddere, Formand for en Spareforening, Agent for en Brandassuranceforening, Bogholder og Forretningsfører (fra Nytaar 1861) i Skanderborg Bysparekasse.

Sagførerloven af 26. Maj 1868 aabnede Adgang for en Del lidt ældre Jurister til straks at erholde den Prokuratorbestalling, der ellers skulde bortfalde, men hvormed fulgte Retten til at føre offentlige og beneficerede Sager. Weng bliver da 29. Decbr. 1868 Prøveprokurator ved Underretterne i Aarhus Amt med Forpligtelse til at have Bopæl i Skanderborg og 31. Marts 1870 Prokurator.

Weng fik meget hurtigt oparbejdet en betydelig og indbringende Forretning og fik mange Tillidshverv — bl. a. blev han Meddirektør af Ny jydsk Købstad Creditforening — og har i det hele været med til at præge Skanderborg By's nyere Historie.

Man saa ham sjældent tage Del i Borgernes festlige eller selskabelige Sammenkomster, hvilket vel hængte sammen med en vis Indsluttethed i hans Væsen. Der var ofte noget koldt og fornemt over ham,

der ikke syntes at stemme med hans demokratiske Sindelag. Til andre Tider kunde han være jævn og ligefrem, elskværdig og indtagende, især naar han var sammen med politiske Meningsfæller.

Weng, der var i Besiddelse af et smukt klangfuldt Organ og stor Veltalenhed, optraadte i meget ung Alder — ca. 30 Aar gammel — som politisk Debattør men afslog altid at gaa ind i aktiv Politik. Han sluttede sig til Venstrepartiet og var stedse at finde paa den mest demokratiske Side og var Landets første Skattenægter, hvilket en Tid kostede ham hans Lotterikollektion. I de politisk bevægede Aar (Provisorie-aarene), hvor en Venstremand umuligt kunde have noget at gøre med en Højremand, fik han som Byens eneste Venstre-Sagfører en mægtig Kundekreds, der hjalp ham til indbringende Forretninger, ligesom han blev indvalgt i Byraadet af den almindelige Vælgerklasse efter tidligere at have været valgt af de højstbeskattede. (Byraadsmedlem 1871—79 og 1882—1902.) Han var en rigt begavet Mand, et klart og hurtigt Hoved og tog sig med Akkuratesse og Omhyggelighed af de mange Sager, han havde med at gøre. R. af Dbg. 25. Marts 1903.

Død 20. Januar 1908 paa St. Josephs Hospital i København. Gift 10. Maj 1864 med Margrethe Sophie Behr, Datter af Snedkermester Poul Behr, død 31. Marts 1917 i Skanderborg.

Johan Peter Georg Hannibal Busch, f. 2. August 1828 paa Stenalt ved Randers, Søn af Mejeriforpagter Hans Kristoffer B. og Margrethe Frederikke Dehn. Efter Konfirmationen 1843 kom han paa Børglum Herreds Kontor i Hjørring, hvor han forblev, indtil han i Sommeren 1847 rejste til København for at læse til Eksamen. Maj 1848 examn. jur. (bequem, vel). Derefter i to Aar Fuldmægtig paa Odense Herreds Kontor. Indkaldt til Militærtjeneste 10. Septbr. 1850—1. Maj 1852. Fuldmægtig paa Muckadell m. fl. Birkers Kontor og Lysgaard og Hids Herreders Kontor 1852—55, Fuldmægtig paa Stiftamtet i Skanderborg 1855—69. Underretssagfører 22. Januar 1869. Kammerassessor, R. af Dbg. Kæmner 1867—94. Konstitueret Branddirektør for Byen 1872 og fast ansat 1875—98. Medlem af Skanderborg Byraad 1864—76 og 1879—85.

Kammerassessor Busch var en klar og dygtig Mand, der med største Punktlighed og Orden passede sin Forretning og sine forskellige Hverv, og der var sjældent Røre om ham og hans Gerning. Han hørte til de stille i Landet; besindig, rolig og ordknap, men med en vist lunt Blik i Øjet, var han agtet og afholdt af alle, hvem han kom i Berøring med. B. boede i Ejendommen Møllegade Nr. 11 (nu tilhørende Overdyrlæge Andersen). Død 2. Maj 1909.

Gift 1. Gang med Antoniette Margrethe Waad af Skovsborrgaard, f. 29. Marts 1834, d. 9. April 1863; 2. Gang med Agnes Alvilda Camilla Hortensia Seidelin, f. 1. Febr. 1833, d. 12. Decbr. 1902, Datter af Ejer

af Hovedkro Gottholdt Jacob S.; hun gift 1. Gang med cand. theol. Jens Andreas Møller, f. 1820, d. 6. Novbr. 1863.

Herman Chr. Arent, f. 7. Febr. 1836 i Ringkøbing. Examn. jur. 1857 og samme Aar By- og Herredsfuldægtig i Skanderborg. Under Krigen 1864 blev Herredsfoged Bülow syg, og Arent var i denne Tid konstitueret som By- og Herredsfoged, hvad han ligeledes var i Mellemrummet mellem Bülows Død i 1867 og By- og Herredsfoged Wingses Udnævnelse i 1868.

I 1877 tog han Afsked fra By- og Herredskontoret og etablerede Sagførervirksomhed (Bestalling 18. Maj 1879) i sin i 1869 købte Ejendom Møllegade Nr. 7. I mange Aar var han Sygehuskasserer og har været Medlem af Ligningskommission og en Periode Overligningskommissær, men skyede iverdrikt offentlige Hverv.

Det enstemmige Eftermæle om ham var, at han var en sjælden retlinet Mand, en nobel Personlighed, dygtig, paalidelig og gennemhæderlig i al sin Færd. Uden for sit Fag havde Arent to Interesser; han var en stor Blomsterelsker og en dybt interesseret Samler af Oldsager. I denne sidste Egenskab vil hans Navn blive æret, saa længe Skanderborg Museum bestaar. Han satte sig et uvisneligt Minde, da han kort før sin Død bestemte, at hans store Oldsagssamling skulde overgaa til Skanderborg By for af denne udelt at skulle bevares til Minde om den fjerne Oldtid.

Død 6. Februar 1913. Gift 1. Gang 27. Juli 1859 med Laugine Marie Sophie Bagger (d. 18. Marts 1872, 30 Aar gl.), Datter af Gæstgiver P. S. Bagger i Skanderborg. Gift 2. Gang 10. Decbr. 1875 med Ane Kirstine Arent, Datter af Snedkermester P. Arent, Ringkøbing, født 18. Juni 1853, død 5. Juli 1914.

Albert Verner Westergaard, født i Flensborg 23. Oktbr. 1857 (Forældre: Intendant A. N. W. og Christiane Demant), examn. jur. 1878. Fuldægtig hos Prokurator Weng, Sagfører i Skanderborg 25. April 1883—1901. Medlem af Skanderborg Byraad 1900—09. Direktør for Banken for Skanderborg og Omegn 11. April 1891—1. Novbr. 1927. Boer nu i København. R. af Dbg.

Iver Peter Kabel Iversen, f. 9. Juni 1866 i Skanderup (Forældre: Husmand Andreas Iversen og Margrethe Nielsdr.). Examn. jur. 1887. Sagfører 3. Septbr. 1894. Praktiserede i Skanderborg i Kompagni med Sagfører, Bankdirektør Westergaard 1896—99; siden i København. 1925 Navneforandring til Karbel. Død 25. Febr. 1931. Gift med Ellen Christiane Margrethe f. Harhorn.

Aage Axel Weng, f. 5. Maj 1867, død 30. Maj 1930. Søn af Prokurator E. F. Weng og Margrethe Behr. Examn. jur. 1890, Sagfører 24. April 1894. Associé med Faderen og med Svogeren, Overretssagfører Rosen. 1898—1930 Bogholder og Forretningsfører, senere Direk-

tør for Bysparekassen. Medlem af Skanderborg Byraad fra 1909—25. Folkevalgt Borgmester 1919—25.

Som sin Fader tog han ugerne Del i Sammenkomster eller Foreningsliv. Han var en afsluttet noget formel Personlighed, der forenede gammeldags Sans for Formen med levende Interesse for, hvad der rørte sig i Nutiden. I sin Gerning og i sine Hverv var han en Forhandlingens Mand, en omgængelig Natur, der vandt Sympati ved en rolig og venlig Optræden. Gift 3. Juni 1899 med Marie f. Erhardi.

Eduard David Johannes Rosen. Født i Hørsholm 28. Juni 1864 (Forældre: Fabrikant Frederik S. Rosen og Emilie Carlén). Student 1883, cand. jur. 1890. By- og Herredsfuldmægtig i Skanderborg til 1893 og Byfogedfuldmægtig i Slagelse til 1896. Sagfører i Skanderborg fra 16. April 1896 sammen med Svigerfaderen Prokurator W. og Svogeren Sagfører Aage W.; det sidste Aars Tid dog alene. Overretssagfører 15. August 1903, Branddirektør for Byen 1906—23; offentlige og beneficerede Sager.

En god Mand var Rosen, en varmhjertet og forstaaende Natur, der aldrig med Vilje gjorde nogen Uret og altid kæmpede med blanke Vaaben. Han var en Mand med mange Interesser — der dog ikke gik i Retning af Tillidsposter og Hverv —, og en livsglad Natur, der holdt Modet oppe til det sidste. — Død 31. Marts 1923. — Gift 1. Gang 28. Maj 1896 med Ane Marie Weng, død 12. April 1904, 2. Gang 26. Juli 1908 med Hedvig Sophie Gad.

Jørgen August Mathias Schmidt. Født 29. Novbr. 1869 i København. Examn. jur. 1894. Sagfører i Skanderborg 19. Aug. 1898, hvor han først var Associé med og senere overtog Sagfører, Bankdirektør Westergaards Forretning. — Efter en Konflikt med Øvrigheden, hvor han dog fik Retten paa sin Side, solgte han sin godt oparbejdede Forretning og emigrerede til Canada.

Rasmus Langkilde Lauesen. Født 3. Septbr. 1859 paa Klingstrup (Proprietær Hans L. og Kirsten f. Langkilde). Student 1878, cand. jur. 11. Juni 1885. By- og Herredsfuldmægtig i Skanderborg 1889—1903. Sagfører 14. Novbr. 1903, Overretssagfører 8. Febr. 1907. Offentlige og beneficerede Sager fra 22. Oktbr. 1909 til Maj 1932.

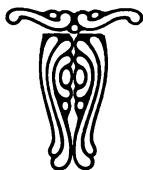
Jens Chr. Christensen Holtet, født i Volstrup 11. Oktbr. 1882 (Gaardejer Niels Chr. H. og Mariane f. Wolstrup). Student 1901, cand. jur. 28. Juni 1906. Sagfører 29. Decbr. 1909 i Aarhus, fra August 1911 i Skanderborg. Overretssagfører 31. Juli 1916. Anklager ved Underret 1920—24, offentlige og beneficerede Sager fra 1928. Censor ved Handelsmedhjælper-Eksamen i de nørrejydske Amter. Medlem af Skanderborg Byraad 1925—33. Formand for Bestyrelsen for Skanderborg Handels- og Landbrugsbank.

Alfred Hilmer Michelsen, f. 26. Marts 1885 i Aalborg

(Overlærer Nicolaj M. og Nanny f. Faye). Examn. jur. 15. Januar 1908, Sagfører i Skanderborg 1912, overtog Sagfører J. Schmidts Forretning. Offentlige og benefic. Sager fra 1923. Skatteraadsmlem 1923—27. Medlem af Skanderborg Byraad 1925—29. Formand for Bestyrelsen for Banken for Skanderborg og Omegn.

Christian Larsen Hedegaard, f. i Sivested 31. Maj 1900 (Lærer A. L. H. og Maren f. Andersen). Student 1919, cand. jur. Foraar 1927. Sagfører i Skanderborg 30. Juni 1930. Overtog s. A. Sagfører Aage Wengs Forretning. Driver fra 1. Septbr. 1930 Forretning sammen med Sagfører Alfr. Michelsen. Bestyrelsesmedlem i Bysparekassen.

Anders Marius Rasmussen, f. i Hundstrup 27. Juli 1882 (Skovfoged Niels R. og Karen Marie R.). Examn. jur. 15. Januar 1907. Fra 26. August 1908 Fuldmægtig hos Overretssagfører R. L. Lauesen. Sagfører 7. Febr. 1933. Medlem af Ligningskommissionen 1. Januar 1918—1. Januar 1926. Medlem af Skanderborg Byraad 1925—1929. Medlem af Skolekommissionen.

Dyrlæger i Skanderborg.

HUSDYRENES Sygdomme har fra Oldtiden været Genstand for Opmærksomhed, men om nogen egentlig Dyrlægekunst kan dog næppe tales. Mest Kendskab havde man til Hestens Sygdomme, men det var gennem Tiderne næsten Smedene alene, der vedligeholdt en vis Kendskab derom. Saa var der selvfølgelig ikke faa Dyrevkaksalvere — kloge Mænd og kloge Koner—, der gav sig af med at kurere paa Heste og Kvæg, de sidste særlig paa Kvæget.

En særlig Gren af Dyrlægevirksomhed, nemlig Kastrering, havde dog her i Landet fra tidlig Tid sine bestemte Udøvere, hvoraf de, der benyttedes paa Kongens Len og Enemærker, var offentlig autoriserede.

Jens Ibsen (der ogsaa kaldes Jens Jepsen eller Jens Riber) faar 5. Decbr. 1586 Bestalling som Svinesnider paa Haderslevhus, Flensborghus, Koldinghus, Skanderborg, Dronningborg og Silkeborg med tilhørende Ladegaarde. Han skal to Gange om Aaret — henimod Paaske og Mikkelsdag — besøge de nævnte Slotte og skære de Heste, Foler, Hunde og Svin,*) som Lensmanden giver ham Ordre om. I Løn skal han have aarlig 20 gl. Daler, en sædvanlig Hofklædning, ½ Læst Rug, ½ Læst Byg, ½ Læst Malt, 1 Okse, 4 Svin og ½ Td. Smør. Han skal, naar han er paa Kongens Slotte, have fri Havre, Hø og Straafoder til to Heste, men ingen yderligere Løn og Underhold hverken til sig eller sine Svende.

I Aaret 1596 — formentlig er Jens Riber død — faar ikke mindre end to Mænd Bestalling som Svinesnidere, nemlig Jens Seufrensen og Peder Orloff,**) hvoraf førstnævnte fik Skanderborg, Silkeborg og

*) Grise og Søer underkastedes ofte en Bortfjernelse af Æggestokkene — den saakaldte Udbødning.

**) Hestesniderne og deres Folk nævnes ofte i Retsprotokollerne i Drabs- og Voldssager. Peder Orloffs Svend Mats Mortensen blev 1604 ihjelslaet af Jens Andersen, „født i Fourle“ (Foerlev, Hjelmslev Herred); muligvis var Jens Andersen en upriviligeret Konkurrent. Orloff er selv personlig impliceret (1613) i en Drabssag, da en „Kronens Bonde i Hamrum Herred“ blev slaet ihjæl; se Cancelliets Brevbøger og Oyerdyrlæge K. Klastrup: „De jyske Hesteskærere“, Maanedsskrift for Dyrlæger 1928, S. 337.

Dronningborg Len, medens sidstnævnte fik Resten af de jydsk Leen samt noget paa Sjælland og Fyen. Lønne forhøjedes til 60 og senere 70 Dlr.

Flere af Peder Orloffs Efterkommere blev i det følgende Par Hundrede Aar autoriserede Svinesnidere eller, som de senere kaldtes, Hestesnidere („privilegeret Hesteskiærer og Udbøder“).

Private Folk kunde bruge, hvem de vilde, til deres Dyr, og ved Siden af de privilegerede Kastratører opstod der en praktiserende ringere Klasse, der ofte bestod af Tatere, Rakkere eller andre uærlige Folk.

De uhyre nationaløkonomiske Tab, som Husdyrsygdommene, særlig Kvægpesten, fremkaldte i det 18. Aarhundrede, henledte Statsmændenes Opmærksomhed paa Ønskeligheden og Nødvendigheden af uddannede Dyr læger. Den første Veterinærskole aabnedes 1762 i Lyon. Danmark kom snart efter. 1773 aabnedes P. C. Abildgaard, der havde studeret i Lyon, for egen Regning den Veterinærskole paa Christianshavn, der senere er bleven til „Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole“. I 1777 lykkedes det Abildgaard at faa denne Skole omdannet til en offentlig Institution, og 1779 afholdtes for første Gang Examen.

Den 23. Juli 1777 bekræftede Kongen Fundatsen for „Den kgl. Veterinærskole“.

Ved Skolen ansattes foruden Lærere i Veterinærvidenskaben tillige en Smede- og Beslagmester, saa de ved Skolen udlærte kunde indtræde i Smedelauget, naar de kunde gøre Mesterstykke. De ved Skolen udlærte og med Testimonium forsynede maatte have Frihed til at nedsætte sig paa deres Profession og ved Hestebeslag ernære; dog uden at befatte sig med Beslag, undtagen i Tilfælde af Sygdomme, hvor et andet Beslag maatte behøves. Ingen Grovsmed, „som herefter nedsætter sig“, maa befatte sig med Hestekure.

Det ses heraf, at Forbindelsen mellem Smedehaandværk og Dyr lægekunst bevares.

Dyr lægen, der kaldes „Kursmed“, har foruden sin Videnskab lært saa meget af Smedehaandværket, at han kan gøre Mesterstykke.

I mere end hundrede Aar opretholdtes denne Forbindelse mellem Smede- og Dyr lægekunst. Den vordende Dyr læge maatte først og fremmest lære at smede og tilrette Hestesko samt smede Søm dertil. Dette lærtes i det første Studieaar og afsluttedes med en Prøve. Blev denne bestaaet, rykkede Eleven op i Smediens ældste Klasse og øvedes nu yderligere i Tilretning af Sko til normalt Hestebeslag samt Sygebeslag. Denne Undervisning og Øvelse vedvarede gennem det meste af Studietiden, og ved Examen i Fagvidenskaberne gaves Karakter for Prøve i Beslag. Først i 1895 ophævedes denne nære Forbindelse mellem Veterinærvidenskab og Haandværk.

Af det tidligere anførte ses, at Dyr lægernes Eneret i den første Tid egentlig kun gjaldt Hesten. Om Kvæget tales ikke. Man har sikkert

ikke endnu turdet forbyde Folk vedblivende at lade kloge Mænd og do. Koner kvaksalverere paa de øvrige Husdyr. Hertil kom ogsaa, at Dyr-lægerne var for faa.

I første Række synes det, som om de fra Skolen udgaaede vel uddannede Kursmede (Dyrlæger) opslugtes af de store Godser, Stutterier og Hæren, hvor Titlen var Fanesmed, og hvor der var stadig Mangel paa uddannede Dyrlæger. Regeringen paabød da i Reskript af 26. Oktbr. 1792 hvert Stift at sende en Discipel til Veterinærskolen og „for ham at betale 100 Rdl. aarlig, saa at han nyder fri Undervisning, Bolig, Lys og Varme paa Skolen samt 5 Rdl. maanedlig til Føde og Klæders Vedligeholdelse udi tre Aar, som udfordres til at danne ham til en duelig Kur-Smed og Kvæglæge. De, som have udlært, skal det iøvrigt staa frit for at nedsætte sig i Stiftet som Smede paa Landet eller i Købstæderne eller foretage sig, hvad anden Haandtering, de ville.“

De skulde „være forbundne til for Betaling at være til Tjeneste, naar de af vedkommende Øvrighed forlanges til en eller anden Forretning i deres Fag som Dyrlæge, saasom til at besigtige og syne Kreaturer samt foretage Obduktioner“.

Lærlingene skulde være af Bondestanden, have en Alder af 18—25 Aar, „forraade nogenlunde naturligt godt Nemme og have lært at skrive“. Sønner af Landsbysmede blev foretrukne.

I de første 20 Aar examineredes kun ca. 10 om Aaret, og da dette Behov skulde tilstrække baade Danmark, Norge og Slesvig-Holsten — der tog mange Dyrlæger —, er det klart, at der blev langt imellem dem, og at mindre Byer med spredt Oplandsbebyggelse maatte vente længe, før nogen Dyrlæge nedsatte sig dér.

Den første Dyrlæge i Skanderborg var Peder Pedersen Lemming. Han var født i Lemming ved Hasselager, tog Examen 1808. I nogle Aar praktiserede han i Aarhus, men flyttede ca. 1813 til Skanderborg. I 1820 flyttede han til Fiirgaarde, Dover Sogn. Efterkommere lever endnu her paa Egnen, idet Gaardejerne Niels Lemming og Charles Lemming i Dover Sogn er hans Børnebørnsbørn.

I nogle Aar derefter synes ingen Dyrlæge at have boet i Byen, hvilket maaske kan have sin Grund i, at de indkvarterede Dragoners Dyrlæge (Regimentsdyrlæge Renn) har drevet nogen Privatpraxis.

I Begyndelsen af 1830erne boede her Ernst Carl Vilhelm Havemann. Han havde Examen 1826 og døde i Skanderborg 1835.

Hans Eftermand var Peder Madsen (kaldet Helberskov). Han var født i Helberskov, Als Sogn, Hadsund, og fik Examen 1812. Hans Testimonium lyder saaledes:

„Peder Madsen Helberskov fra Wiborg Stift haver for Stiftets Regning opholdt sig i 3½ Aar ved den Kgl. danske Dyrlægeskole, hvor han

har erholdt frie Undervisning udi Videnskaber, som vedkomme en Dyr-læge. Og da han ved offentlig Examen den 5te i denne Maaned haver erlagt meget rosværdige og fuldstændige Prøver paa sine erhvervede Kundskaber, forresten opført sig meget flittig og ordentlig og er øvet i at skjære og udbøde Husdyr, saa meddeles bemeldte P. M. Helberskov dette Vidnesbyrd, hvorved han som prøvet Dyr-læge berettiges til at nyde de Fortrin, som kongl. Anordninger tilhjemle saadanne offentlig prøvede Dyr-læger.

Kjøbenhavn, den 12. November 1812.

W i b o r g.

Senere gjorde han paa Skolen Mesterstykke som Grovsmed. Efter Examen praktiserede han i 12 Aar i sit Fødesogn Als, og da han i 1825 rejser derfra, bevidner Sognepræsten, at han „haver her og i omliggende Egne gjort sig berømmelig ved sin Klogskab, Dygtighed og Beredvillighed i at udføre alle de Ting, som stode i Forbindelse med den Stilling, hvori han var sat som Kursmed og Dyr-læge“.

Efter i nogle Aar at have virket dels som ansat ved Landbeskelerdepotet paa Moesgaard ved Aarhus, dels som praktiserende Dyr-læge i Aarhus, nedsatte han sig i Slutningen af 1830erne i Skanderborg.

Han betragtedes her — i hvert Fald i de første Aaringer — tillige som Smedemester, og Gang efter Gang ses i Borgerskabsprotokollerne, naar en Smedesvend faar Tilladelse til at lave Prøvestykke for at vinde Borgerskab som Klejnsmed og i den Anledning skal „forfærdige en stor Taskelaas med een eller anden kunstig Indretning udi“, at S m e d e m e s t e r og D y r l æ g e Madsen udnævnes til at overvære Prøvestykkets Forfærdigelse.

Dyr-læge Madsen, der havde en betydelig Praxis, erindres endnu af ældre Folk i By og Omegn. Han ejede den nu nedrevne Ejendom paa Torvet, der senere tilhørte Gæstgiver Jens Christensen, og dér døde han 1875 i en Alder af 83 Aar.

Carl Anton Vilh. Holst, født i Horsens 13. Oktbr. 1832. Examen 1856. Praktiserede i Skanderborg i Slutningen af 1850erne. Medstifter (22. Aug. 1859) af Haandværkerforeningen, eller som den da hed: „Beständig borgerlig Forening“. Holst gik senere over i Statsbanetjenesten.

Jens Chr. Christensen Abildhauge var født i Vestervig 10. Marts 1844. Examen 1865. Reservelæge ved 3. Dragonregiment 1869. Nedsatte sig i Skanderborg 1870 og døde 27. Decbr. 1894, 50 Aar gammel. — Abildhauge var en munter og livsglad Natur, der var meget afholdt af alle, han kom i Berøring med. Han boede paa Banegaardsvej i den Ejendom, som hans Enke, Fru Mikkelsen, endnu beboer.

Mathias Hansen, født i Tebstrup 22. Maj 1861. Examen 1882. Praktiserede i Skanderborg et Par Aars Tid men flyttede derefter til Soelbjerg, hvor han var til sin Død.

Andreas Evald Meinert Thomsen, født 12. Marts 1860 paa Fredenshjem i Ejer, Ousted Sogn. Examen 1880. Praktiserede derefter i Ejer, men flyttede i 1884 til Skanderborg, hvor han drev egentlig Dyr-lægepraxis indtil 1919.

Thomsens stoute Skikkelse og retlinede, vennesele Væsen er endnu i frisk Minde. Han var en overordentlig dygtig Fagmand og ejede en sjælden Arbejdskraft. Foruden faglige Hverv som Politidyr-læge og Kød-kontrollør havde han flere offentlige Hverv. Saaledes var han Voldgifts-formand fra 1902—25 og Byraadsmedlem fra 1917—25; de sidste Aar tillige Raadets Næstformand. Thomsen døde i Foraaret 1925.

Martin August Rasmussen. Nedsatte sig kort efter, at han i 1888 havde faaet Examen, i Skanderborg, hvor han boede paa Hotel „Gammelgaard“. Efter 1½ Aars Forløb forlod han Byen og nedsatte sig i Hjortshøj, hvor han praktiserer endnu.

Peter Nielsen Andersen, født i Vejlbj ved Aarhus 3. Januar 1852. Examen 1875. Reservedyr-læge ved 4. Dragonregiment 1877—78. Praktiserede i Hammel 1878—1900 og i Skanderborg fra 1900—1904. En Tid Slagteridyr-læge. Senere praktiserede han flere Steder, bl. a. i Hørning. Død for nogle Aar siden.

Jakob Albert Andersen, født 10. Juli 1880 i Aarhus. Examen 1901. Praktiserede i Hørning 1903—04. Overtog 1904 Broderen (P. N. A.s) Praxis i Skanderborg. Slagteridyr-læge 1905 — nu Overdyrlæge ved Slagteriet. Kød-kontrollør og Politidyr-læge 1925.

Jakob Hildebrandt Simonsen, født 11. Oktober 1891 i Krogstrup ved Odder. Examen 1914. Var i flere Aar Assistent hos Dyr-læge Thomsen, hvis Praxis han overtog 1919. 1ste Reservedyr-læge ved Slagteriet.

Ejnar Sigurd Møller, født 26. Oktbr. 1898 i Aarhus. Examen 1923. Overtog Dyr-læge J. Alb. Andersens Privatpraxis i 1925. Reservedyr-læge ved Slagteriet.

Af ældre Dyr-læger i nærmeste Omegn kan nævnes Carl Eitzen, født 1802 i Holsten. Examen 1823. Dyr-læge ved Landbeskelderdepotet paa Moesgaard. Praktiserede senere i Fruering og i Hvilsted og senere (1868) i Beder.

Byen rundt i Slutningen af 1850erne.

I BEDSTEFORÆLDRENES TID var Skanderborg en lille By med en 1300 Indbyggere, og hvis østlige, nordre Del sluttede, hvor Tømmergaarden nu er, og hvis vestlige Del sluttede ved Adelgade Nr. 69. Uden for den egentlige By laa kun ganske enkelte Huse, og de mange Landbrugsbedrifter, der nu er paa Skanderborg Mark, eksisterede — paa ganske enkelte nær — ikke, idet Markjorderne endnu tilhørte Ejerne af de større Ejendomme inde i Byen, der, foruden deres egentlige Næring tillige drev Landbrug og solgte Mælk til Byens Beboere. Om Sommeren kom Køerne flere Gange dagligt gennem Gaderne, og Byen havde i det hele Smaastadspræg.

Udenfor mange Ejendomme var plantet Lindetræer, og de fleste Huse var een-etages Bindingsværksbygninger; hist og her i Baggaarde dulgte enkelte straatækte Huse sig. Store Butiksruder fandtes selvfølgelig ikke. Posthuset, Ejendommen Adelgade Nr. 2, var kun teglhængt over selve Postkontoret, medens Resten af Tagbeklædningen var Straa. Postmesteren, Jens Skov, havde tillige Organistembedet. Op til de store Højtidsdage kom mange af Byens Beboere hen til Posthuset for at se paa de mange Rejsende. Særlig var der Stof til mange Samtaler, naar der foruden den store fire Hestes Diligence tillige var 3—4 Bivogne. Det var jo ikke til at forstaa, at saa mange Mennesker havde noget at rejse efter. Foruden Diligencen gik der ogsaa en almindelig Dagvogn, der holdt til ved Gæstgivergaarden Adelgade Nr. 20.

Brolægningen — især fra Torvet og op til Vestergade — var meget gammeldags og alt andet end god. I Midten af Gaden laa store, flade, utilhuggede Natursten, der vist oprindelig var beregnede for spadserende, og ved Siden heraf var brolagt med almindelige, ret store, raa Kampesten. Naar en almindelig stiv Vogn kom kørende — og affjedrede Vogne var en Sjældenhed — gav det et ordentligt Spektakel.

Gaden, der siden flere Gange er reguleret, gik ikke saa lidt op og ned, og desuden laa Husene i forskelligt Niveau i Gadens Sider. I den østlige Side var der bl. a. ved Bager Bræstrup — lige overfor Munden af Vestergade — saa høj en Græsskraaning, at man maatte op ad en Trappe paa 10 à 12 Trin for at komme ind i Bagerforretningen.

Denne og flere andre Ejendomme laa paa den efterhaanden fjernede Wejlesbakke, og vistnok ogsaa paa Resterne af den gamle Vold. I den vestlige Side af Gaden laa flere Huse under Gadens Niveau; dog ikke slet saa meget, som nu er Tilfældet med et Par enkelte gamle Huse. Fra Vestergade og op til Nr. 78 var Adelgade brolagt med tilhuggede, firkantede Sten; her begyndte Chausséen, hegnet med Landevejstræer.

Før Chausséen blev anlagt, gik Vejen til Aarhus mere mod Øst, hvor nu Gade Nr. 92 og 94 er; derfra ned til Søen, som blev fulgt helt til „Slukefter“, derfra over det nuværende Søllystkvarter op over Bakken til „Edelsborg“.

I Møllegade var der kun ganske faa Ejendomme, og det samme var Tilfældet i Vestergade.

Vi vil nu tænke os tilbage til Slutningen af 1850'erne, vil gaa en Tur Byen rundt og se, hvem de Mennesker var, Bedsteforældrene levede og virkede iblandt, og vi vil begynde nede ved Slotsbroen ved

Adelgades østlige Side.

Nr. 2. Her var Posthus. Ved Indgangen til Postkontoret var anbragt en stor Postkasse. Brugen af Frimærker var da i sin Barndom, og paa Postkassen stod følgende Indskrift: „Heri kunne løse Breve, naar de ere frigjorte ved Frimærke, uden at være paaskrevne „franko“, „betalt“ eller „anbefales“, nedlægges.

Paa den ret store Plads ved Posthuset og ovenfor denne holdt Diligencerne, nogle Firehestes, andre Tohestes.

Nr. 4, „Østre Barakker“, ejedes af Værtshusholder Fastrup. Syd for Porten boede Lærer Nielsen, der var ugift, og i samme Fløj ud mod Søen boede Gartner P. Frederiksen, der havde den store Have til Leje.

Nr. 6, Ejendommen lige over for, ejedes af Værtshusholder Eldrup, hos hvem mange Rejsende søgte ind for at faa en Hjertestyrkning, medens Postføreren ordnede Posten paa Kontoret, og Kusken skiftede Heste. Eldrups Beværtning, der forøvrigt ogsaa søgtes flittigt af Byens Borgere, kaldtes populært for „Knibtangen“.

Nr. 8. Her boede Skomager Qvist og Fru Dencker, hvis Datter blev gift med Agent N. Christensen.

Nr. 10. Skomager Boes.

Nr. 12 ejedes af den bekendte Bygmester Frederik Møller, der har bygget Frederiksbroen og de fleste store Landevejsbroer paa Jyllands Hovedlandevej, ligesom han har bygget Jernbanebroen ved Langaa.

Nr. 16. Murermester Christian Qvist; paa 1. Sal Ingeniør Fugl.

Nr. 18. Glarmester Boes.

Nr. 20 (nuværende Hotel „Lillebælt“) var en enetages Bindingsværksbygning, der ejedes af Værtshusholder Høffner. Her holdt Dagvognen Rast paa Vejen til Aarhus eller Horsens, og det var ikke faa,

der benyttede den, idet Priserne kun var halvt saa høje som Diligencens. — Efter Høffner kom Lokdam, der tidligere havde været Underofficer ved Kavalleriet; han byggede en Sal inde i Gaarden og drev en ret betydelig Gæstgiverivirksomhed.

Nr. 22. Snedker Jørgen Madsen, der var den første Formand for Industri- og Haandværkerforeningen. Madsen var i sine yngre Dage Mestersvend hos Frederik Møller.

Nr. 24. Skomager og Kirkebetjent Molbeck, hvem de fleste af den nulevende Generation erindrer som en meget gammel Mand.

Nr. 26 ejedes af en Købmand Schmidt i Gedved Mølle, men Stueetagen var en Tid udlejet til en Købmand Jørgensen. Til Ejendommen hørte stort Kohold og Landeri. — Paa 1. Sal boede Baronesse Wedel, der dog senere med sine to Døtre, Fritze og Fernanda, flyttede hen i Adelgade Nr. 21.

Det gamle Postgæstgiveri i Skanderborg. Eldrups Gaard.

Nr. 28. Bager Pedersen og vistnok senere Bager Kallmeyer.

Nr. 30. Postbud Røgen.

Nr. 32 ejedes af Lærer Roedsted, men var udlejet til en Kaptejn Holst, hvis Døtre holdt Pigeskole.

Nr. 34, Hjørneejendommen, ejedes af Værtshusholder Niels Galthen, der tillige drev Landbrug og havde Køer.

Nr. 36. Paa den Plads, der nu indtages af en Del af Skolen og Raadhusgaarden, laa en meget gammel faldefærdig toetages Bygning, der i den Grad stod for Fald, at Vognfærdsel gennem Skolegade blev forbudt, da man frygtede for, at den en skøn Dag kunde rystes ned.

Ejendommen blev almindelig kaldt „Antonigaarden“. Nuværende Kommuneskole blev opført paa dens Plads et Par Aar efter.

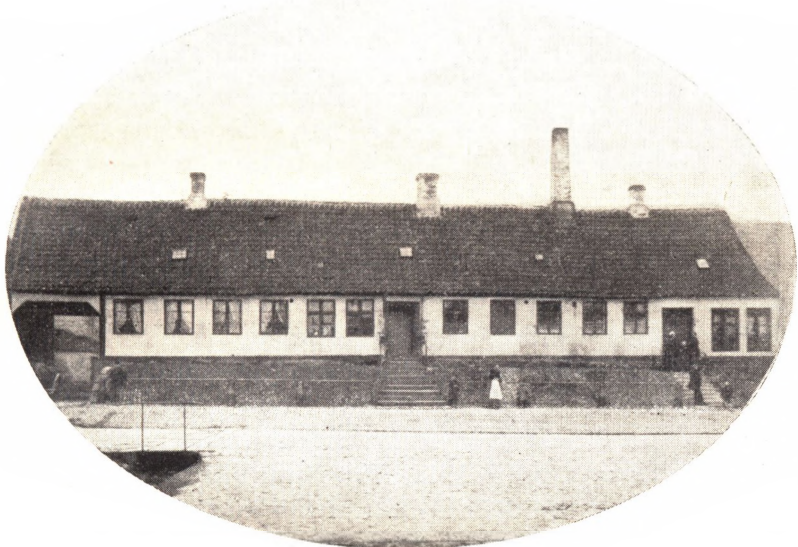
Nr. 38. Det gamle Raadhus laa længere fremme end nu og tæt op til Gangfliserne.

Nr. 40. Denne Plads er nu tom og indtages af Torv, men de fleste vil kunne huske en gammel, gul Bindingsværksbygning. Her drev i Slutningen af 1840erne Forfatteren, cand. pharm. Beatus Dodt Købmandsforretning. I 1850erne boede Doktor Fogh i Lejligheden ud mod Adel-

gade. Ejendommen havde Have, hvor nuværende Nr. 42 findes, og her kunde man, naar det var godt Vejr, se Doktor Fogh staa og kigge op og ned ad Gaden, om der var noget nyt. Han indlod sig aldrig paa at gaa ud til Patienter. Vilde nogen søge hans Bistand, maatte de gaa til ham, men saa havde han ogsaa god Tid baade til Undersøgelse og til at spørge om Alverdens Bynyt. I Ejendommen boede senere Smedemester og Dyrlæge P. Madsen.

Nr. 44. Hotel „Phoenix“, der ejedes af Gæstgiver Jens Ustrup. Den nordlige Del af Ejendommen var da kun en etages.

Nr. 46. Muremester Rasm. Hansen. Paa Markedsdage var Gaarden udlejet til Karussel.

Bager Thomas Bræstrups Gaard.

Bemærk den høje Skraaning og (til venstre i Billedet) den til Vestergade udmundende dybe Rendesten. Hvad, der laa oven for dette Rendestensbrædt, regnedes egentlig ikke rigtig med til Byen.

Nr. 48. Købmand Baltzer Jespersen.

Nr. 50. Ejendommen laa oppe paa en høj græsbevokset Skraaning. Ejeren, Væver Hansen, drev et ret stort Væveri med 3 à 4 Væve. I den nordre Lejlighed boede Urmager Fischer.

Nr. 52. Denne Ejendom laa som foran berørt meget højt oppe paa Skraaning. Ejeren, Thomas Bræstrup, havde et efter den Tids Forhold stort Bageri foruden Landbrug og Koholderi. I den lange enetages Bindingsværksbygning var der Bageri, og ved hver Side en Lejlighed, hvoraf den nordlige beboedes af Ejeren, medens den sydlige var udlejet til Pibedrejer S. Sørensen. Bygningen strakte sig hen, hvor nu Nr. 54 er. Bager Bræstrup var en anset, lun og godlidende Mand.

Han havde mange spøgefulde Indfald og forskellige Passioner, f. Eks. at lave Rakter.

Nr. 56 ejedes af Prokurator, Cancelliraad Bagger. I den sydlige Del af Ejendommen boede hans Svigermoder, Fru Søegaard. Cancelliraaden var oprindelig en meget velhavende Mand, der ejede baade Heste og Køer og drev et stort Landbrug.

Valdemarsgade eksisterede ikke.

Nr. 60. Her var ogsaa en Græsskraaning op til en gammel Bygning, hvori der til Gaden boede den gamle Købmand P. Thomsen og i Sidefløjen mod Nord hans Svigersøn, Rokkedrejer Jensen. — Senere boede der en Købmand Jens Madsen, kaldet „Hellig-Madsen“.

Nr. 62. Hattemager Emborg og hans Svigersøn, Buntmager Hansen, hvis Efterkommere har Ejendommen den Dag i Dag.

Nr. 64 var et lavt Bindingsværkshus. Langs med Facaden var anbragt en Række Stensøjler, der var forbundne med Jernkæder, og ved Indgangen til Butikken var der paa hver Side anbragt faste Bænke. Ejendommen ejedes af den gamle Købmand Lars Thomsen, der havde en stor Forretning og var en rig Mand. Efter hans Død overgik Ejendommen til Sønnen, Rasmus Thomsen, der var en lille, pukkelrygget og meget talende Mand, men ingen hverken flittig eller dygtig Forretningsmand. Han var meget ofte Gæst i Vinhandler Bangs Beværtning og fandtes en Dag druknet i en Bæk i Mjesing Enge.

Ejendommen købtes senere af Købmand J. Mikkelsen, der opbyggede det nuværende Forhus og anlagde Byens første Tømmerhandel. Mikkelsen solgte Ejendommen til Manufakturhandler Emil Skovgaard.

Nr. 66. En enetages Bygning, hvis Stueetage beboedes af Ejeren, Bager Leutholtz, og den dybe Kælder af Buntmager Fregerslev.

Nr. 68. Gammel Ejendom. Foran Huset en ca. 1 Alen høj græsklædt Skrænt, i hvis yderste Kant mod Gaden stod en Række Lindetræer. Ejer: Købmand Gaarmann. Senere Ejere: Købmændene Wimmelmann, Frederik Petersen, Valdemar Møller m. fl. Nu Rutebilstation.

Nr. 70. Ejer: Værtshusholder Hinge, som havde en stor Kundekreds blandt Landboere.

Nr. 72. Et enetages grundmuret Forhus med to Lejligheder. I den sydlige boede Ejeren, Skomager Jens Bruun, i den nordlige Lejeren, Rebslager Grønning. Han havde kun een Opholdsstue, som hovedsagelig benyttedes til Oplag for Reb og andre Varer. Mod Gavlvæggen var anbragt Sofa, Bord og nogle Stole til Familiens private Brug, naar de efter endt Dagværk vilde hygge sig.

Nr. 74. Ejeren, Ølbrygger Nielsen, havde Avlsbrug og Kohold og var ret stor Mælkeleverandør. Foran Ejendommen stod ud til Gaden to store Træer. — Senere Ejere: Bryggerne Wimmelmann, Hofmann, Hald og N. J. Aase.

Nr. 76. Ejendommen var dengang som nu. Ejeren, Rasmus Hansen drev stort Landbrug og Koholderi. Han ejede Grundene ved Søen omtrent fra nuvær. Adelgade Nr. 110 og helt ud til Søens nordre Ende.

Nr. 78. Ejer: Købmand og Brændevinsbrænder, Agent N. Christensen, der var Byens mest ansete og driftige Forretningsmand, og som var en af de faa, der havde Raad til at holde Wienervogn. Ved denne Ejendom var en aaben Gennemgang til den gamle Toldsti bag om Haverne og helt ned til Frederiksbroen. Stiens første Begyndelse er nu overbygget.

Herefter kom en forlængst nedrevet enetages Bygning med høj Kælder. I Stuen boede Skræder N. C. Jensen og Kobbersmed Svantemann. I Kælderen boede „Mutter Ousen“ og „Niels Kjesten“s Forældre.

Dermed hørte den bymæssige Bebyggelse op, men med Mellemrum stod et Par Huse, nemlig paa Pladsen ud for nuværende Nr. 84 et lille gammelt Hus, der ejedes af Madam Hvass. Nuværende Forhus er bygget af Rasmus Nielsen Gammelgaard. Paa Pladsen for nuværende Nr. 92 laa et lavt Bindingsværkshus, bygget af Rebslager Christoffer Pedersen. Senere Ejere: Farver Busch, Malermester Aarup og Landbosparekassen. Nr. 94 ejedes af Snedkermester Olsen. Her boede i mange Aar Ritmester, Branddirektør Dichmann, derefter Amtsforvalter Kabell, senere Fabrikant A. Blom. Ved den nordre Ende var en lille blind Gyde; her boede Slagter P. Mathiesen og længere nede Bødker Kandelsdorff. Herudenfor laa Byens Markedsplads, og derudenfor igen Marker og intet andet.

Adelgades vestlige Side.

Nr. 1 a, b og c var den Gang samlet Ejendom, der ejedes af Amtsforvalter, Justitsraad Gallschiøtt, og hvorpaa kun laa den Bygning, der nu er Dommergaard. Sidefløjen er en senere Tilbygning. Midt paa den nuværende Længdefløj var en smuk Dobbeldør til Gaden, prydet med to blanktpudsede Messingdørhamre.

Nr. 3. Ejerinde: Madam Jensen, tidligere Fredensborg i Ladegaarde.

Nr. 5 ejedes af den lille, pukkelryggede Skræder Riis.

Nr. 7 ejedes af Købmand Niels Hutfeldt Møller, almindelig benævnet „Lille Møller“.

Nr. 9. Præstegaard — Provst Schiørring.

Nr. 11. Vognmand Rasmus Petersen.

Nr. 13. Her var Byens Friskole i Husets nordre Ende, og i den øvrige Del boede Læreren, Alterdegn Roedsted.

Adgangen til Skolen var gennem en Dør i et Plankeværk, der langs Gaden naaede hen til Naboejendommen.

Nr. 15. Bogbinder Edvard Hansen. Vedkommende var en i offentlige Sager stærkt interesseret Mand, Medlem af Borgerrepræsentationen og Rigsdagsmand i en 3-aarig Periode.

Ved et Møde angaaende Banegaardens Beliggenhed kæmpede han imod Roedsted og andre, der vilde have den ud i Landsognet og saa langt fjernet fra Byen som muligt. Hans Kamp var forgæves, og han tilraabte tilsidst Borgerne de profetiske Ord, at Børnene vilde komme til at græde over den Beslutning, Fædrene nu havde taget.

Nr. 17 var den Gang en gammel toetages Bindingsværksbygning, hvor Farver F. N. Gall drev Forretning.

Nr. 19, Amtsgaarden, havde ganske sit nuværende Udseende. Baron Bille Brahe var Amtmand.

Nr. 21 er en gammel Ejendom med megen Tradition. Den skal en Tid have været ejet af en Lakaj, der en Overgang lejede den ud til Præstegaard, efter at den gamle Præstegaard nede i Søgade var gaaet over i privat Eje. I Slutningen af 1850erne ejedes Ejendommen af Slagter Jørgensen.

Nr. 23, Hotel „Skandinavien“, ejedes oprindeligt af Markussen, hvis Enke giftede sig med Prokurator Calundann, der til sin Tid solgte til Gæstgiver Nielsen, hvis Enke derefter bragte Ejendommen til sin anden Mand, Gæstgiver Thomsen. — Her holdt Sangforeningen sine Koncerter og Foreningerne deres Baller, og i Haven forlystede Borgerne sig Sommeren igennem med Keglespil.

Nr. 25 var en lav Bindingsværksbygning, hvis Ejer var Murer Lassen. Her boede til Leje Politibetjent Ballerum og hans Madam, der var Jordemoder.

Nr. 27, Apoteket, ejedes den Gang af Apoteker H. G. Kocfoed. Paa første Sal boede Læge Kuhlmann til Leje.

Nr. 29 ejedes af Manufakturhandler Kragh. Paa første Sal boede Herredsfogden, Overauditør Bülow, og i Stuen nord for Porten var der By- og Herredskontor.

Nr. 31 ejedes af Slagter Simonsen, der var en stor, svær Mand, som havde Byens bedste Slagterforretning.

Nr. 33 var en enetages Ejendom med en stor Kvist midt paa. — Omtrent paa denne Tid indflyttede Købmand J. Poulsen, der havde giftet sig med Enken efter Købmand J. P. Friis.

Nr. 35 ejedes af Justitsraad Blichfeldt, der nu var Pensionist.

Nr. 37. Ejeren, Købmand Sandberg, gjorde sig bemærket ved at indrette sig med store Butiksruder. Naturligvis var det ikke Spejlglas, for det kendte man ikke, men det var dog store, mandshøje Vinduer med 9 Ruder i. Slig Hoffærdighed havde man aldrig set før.

Nr. 39. Manufakturhandler Christian Woer.

Nr. 41. Købmand Søren Jespersen, der drev Urtekram- og Kornhandel og havde en stor Kundekreds fra Landet. Han døde faa Aar efter uden at efterlade sig noget.

Nr. 43 var den gamle Rytterskole. Den halve Del af Huset mod

Nord var Skolestue, og den anden Halvdel, nemlig to smaa Stuer, Soveværelse og Køkken, tjente til Bolig for Kateket Eriksen, der var Beta-lingsskolens øverste Klasses Lærer.

Omtrent samtidig hermed blev den nye Kommuneskole bygget, og Rytterskolen solgtes til Smed Jørgensen, hvis Enke senere giftede sig med sin Mestersvend, Hartvig Jensen. Over Indgangsdøren til Skolen sad den store Sandstensplade med Inskription, der nu er indmuret i Kommuneskolens Gavl.

Nr. 45. Rebslager Jensen, Lejer: Bødker Hass.

Nr. 47 var et lavt enetages Bindingsværkshus, der laa noget under Gadeniveauet. Ejeren var Snedker Lindberg, der var en ret anset Mand. Til Leje hos ham boede Urmager Heckscher.

Gæstgivergaarden „Jylland“. Tidligere Vinhandler Bangs Gaard.

Nr. 49. Denne smukke gamle Bygning saa ud som nu. Ejeren, Lauritz Bang, havde egentlig Borgerskab som Købmand, men ernærede sig mest som Vinhandler og Gæstgiver. Hans Restauration kaldtes almindelig for „Skruestikken“, og det var et søgt Sted baade for Borgere og Omegnens større Landbrugere. I den forreste Stue var et lille Hjørne afskildret med Tremmer fra Loft til Gulv, og derindenfor havde Bang sine Købmandsvarer i Skuffer og paa Hylde. Ingen fik Lov at komme derind; Kunderne maatte pænt staa udenfor og modtage de Varer, de ønskede. Nogen Disk fandtes ikke.

Udenfor paa Fortovet stod to store Lindetræer, som altid holdtes smukt klippede med pyramideformede Kroner. I Haven bagved var en stor Keglebane. Bang holdt Køer og havde en Del Landeri.

Ejendommene herfra hen til Nr. 57 eksisterede ikke. Grundene er solgte fra Vinhandler Bangs Have og Keglebane.

Nr. 57. Købmand Carl Friis.

Nr. 59. Sadelmager Schnell.

Nr. 61. Jomfru Kærulff.

Nr. 63. Skomager Rasmus Thorsen, der tillige var Kirkebetjent.

Nr. 65 var en gammel Bindingsværksbygning, der ejedes af Guldsmed Schibler.

Nr. 67. En gammel enetages Bygning, der ejedes af Købmand J. Christensen.

Nr. 69. En gammel enetages Bindingsværksbygning, foran hvilken stod to store Lindetræer. I den sydlige Lejlighed boede Sadelmager L. Uck og i den nordre hans Fader, fhv. Slagter Uck. Madam Uck solgte Sennep i tillavet Stand. Sennepskornene maledes i et Lerfad med en tung Jernkugle som Overløber.

Dette var det sidste Hus paa Adelgades vestlige Side, og her udfor havde Byens sidste Port staaet.

Nuværende Nr. 71 er bygget af fornævnte Købmand J. Christensen, der i daglig Tale kaldtes „Gamle Christensen“. Nr. 73 ejedes senere af Kontorist Walberg. Nr. 75 af Bjerring. Nr. 77 af Grovsmed Volhardt Hansen, hos hvem Blikkenslager Bode var Lejer. Nr. 79 har været beboet af Guldsmed C. R. Jensen. Nr. 81 er bygget af Snedkermester Poul Behr. Nr. 83 er vistnok bygget af Prokurator Callundann; det var i sin første Oprindelse et lille enetages Hus. Senere Ejere: Prokurator Jensen, Prokurator Weng, Sagfører Weng og Bysparekassen. Nr. 85 laa i mange Aar hen som en ubebygget Plads, indtil Købmand Chr. Salling byggede en enetages Bygning derpaa.

Møllegade.

Nr. 1 ejedes af Murer Nielsen. Nr. 3. Oprindelig Ejer kendes ikke. Senere Ejer: Malermester H. C. Aarup. Nr. 5. Fru Weigelt. Pensioneret Lærer Riisberg fra Laasby boede der i flere Aar. Han mødte op ved alle Begravelser og gik i en meget langskødet, gammeldags Frakke, der fik Ungdommen til at skraale efter ham: „Riisberg i den lange Kjole — han var Degn i Laasby Skole.“ Nr. 9. Maler Jensen. Nr. 11. Læge Fangei.

Vestergade.

Nr. 1. Rebslager Christoffer Petersen. Til Leje hos ham boede Jomfru Jespersen, der holdt Pogeskole. Nr. 3. Grovsmed Morten Jensen. Nr. 5. Murersvend Mikkil Sørensen, der senere fik Bevilling til at drive Pantelaanervirksomhed. Nr. 7. Smed Ole Hansen Hald, der kunde blive rasende, naar Knægtene sang efter ham: „Ole Hansen hal, Ole Hansen hel, Ole Hansen to trefferend' Del“.

Saa var der ikke flere Huse, før man naaede ud til nuvær. Nr. 13; her boede Vognmand Peter Andersen, der kørte den store Diligence

med fire Heste, og hvem alle Drengene beundrede dybt for hans Evne til at slaa mægtige Knald med den lange Pisk.

Ud for Nr. 2 og 4 var der Grisetorv. Nr. 2 ejedes af Slagter Søften, og Nr. 4 i en Del Aar af Hattemager Emborg. Nr. 6. Vognmand Søren Andersen.

Louisenlund.

Nr. 2. I den østlige Lejlighed boede oprindelig Oberst Rosenberg og senere Justitsraad Bindsbøll. I den anden Lejlighed boede Toldkontrollør Dræby. Nr. 4. Enkefru Groes. Herfra og hen til Adelgade var der dels Plankeværk og dels høj Mur. Indenfor var Eldrups Gaards Beværtningshave samt Keglebane.

Asylgade og Søgade.

I Asylgade var der kun tre Ejendomme, nemlig Koholder Søren Haurums, Murer Kristen Kristensens og Natvægter Niels Wittus Johanssens. Asylgade blev tidligere benævnet „Krogen“.

Søgade Nr. 1 beboedes af Købmand Kindler, der havde en stor og velplejet Have. Længere mod Øst laa to smaa forlængst nedrevne Huse, tilhørende Graver Ole Madsen og Gartner Lehmann. Paa den anden Side boede Musikanter Rasmussen i Nr. 2 og Markmand Frands Hanssen i Nr. 4.

Antonigade eller Skolegade.

Nr. 2. En grundmuret Bygning med Kælder, hvor boede Ole Madsen og før ham hans Fader, P. Madsen. Herfra gaar en Gang ind til Naboejendommen mod Øst og til de to første Huse i Borberggade, paa hvilken Gang der er tinglyst Deklaration. Det er muligt, at det rettelig er denne Gang, man har døbt Ole Madsens Gang (jfr. Side 9). Paa Skolegades nordre Side laa yderst mod Borberggade Byens Sprøjtehus.

Borberggade.

Nr. 1. Snedker C. Ager. Nr. 3. Vognmand P. Winther. Nr. 5. Ejer: Købmand J. P. Friis; Lejer: Skræder Jonas Weng. Nr. 7. Madam Pallelsen. Nr. 9. Handskemager Wohlert. Nr. 11. Gørtler Møller (Broder til Frederik Møller). Nr. 13. Tømrer Olsen. Nr. 15. Købmand Erik Jørgensen. Nr. 17. Vognmand Rasmus Petersen. Nr. 19. Jomfru Pommerencke. Nr. 21. Tømrer Grumstrup. Nr. 23. Møllersvend Laurids Jensen. Nr. 25. Arbejdsmand Niels Jensen, almindeligvis kaldt „Niels Maren“. Nr. 27. Klodsmager Søren Laursen.

Nr. 2. Vægter Søren Baltzer. Nr. 4. „Svenske Frederik“ (Petersen). Nr. 6 ejedes en Tid af Købmand I. P. Friis og senere af hans Slægtning, gamle Købmand F. Frandsen. Nr. 8. Glarmester Nitschky. Nr. 10. Væver Adolf Grønning. Nr. 12. Skræder Kvist. Nr. 14. Skomager L. Petersen. Nr. 16. Madam Gissemann, der var Tysker og kogte Suppe

paa Oldenborrer, som Gadens Børn samlede ind til hende. Nr. 18. Bro-lægger Jens Andersen. Nr. 20. Væver Jensen. Nr. 22 ejedes af Skræder Riis, men beboedes af Murer Westphal. Nr. 24 var Fattighuset, hvori fandtes forskellige vekslende Personer, saasom „Grethe Hvidfod“, Ma-dam Bergquist, „Met' Lovtes“ og andre. Nr. 26. Skomager P. Johansen. Nr. 28. Skomager Olsen. Nr. 30. Snedker Sørensen. Nr. 32. Væver Overby.

Bakken.

Nordre Side: Først kom en Beværtning, som ejedes af Hanne, der blev gift med Vægter Chr. Christensen, kaldet Buch. Herefter kom Fisker og Avlsbruger Niels Farres Hus og Fisker Lindes Hus. Paa østre Side kom først en temmelig stor, men noget faldefærdig Ejendom, der til-hørte Avlsbruger Eilersen; derefter kom Skomager Ernst Tinning, Bar-ber Dopp, der var Byens eneste Barber, og Fisker og Toldbetjent Peter Petersen.

Mod Syd boede Møllersvend Laurs Jensen, Jens Petersen, kaldet „Galopskræderen“, Tømrer A. Pedersen og Vognmand Niels Glavind.

I det gamle Sygehus boede Sygehusforvalter Jørgensen og senere Sygehusforvalter Møller, der var gift med Jørgensens Enke.

Den underjordiske Gang ved Skanderborg Slot.

UNDER Arbejdet med at grave en Grav paa Skanderborg nye Kirkegaard Nordvest for Slotsbanken stødte afdøde Graver A. F. Mørk den 25. Maj 1926 et Stykke under Jordoverfladen paa en hvælvet Gang. Skanderborg Turistforening og forskellige interesserede Borgere enedes om at bekoste en nærmere Undersøgelse, hvorefter

Den underjordiske Gang. Afslutningen i Jordoverfladen paa Kirkegården.
(Efter Fotografi af Arkitekt C. M. Smidt.)

der skete Henvendelse til Nationalmuseets 2. Afdeling, der velvilligst lovede at yde den fornødne sagkyndige Assistance til Ledelse af en Undersøgelse.

Denne fandt derefter Sted i Slutningen af Juni Maaned 1926 med Arkitekt ved Nationalmuseet Hr. C. M. Smidt som Leder.

Med Nationalmuseets og Hr. Arkitekt Smidts velvillige Tilladelse gengives her et Uddrag af Arkitektens indgaaende og meget interessante Fundberetning til Museet.

„Siderne i denne Gang eller Kanal er af Kampesten, Hvælvingen af røde Munkesten, hvis Størrelse er: 25½ a 26 a 26½ Ctm.; 13 a 13¼ a 13½ Ctm.; 8¼ a 8½ a 8¾ a 9 Ctm.

De svarer ganske godt til Munkesten i Skanderborg Slotskirke (hvor man dog finder noget uensartet Materiale), og det er sandsynligt, at den i 1926 fundne underjordiske Gang stammer fra samme Tid som Frederik II's Slot.*)

De af Kampesten satte Sider er ikke bevarede i samme Længde. Mens den ene Side staar i lidt over 16 Meters Længde, er der af den anden Side kun bevaret 13½ Meter.

Gangen løb, hvad ses af Fotografiet, stærkt skraanende ned mod Søen, og den nederste Ende af Tøndehvælvingen var styrtet ned.

Gangen maa oprindeligt have fortsat op paa Slotsbanken, men den er øjensynlig bleven nedbrudt, da man foretog en Afgravning og Planering af Terrainet, og ved Gangens nuværende øverste Ende naaede Hvælvingen op til ca. ½ Meter (c. ¾ Alen) under nuværende Kirkegaards Jordsmon. Hvælvingen stod bevaret i ca. 12 Meters Længde (dog var dens ene Side, den, der hviler paa den længste af Sidemurene, bevaret i c. 14½ Meters Længde).

Det er en hel Stens Tøndehvælving, muret i lange Hvælvingsskifter, parallelle med Hvælvingens Længdeaxe. Hvertandet Skifte bestaar af Løbere, hvertandet af Bindere. Tøndehvælvingens Bue er en høj Fladbue, der vistnok nogle Steder har nærmet sig en Halvcirkel.

Man vil se, at der nær Tøndehvælvingens øvre Ende er et Parti af Hvælvingen, der nærmest ser ud, som om det var sunket en lille Smule. Dette Parti, der er ca. 1⅓ Meter langt, er tydeligt nok muret for sig. Det er muret til aller sidst, efter at baade det højere liggende og det lavere liggende Parti af Tøndehvælvingen var opført.

Det er Skade, at Hvælvingens nederste Ende er styrtet sammen. Der er nemlig her i Sidemurene et tydeligt Dørparti,*) muret af Munkesten, saaledes at der indvendigt bliver en halv Stens Fals i hver Side. Aabningen mod det fri er derved en hel Sten eller omkring 30 Ctm. smallere end selve Gangen. Muligt har der været en Fals udvendigt i Døraabningens Side.*) Der er nemlig Spor, som tyder i denne Retning, men helt sikkert er det ikke.

Gangen eller Kanalen, der paa en Længde af 15 Meter falder 2,60 Meter i Retning mod Søen, er brolagt med smaa, raa Kampesten i Bunden, og denne Brolægning strækker sig ½ Meter uden for Døraabningen ved Gangens nedre Ende. Ved Gravning konstateredes der ¼ Meter under Overfladen af den nederste (yderste) Ende af Stenbroen rent og

*) Udhævet af Chr. H.

uberørt naturligt Gruslag. Der var ingen Tvivl om, at det var Grus, aflejret fra Søen, som utvivlsomt en Gang har strakt sig herind til.*) Nuværende Vandstandshøjde i Søen ligger ved Sommertid ca. $\frac{1}{4}$ Meter under Gruslaget og ca. $\frac{1}{2}$ Meter (48 cm) under Overfladen af Stenbrolægningens Yderende.

Den underjordiske Gangs nederste Ende. Indsvævring (Døraabning) staar bevaret forneden.

(Fot.: Købmand Funch Rosenberg, Skanderborg.)

Gangens eller Kanalens nedre Ende udmunder ved Foden af den ca. $3\frac{1}{4}$ Meter høje Skrænt, som skiller den ny Kirkegaard fra den lavere liggende Jordstrimmel af ca. 17 Meters Bredde, der hører til Organistlodden og dyrkes som Gartnerhave. Denne Strimmel Have strækker sig som et Bælte langs Lillesø eller Henningsø (fra den gamle Kir-

*) Udhævet af Chr. H.

kegaard i Nordøst til Kongevejen i Sydvest) mellem Søen og den ny Kirkegaard og er Slotsholmens laveste Del. Da den hvælvede Gang eller Kanal blev anlagt, har Søen sikkert naaet saa at sige til den nedre Ende, og Slotsholmen har formodentlig dengang paa dette Sted staaet med Skrænt ud mod Søen.

At den fremdragne Gang eller Kanal har fortsat sig opad mod Slotsbanken, kan ikke betvivles. Hvis den havde fortsat i lige Linie, maatte den foroven være udmundet i Nærheden af det store firkantede Hovedtaarn (maaske snarest paa dettes Vestside). Vi gravede i Slotsbankens Skrænt paa det Sted, mod hvilket Gangen sigtede, men her var ikke ringeste Spor af den“

„. . . . Har den fundne Gang eller Kanal, hvis oprindelige Længde vistnok mindst har været 75 Meter, oprindelig været en Løngang, altsaa en hemmelig Forbindelse mellem Slottet og Søen, eller har den været en Kanal eller Kloak, der har ført Spildevand og forskelligt Forurening fra Slottet ud i Søen?

Dens Højde er nu det Sted, hvor Hvælvingen er mindst sammen-sunken, 1 Meter. Men det er ikke usandsynligt, at den oprindelig kan have været 1,05 a 1,10 Meter høj, altsaa 40 a 42 Tommer. Om Normalhøjden (navnlig højere oppe) mod Slotsbanken skulde kunne have været endnu større, er det umuligt at sige noget om.

En Højde af under to Alen er naturligvis noget ringe, hvis Gangen har været beregnet til Menneskepassage, men alligevel kan selv nu en Mand af Middelhøjde med Let-hed og forholdsvis hurtigt, passere igennem den paa de Steder, hvor den er mindst sammensunken, uden at behøve at krybe.

Synes Gangen noget lav til Menneskepassage, saa er den til Gengæld rigelig stor til Kloak, Kanal for Spildevand og Affald. Og mærkeligt er det i alt Fald, at man laver en Kloak af 90 a 100 Ctm.'s Bredde, naar man samtidigt paa det bredeste Sted, hvor den udtøm-mer sig i Søen, snævrer den ind, saa den kun bliver mellem 50 a 60 Ctm. bred.

Denne Indsnævring synes at være en regulær Døraabning med Fals eller Anslag for Døren. Naar Gangen eller Kanalen har været beregnet til at lukke, er dette vel ikke absolut ensbetydende med, at den har været beregnet til Men-neskepassage (altsaa „Løngang“). Hvis man nemlig byggede en Kanal eller Kloak saa stor, at man kunde forudse, den vilde kunne benyttes som Menneskepassage til Slottet, og den alt for let kunde give ubudne Gæster Adgang, var det dog ganske naturligt, at

man sikrede sig herimod ved at sørge for et Lukke (selv om dette naturligt kunde være indrettet paa mere praktisk Maade).

Da Gangens nederste Parti blev udgravet, viste det sig, at den her-nede var fuldstændig fyldt med forskellige Jord- og Fyldlag.

Nederst er et mørkt Lag, saa følger et lyst Lag, saa igen et mørkt og tilsidst et Lag af tilfældig paafyldt, uren Jord. Det nederste mørke Lag er mørk Kloak- eller Affalds-Slam fyldt med Smaastykker og Trækul (15 a 18 Ctm. tykt). Herover et 3½ Ctm. tykt Lag hvidt Sand, der tydeligt nok er aflejret af Søen,*) i hvilken Vandet altsaa for en kortere eller længere Periode (ialtfald i Vinterhalvaaret) maa have staaet saa meget højere end nu. Herover ligger atter et Slamlag af 6 Ctm. Tykkelse. Og herefter er hele den øverste Del af det hvælvede Rum fyldt med uren Jordfyld, der (ialtfald delvis) ligefrem er blevet skovlet paa, efter at man havde nedbrudt Hvælvings nederste Ende; dog skyder der sig en Tunge af det kul-fyldte Slamlag fra venstre Side ind i Jordfylden. (Det kunde se ud, som om der ved Paafyldningen af Jordfylden er sket en Forskydning af Slamlagets øverste Del og Jordfyldens nederste).

Nogle Dyreknogler blev fundet; en enkelt, der indsendtes til Undersøgelse, viste sig at være venstre Gællelaagsknogle af en Torskefisk, antagelig af en meget stor „Knude“.**)

De fundne kul-fyldte Slamlag (hvori ogsaa enkelte Dyreknogler) viser utvivlsomt, at Gangen eller Kanalen har været benyttet som en Slags Kloak eller Afløbskanal.

Helt utænkeligt var det maaske ikke, at den er bygget med dobbelt Formaal. Hvis den derimod i sin Tid er bygget for at tjene som Afløbskanal, da viser Indsnævringen forneden, Anbringelsen af Døraabningen, vel ialtfald, at man har været klar over, Kanalen kunde give Adgang til Slottet, og man har derfor sørget for et Lukke, maaske en Jerngitterdør, gennem hvilken Afløbet kunde have fri Passage . . .“***)

Undersøgelsens positive Resultater foreligger her klart belyste, og i Slutningen af den citerede Del af Indberetningen fremsætter Arkitekt

*) Udhævet af Chr. H.

***) Efter velvillig Undersøgelse af Hr. mag. scient. C. F. Otterstrøm.

****) Efter at Undersøgelsen var afsluttet, blev der fra mange Sider fremsat Ønske om, at Gangen kunde komme til at henstaa frit tilgængelig for alle interesserede. Det gamle Murværk vilde imidlertid ikke være i Stand til uden Beskyttelse at modstaa Vind og Vejr og særlig Frost, og derfor lukkedes den øverste afbrudte Del med en Slutmur, og i Rygningens Sammenstød med Jordoverfladen sattes nogle gennemsigtige Glasfliser (for at skaffe Lys i Gangen). De betydelige Jordmasser paafyldtes igen, og den delvis nedstyrtede Munding opmuredes — tildels med fundne Sten — og med urørt Bi-beholdelse af de fundne Bundskifter, der saa tydeligt angiver Døraabningens Vidde.

C. M. Smidt som Slutresultat af Undersøgelsen paa Stedet, at Gangen eller Kloakken paa det Tidspunkt, da den blev nedbrudt, gennem en ikke helt ringe Aarrække har været benyttet som Kloak eller Afløbskanal, mens Døraabningen forneden maaske snarere kunde tyde paa, at det er en Gang („Løngang“), der sluttelig er blevet anvendt som Afløbskanal, eller — hvad der muligvis ikke var helt utænkeligt — den kunde være bygget med begge Formaal.

Under og efter Undersøgelsen har alle tre Muligheder været forfægtede. Haardnakket Folketradition kæder Løngange til mange af de gamle Borge og Klostre og særlig, hvis der er et Nonnekloster i Nærheden. Fra anden Side har man set paa Fortællingen om Løngange med megen Skepsis og synes at have været mest tilbøjelig til at henvise dem til Fantasiens Verden.

Om hemmelige Gange ved Skanderborg Slot er det saa heldigt, at der foreligger visse historiske Oplysninger, og forinden en Vurdering af Fundet paa Slotsbanken foretages, vil det være nødvendigt at undersøge, hvad der kan faas ud af bevarede Dokumenter.

Den 22. Februar 1591*) udgaar der Missive til Lensmanden Manderup Parsberg, hvori udtales: „Da de to hemmelige Gange ved Skanderborg er meget bygfældige, og det vil kræve stor Bekostning, hvis de igen skulle istandsættes, skal han lade begge Gange nedbryde, den ene, som er muret mellem Stænger og gaar nede fra det store ny Stenhus til Broen, der gaar over Søen til Dyrehaven, den anden, som er gjort af Fjæle og gaar fra det nævnte store Stenhus henimod Slotsporten. Hvad Tagsten, Mursten og gavnligt Tømmer, der findes, skal anvendes til Kongens bedste. Han skal med det allerførste sætte et Plankeværk mellem Søen og Haven, hvor den ene Gang tidligere stod, saa vidt det gøres behov, og indskrive Udgiften i sit Regnskab.“

18. Februar 1617**) udgaar der Ordre til daværende Lensmand Laurids Ebbesen om at lade forskellige Arbejder forfærdige paa og ved Skanderborg Slot og derunder, at „der skal laves en muret Rende bag ud fra Køkkenet“.

Paa Resens Tegning over Skanderborg Slot (jfr. Illustration foran Side 25) ses det, at to Steder nær Lillesø er betegnet med Tallet 16, der nærmere forklares som „gamle murede, hvælvede Render fra det gamle Køkken udi Søen“.

*) Kancelliets Brevbøger 1588—92 pag. 546.

**) Kancel. Brevb. 1617 p. 140.

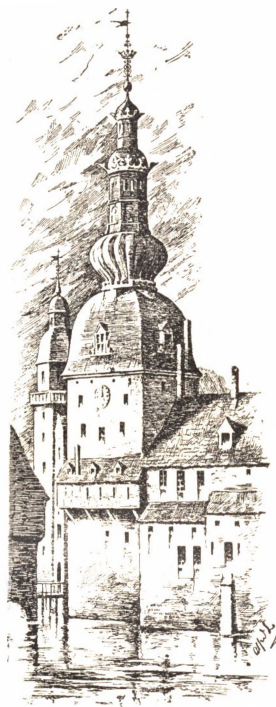
Sammenstiller man de historiske Oplysninger med de positive Fundforhold, vil formentlig alle indrømme, at de i 1591 nævnte to hemmelige Gange ved Skanderborg intet har med Fundet fra 1926 at gøre. Dels er Gangene allerede da befalet nedbrudte, hvad sikkert ogsaa er efterkommet, dels maa de have ligget oven Jorden, og endelig har de været skrøbeligt opførte, nemlig af henholdsvis Bindingsværk og Planker. Disse Gange har ikke været Løngange i den Forstand, hvori vi nu bruger Ordet. Løngang betød i den Tids Sprogbrug ikke en Gang, der var ukendt for alle — ganske enkelte indviede undtagne —, men en Gang, hvorigennem man lønlig (hemmelig) kunde færdes uset af Omverdenen.*)

Som Eksempel paa anden lignende, fra Nutiden forskellig, Sprogbrug kan anføres, at „Bedeværrelset“ eller Studereværrelset, der var kendt af alle Husets Folk og Tyende, benævnes „Lønkammeret“, at et andet Rum, hvor Ensomhed ønskedes, nemlig Nødtørfrummet, kaldtes „Hemmeligheden“, skønt saadanne ikke var mere hemmelige, end at de f. Eks. paa Københavns Slot bestod i udkragede Udbygninger paa Ydermurene, aabne forneden og indvendigt forsynede med et gennembrudt Stensæde.**)

Til samme Kategori maa henføres „De hemmelige Gemakker bag ved Slottet“, der 24. Oktbr. 1617 udgaar Befaling til igen at „blive opsatte af Tømmer, muret mellem Stænger“ (se ogsaa foran Side 30).

Den murede Rende bagud fra Køkkenet, som Laurids Ebbesen (1617) skal lade lave, kan ikke være andet end en ganske almindelig Rendesten, der har været synlig for alle og enhver, og den kan ikke have noget som helst at gøre med Fundet.

Tilbage staar de to murede hvælvede Render, der omtales ved Resens Tegning fra 1667. At der virkelig da har eksisteret saadanne murede, hvælvede Render, kan ikke betvivles, og man tør uden at være for dristig fastslaa, at Fundet fra 1926 er en af disse Render. Man kan spørge, hvorfor der skulde være to, og man kan finde det underligt,

Blaataarn paa Københavns Slot.

(Efter et Stik fra 1611.)

*) Af den Art har maaske den Løngang været, der omtales paa Rosendal i Skaane. Fr. Meidell: Billeættens Historie II, Side 140.

**) Troels Lund: Dagligt Liv i Norden, Illustr. Udgave II Side 112 og III S. 191.

at begge gaar ud til Lillesø. Hertil er at bemærke, at Resens Tegning ikke paa alle Punkter er aldeles korrekt, og dernæst, at hvis der virkelig har været to Rende, vilde det være mere naturligt, at den anden Rende gik ned til Storesø, og herpaa er der et og andet, der tyder. Der gaar her i Byen Tradition om, at man ved Vejanlægget skal have fundet Rester af en stensat Kanal omtrent ud for Kirkefløjen under Vejarealet og ud til Storesø, og disse Beretninger vinder lidt i Troværdighed ved, at man ikke har fundet paa at sætte disse Kanalrester i Forbindelse med Løngange, hvorom Tradition ellers har været kendt af hvert Barn i Byen i Aarhundreder.

Hvis man herefter kan slaa fast, at Fundet fra 1926 angaar en af de murede, hvælvede Rende, som Resen omtaler 1667, hvilket ogsaa Arkitekt C. M. Smidt mener, bliver det næste Spørgsmaal, hvorfra har den gaaet, og hvad har dens Formaal været?

Det er her af Betydning at undersøge, hvor den har gaaet hen. Som foran i Fundberetningen anført kunde den ikke forfølges op over Slotsbanken, hvad man næsten heller ikke turde forvente. Den har i sit øvre Forløb ligget ret tæt under Jordoverfladen, og hvis den ikke er bleven fundet og ødelagt tidligere, er den utvivlsomt blevet det i 1720, da en Del af det gamle Slot blev nedrevet, og da dernæst en Del af selve Slotsbanken, og specielt det Terræn, hvor Gangen har været, blev omdannet til Terrasser (jfr. foran Side 60: Thurah: Grundrids af Skanderborg Slot og Have). Under disse Jordarbejder har man temmelig sikkert maattet støde paa Gangen og har taget den op paa det Stykke, hvor den var lettest at komme til.

Hvis den murede Gang eller Kanal i sit hele Forløb har haft samme Retningslinie, vilde den, som Arkitekt Smidt anfører i sin Fundberetning, komme hen „i Nærheden af det store firkantede Hovedtaarn, maaske snarest paa dettes Vestside“. Der er saaledes intet til Hinder for, at Gangen kan have gaaet ind under Slotsgaarden og kan have haft sin Afslutning i en af Kælderne, maaske i Kælderen i Kongens Taarn.

Det maa forekomme sandsynligst, at Gangens Forløb har været lige. Hvis den skulde føre hen til Køkkenerne i Vestfløjen, maatte den, som Arkitekt Smidt i Fundberetningen anfører, paa et eller andet Sted have bøjet af. Det vilde imidlertid være en umotiveret og ufornuftig Bygningsmaade at lave en kroget Gang fra Køkkenet med Udløb mod Nordvest. Fornuftige Bygherrer som Frederik II og Christian IV samt deres Lensmænd vilde have lavet en lige Udførselsgang — eller Gange — fra Køkkenerne og lade den — eller disse — løbe mod Sydvest ud mod Dyrehaven.

Hvis den fundne murede Gang eller Kanal har ført ind i Slotsgaarden eller Slotskælderne, hvad der efter det anførte forekommer Forfatteren rimeligst, kan Skanderborg Slot have haft en L ø n g a n g i d e n

Forstand, hvori Ordet nu bruges, nemlig en underjordisk hemmelig Gang, kun kendt af faa indviede, og hvorigennem man hemmelig kunde komme ind i, men særlig komme bort fra Slottet.

Der vil herimod anføres, dels at Resens Tegning antyder, at én — maaske to — gamle murede Render skal komme fra Køkkenet i Vestfløjen, og dels at Fundet fra 1926 viser Masser af Kloakslam. Afgørende er dette dog ikke; for det første fordi Resens Tegning og Tekst maa tages med noget Forbehold, og for det andet fordi Kloakslammet kun viser, at Gangen til Tider har været benyttet som Udførselsgang for forskellig Forurening, og at den muligvis til Tider har staaet i Forbindelse med Køkken afløb, men det viser ikke noget med Hensyn til Gangens oprindelige Formaal og Benyttelse.

Af Fundberetningen og af Illustrationen Side 207 ses det, at Gangen snævrer ind ved sin Udmunding, og at den har en ganske tydelig Døraabning, hvor Bredden er snævret ind fra 90 a 100 Ctm. til 50 a 60 Ctm. Det maa synes besynderligt først at bygge en stor og kostbar Kloak og saa samtidigt at forringe dens Betydning ved at snævre den ind i Udløbet og dér danne en Hindring for det frie Forløb, saaledes at den uvægerlig efterhaanden bliver opfyldt af nedfældet Slam og tilstoppes.

Arkitekt Smidt mener at kunne konstatere en Dørfals og paapeger Anslag for en Dør ved Munden, hvilket det gengivne Fotografi ogsaa viser. Arkitekten finder Dørkarm og Dørfals mærkelige, men mener dog ikke, at de kan tillægges afgørende Betydning og resumerer paa Grundlag af Fundforhold og ogsaa Oplysningerne fra Resens Tegning sine Undersøgelser derhen, at „Den i 1926 fundne hvælvede underjordiske Gang eller Kanal, som er stor nok til, at den i Nødsfald kan passeres af et Menneske og derfor synes at have været indrettet til at kunne lukkes af, har ganske utvivlsomt været benyttet som Afløbskanal eller Kloak, og den maa antages at være identisk med den sydlige (eller sydvestligste) af de hos Resen angivne gamle hvælvede Render.“

Forfatteren heraf er paa flere Punkter af samme Anskuelse som Arkitekt Smidt, nemlig, at den fundne Gang eller Kanal er identisk med den ene af de hos Resen omtalte Render, og ogsaa, at den har været benyttet som Afløb eller Kloak, men maa paa den anden Side som sin Opfattelse hævde, at dens første og oprindelige Formaal er at være en Løngang i Nutidsforstand, og maa formene, at det foreliggende, baade Fundforhold og historiske Oplysninger, taler herfor.

Det vilde ikke være saa meningsløst at indrette en Løngang. Da Niels Ebbesen i 1340 laa om Slottet, formaede han ikke at holde dette bedre afspærret fra Omverdenen, end at Folk fra den belejrede Fæst-

ning kunde snige sig igennem hans Linie og sende Bud til Horsens om Hjælp og Undsætning.

Som tidligere vist, var Frederik II's Slot af fæstningsmæssig Karakter, og der vilde intet mærkeligt være i at have en Løngang, gennem hvilken Spejdere kunde liste ud, og gennem hvilken Bud om Undsætning kunde sendes, naar Fjenden stod op ad Muren.

De hygiejniske Forhold, hvorunder alle — høj som lav — levede i det 16. Aarhundrede, var saa utrolig slette, at det ikke er sandsynligt, at selv en kongelig Bygherre vilde kunne tænke sig at anvende store Bekostninger — og den fundne Gang har ikke været billig at anlægge — paa én eller maaske endda to Køkkenkloakker. Køkkenvand og andre endnu værre Vædsker lod man ganske roligt løbe ud i fri Luft, og saa fik Sol og Blæst selv om at tørre Væden bort.

Afgørende forekommer ogsaa den korte Befaling, som Christian IV 18. Februar 1617 udgiver, om at lade lave en murede Rende bagud fra Køkkenet. Det var dog unødvendigt at lade mure en aaben, stinkende Kanal, naar man havde en med stor Bekostning anlagt underjordisk do. med stort Fald, og ikke mindre end en Meter høj og en lille Meter bred.

Frederik II har indrettet en Løngang i sit fæstningsagtige Skanderborg Slot. Da Christian IV, som foran vist, gjorde Skanderborg Slot til en af Landets stærkeste Fæstninger, har han bibeholdt Løngangen, og han har for at bøde paa de mange Uhumskheder, som Køkkenets Afløb forvoldte, ladet lave en aaben Rendesten derfra.

Fæstningen Skanderborg kom aldrig til at vise, hvad den duede til. Tekniken blev en anden, og Skanderborgs Fæstning mistede sin Betydning. Der er intet mærkeligt i, at man efter den gamle Konges Død 1648, hvor Kongeopholdene blev sjældne, har taget med ublid Haand paa al gammel hemmelighedsfuld Ragelse, og derunder ikke mindst paa Løngangen, hvis Eksistens efter Christian IV's Dage kan antages at være bleven kendt af alle og enhver. Man har derfor skaffet sig Adgang gennem dens Vægge maaske flere Steder og ladet den blive Hovedafløb for Køkkenvand, Køkkenaffald og muligvis alle andre Forureninger, som man vilde skaffe sig af med. Antagelig har man ved samme Lejlighed fjernet dens Lukke ud til Søen og maaske brudt noget af den murede Dørkarm ned, der hæmmede Strømmens frie Løb, uden at man dog har gjort sig saa megen Umage, at man er gaaet helt i Bunde, og takket være denne Mangel paa Grundighed kan man den Dag i Dag paapege Dørkarmens nederste Skifter.

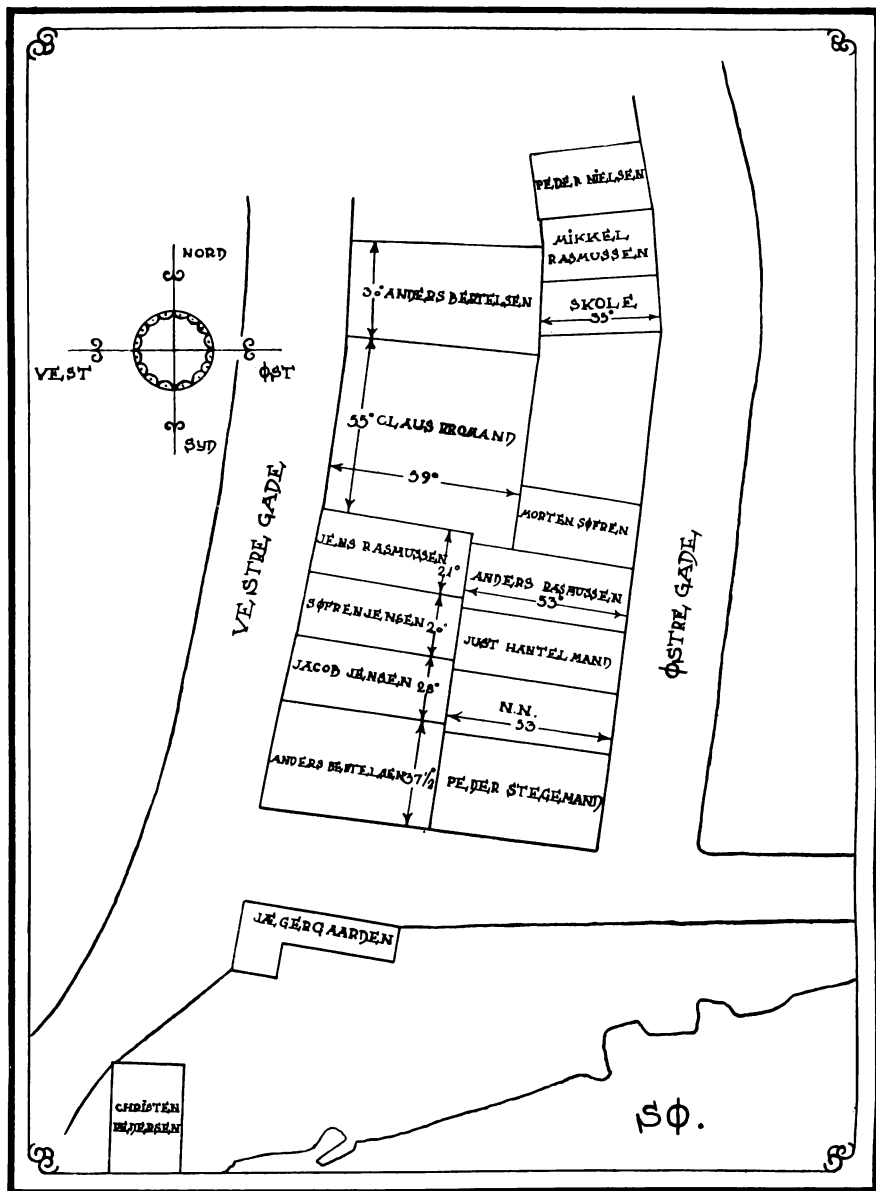
Der er derfor intet mærkeligt i, at Resen 1667 taler om murede, hvælvede Rende fra Køkkenet. Han har ikke kendt hele Gangens

Forløb, men kun vidst, at man gennem den paa een eller anden Maade skaffede sig af med al Affald og urent Vand.

Fundforholdene viser, at Gangen er udmundet lige i gammel Sø-kant, og at dens Bund ligger saa lavt, at til Tider er Søen trængt ind og har afsat Lag af Søsand. Jo mere Mølleren i Fuldbro har haft Lov til at stemme — og Stemmeværk dér er ældre end Frederik II's Slot —, jo mere har det nederste af Gangen staaet under Vand. Udmundende i tæt Rør og Siv har en Fjende vanskeligt kunnet opdage dens Eksistens, og han skulde nok vogte sig for at trænge udefra ind i den og ind i Slottet. En enkelt Mand vilde kunne gøre det af med Fjender een for een, efterhaanden som de dukkede op af Gangen. Antagelig har denne været forsynet med en ordentlig Jerndør med Stang og Lukkelse paa indvendig Side. Derimod har den været som skabt til, at en enkelt Mand kunde snige sig ud inde fra og igennem den komme i Forbindelse med Omverdenen, særlig ved Nattetide. En rask Mand kan med Lethed og hurtigt komme igennem Gangen. En Svømmetur til Dyrehaven er ikke lang, og i dennes daværende tætte Buskads var det let at forsvinde.

Det kan ikke bestrides, at Gangen allerede fra første Færd samtidigt kan — dog næppe i videre Udstrækning — have været benyttet som Udførselskanal. Det 16. Aarhundredes Mennesker var ikke bange for lidt Snavs, og det er vel ingen, naar det for Alvor gælder. Ogsaa kendes der Eksempler paa Undvigelser gennem „Hemmeligheder“ og lignende udelikate Smutsteder, men det foreliggende berettiger til at hævde, at den underjordiske Gang, der i 1926 fandtes paa Slotsholmen, er en „Løngang“, hvis oprindelige Hovedformaal har været at tjene som underjordisk, hemmelig Forbindelse mellem Skanderborg Slot og Omverdenen.

Afsnit af Bebyggelsen i Skanderborg 1620.

Under Bogens Trykning rejste det Spørgsmaal sig, om det vilde være muligt at klargøre den Bebyggelse, der skete efter at den kongelige Kro var nedlagt — jvfr. Side 40.

Bygningsinspektør, Arkitekt J. Schmidt, Skanderborg, viste Sagen den store Interesse og Velvillie at opmaale Terrænet og afkonferere alle de gamle Maal. Det viste sig, at de passede til Punkt og Prikke, og at Byggelinien ikke differerer en Meter fra nu.

Med denne Plan som Grundlag vil det være muligt at forfølge denne Bydels Bebyggelse fra 1620 til Nutiden.

Raad- og Domhus.

I OMTRENT 250 Aar havde Skanderborg intet Raadhus. Et saadant vilde ogsaa i Byens første Leveaar have været en uforholdsmæssig Luksus; thi de Krav, man stillede til et saadant Hus, nemlig, at det skulde indeholde Lokaler til Øvrighedens Sammenkomster og dens Forsamlinger med Borgerne, Lokaler til Rettens Holdelse, og Rum til Misdædernes Forvaring, kunde her tilfredsstilles fuldt ud paa anden Maade.

Byens Øvrighed bestod indtil 1660 af Lensmanden og derefter indtil 1760 af Amtsforsvalteren. Hver for sig havde disse Embedsmænd mere end tilstrækkelige Lokaler baade til sig selv og til deres faa Sammenkomster med Borgerne i det mægtige og efterhaanden mere og mere øde Slot. I retslig Henseende hørte Byen jo under Skanderborg Birk (til 1668), Hjelmslev Herreds Ting (til 1719) og under Skanderborg Rytterdistrikts Birk (til 1760), der havde egne Tingsteder og Lokaler — oprindeligt formentlig tæt ved Dover Kirke, i Hemstok fra 1727 til 1751 og derefter paa Skanderborg Slot.

Arrestlokaler var der endelig i Massevis af paa Slottet. Det hvide Taarns dybe, stærke Kældere har oprindeligt huset de farlige Fanger, men senere blev Slottets Portstue Fangerum. Her sad Deliristen, Brovogter Thomas Sørensen fra Resenbro 1747, og her modtog han, efter at han havde myrdet baade sin Hustru og en Kone fra Gødvad, sin Dom, der lød: „Hands højre Haand levendes af Skarpretteren afhugges, dernæst hans Hoved, hvilket alt sker med Økse, siden bør hans Legeme ved Natmanden nedgraves ved Retterstedet, og hans afhugne Hoved og Haand sættes paa Stage ovenover den jordede Krop.“

Her sad i samme Aar en ung Kvinde, der havde dræbt sit i Dølgemaal fødte Barn, og her blev Staklen, der efter Præstens Sigende ellers var en god Pige, der bad sin Morgen- og Aftenbøn, atter besvangret, og det af selve Fangevogteren Rasmus Hald (en gift Mand fra Gram), og i Fangerummet modtog hun sin Dødsdom.

Efter at Rasmus Hald var blevet afskediget for sine Bedrifter, kom 1748 Johan Ditlev Kyhll, der ikke var bedre. Han var lidt for meget god Ven med Marie Feldballe fra Skanderborg, der var sat fast, fordi hun forførte unge Piger til Drik og „anden Udyd“, og han var saa god Ven

og Kammerat med den arresterede Hestetyv Søren Pedersen, at han tillod denne at „gaa ud paa Naturens Vegne“ i saa stort Omfang, at han blev borte en hel Nat. Kyhll bandede, drak og mishandlede sin Kone med Hug og Slag og fik tilsidst Viborg Tugthus i tre Aar.

Omtrent af samme Kaliber var Fangevogteren Jens Nielsen, der omkring 1760 truede sin Kone paa Livet med Økse, saa hun ikke turde være hos ham om Natten. Han fik da ogsaa en Dom, der lød paa „Arbejde i Jern i Fredericia i 2 Aar“.*)

Her indlogeredes i 1762 et helt Kor af Omstrejtere — to Halvbrødre med Koner og det ene Pars Datter —, som i aarevis havde ernæret sig ved „Viol Spil, Notleri, flekkeri“ og Tiggeri, og som alle paa Datteren nær fik Viborg Tugthus.

Et uhyggeligt Tidsbillede oprulles gennem disse Beretninger.

Erik Pontoppidan, der skriver samtidigt med Slottets Nedbrydning (Danske Atlas IV, 1767, pag. 188), beretter, at „I Port-Huset er under neden Fængsler, oven over er hidindtil holdet Land-Militaire Sessioner saavel som Bye- og Birke Ting“, og Karl Hansen skriver 1833: „Tinget holdtes fordm i de store Værelser, som fandtes over Slottets Port . . . I hint Porthuus var ogsaa stærke Fængsler.“

Begge Forfattere synes at gaa ud fra, at Tingstuer og Arrester har været i Slottets Sydfløj (Lensmandsfløjen) og for Tingets Vedkommende i Værelserne ovenover Slottets eneste og store Indkørselsport og for Arresterernes Vedkommende i Lokalerne ved Siden af Porten.

Det er utvivlsomt rigtigt, at Tinget har været holdt i Lensmandsfløjen ovenover Porten; men derimod maa det anses for urigtigt, at Arresterne har været i denne Fløj, thi mange Aar efter, at Slottet er brud ned, nævnes der Aar efter Aar Fanger, der sidder i „Portstuen“, og der kendes Fangevogterne Niels Nielsen og Søren Thomsen, hvilken sidste nævnes i hvert Fald langt ind i 1790erne. En Kvittring fra 1787 lyder saaledes:

„At Christiane Nielsdatter af Schanderborg for begaaet Leiermaal haver været her i Arrest paa Wand og Brød i 8 Dage bevidnes her ved forlangende af mig som Fange Foget.

Schanderborg Arrest Huus, den 8de Februar 1787.

Søren tomme sen i Portstuen.“

Niels Nielsen findes i hvert Fald fra 1770 til 1778 og Søren Thomsen fra 1779 til Slutningen af 1790erne, og Gang paa Gang nævner de paagældende sig som „Portner og Arrestforvarer“. Den paagældende Port er da en anden end Porten i Slottets Sydfløj. Paa Resen's Tegning fra 1677 (se Side 25 Nr. 7) vil det ses, at der er en overhælvvet Port gennem „Staldgaard og Stald“ ind til den ydre Slotsgaard. Her har

*) Jfr. om disse Fangevogtere: Edv. Egeberg i Hist. Samf. Aarb. 1918, p. 16 f. f.

selvfølgelig Slotsportneren resideret, og her maa „Portstuen“ og Fangehullerne findes. Dette Porthus har faaet Lov at staa, da Slottet blev revet ned, og det maa antages, at ogsaa derefter har der været afspærreret ind mod den indre Del af Slotsholmen — som jo stadig var Kongens Eje —, og Passage har kun kunnet finde Sted gennem denne gamle, ydre Port.

Paa et gammelt Billede af By og Slotsholm, hvilket efter alt at dømme er fra omkring Aar 1800 og muligvis noget før, ses en Ruinrest af det hvide Taarn oppe paa Banken, og nede ved Søkannten, noget til venstre for Slotsbroen, et lavt firkantet Taarn af Grundmur og med Pyramidetag. Dette maa have været det gamle Porthus med Arresterne, og der er ogsaa en Lighed med Porten paa Resen's Tegning.

Prospekt af By og Slotsholm fra ca. 1800.

Porthuset blev nedrevet 1802,*) men det har muligvis i nogle Aar staaet ubenyttet hen; thi i Marts 1801 blev Hestetyven Palle Rask bragt fra Aarhus Arrest til Skanderborg og saa dér Lejlighed til at undslippe. I Aarene derefter ser man, at Arrestanter fra By og Herreder efter de første Forhør hensættes i Aarhus Arrest og transporteres herved til efterfølgende Forhør, hvilken Fremgangsmaade selvfølgelig i allerhøjeste Grad var baade omstændelig, besværlig og bekostelig.

Havde man end fra Begyndelsen af Byens Levetid ikke savnet et Raadhus, saa kom man til det, efter at Byen i 1760 havde faaet egen Byfoged og særlig, efter at Slottet var blevet brudt ned, thi det var ikke alene Arresterne, men ogsaa andre Lokaler til Byens Fornødenhed, man savnede; men man maatte jo klare sig som man bedst kunde. Byens Betjente havde „Boe“ — hvilket muligvis vil sige baade Bolig og Vagt-

*) Chr. Heilskov i Historisk Samfunds Aarbog 1908 pag. 47, og Det Leegaardske Manuskript: „1802 blev Den grunnurede Port Bue ved Schanderborg need brudt af Frausing med Intresenter“.

lokale — i det ikke videre store Sprøjte- og Ligvognshus, og Vægterne i Vægter- og Hyrdehuset.

Tingstue lejes hos private Folk i Byen — i mange Aar hos Carl Christian Byhner (jfr. Regnskaberne fra 1774, pag. 128) og senere hos Byfogderne. Skulde der holdes Licitationer, Raadstuesamlinger, Auktioner eller lignende, tyede man til private Folk, f. Eks. til Gæstgiver og Købmand Hans Friis i Lillegade.

Som Aarene gik, blev Savnet af et Raadhus stærkere og stærkere, og særlig da man var kommet omkring Aar 1800, blev Klagerne højere.

Det medførte ogsaa Udgifter, at Byen ikke selv havde fornødne Lokaler. Byfoged Blichfeldt faar 1830 37 Rigsdaler og 12 Skilling for at have afgivet Lokaler til Tingstue og Forligelseskommission, og for Lejlighed til Borgervagten faar R. Weng 1 Rigsdaler.

Byen var imidlertid lille og fattig, og Krigene efter Aarhundredskiftet, den senere Statsbankerot, og Byens forvirrede Finansforhold i Slutningen af Byfoged Baggers Periode bevirkede, at man maatte resignere og vente.

I Slutningen af 1820erne havde Forholdene bedret sig. Byens Indbyggerantal var steget op mod 800, og Folketallet i den med Købstaden forbundne Landjurisdiktion, der foruden Hjelslev Herred tillige omfattede hele Gjern Herred — hvoraf nu Størstedelen hører under Silkeborg —, var i livlig Vækst. Man kunde ikke vedblive at undvære et Arresthus, og dette slog Hovedet paa Sømmet.

Et Raad- og Domhus opførtes da i 1830 paa Byens Torv. Købstaden udredede en Fjerdedel, og Hjelslev-Gjern Herreder (d. v. s. Amtet) udredede tre Fjerdedele af Udgifterne, der androg til Grunden 200 Rigsdaler og til Bygningernes Opførelse 6000 Rigsdaler foruden Kørsler, der udrededes in natura.

Noget Billede af dette Raad- og Domhus har ikke kunnet opdrives, men enkelte nulevende erindrer det som en een-etages, ganske imponerende blaakalket Bygning paa høj Kælder og med en Frontispice. Karl Hansen (pag. 4) skriver om Bygningen: „Denne indbefatter til Gaden en Tingsal og en civil Arrest; til Gaarden Fængsler. I Kjeldereren er Boelig for Arrestforvareren og Sprøjtehus. I Frontispicen blev anbragt et Sejerværk, hvorved en væsentlig Mangel for Byen blev afhjulpet, da der tilforn intet offentligt Uhr fandtes her.“ — Om Raadhusets Opførelse, eventuel Indvielse m. v. vides iøvrigt intet.

Af Regnskaberne for 1831 med dertil hørende Inventarfortegnelse kan man imidlertid danne sig noget Begreb og skønne lidt over, hvorledes det har været indrettet. Af en Inventarfortegnelse i Byens Regnskab for 1831 skal her gives nogle Afsnit:

a) I Tingstuen:

1 ovalt malet Bord, 4½ Alen langt og 2 Alen bredt, betrukket med grønt

Klæde, 1 Dommerstol af Birk med Bagslag og Armgelender samt betrukken med grønt Klæde, sex Birketræesstole med Sæder betrukne med grønt Klæde; to malede Bænke med Bagslag; 1 treetage Kakkellovn med Jerndøre og Rør; en Jernildtang og 1 do. Skuffel, 1 Porcelainsskrivertøj; fire dreiede Træ-Spøttebakker hvoraf den ene er malet.

b) Den civile Arrest:

1 Fyrsengested; 1 Matrasse stoppet med Høe, 1 Pude med do., 1 Par Vadmelsdækkener og 1 Par Blaargarnslagener; 1 toetage Jernkakkellovn med Jernrør og Døre.

c) De criminelle Arrester:

Fire Fyr Sengesteder; 4 Stk. Matrasser stoppede med Høe, fire Hovedpuder med do., 1 Etage Jernkakkellovn med Jernrør og Døre samt Jernbaand; to Sæt Ildtænger og Skuffel, 12 Blaarlærredsskjorter, sex Par Vadmels hvide og lange Buxer, sex do. rund afskaarne Trøjer forede med Blaarlærred, sex Par Uldstrømper; 4 Hængelaase med Nøgler, 4 Stykker Arrestjern med Laas; 4 drejede Træspøttebakker; 4 Leer Natpotter.

d) Arrestforvarerens Stue:

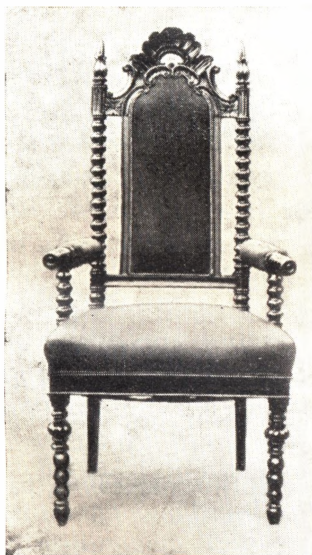
1 toetages Jernkakkellovn med Jernrør og Døre.

e) Endvidere i Ting- og Arresthusbygningen:

Et Sejerværk med to Malmklokker og 3 Blylodder samt øvrigt Tilbehør; 1 langt firkantet Fyrbord betrukket med grønt Klæde og en Bænk, der forhen haver beroet hos Byfogden; 1 Transparent, tyve Stykker hvide Træ Lysesager.

Endvidere nævnes i Fortegnelsen som Byen tilhørende: Stadseglet, Forligelseskommissionsprotokol, et Etui til Brug ved skindødes og druk-

nedes Redning, anskaffet 1824, en Blikdampmaskine til Brug i Tilfælde af Choleraepidemi, en Hængelaas til Folden, et Vandtrug ved Byens Vandsted, anskaffet 1825. Endvidere anføres: Maalerredskaber, som den Gang uvægerlig hørte med til en By's Inventarium, nemlig et Kobberpottemaal, et Sæt Metallodder i Kasse, et Alen Maal, en Korntønde, en Skjæppe. Og endelig anføres de „Bygninger, Porte og Broer, som for Kæmnerkassens Regning vedligeholdes, nemlig: a. Sprøjtehuset (det lille Sprøjtehus, der laa nede ved Siden af gamle Sygehus), b. 3 Porte for Byen, c. en Broe ved Byen, d. en do. ved Skanderup Skov, e. en do. ved Eskebæk, f. en Stenkiste foruden nogle Stenrender. — —“

Dommerstol fra 1830.

Man vil heraf kunne se Tingstuens Inventar, som adskillige Jurister genkender Dele af. Der har været fire kriminelle og en civil Arrest, der dog hver har været lige spartansk udstyrede. Om der har været et sær-

ligt Lokale til Raadstueforhandlinger og Amtsraadsforhandlinger, eller om disse — hvad der er sandsynligt — har været holdt i selve Tingstuen, kan ikke nøjagtigt ses.

Dette Raadhus fik ingen lang Levetid. Det synes ikke at have været særlig godt opført, Arresterne har været for daarligt indrettede og muligvis alt for smaa, og det varer ikke ret mange Aar, før man træffer paa Reparationer og Omforandringer, saaledes allerede 1854.

Som Kuriosum skal anføres, at der i en Raadstuesamling den 1. November 1854, hvor Reparationen vedtages, fremlægges en Skrivelse fra Amtet af 30. September om, at en Skarpretter er ansat i Nørrejylland, og at Skanderborgs Andel af Lønningen udgør 76 Skilling aarlig.

Allerede 1855 delibereres om Opførelsen af en ny Raadstuebygning med tilhørende Ting- og Arresthus, og i de følgende Aar er denne Sag Gang efter Gang til Forhandling — undertiden alene og undertiden i Forbindelse med Opførelse af en ny Skolebygning.

For at skaffe Plads i begge Henseender havde man sikret sig den gamle saakaldte Antonigaard.

I et Møde den 29. December 1856 fremlægges en Tegning og et Forslag fra Arkitekt Zeltner, Silkeborg, til Opførelse af en helt ny Raadstuebygning, hvilken dog vilde koste ca. 18,000 Rigsdaler, medens Omdannelse af den gamle Raadstuebygning og Opførelse af en ny Cellebygning vilde andrage 10,000 Rigsdaler.

Borgerrepræsentationen syntes mest stemt for at faa en ny Raadstuebygning, men Amtmand Bille Brahe gik derimod med den Motivering, at en Omdannelse af den gamle Bygning og Opførelse af en Cellebygning tilfredsstillede de Fordringer, der fra det offentliges Side kan fordres i denne Sag, og derfor maa en større Forandring, og navnlig en Opførelse af en helt ny Raadstuebygning, væsentlig være i Skanderborg Købstads Interesse, og det maatte derfor være Købstadens Sag væsentlig at bære den Udgift, som Differencen mellem Omdannelse og Opførelse vilde beløbe.

Differencen var ikke mindre end 8000 Rigsdaler, og dette slog koldt Vand i Blodet paa Borgerrepræsentanterne, der ved Afstemning alle erklærede sig enige i, at Købstaden ikke bør overtage denne Udgift, og at man som Følge heraf maa indskrænke sig til Omdannelse samt Opførelse af et nyt Cellehus.

I samme Møde vedtages det at opføre en ny Kommuneskole paa Antonigaardens Grund.

Hermed var altsaa et nyt Raadhus tilsyneladende slaaet ihjel, og der er stille i Forhandlingsprotokollerne en Tid. Underhaanden er der dog utvivlsomt blevet arbejdet, men iøvrigt var man stærkt optaget af Bygningen af Kommuneskolen, der fuldførtes 1858. I 1859 tager man fat paa Raadhussagen igen, og nu har Billedet pludselig ændret sig.

Paa et Møde den 13. Maj 1859 vedtages det at opføre en helt ny Raadstuebygning, og man er enig om at flytte den nye Bygning længere tilbage paa Torvet og at opføre Bygningen i Flugt med Skolens Facade med et Mellemrum af 5 Alen.

Det gamle Raadhus blev nedrevet i 1859, og det nye blev opført i 1859 og 1860, dels paa den ældre Grund, og dels paa forskellige fra Naboejendommene indkøbte Smaaparcer. Købesummerne herfor androg 1800 Rigsdaler, hvoraf Byen udredede 300 Rigsdaler, der indkom ved frivillige Bidrag. Den nye Bygning's Opførelse kostede 8646 Rigs-

Raadhuset efter Tilbygningen i 1920. Til højre Kommuneskole, til venstre Politistation og Byraadssal.

daler foruden Materialerne i den gamle Bygning, hvis Værdi ansloges til 2500 Rigsdaler.

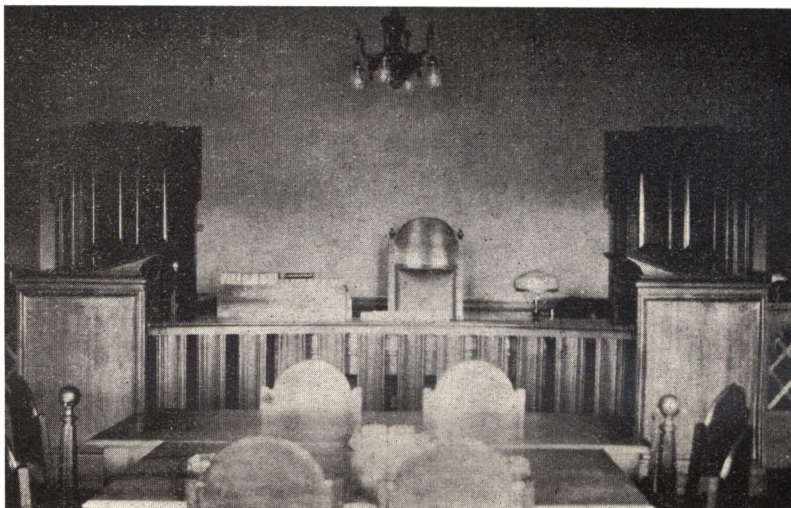
Købstaden udredede forlods 1210 Rdl., og af Resten en Sjettedel, nemlig 1239 Rdl. 32 Sk. De øvrige fem Sjettede dele udrededes af Amsraadskredsen, idet Forholdet angaaende Ting- og Arresthus den Gang var en Sjettedel til Byen og fem Sjettede dele til Landet.

Raadhuset indviedes ved en storslaet Fest den 4. Oktober 1860 (jfr. iøvrigt L. Thane, pag. 141).

Det er dette Raadhus, der staar den Dag i Dag, og udvendig er det ganske uforandret. Det er tegnet af Arkitekt Zeltner og er en virkelig baade smuk og stilfuld Bygning. Det er egentlig Skade, at Gavlene ikke staar frie, thi disse er overmaade smukt udførte, hvad vistnok de færreste gør sig den Umage at lægge Mærke til. Højt oppe i Sydgavlen

sidder der to smukke blyndfattede Vinduer, der muligvis hidrører fra det ældre Raadhus.

Indretningen var fra Begyndelsen saaledes, at til venstre i Stueetagen var der ud imod Torvet en 2 Værelses Lejlighed til Arrestforvareren og til højre Tingstue samt et lille Lokale, der baade tjente som Venteværelse til Retslokalet og til Vagtstue for Vægtere og senere for Natbetjente. Til Gaardsiden var der 5 een Mands og 1 to Mands Arrest; denne sidste indeholdt dog kun een Tomandsseng. Hele 1. Sal indtoges af Byraadssal til højre og den overordentlig smukke og stilfulde Amsraadssal til venstre. Til denne anskaffedes to forgyldte Spejle med Konsoller, der forresten findes endnu, og som kostede ikke mindre end 100

Skanderborg Købstads og Hjelmslev-Gjern Herreders Retssal.

Rigsdaler pr. Stk., og Sofaer til 60 Rigsdaler pr. Stk. — Udgifter, som Revisionen forresten senere gjorde ikke saa lidt Vrøvl over.

Raadhuset blev brandtakseret til 13,040 Rdl., og Arealet opmaaltes til 1209 Kvadratalen, Hartkorn $1\frac{3}{4}$ Alb.

Bysparekassen havde Lokaler paa Raadhuset og tilskød til Inventaret 350 Rdl., Byen forlods 250 Rdl., og Resten af Inventarudgiften, nemlig 400 Rdl., blev lignet paa Herrederne og Byen.

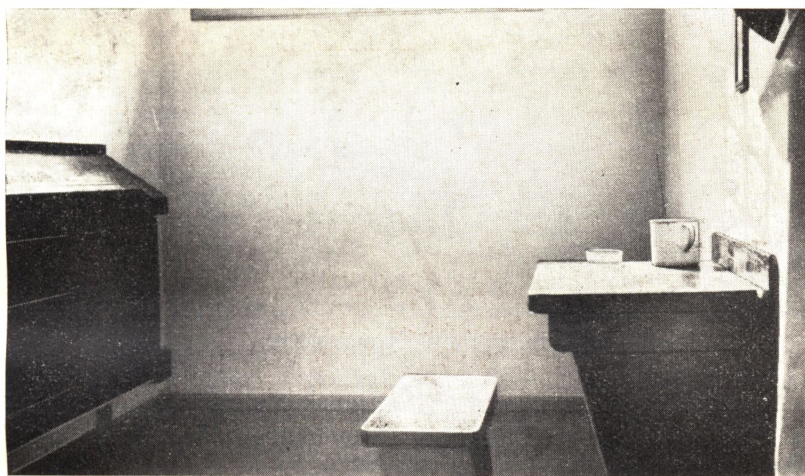
Kommissionen for Bygningen af Raadhuset, der bestod af Repræsentanter baade for Amsraad og Borgerrepræsentation, fik i Anledning af Raadhusets Indvielse bevilget 35 Rigsdaler.

Amtet havde tidligere deltaget i Udgifterne til Pasning og Vedligeholdelse af Raadhusuret, men formentlig har man fundet, at dette kun tjente til Byens Fornøjelse, og i 1861 foreligger der Skrivelse fra Amtet om, at Uret i Fremtiden skal bekostes vedligeholdt af Byen alene.

I omtrent 60 Aar stod Raadhuset uden Forandringer eller Bekostninger af nogen væsentlig Art, men saa gjorde ændrede Tidsforhold Krav om større Plads, og ikke mindst de Krav, der maatte opfyldes som Følge af Retsplejelovens Ikrafttræden 1919, gjorde en gennemgribende Forandring nødvendig.

I Aarene 1919—20 omforandrede Raadhuset i betydelig Grad indvendig. Kommuneskolens Gavl blev noget omændret, og til venstre for Raadhuset tilbyggedes i Stil med Kommuneskolen en ny Bygning, indeholdende Politistation i Stuen og paa 1. Sal Byraadssal med tilhørende Udvalgsværelse, Garderobe m. v.

I Raadhuset flyttedes Retslokalerne op paa 1. Sal, hvor Byraadssalen tidligere havde været, og Lokalet blev helt omændret.

Arrestinteriør.

I Stueetagen indrettedes den gamle Tingstue til Lokale for Forligskommissionen, og Arrestforvarerens Lejlighed udvidedes.

Arresterne ombyggedes i Overensstemmelse med Nutidens Principper, ligesom der selvfølgelig overalt i Bygningen indlagdes Centralvarme, elektrisk Lys m. v.

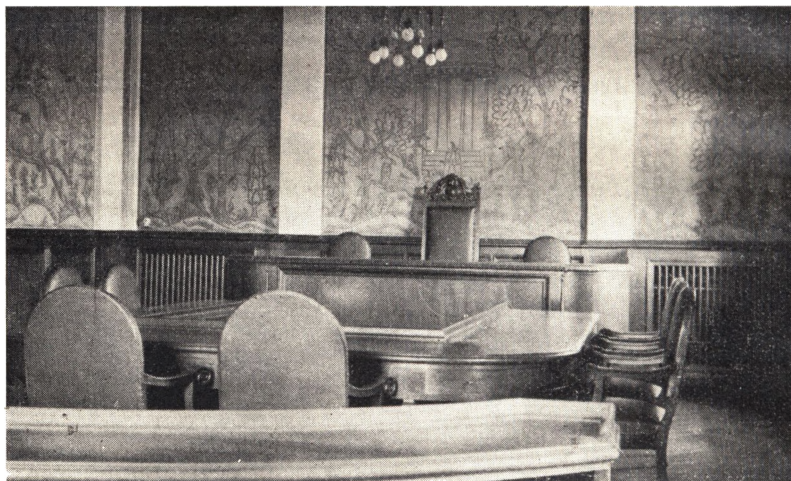
Der er nu 6 Enkeltarrester og en Tremandsarrest. Desværre vil det vistnok vise sig, naar den nye Straffelovs Virkninger rigtigt mærkes, at Arresterne Antal er for lille.

I den nye Bygning indrettede man paa 1ste Etage en Byraadssal, som man udstyrede saaledes, at den skal kunne bruges af mange kommende Slægter. Den ejendommelige Dekorering — Vægmalier paa vaadt Puds — samt Udsmykningen af Trappen er udført af Harald Børre, Aarhus.

Bekostningerne ved disse store Arbejder i den dyre Tid lige efter

Krigen var ikke smaa. Regnskabet over Montering, Udsmykning af Byraadslokalet og Forandringen af Skolens Gavlv viser et Beløb af ikke mindre end 43,816 Kr., og deraf kostede Inventaret til Byraadssalen alene 23,915 Kr. 70 Øre, og Udsmykning af Sal og Trappe 4685 Kr.

Den fornævnte Udgift til Byraadssal m. v. bekostedes af Byen alene. Omforandringen af Domhuset og Bygning af Politistation med Byraadssal kostede 242,988 Kr. 04 Øre, og da Fordelingen af Ting- og

Interiør fra Byraadssalen.

Arresthusudgifter i Henhold til en Overenskomst af 1918 er en Fjerdedel til Byen og tre Fjerdedele til Amtskommunen, blev Byens Andel til Domhusets Omforandring m. m. 60,747,01 Kr.

Samtidig hermed blev det gamle, gule Bindingsværkshus paa Torvet, som tilhørte Byen (jfr. pag. 8) nedrevet, og Torvet reguleredes og brolagdes helt.

Det er omtrent 100 Aars Arbejde, Stræben og Kamp, der har faaet sit Udtryk i Raadhuset. Med en vis rolig Værdighed ligger det ud til det smukke og sluttede Torv. Begge til Ære for de Slægter, der svandt, og til Glæde og Nytte for de Slægter, der skal komme.

Efterskrift.

Efter at jeg gennem nogle Aar havde beskæftiget mig med noget af det Kildemateriale, der foreligger til Byens Historie, foranledigede Byens tilstundende 350 Aars Jubilæum og Opfordringer fra flere Sider mig til i Begyndelsen af dette Aar at gøre et Forsøg paa at samle mine spredte og hidtil ret tilfældige Studier og Optegnelser, og Resultatet af Forsøget er blevet foranstaaende fordringsløse Bog.

Skønt jeg trolig har brugt al den Tid, jeg har kunnet afse fra min egentlige Livsvirksomhed, er Arbejdet blevet meget forceret, og jeg kunde have ønsket mangt og meget baade bedre og anderledes, men det var mig ikke muligt, naar Bogen skulde frem til Byens Højtidsdag, den 28. Oktober 1933.

Det laa lige for at behandle Byens hele Historie, særlig da saavel Karl Hansens som Hr. L. Thanens dygtige og fortjenstfulde Udarbejdelser af Skanderborg Historie forlængst er udsolgte, men dertil kunde hverken min Tid eller mine Kræfter slaa til, og jeg valgte derfor at behandle enkelte Perioder og Episoder og at gøre disse til Genstand for saa grundige Undersøgelser, som det var mig muligt med de Hjælpe midler, jeg raadede over, hvorved ikke skal antydes, at der ikke er adskilligt, som jeg enten ikke har formaaet at anvende eller ikke kender.

Skønt Gennemgangen af en Mængde tørt Stof til Tider har været slidsomt nok, har det været mig en Glæde at udarbejde Bogen, og det er mit Haab, at lidt af denne Glæde maa forplantes til enhver, der kender og elsker denne By.

Det har ikke været mig muligt at forsyne Bogen med et virkeligt Noteapparat. Mine Kilder har været mange og forskelligartede, men først og sidst Arkivalier og Regnskaber i Rigsarkivet, Arkivalier og Regnskaber i Landsarkivet i Viborg og Arkivalier beroende paa Skanderborg Borgmesterkontor.

Jeg skylder Tak til mange, der har givet mig Oplysninger og paa anden Maade har hjulpet mig under Arbejdet. En særlig Tak skylder jeg Hr. Rentier E. Aarup, der har overladt mig et Sæt Notater fra Bedsteforældrenes Tid, Hr. Købmand Funch-Rosenberg og Hr. Arrestforvarer Jul. Petersen, der har optaget Fotografier for mig, og Hr. Arkitekt

J. Schmidt for det betydningsfulde Arbejde, han har nedlagt i en Konstatering af en Del af Byens Bebyggelse i 1620.

Min Tak til „Skanderborg Amtsavis“, der har vist den varmeste Interesse for mit Arbejde og har bistaaet mig med Bogens Udførelse.

En hjertelig Tak til min Forgænger og gamle Ven, Hr. Lærer L. Thane, for velvillig Bistand, derunder for Hjælp med Korrektur og for den besværlige og møjsommelige Udarbejdelse af Navneregister.

Min Tak til Skanderborg Byraad for den mig meddelte Understøttelse, der blandt andet muliggjorde, at Bogen blev illustreret.

Skanderborg, den 20. Oktober 1933.

CHR. HOLTET.

RETTELSER OG BEMÆKEDE TRYKFEJL.

- Side 8: Linie 1 f. o.: Raadhussal, læs: Byraadssal.
- 10: — 11 f. n.: Captitain, læs: Capitain.
 - 10: — 6 f. n.: Gæstgivergaarden, læs: Gæstgivergaard.
 - 13: — 22 f. o.: Efter „vor Lensmands Vilje og Minde“ indsættes: „Deslige maa de heller ikke drive deres Svin i Skoven uden paa samme Maade at have vor Lensmands Vilje og Minde“.
 - 28: — 6 f. o.: Frederik V, læs: Frederik IV.
 - 34: — 9 f. o.: Nr. Vissing, læs: Sdr. Vissing.
 - 40: — 14 f. n. f. f.: Jeg maa erkende, at nøjere Studium af Bygningsinspektør Hr. Arkitekt J. Schmidts Opmaalinger har vist, at den anførte Ejerrækkefølge ikke er aldeles korrekt. Der henvises til Tegningen Side 215, som desværre først naaede at komme med umiddelbart før Trykningens Afslutning.
 - 40: — 6 f. n.: Efter „Ud til Slotsgaden“ indsættes: „maa Kroen have ligget“,
 - 40: — 6 f. n.: vestre, læs: østre.
 - 44: — 19 f. o.: Vest, læs: Nord.
 - 49: — 1 f. n.: udskrevdes, læs: udskrevedes.
 - 50: — 3 f. o.: muligt. — læs: muligt,
 - 55: — 12 f. n.: 300. Novbr., læs: 30. Novbr.
 - 57: — 1 f. o.: Gennembooring, læs: Gennemboring.
 - 84: — 14 f. n.: ets, læs: est.
 - 100: Fodnote **): Sv. Wilhelm, læs: Sr. Wilhelms.
 - 119: Fodnoten. Det skal erkendes, at Tolstrup en enkelt Gang i en Tingbog er anført som boende i Ladegaarde. Hvis dette ikke er en Fejl fra Tingskriverens Side, viser i hvert Fald alt andet, at han kun kan have boet der et Minimum af Tid.
 - 177: Linie 1 f. o.: uunderlagte, læs: underlagte.
 - 177: — 2 f. o.: Woida, læs: Woyda.
 - 215: — 3 f. o.: Stemmeværk, læs: Stemmeværket.
-

NAVNE-REGISTER.

(De vedføjede Tal angiver Bogens Sidetal. I nogle Tilfælde maa Navne søges under Rubrum, nemlig: Arrestforvarere, Borgerrepræsentanter, Byraadsmedlemmer, Borgmestre, Byraadssekretærer, Brandinspektører, Embedsmænd 1774, Forligskommissærer, Interessenter i Skanderborg Ligvogn, Indvaanere 1850, Kæmnere, Markmænd, Skatteliste for 1774, Skorstensfejere, Stænderdeputerede og Vægttere.)

- Abildgaard, P. C. 190.
Abildhauge, Jens Chr. Christensen 192.
Adslev, Jens 35.
Adslev, Peder 35.
Amberg, H. C. 8.
Andersen, Jakob Albert 193.
Andersen, Jens 189.
Andersen, Knud (Wenggaard) 19, 21.
Andersen, Peter Nielsen 193.
Anthony, Christopher 9.
Arent, Herman Chr. 186.
Arrestforvarere 164.
- Baastrup, H. P. 56.
Baastrup, Jacob 103.
Bagge, Christian 179.
Bagger, Byfoged 104, 183.
Bagger, Søren Nicolai 183, 184.
Baltzer, Tømmermand 36, 37, 42.
Baltzersen, Jens 61, 66.
Banberg, Johannes 86.
Bang, Enevold 126, 177.
Bang, Lieutenantsenke 101.
Bang, Thomas 81, 82.
Bang, Vilh. 77.
Barthelsen, Baltzer 52.
Bartolemeus 101.
Bech 56.
- Berensdatter, Margrethe 17, 19.
Berentsen, Mogens 32.
Berntsen, Arent 14, 44.
Bertelsen, Anders 39, 40.
Berthelsen, Jens 8.
Beyer, J. H. 100, 108, 112, 113.
Bilde, Eske 27.
Bille, Anders 68, 69, 70.
Bindesbøll, J. H. 55.
Blichfeldt, Byfoged 103, 220.
Bloch 126.
Boes, Rasmus 100.
Bolie, Bent 55.
Borchsenius, Jørgen Carsten Bloch 179.
Bordum, Peder 32.
Borgerrepræsentanter 137—142.
Borgmestre 152.
Brahe, Bille 15, 221.
Brahe, Steen 53.
Brandinspektører 162.
Brandt, A. 104.
Braunius 23.
Bredal, Anna Margrethe 84.
Bredal, Erik 84.
Bredal, Jens 84.
Bredal, Joannes Georgius 86.
Brendstrup, Peder 55.
Brochdorff, Oberstinde 101.

- Bruhn, Anders 10.
 Bruhn, Christian 62.
 Bruhn, Ulrich 124, 126.
 Bræstrup, Bager 194.
 Brædstrup, Madame 103, 104.
 Brøckner, Elisabeth Margrethe 35.
 Busch, Johan Peter Georg Hannibal 185.
 Byhner, Carl Christian 125, 128, 220.
Byraadsmedlemmer 142—152.
Byraadssekretærer og **Bogholdere** 155.
 Børup, Morten 77.
- Calundann, Jens Christian 181.
 Caterine, tyske 37.
 Christensen, M. Lave 77.
 Christensen, Rasmus 19, 21.
 Christensen, Rasmus 55.
 Christensen, Søren 16, 17, 18, 19, 20, 21.
 Christensdaatter, Bodild 129.
 Christian III 20, 64.
 Christian IV 5, 6, 13, 24, 38, 40, 43, 44,
 45, 49, 54, 56, 69, 44, 71, 214.
 Christian V 18, 92.
 Christian VI 99.
 Christian VIII 101.
 Clausen, Cl. 77, 81, 85.
 Colding, Christian 66.
 Colding, Poul Andersen 61, 66.
- Danneberg, Jørgen van 44.
 Dau, von, Capitain 10.
 Daugaard, R. 105.
 Dittmann 105.
 Dodt, Beatus 196.
 Donatus, Ælius 81.
 Dorschæus 116.
 Dresler, Christoffer 128.
 Due, Søren Sørensen 80, 85.
- Ebbesen, Laurids 25, 28, 30, 31, 38,
 43, 44, 49, 54.
 Egeberg, Edv. 218.
 Eilersen E. 174.
- Eitzen, Carl 193.
 Elberg, von 105.
Eligerede Borgere 134.
 Elisabeth, Prinsesse 71.
Embedsmænd i Aaret 1774 122.
 Erasmi, Johannes 86.
 Eriksen, A. 56.
- Fastrup, Avlsbruger 100, 105.
 Feldballe, Marie 217.
 Feldt, Niels Michelsen 177.
 Ferdinand, Fred. (Arveprins) 101, 102.
 Fischer, Farver 10, 103.
 Fischer, I. 161.
 Flechtner, Johannes Meller 56.
 Flechtner, K. L. 56.
 Flindt, Jacob von 101.
 Fogh 126, 179.
 Fogtmann 63.
Forligskommissærer 155—157.
 Franche, Hans 44.
 Frederik II 5, 8, 11, 12, 23, 24, 34, 36,
 38, 42, 44, 45, 58, 59, 62, 92, 214.
 Frederik III 14, 70, 71.
 Frederik IV 28, 58, 62, 73, 86, 93,
 Frederik V 100. [94, 95, 99.
 Frederik VI 28, 101.
 Frederiksen, E. 26, 100, 104.
 Freisleben 105.
 Friis, Anthon Theodor 100.
 Friis, Hans 107, 113, 220.
 Friis, Laurs Olsen 80, 86.
 Friis, Mads 103.
 Frisseborg, Madame 120.
 Føns, Peter Johannes 55.
- Garde, Christian 118.
 Garde, Sofie Magdalene 118.
 Gert, Greve 93.
 Giessing, S. 81, 85.
 Givskov, V. 8.
 Glambech, Claus Nielsen 36, 37, 42, 46,
 47, 48, 53, 61.

- Gleerup, Fr. Chr. 109.
 Glud, Peder 55.
 Grabow, Jørgen 16, 73.
 Grundahl, David 109, 110.
 Græserus, Lucius Pedersen 84.
 Gunde, Bødker 61.
 Gustav, Karl 71, 93.
 Gyberg, Chr. 55.
 Gyrsting, Kirurg 100, 181.
- Haar, Landinspektør 111.
 Hald, Rasmus 10, 217.
 Handtelmand, Jost 19, 21, 39, 40.
 Hans, Graver 43.
 Hans, Konge 5.
 Hansen, Anna Kirstine Moth 117.
 Hansen, Hans 103, 104.
 Hansen, Karl 14, 66, 71, 81, 218, 220.
 Hansen, Mads 117.
 Hansen, Mathias 192.
 Hansen, Michel 86.
 Hansen, Jesper 68, 70.
 Hansen, R. 171.
 Hansen, Søren 128.
 Hartz, Christian 62.
 Hasseris, Løjtnant 106.
 Havemann, Carl Vilhelm 191.
 Haxthausen 105.
 Haye, Abraham de la 26.
 Hedegaard, Christian Larsen 188.
 Helberskov, Peder Madsen 191.
 Henriksen, Claus, Kromand 40, 41.
 Herschend, Th. 55.
 Holch, Christian 29.
 Holch, Ditlev 30.
 Holm, P. A. 120.
 Holmboe, Jacob 80, 85.
 Holst, Carl Anton Vilh. 192.
 Holst, Hans Mar. Christoffer Gerh. 178.
 Holst, Johannes 86.
 Holtet, Jens Chr. Christensen 187.
 Høegh, Chr. 91, 95, 101.
 Højgaard, Chr. 56.
- Hørning, Joh. Jørgensen 85.
 Hørning, Rasmus Sørensen 85.
- Ibsen, Jens 189.
Indvaanere 1850 195—204.
Interessenter i „Skanderborg Ligvogn“
 m. Navne paa 53 Borgere (1759) 90.
 Iversen, Iver Peter Kabel 186.
 Iversen, Jens 17, 19, 32.
- Jacob, Urtegaardsmand 61.
 Jacobsen, P. V. 14.
 Jansen, C. F. 8.
 Jens, Kornmaaler 66.
 Jensdatter, Maren 130.
 Jensen, examn. jur. 100.
 Jensen til Lundbækgaard 104.
 Jensen, A. Cappel 56.
 Jensen, Anders 16, 19.
 Jensen, Anders, Tømrer 32.
 Jensen, Carl Johannes 183.
 Jensen, Christoffer, Kromand 37, 38, 40.
 Jensen, H. Kaffebrænder 40, 97, 100.
 Jensen, Jacob 39, 40.
 Jensen, Jens 128, 163.
 Jensen, Jens (Skaarup) 19, 21.
 Jensen, Jens (Svejstrup) 66.
 Jensen, Jens (Rindelev) 19, 21.
 Jensen, Laurits 32, 38.
 Jensen, Mons 19, 21.
 Jensen, N. 55.
 Jensen, Peder Smed 115, 126.
 Jensen, Store Søren 19, 21.
 Jensen, Søren 19, 20, 39, 40.
 Jensen, Søren, Svinsager 19, 21.
 Jensen, Thomas 55.
 Jespersen, H. 171.
 Jespersen, J. P., Løjtnant 106.
 Jespersen, Søren 56.
 Jochumsdatter, Anna 101.
 Joensen, Rasmus 32, 38.
 Johansen, Løjtnant 106.
 Juel, von 105.

- Jørgen, Betjent 163.
 Jørgen, Præst i Katstrup 66.
 Jørgensen, Erik 176.
 Jørgensdatter, Maren 17, 19.
- Kaas, Mogens 25, 26.
 Karup, N. 56.
 Kastrup, Peter 182.
 Kielstrup, Thor Jacobsen 71, 84.
 Kindler, Fr. 101.
 Kjær, Anders (Hede Mølle) 180.
 Kjær, Anders (Horsens) 176.
 Kjæraa, Løjtnant 106.
 Klastrup, K. 189.
 Knudsen, Jørgen 176.
 Kolding (antagelig Hans Graver 43) 44.
 Koldt, Maren 174.
 Kyhll, Joh. Ditlev 217.
Kæmnere 152—155.
 Kæmpegaard, Amtsfuldmægtig 112.
 Kønig, Andreas 81.
- Laale, Peder 81.
 Langballe, Niels 55.
 Langballe, Poul 56.
 Langballe, St. 113, 115.
 Latoppidan, Christen Pedersen 75, 84.
 Lauesen, Rasmus Langkilde 187.
 Laurberg, Karen 84.
 Laurberg, Laurits Sørensen 84.
 Laurberg, Sophie Amalie 84.
 Laurids, Muremester 26.
 Lauritzen, Hans 120.
 Lauritzen, Niels 32.
 Lauritzen, Søren 52.
 Leegaard 74, 106.
 Lehrmann 56.
 Leitz, Poul 101.
 Lemming, Charles 191.
 Lemming, Niels 191.
 Lemming, Peder Pedersen 191.
 Leth, Niels 55.
 Liisberg, Bering 58.
- Lip, Joachim von der 42.
 Lorentzen, C. E. 56.
 Lund, Amtsforvalter 104.
 Lund, H. P., Sognepræst 109.
 Lund, Troels 211.
 Lunddahl, Joh. 172.
 Luther, Morten 78.
 Lydersen, Claus 50.
 Lyngbye, Michael 179.
 Lützwow, Carl Em. von 73, 94.
 Lønborg, Hans 58.
- Madsen, Niels 9.
 Madsen, P. 100.
 Madtsen, Eske 77.
 Madtsen, Jens 77.
 Madtsen, Laurits 77.
 Malling, Helene Sofie 55.
 Malling, Ove 56.
 Malling, P. 56.
Markmænd 167.
 Matthiesen, Jacob, Dr. 69.
 Meidell, Fr. 27, 28, 211.
 Melchiorsen, Daniel 16, 17, 19, 21.
 Meyer, Hans 37, 41.
 Michel, Vandkunstner 62.
 Michelsen, Alfred Hilmer 187.
 Michelsen, Jørgen 86.
 Michelsen, Løjtnant 106.
 Mogensen, Erich 71.
 Mogensen, Hendrich 42.
 Molbech 56.
 Mollerup, Niels 55.
 Mortensen, Mads 189.
 Mortensen, Rasmus 32.
 Mourier-Petersen 56.
 Muncheberg, Byfoged 100, 107—110,
 113, 114, 117 f. f., 120, 121, 123, 126,
 128, 129, 166.
 Munkedal, J. 56.
 Mølgaard, Løjtnant 106.
 Møller, Anna Margrethe, f. Bang 85.
 Møller, Ejnar Sigurd 193.

- Møller, Fr. 161, 174.
 Møller, Inger Maria, f. Nielsdtr. Arrøe 85.
 Møller, Jørgen Seidelin 75, 85.
 Møller, Kr. 171.
 Møller, P. 85.
 Mørk, A. F., Graver 205.
- Neergaard, Th. V. de 56.
 Neiendam, Valdemar 79.
 Nielsen, Anders 49.
 Nielsen, Jens, Fangevogter 218.
 Nielsen, Niels 56.
 Nielsen, Niels, Fangefoged 129, 218.
 Nielsen, Peder 32.
 Nielsen, Povl 32.
 Nielsen, Rasmus 55.
 Norup 105.
 Null, Urban 38, 40.
 Nutzhorn, H. von 79.
- Obel, Hans Jørgensen 84.
 Olstrup, Jørgen 179.
 Orloff, Peder 189.
 Ostade, Adrian van 67.
 Overbye, J. H. 183.
 Oxe, Fru Mette Peder 53.
- Paaske, Rasmus 32.
 Palladius, Peder 65, 78.
 Parsberg, Manderup 44.
 Paukers, Mette 101.
 Peder, Murmand 53.
 Pedersen, Christen 32.
 Pedersen, Christiern 77, 81.
 Pedersen, Claus 104.
 Pedersen, Diderik 10.
 Pedersen, Jens 55.
 Pedersen, Johs. 34.
 Pedersen, N. 55.
 Pedersen, Niels 128, 163.
 Pedersen, Rasmus 19, 21.
 Pedersen, Søren 218.
 Petersen, Fr. 118, 181.
- Petersen, Kraiberg 106.
 Planitz 94.
Politibetjente 163—164.
 Pontoppidan, Erik 28, 33, 66, 71, 218.
 Poulsen, Søren 17.
 Prittwitz 24.
 Pultz, Birthe 55.
 Pultz, Overførster, Jægermester 63.
 Puntz (Randers) 120.
- Rask, Palle, Hestetv 219.
 Rasmussen, Kammerraad 56.
 Rasmussen, Anders 32, 40.
 Rasmussen, Anders Marius 188.
 Rasmussen, Chr. 55.
 Rasmussen, Jens 39, 40.
 Rasmussen, Lars 32.
 Rasmussen, Martin August 193.
 Rasmussen, Mikkel 32, 86.
 Rasmussen, Niels 129.
 Rasmussen, Peder 19.
 Rasmussen, Rasmus 100.
 Regner, V. 182 (Fodnote **)
 Renn, Regimentsdyrlæge 105, 191.
 Resen, Hans Peder 25, 33, 54, 58, 74,
 214, 218.
 Reventlow, Henning 53.
 Ring, Nicolaus 85.
 Risom, examn. jur. 56.
 Rochstroh, K. C. 73, 93.
 Rohde, Niels 109.
 Rollii, Knudt 41.
 Rose, Madame 104.
 Rosborg, Jacob 120.
 Rosen, Eduard David Johannes 187.
 Rosenberg, Oberst 10.
 Rosenkrantz, F. 105.
 Rosenkrantz, G. E. 105.
 Rosenkrantz, Jørgen 53.
 Rosenkrantz, Palle 47, 176.
 Rosenørn, Stiftamtmand 109, 112, 113,
 114, 118.
 Rossel, Abraham 62.

- Rye, General 24.
 Rytters, Karen 101.
 Rønning, Peder Nielsen 84.
- Samitz, Generalinde 101.
 Scandorfius, Math. Joh. 85.
 Schandorff, Chr. 108, 109.
 Schandorff, Joh. Hein 108.
 Schandorff, Madame 103, 104.
 Schandorph, Fr. 86.
 Schandorph, Mathias 86.
 Schiørring, Provst 199.
 Schmidt, Jørgen August Mathias 187.
 Schmidt, P. 55.
 Schmidt, Rasmus 55.
 Schoppe 105.
 Schouboe 91, 125.
 Schougaard, Jens 56, 183.
 Schulenburg, Greve 101.
 Schygge, Joannes Bredalinus 86.
 Schønfeldt, Joh. Gottlieb 100.
 Seidelin, Apoteker 103, 104.
 Seidelin, Nicolaus 73.
 Seidelin, von, Ritmester 105.
 Sejr, Emanuel 77.
 Seufrensen, Jens 189.
 Siboni, cand. phil. 56.
 Siersted, Niels 100.
 Siim, P. 171.
 Simonsen, Jakob Hildebrandt 193.
 Skaarup, Thomas Nielsen 85.
 Skeel, Ingeborg 52.
Skorstensfejere 166.
 Skov, Jens 194.
 Skov, Niels 116.
 Skytte, Søren Christensen 16.
 Smed, Melkior 41.
 Smidt, C. M. 205, 210, 212.
 Smith, Birket 73.
 Stabell, Nicolaus 177.
 Staffensen, Hans 66.
Statsskatteliste for Aaret 1774 130—32.
 Steenberg, Olivia 104.
- Stegemand, Peder 39, 40.
 Stephansen, Lorentz 177.
 Stilling, Jens 116, 126.
 Strandgaard 15.
Stænderdeputerede 168—169.
 Søggaard, Eskild 102, 104.
 Søren, Tømmermand 32.
 Sørensen, Claus 68, 70, 72, 73, 76, 79,
 Sørensen, Frederik 130. [84, 85.
 Sørensen, Hans 32.
 Sørensen, J. A. 56.
 Sørensen, Jens 55.
 Sørensen, Morten 32, 40.
 Sørensen, Ove 55.
 Sørensen, Rasmus 128.
 Sørensen, Thomas 217.
- Taaing, Morten 103, 104.
 Taarup, Janus Heinr. 86.
 Them, Christiane 100, 105.
 Them, Hans Peter 100, 112, 114, 115,
 116, 117, 125, 127, 128.
 Thessen, C. 174.
 Thiil, Christian 100.
 Tholle, Johs. 61.
 Thomsen, Anders Evald Meinert 193.
 Thomsen, Søren 218.
 Thura, Albert 71, 81.
 Thurah, Arkitekt 28, 59, 60, 212.
 Thurah, Christian de, Kommandør 117.
 Thurah, Helene Weiniche 117.
 Tolstrup, Chr. 120.
 Tolstrup, F. 104.
 Tolstrup, Frederik Ludvig 120, 180.
 Tolstrup, Ulrich Chr. 5, 112—116, 118,
 119, 125, 128, 177.
 Topp 105.
 Trebinch, Liberius 46, 47, 48.
 Troels, Møller 56.
 Trolle, Corfitz 71.
- Ulrich, Hertug af Mecklenburg 45.
 Ustrup, Jens, Gæstgiver 126.

Valkendorf, Christoffer 53.
Walther, Christoph Ludvig 56.
Warnich, von, Ritmester 105.
Warthoe, A. T. 55, 180.
Wedschefeldt, Chr. 95.
Weng, Aage Axel 186.
Weng, Ernst Frederik 184.
Westergaard, Albert Verner 186.
Weyle, C. Ostensen 20.
Wiberg 84.
Wiborg 192.
Wibye, Jens Christensen 79, 81, 85.
Wilhelm, Jes 100, 112, 113.
Wilhelm, Joh. Heinrich 166.
Wilson 105.
Winther, Anders 55.
Winter, Rasmus 55.
Wissing, Chr. 179.
Wissing, Niels 108, 114, 116, 119, 125,
126.
Wissing, Thomas 178.
Witwed, Søren Sørensen 85.
Wolder, Markus Hansen 55, 104.
Woyda, von 55, 177.
Vægtere 164—165.
Wøldike, Peder 91, 108.
Zeltner, Arkitekt 222, 223.
Ømichen, Zacharias 62.

INDHOLDSFORTEGNELSE.

Torv og Gade	5
Skanderborg Købstads Benaadninger og kongelige Bevillinger	11
En Ejendomsoverdragelse for 300 Aar siden	16
Plankeværk og Befæstning	23
Dyrehave og Hestehave	42
Glashytte og Salpeterlade	45
Skanderborg Slots Ladegaard	52
Slot og Slotshave	58
Schola Schanderburgensis	64
Interessentskabet Skanderborg Ligvogn	88
Garnisonsbyen Skanderborg	92
Sønderport flyttes 1774	112
Skanderborg Købstads Regnskaber 1774	121
Byens valgte Mænd og Tjenere	133
Valg af Stænderdeputerede	168
Koleraforanstaltninger	170
Dyrtid 1847	173
Sagførere i Skanderborg	176
Dyrlæger i Skanderborg	189
Byen rundt i 1850erne	194
Den underjordiske Gang ved Skanderborg Slot	205
Afsnit af Bebyggelsen i Skanderborg 1620	216
Raad- og Domhus	217
Efterskrift	227
Rettelser og bemærkede Trykfejl	229
Navneregister	230
